

له چاپکراوه کانی کۆزی زانیاری کورد

منڊی
اڌر
www.igra.ahlamontada.com
له میشرۆی الثقافه وراوسینکانه

سیاحه تناری ئه ولایه چه له بی

و مەنتۆانی

سه عید ناکام

چاپخانه ی کۆزی زانیاری کورد

بەغدا - ١٩٧٩

بۆدابه زاندىنى جۆرەھا كىتىپ: سەردانى: (مُنْتَدَى إِقْرَأَ الثَّقَافِي)

لتحميل أنواع الكتب راجع: (مُنْتَدَى إِقْرَأَ الثَّقَافِي)

پدای دانلود کتابهای مختلف مراجعه: (منتدى اقرا الثقافى)

www.lqra.ahlamontada.com

www.lqra.ahlamontada.com

للكتب (كوردى , عربى , فارسى)

له چاپکراوه کانی کوژی زانیاری کورد

کورد

له میشر وی، وراوسیگانیدا

سیاحه تنامه می ئه ولیا چه له بی

و مریه زانی

سه عید ناکام

چاپخانه می کوژی زانیاری کورد

بهمندا - ۱۹۷۹

الکرد في تواريف جيرانهم

« مقتطفات متعلقة بالکرد وکردستان

من كتاب (رحلة أوليا چلبی) »

اعدها وترجمها

سعيد ناکام

پیشگی

0

ئەم كىيىبە بەشىكە لە كىيىك بە ناوى (كورد لە مېژوى دراوسىكانىدا)،
كە چۆتىتى ناو ھىتران و باسکرانى نەتەودى كورد لە لاين مېژوتۆسانى
ھاوسىيەو ھەي دەسكارى و گولبېژ كورد دەخاتە بەر چاوى خوينەران •
واتا ئەمە سو كە تەقەلايىكە بە نيازى ئەودى زەردە ترو سكايتىك بخاتە سەر
سەردەمە تارىك و شاردر او مەكانى نەتەو مەكان •

يەك لەو نەتەوانەى زياتر پەيوەندىيان بە كوردەموە بۆين و رابوردۆيان
پتر تىك ھەلەنگۆتبى ، تۆر كەكانى عوسمانىن كە ھەشەد سالىك لەمەو پيش
بۆنە دراوسى • يەك كە لە باشتىن سەرچاوەى رۆنكر دىنەودى شىو كەكانى ئەو
بە كۆچەرى لە مەغولستانەو مەگەوتنە ناوچەى ئاسياى بچۆك و لەگەل كوردا
دراوسىتيە كىيەكەى (ئەوليا چەلەبى) يە كە سىسەد و سى و سى سەل
لەمەو پيش تۆسيو ھەتى •

پيشترىش زۆر جار لە پەراوێزى كىيە مېژويى بەكاندا ناوى ئەوليا
چەلەبىم و مەگە سەرچاوەنىك بەرچاوەكەوتەو و سەرنجى رانەكىشاوم ، تا لە
ھاوینى ئەمەسەل - ۹۷۷ - دا برايتىك نايە بەرم كە لەم رۆژانى پيشكارى و
دەس بەتالىمدا خۆم بە ھەرگىزانى سياحەتنامەكەى ئەوليا چەلەبى بەو ھەرىكە
بەكم • بۆ ئەودى ھىچ بىزارىكم دا بۆ تەنیا بۆ خويندەتەو ھەيىكى سەرىتى

که وتمه چاو پیاخساندنی بهرگی چوارهم له شەش بهرگه که ی سیاحه تنامه .
 خاکه لیوه ی به هاران خه لکی کوردستان له ماڵ دینه دهر و به پیشک و
 بیله کانی و مه ساسه وه له ناو بۆره و په ریز و قه دپاله کاندای بۆ شنگ و که نگر و
 ئاله کۆک ده گه زین .

تکا له خوینه ری به ریز ده که م که نگر هه لکه نیک بهینیه بهر چاوی
 خۆی که پیشکی بۆ که نگر داوه شاندا و زرنگه نیک وریای کرده وه ، که
 دایه وه ... له جیاتنی به که نگر کۆپه له زیزیکی بۆ هاته دهر !

من به ته مای کتیبیکی تورکی بۆم که سه ره تاکه ی به حه مد و سه نای
 (سولتانول به رزه ین وه خاقانول به حه رین) ده ست پیده کات و ناوه روکی بریتیه
 له فیشال و خۆ گیف کرده وه و به ریکه وت نه بی خۆی له قه ره ی راستییک
 نادا به رزه وه ندی خۆی تیدا نه بی . که چتی وا نه بو .

ئه گه ر بیر و بزوا سو فیانه که ی قوسه ری سیاحه تنامه له باره ی ئایینه وه
 بخه ی نه ئه و لاوه چونکو که متر په یوه ندی به مه به ستی ئیمه وه هیه ، ده توانین
 بلین ئه و شتانه ی دیونی و زانیونی به وه پهری راستی و ده ست و دلپاکیه وه
 قوسیونی و قوسی نه کانی که م هه تا زۆر بۆنی ره گه زایه تی و هه لاواردن و
 جیاوازی کاری لێ ناین . مێر شه ره فخان ی بتلیس وه کو مێژو قوسیکی کورد
 کتیبی شه ره فنا مه ی بۆ کورد قوسیوه . ئه و لیا چه له بیش ئه م سیاحه تنامه یه ی
 بۆ تو مار کردنی دیتن و بیستنه کانی خۆی له ولا ته کانی عوسمانیدا قوسیوه
 که چتی بۆ ئه وه ده شی ئه م بهر گه یان ناوی (کوردستان نامه) ی لێ بندری ،
 چونکو گه لیک له و شتانه ی دهر بزویه که شه ره فنا مه خۆی لێ بوارد وه .

شیوه ی قوسی نه که ی ئه و لیا چه له بی - ته نانه ت به پیوانه ی ئه و
 زه مانیش - که مێک وشکه و که متر به ته نگ ورده کاری قوسه رانه وه بوه ،
 منیش که دهستم به و مر گیزانی کرد دۆ ریگام له بهر بو ، یا ده بوایه ئه و شیوه

وشك و رەقەى سياھەتنامە دەسكارى بىكەم و بىخەمە سەر بارىكى لەبار و
تاش راوى ئەدەبىيەت كە دەگونجا تۆزىك جياوازى تى بىكەوتى ، يا ئەو چۆنى
تۆستىوہ منىش شۆتى كەوم بى ئەوہى تاقە يەك وشەشى لى فزى بدەم يا
بىخەمە سەرى ، بى ئەوہى رستەيىكى پاش وپىش بىكەم يا قسەيىك ئەو دۆ
جار و سى جار دۆ پاتەى كردۆتەوہ بە يەكجار تۆستىن دەستى لى ھەلگرم .

من رىگای دوہم رەچا و کرد ، پىم وایە ئەم کردەوہىە بۆ ھەر جۆرە
وہر گىزانىك راست دەر نەچى بۆ وەر گىزانى سياھەتنامە بە كوردى رەوايە و
پىوستانىشە ، بۆ ئەوہى خوینەر دلىا بى كە ئەو ھەمق وشەى كورد و
كوردستانە و ئەو گشت پىدا ھەلخویندەنى ئازايەتى و جوامىرى و لەخۆ
بور دۆچى كوردان لە كىتەبە كەدا تۆستىنى ئەوليا چەلەبىيە و وەر گىز تاقە يەك
پىتىشى لە خۆيەوہ لى زیاد نەكردوہ .

ئەمە يە ھۆى ئەوہى كە دەبينن ئەم كىتەبە لە لايەنى دارشتن و وشە
رازاندەنەوہوہ لاوازە و چەندى بلىنى ناوەرۆكەكەى بە ھىز و پز سۆدە .
ئەوہى بۆ من جىي سەرسۆزمان بى ئەوہىە كە تۆسەرە توركىزانەكانمان
چەند سالە خۆيان بە ھەندى شتى كەم بايەخەوہ خەرىك كردوہ و ھەمق جارى
بە تەنىشت سياھەتنامەدا تىپەزىون بى ئەوہى لای لى بىكەنەوہ !

بە پىي بۆچۆنى خۆم ، دەكرى پوختەى ئەم كىتەبە بىكەن بە پىوانەيىكى
پلەى ژيارى كوردى ژێردەست لە چا و داگىر كەرەكانىدا ، ئەمەش لە ھەمق
بارىكدا مشىكى بەوہج و بايەخدار دەكاتە ناو كوچىلە تىومچلەكەى
كەلەپورى نەتەوايە تىمان .

ھەولير

۱۹۷۷/۱۱/۹

به ناوی خوای گموره و مهزن ..
سویاس بۆ خوا و سلاو له پیغمبر و یارانی :

من که بهنده ییکی بچۆک و بنرخ ئەولیا ناوم و نیازی گەشت و گەزانی دنیا مەیه ، به یارمەتی خوا یەکم رۆژی مانگی جیمادی یەکم سالی ۱۰۶۵ شاری ئوسکودارم بەجێ هیشت و بە دواي مهليک ئەحمەد پاشادا^(۱) رۆم کردە ئەیلالتی وان ، ئەمەش بەسەرھاتەکانی ئەو گەشتە یە :

لە گەڵ حەوت کەسی ئەسپسوار لە ئوسکودار دەرچوین و زۆر بە نازەحەتی شەو گەیشتنە گوندی (ساری غازێ) کە سەر بە مەولەویەتی ئوسکودارە ، دۆسەد مالێکی پز لە باخ و درەختە ، قوتابخانە و تەکیە و گەرماو و خانی مەیه ، دوکان و بازاری نیە ، هاوینان جێی رابواردنی خەلکی ئەستەمۆلە دین لێرە خێوەت و چادر هەڵدەدەن و دەحەسێنەو ، زۆر کەس لە مالان میوان دەبن یا دەچنە تەکیە ی غازێ سولتان .

لێرەو پازدە سەعات بە قەراخ زۆر گوندی خۆش و ئاوەداندا بەرەو خۆرەللات رێمان بۆی گەیشتنە گوندی (دەوشانلی) کە لە ئەیلالتی ئەنەدۆلیدا سەر بە سنجاقی قۆجەئیللی یە و دۆسەد مالێکی خاوەن باخ و باخچە یە و هەموو داڤشتوانی موسلمانن .

نیوێ شەو بەبێ هەرا بارمان کرد و سێزدە سەعات بەرەو خۆرەللات کوتامان تا چۆنیە ناو شاری ئیزمید و میوانی مالی ئەحمەد چەلەبێ ئەبازەبێ

(۱) ئەم مهليک ئەحمەد پاشایە کە لە خولامەتی ژۆرە تابەتی سولتانەکانەوێ پێکەبوو و پێشکەوتووێ تا گەیشتۆتە پایە ی سبەدری ئەعزەمی ، پاشان لێکەوتوو و کراوێ بە والی وان .

بقوين که سوارهی یه نیچهری یه ، باش **حساینهوه** و خۆمانمان تیر کرد .

ئه سپیکی یه ده گمان پهیدا کرد و دیسان بهرو و خۆره لآت کهوتینه ری . شارۆکه ی (سه بانجه) مان بهجی هیشته و به ناو دهریا ئیک دار و بنچک و زه لکاودا ده ژوشتین که له پز توشی شەش سوار بقوين په لاماریان داین ، ئیمەش ده سزێ ئیکیمان لی کردن ئه سپی یه کیکیان سه ره نگرئ بق ، به لام ئاوژمان لی نهدانه وه و هاتین . به ته نیشت (سه قاریا) و به سه ر پرده چواردە کله که ی سقاریادا هاتینه شارۆکه ی (کیوه) .

دیسان هه ره روو خۆره لآت به ریگایئیکی پز ته پۆتۆزی ناو کینه کاندایه ندی گوند و شارۆکه و خانی (ظلیف پاشا) مان بهجی هیشته و رانه وه ستاین تا گه یشتینه گوند و قه لای (بک بازارئ) ، لیره دا ده کهس له ئاغا کانی پاشا یه کی به پینچ کیسه پاره وه چۆن بۆ شاره کانی (ئه نگوری)، (که نگری) ، (ئاماسیه) ، (چورۆم) و (مه زنفۆن) تا سه گوان و ساریجه کۆبه که نه وه ، پیاوی ناردبوه ویلا یه ته کانی دیکه ش بۆ لای باوه زپیکراوه کانی . دۆ سه د قرووش و خولامیکی گورجیشی بۆ من ناردبو که له گه ل پیاوه کانی خۆم و که لو په له کاندایه به ساخ و سه لیمی وه مرگرتنه وه و ئه مجاره ش ولاخه سواری یه کانی خۆمانم له بهر ختیه تی خۆماندا به سه ته وه . زستانه که ی هیجگار سارده .

له به گز بازارپی یه وه به ره و قبیله ده هاتین که له (ئایاش ییلی) له ناو کرێوه و زیریاندایه چهند که سیکمان له پنی کهوتن ، له ویوه بۆ (ئایاش) و (ئه ستیتۆز) و قه لای (ئه نگوری) . (فه نه کله ر) . (قه ره باغلی) ، (قه له جک) ، (شیخ شامی) ، (قۆجه بابا) . (ئاقچه قۆیونلی) ، (سونقور ئوغلۆ) ، (به گباسدی) ، (سجاولی) ، (ئیشلی سورگون) ، (ئاقچه ئاسه) و ته کیه ی (شیخ خه لیل) . گوندی شیخ خه لیل له ئه یاله تی سیواسدا سه ر به سنجاقی

که سکیه ، دۆ سه د مالیک و مزگوت و ته کیه ییکی لیره و گوندیکی
ئاوه دانه . لیره زیارته قسنی شیخ خلیلم کرد .

لیره را به ناو گوندی میرزا چاو مشدا هاتینه شارۆکه ی (یه نی شه ه ر) و
له ویشه وه بو شاری (سیواس) . پاشا سی رۆژ له م شارهدا هه سایه وه و له م
ماوه یه دا خه رچی بیست ئالا سه گوان و ساریجه و دۆ هه زار ئاغا و چوار
هه زار و شییست که سی کو کرده وه له گه ل ئالیک سیسه د و شتر و نه سپ و
ئیستر .

رۆژی چوارهم له سیواس ده رچۆین به ره مو خۆره لات له پرده که
په زینه وه و به هوت سه عات هاتینه شارۆکه ی (ئولاش) . لیره شه وه به م
زستانه سه خته ره وه خۆره لات به ناو به فر و توفدا چهند نه سپی
له پیکه و تومانی لێ به چ ما تا گه یشتینه کو یستانی سولتان هه سه ن . ئه م سولتان
هه سه نه که له شایه کانی ئازهر بایجان بوه له م ناو دۆل و چیا سه ختانه دا گه لیک
کیله به ردی قوچ و کوله که ی داری چامی بو ری پێشاندانی کاروانی و
هاتوچۆ که ران چه قاندوه ، هه ر ریه واریک گوئی نه داته ئه م نیشانه و له ری
لا بدا ده که ویتته ناو ژنوه به فری پێ بنه وه و ده خکی . به هه زار کویره وه ری
لیره ش ده رباز بۆین و به هوت سه عات هاتینه گوندی (قنقال) که له خاکی
سیواسدایه و ئاغا ییکی تورکمانی به سه ره وه یه ، خاتیک و مزگوتیک و چهند
دوکانی هه یه ، له بهر خراپه کاری تورکمانه کان شو یئیکی به تر سه .

دیسان رو به خۆره لات هاتین بو قوناخی (خانی ئالاجه) که ئه میش
له خاکی سیواسدایه و ئاغا ی تورکمانی به سه ره وه یه ، له بهر دیواره
نه خشینه کانی (ئالاجه) یان ناو لیناوه ، ئه م خاته له م شوینه دا شتیکی زۆر
پێویست و به جێیه . دیسان هه ر به ره مو خۆره لات هاتینه گوندی (هه سه ن
چه له بی) که سیسه د مالیکه له خاکی سیواسدا ، مزگوت و خانی هه یه و

دایشتوانی له خیلې شاسونن • نه مجار رومو قبیله به ناو چيادا گه یشتینه گوندی (چوکچ) که سه د مالیکې تورکمانی لینه و ئاوه دانه ، به لام پاش نه وهی ئه م هم مو حه شامه ته ی تیژزا خه لکه که ی له په لویو که وتن • دیسان به رومو خوړه لات به پینج سعات گه یشتینه قه لای (حوکم خانی) ، له بهر نه وهی ئیره لغاوه گیره ییکی زور سه خته ، (حاکم بیئه مریلا ی میسر ئه م قه لایه ی لی بنیات ناوه تا ریگای جه رده یی و خراپه کاری بگری ، خه لکه که له جیاتنی نه وهی بلین خانی حاکم ، به هه له حوکم خانی پیده لین ، هه وارگی تورکمانه کانه له خاکی سیواسدا و خانه که شی کوئه ، له سه رده می سولتان محمه د خانی چواره مدا وه زیره که ی ئه م قه لا قایمه ی لیردا دروست کرد ، قه لا دارو سیسه د که سی تی خست و دهر وازه ی ئاسنی بو هیناو کردیه بهرپرسی پاراستی ریوارانی (مه لاتی) و (ئولاش) ، سیسه د خانویکیشی دروست کرد و دایشتوانی له هم مو خه رج و باجیک به خشی، ئاو و هه وای سازگاره، مزگه ویتیک و خانه کوئه که و گهرماویک و نریکه ی سه د دوکاتیکی هیه •

دیسان به رومو خوړه لات به هوت سعات هاتینه گوندی (حه سن بادرق) که دوسه د مالیکه له سه ر سنوری مه لاتی ، خان و مزگه وتی هیه و ئاوه دانه ، به لام له بهر نه وهی به م چله ی زستانه حه واندنه وهی ئه م هم مو عه سکه ریان له وزه دانه بوه ، ماله کانیان به جی هیشتوه و هه لاتون و خویان له ناو چیاکاندا شاردو ته وه ، عه سکه ره کانمان ته و او نازحه ت بون و ولاخه کانیان تا به یانی به برسیته مانه وه ، من چوبوم بو ته ماشای مناره ی مزگه وته که، له سه روه جه وایتیک جو و تیریک کام دوری یه وه و بو ئه سپه کانم بو به جهژن ، لیره وه به رومو خوړه لات هاتین تا گه یشتینه قه لای (مه لاتی) •

قه لای مه لاتی :

پارچه ییکه له ولاتی روم ، به زمانی رومی (ره قبه ی پیده لین ، نه و کاته ی یونس پیغه مبه ر له شاری موسل بو ، قه یسه ریک به ناوی ره قبه ییمانی

پن هیتا ، نهو قهیسره ئاو و هوای ئیره ی پن خوشبو قه لاییکی لی بنیات نا و به ندمره کەشی کرد به شاریکی گه و ره ، پاشان گه لیک دهمستا و دهستی کرد ، له سهرده می پیغه مبهری ئیسلامدا به دهست (نوشیروان) شای ئیرانه وه بقو ، (هارونه رمشید) چەند جارێک مه لاتیه ی گه مارۆ دا و بۆی نه گیرا ، سالی ۲۰۰ ی کۆچی (میر زیاد) له نه وه ی ئیمامی عومەر و دوای نهو کۆزه کە ی (میر لوقمان) و کۆزه زاکە ی (میر عومەر) به دۆسه د ههزار عسکهره وه ته قه لایاندا بۆیان نه گیرا ، به لام یه کیک له سهرکرده کانی میر عومەر حوسین غازئی ناو پاش چل رۆژ گه مارۆ دان گرتی ، میر عومهریش له تۆله ی نه م نازایه تیه ههر دایه وه به خۆی .

سالی دۆ سه د و سێ و نو (ئه لینیای نه کفوری) نه م قه لایه ی گرت ، به لام ههر نهو سالد (یه حیا کۆزی عه لی) له عه باسیه کان به یارمه تی (حسین غازئی) و کۆزه کە ی (به تال غازئی) به په نجا ههزار عسکهره وه قه لای مه لاتیه یان سه نده وه و له ره گ و ریشه یان دهره تینا و رۆخاندیان . پاشان له سالی ۲۴۴ دا (هارونه رمشید) هاته مه لاتیه دیواریکی هه جگار قایمی بو دروستکرد جا چوه سهر نه سه ته مو ل بۆ گرتنی . پاش نه وه ش ئیره زۆری دهستا و دهست به خۆیه وه دئی تا له سالی ۷۶ دا که (سولتان عه لاه دین) هاته خاکی رۆم نه م مه لاتیه یه ی گرت و تیکی دا و ته ختی کرد . پاشان (میر محمه د) له میره کانی دانشمه ندی ئاو و هوای ئیره ی به رد ل که وت له سالی ۵۸۳ دا قه لاییکی لی کرد که هه شتا ههر ماوه ، نه م قه لایه ش زۆر دهستا و دهستی کرد ، له سهرده میکدا فه رمانده ی (دیاریه کر) و فه رمانده ی (مه رعه ش) که ههر دۆکیان (زولقه دری) بۆن له سه ر نه وه ی مه لاتیه ی کامیانه قۆیه یان لی په یدا بقو ، کورده کانی دیاریه کر له عوسمانی یاخی بۆن و ولاته کانی ئاماسیه و سیواسیان تالان و وێران کرد ، (ییلدرم خان) به سێ ههزار که سه وه هات مه لاتیه ی گه مارۆ دا و سالی ۸۰۰ گرتی . پاشان

(تەيمۇرى لەنگ) كە ئاماسىيە بۇ نەگىرا گەزايەو سەر مەلاتىيە گرتى و قزانى تىخست . بەلنى ئەم دىنايە پەشتەمالىكە ھەردەمە بە بەر يەككەوئە .
 لە دوايتدا (سولەيمان خان) ئەم شارەى گرت و بق بە ھى عوسمانى ،
 ئىستا پاتەختى بەگى سىنجاقە و سەر بە ئەيالەتى مەرەشە ، فەرماندەكەى بە
 پىنسىدە سەكەرەو ھەزار ئاقچەيە ، ھوت زەعامەت و ۲۷۶ تىمارى ھەيە ،
 زەعيمەكانى بە جەلەبەرەكانەو ۸۰۰ سەكەرەك دەبن كە لەگەل پاشادا بۇ
 شەز دەچن ، بەگى ئالا و سەرۆكى چەرى و يوزباشى ھەيە ، پاىيە دادگاگەى
 سىسەد ئاقچەيە ، دەور و پىشتەكەى گوندى كورد و توركانەكانە ، لەم
 دىھاتانە سالى بىست كىسە دەست قازى دەكەوئى . شىخەل ئىسلام و نەقىبى
 ئەشراف و نايبى شار و مفتى و ويۇدە و ئاغاي خەرج و باج ئەستىن ھەيە ،
 ئەم باج گرە بە ھەزار سەكەرەو بە توندى فەرمان دەردەكا و پارەى ميرى
 دەستىن ، ئەمىن ئاغا و شابەندەر و كويخاي سۇپا و سەردارى يەنچەرى و
 قەلادار و ئاغاي باجى ھەيە .

ناوى مەلاتىيە :

سەجەم بەم شارە دەلەن (ئەسپوزان) و توركانەكان (مال ئاتىيە) و
 عەرب (مەلاتىيە) پىدەلەن و وىنانەكان (رەقەبە) يان ناو لىن نابو ، چونكو
 ئەم شارە بۇ يەكەمجار رەقەبە ناوئىكى ئۆمەتى (وئىس پىغەمبەر) بىياتى ناو ،
 پاشان كچەكەى (ئەسپوز) ناو ئاوەداترى كرده ، گۆزى ئەم باوك و كچە
 لە ناو باخىكدايە .

دىمەنى قەلاى مەلاتىيە :

ئەم شارە لە ھەر چوار لاوہ بە كىو دەورە دراوہ ، لاى قىلەى
 كىوہكانى ئەسپوزانە كە چەند جۆگەلە ئاوى لىن دىتە خوار ، لەناو ئەم

کیوانه دا گه لیک گوزایی پان و بهرین ههیه . له ناو دۆلکی فراوانی قهراخ
 رۆباری (دیر مهستیج) . قه لایکی پینج سوچ به بهردی تاشراو بنیات نراوه ،
 جوگه له ئاوی کانیاوه کان له دیواری قه لا ددهن و به لای باکوردا
 سه ره و خوار دهنه وه پاشی پینج سهعات ری دهژینه زی فوراته وه که چتی
 سه ر چاوه که یان له کانیه ییکی ئه سپوزانه وه دهست پیده کا . له قه لاوه به
 ناو ره وه زه کاندای ریگی چونه خواره وه بو سه ر رۆبار ههیه ، له کاتی گه مارو
 درانا لهم ریگایه وه دهچن بو ئاو . قه لاکه خوی له سه ر پارچه زهوی ییکی
 نزما دروست کراوه .

مه لاتی به بو دروستکرا ؟

بنیاتنه ری یه که می شای گه وره (محمه دهی کوزی دانشمه ند) بو له
 سالی ٥٨٣ دا . ئه م به ری دانشمه ندانه سه ره تایان له خاکی ئه و دیوی زیی
 (ماوه ژائون نه ره) وه بوه ، له گه ل باپیره گه وره ی عوسمانیان (شا سوله یمان)
 له ماهانی ئه و پوه له سه ر ئیزی تورکی تورکان (خواجه ئه حمده ی یه سه ویتی)
 به هه زار و چه وسه د کهس دهس و پتوه ندوه کوچیان کرد و هاتنه ولاتی
 رۆم ، ئه م شا سوله یمانه له کاتی مه له کردن له زیی فوراتدا خنکا ، (ئه ر
 توغول) ی کوزی ته رمی باوکی له بن دیواری قه لای (جه عبه ری) رۆخ زیی
 فوراتدا ناشت ، هه مقه وه زه که ئه ویان له جیی باوکی کرد به به گ ، پاشان
 گو تیان ئیمه به گمان لیره دا خنکاوه ئه م شوینه ودمی بۆمان خراپه باریان
 کرد و چونه لای سولتان عه لئه دینی سه له جوقی و کران به بۆی به گ . خوا
 کار ییکی کرد له سالی ٦٠٠ دا سه له جوقیه کان دویان بزیاهه وه و ئه ر توغول
 بو به به گی راستی ، پاشان عوسمانو که بو به به گ و خاوه نی سه که ی
 پاره و ئه م خیل به ناوی (عوسمانی) یه وه ناوبانگی ده رکرد و بو به
 ده وله تیکی هه تا هه تایه . جا ئه و رۆژه ی سوله یمان شا له ئاودا خنکا
 دانشمه ندیه کان که له گه لیان بۆن له رۆخی ئه م روبا ره دا مانه وه ، شوینه که

ئەو ھەندە بزوین و سازگار بۆ و مال و ئاژەلیان بە جۆریکی ئەوتۆ زیادی کرد
 کە لە ژمارە دەرچۆ ، جا ھەوالی ئەم دەولەمەند بۆنەیان گەشتەو ھەمان
 نیشتمانی پیشۆیان و خەلک بە ھەزاران لەوێژا کۆچیان کرد و ھاتن لە
 دەورووبەری قەلای (جەبەر) و (سەلە) و (باتیس) و (بۆمبۆج) و (رەقە) و
 (ئورفە) و قەلای بیرەجگدا گیرسانەو ، زاوژیان کرد ، زۆر
 بۆن و بۆن بە گەورە ، لە سالی ١٥٨٣ دەمەدی کۆزی
 دانەشەند ئەم قەلای مەلایەیی ئاوەدان کردەو . ئیستا
 کۆتیکێ تازە کراوێ و بە بەردی زلی تاشراو دانراوەتەو ، بەرزایی
 دیوارەکانی ٢٦ گەزە ، شارێکەکانی بریتین لە دەروازەیی ئالچە ، دەروازەیی
 سۆرگۆم ، دەروازەیی مشاق و دەروازەیی بازار ، نە لای باکور و نە لایەکانی
 دیکەیی خەندەکی نیە ، ھەر چوار دەوری ٥١٠٠ ھەنگاوە ، زۆر بەرفراوان
 نیە ، لە ئاوە قەلادا مزگوت و جەخانە و ھەمبەری دەخڵ ھەیە ، سێسەد
 مایکە و قەلاداری تێدایە ، لەبەر ئەوەی ئاویخێلە تەنیا ھەفتا ھەسکەری
 ھەیە . بازارەکی لە دەروەوی قەلادایە .

بنەمالە و خانەدانەکانی مەلایە :

لەم شارەدا ٥٢٦٥ خاتۆی دۆ ھۆم ھەییە و خاتوبەرەیی گەورەش زۆرە ،
 ھەمۆی باخ و باخچەیی تێدایە و بە قوژ سواخ دراوان ، وارشیکی گەورەیی
 بە دەورەدا ھاتو ، لە دەروەوی ئەم شارەدا دیواری قەلای نیە بەلام شەو
 دەروازەکانی دادەخرین .

گەزەکانی مەلایە :

٣٢ گەزەکی ھەییە ، بە ئاوبانگەکانی ئەمانەن : گەزەکی کۆنە جومعە ،
 گەزەکی مزگوتی گەورە ، گەزەکی ئەمیر عومەر ، گەزەکی سەرا ، گەزەکی
 کچان ، گەزەکی خانەقا ، گەزەکی تۆپداشی ، گەزەکی قەرەخان ، گەزەکی

چهرمك . گهزه کی دهر وازه رهنگین ، گهزه کی بیستانچی به کان ، گهزه کی کوچك ، گهزه کی نه عاراز و گهزه کی کوردان . له هوت گهزه کدا نه رهنه نی هیه به لام جوله کی تیدا نیه .

مزگهوته کانی :

۳۲ مزگهوتی هیه دوازدهیان جوعمه ی لی ده کری . ههره به ناو بانگه کیان مزگهوتی (ئولق) . بیست مزگهوتی کولانایش هیه . ههره کونه کیان له ناو قه لادا مزگهوتی میر عومهر و مزگهوتی قهره خان و مزگهوتی سهره و مزگهوتی کچان و مزگهوتی خانه قا و مزگهوتی توپدشی و مزگهوتی چهرمك و مزگهوتی نه خشین و مزگهوتی بیستانچی و مزگهوتی به گداش ئاغا و مزگهوته بچکوله و مزگهوتی کوردانه . له حوجره کانیش حوجره ی (ئیسام سجا) و (ئیسام عیوهز) به ناو بانگن . له ته کیه کانیشی ته کیه ی (غازی سهد به تال) له ناو باخی ئه سپوزاندایه . سهد غازج خوی لیرده له دایک بوه . مه لیک ئه حمده پاشا ئه م ته کیه یه ی تازه کردوته وه ، ئاوی سهرچاوه کانی خوش و سازگارن ، له کوهی ئه خگهر واتا چیا ی ره ژو و کانی دیر مه سنج هه لده قولین و شار پاراو ده کهن ، هوت سهیلخانه ی ئیه که یه کیان هنی مسته فا پشای سهله حداره .

سهره و خانوبهره کانی :

یازده سهرای گه وهره ی ئیه که مالی گه وهره و پیاو ماقولائی تیدایه ، له هه مویان رازاوه تر سهرای پاشا و سهرای ئه مینه .

کاروانسهراکانی :

له هه موان رازاوه تر خانی سیلاحدار مسته فا پشایه که له بزاو پیکراوه کانی سولتان مراد خان بوه ، ئه م کاروانسهرایه سهد و هفتا ژوری

تیدایه که سه‌ره‌کانیان به گومبەز هاتۆتەووە • دەروازەى ئاسنى تێخراوە و
سالى دروستكرانى لەسەر دەروازەكە قوسراوە •

قه‌یسەرى و بازاڤى :

بازاڤىكى ئاوەدانى هەيه ، بەلام دۆكانەكانى دیواریان وەكتو شام و
هەلبە بە مز دانەپۆشراون • لەگەڵ ئەوەشدا هەر جۆره كوتال و كالاىىكت
بوى دەست دەكهوى •

خەلكەكه‌ی :

بە هۆى سازگارى ئاو و هەوايەووە پیاووەكانى هەمو بەهێز و
تێكسراون و تەمەنيان دەگاتە شىست و هەفتاش كەچى دوانيان بە ساخى
دەمىنێتەووە ، زۆر پىرىش بن رەنگ و رۆيان بە ئالى و گەشى دەمىنێ ،
خەلكىكى زىندۆ و بە خۆوەن ، لەسايەى ئاو و هەواى خۆشەووە دانىشتوانى
جوان و بە نمۆدن بەلام چونكو كوردستان و كوستانە ژنى جوانى بە
ئاوبانگيان كەمە • لەبەر ئەوەى لە تەتەووى كوردن كچيان بگاتە دە سالى
وەختى بەشۆدانى دى •

لە پیاووە ماقولەكانى ئێره بەكداش ئاغای مەليك پاشايى ، بەكارى خوا
خۆى بەسەر شىره‌كه‌يدا دا و خۆى كوشت •

شارەكه‌ شارى كورد و توركمانە ، لە باب و باپىرانيانەووە فێرى
پۆرشكى و دەرمانكارى دەبن و ئەوەندە شارەزان لە ئەلمان و قرمان
وێنەيان نیه • حموت دۆكانى برىنكارى تیدایه ، وەستا بەشارەتى كورد لە
هەرە شارەزاكانیانە ، لەبەر ئەوەى كوردستانە پیاوى درشت و زلى زۆره،
زۆرىشیان هەيه كە شەوانە شەونویژ دەكەن و زۆژانە بە رۆژۆن ،
دەوله‌مەندەكانیان كەولى سمۆرە و خورى لەبەر دەكەن ، لەوان خواروتر

جلكيان شال و شه پكه ، له وانه ژيرزاتر چوڅ و خامی مهلاتيه و كه وای شين
 له بهر ده كهن . ژنه دمو له مهنده كانيان به په چهي مخير و سهرپوش ده كه ژين ،
 ژني هه زاره كانيان چارشيني سپي و په چه و كلاوي سيوري له سهر ده تين ،
 هه موشيان جزمه ي زهره و سور له پي ده كهن .

زمانيان :

به كوردني و به توركماني ده ئاخه ون ، توركه مانه كانيان شيوه يتيكي
 تايه تي خويانيان هه يه كه توركه كان باش تيبان ناگهن .

ئاو و هه وای :

هه تا بليي ئاو و هه وای سازگاره و خو شه ، به قسه ي گه شت كاره كاني
 دنيا هه وای غيره و كو هه وای ته وريز وايه و بگره خوشتریشه ، هه ره له بهر
 هم ئاو و هه وای به خه لكه كه ي وا به خو وه و به گورن .

ناوي چالاووه كاني :

نزتيكه ي دو هه زار چالاويان هه يه كه ئاويكي خو ش و پاكيان لي
 هه لدنجن و باخ و بيستانه كانياني پي ئاو ده دن ، جگه له ووش هه ركه سه
 له مالي خويده چالاي هه يه له كاني پتيوستا به كاري دين . نه وانه ي
 كاريشيان به ئاوي چالو نيه ديسان چالاويان له حموشه دا هه يه .

گهرماوه كاني :

حه وت گهرماوي خو ش و رازاوه ي ليه ، وه كو گهرماوه كاني نه لجه و
 مسته فا پاشا كه زور خو شن . لاهانه خواروتر گهرماوي تازه و گهرماوي
 به گ و گهرماوي قوماجك ، گهرماوي عه لي ميسريش كه پياوچاكيك بنياتي
 ناوه سه ره زاي گهرماو زياره تگاشه ، جگه له مانه له سي سه د مالدا گهرماوي

تاییه تی ناومآل ههیه . ههروهه گهرماوی چۆم و گهرماوی بارام پاشا له
ناو وارشدا .

ناوی پیاوه کانیان :

به کداش ئاغا ، حاشی ئاغا ، قوتلو ئاغا ، عهتا به گک ، رهزا به گک ، سنان
به گک ، شادی به گک و له م بابه ته . ناوی مهلا کانیان به ناز ناوی مهلبه نده وه
ده گوتری و ده کو مهلا به ردنجی . مهلا خو بریدی ، مهلا شقاقی ، مهلا سۆر
ئاغا ، مهلا حهیبی و مهلا خه لیلی .

ناوی ناهه تان :

حهوا ، هوما . تهزله . نهزله ، کهلیمه ، عالمه ، روقیه ، ئه مینه ،
که زابان ، که لسو مه ، فاته مه . خاتیمه . مریه م ، ئه مهان ، نساقادین ، زوله یخه ،
مه شکۆره ، عاتکه ، زو خروفه . سه نیه ، هاشمه ، خدیجه خانم و ئه مانه . .

ناوی خز مه تکاره کانیان :

دلاوه ر ، سهروه ر ، هونهروه ر ، به شیر ، نه زیر ، ئیواز ، رۆسته م ،
فکرلی ، سوله یمان ، که ژاز ، سیاوهش ، زولفه جام ، زولفه قار ، مراد ،
زلزه ن ، خوداوێردی . ئه لّاوێردی ، چالاب وێردی ، جان وێردی ،
جان بزدی ، جوان مهرد .

ناوی گهنیزه کان :

تابنده ، حاکمه ، ته رفیل ، خو نچه بۆی ، نیرگز ، گو لشاخه ، سو مبله ،
هواره ، فیدایه ، وردیه ، مالکه ، میهری ، فه خری ، یاسه مه ن ، گولستان ،
ئه فناد ، شاخمه ، باقویه ، دهمرخان ، به ده خشان ، گولگون ، جان فیدایه .

شوینی پیشه کاره کان :

شەش قاوشی پیشەکاران هەیه کە هەریەکەى هەزار کەس دەگرێ ،
ئەمانە زوربەیان پیتلادرو و کوتال فروشه کانی لای تەرەبزوئن ، هەمو
شەوێ پاش نانخوران تەپل لێدەدری و دەرگاگان دادەخرێن و دەرکەوان
دەبێتتە فەرمانزەوا . جگە لەو خاتوبەرانی لە سەرەو بەسەمان کردن .
خاتوبەرەى کۆنە مزگەوت لە کاتی خۆیدا ئاوەدان بوە بەلام ئیستا پەکی
کەوتووە .

پردەکانی :

پێنج میل لە خوار مەلاتیەووە پردیکی گەورەى چل کلی هەیه کە سولتان
حەسەن بنیاتی ناوە . ئاوی ئەسپوزان دواى ئەوێ بەناو باخەکاندا دەخشی
لەگەڵ ئاوی دێر مەستیح و کانیاوەکان و رۆبارى توخمە لیکدەدەن و بە ژێر
ئەم پردەدا هاژە دەکەن .

کلیساکانی :

حەوت کلیسای هەیه کە هەرە گەورەکیان لە نزیک دێرمەسیحدا یە لە
داوینی کیوئیکی بلند بە قەراخ لێژیکەووە کە لە ناوەزاستی چیاووە هاتۆتە
خوار و راست و چەپی باخ و باخاتە .

دانەویڵە و بەرھەمەکانی :

حەوت جۆرە گەنمی باشی هەیه کە وێنەیان مەگەر لە حۆراندا دەست
بکەوێ ، جۆ و پەمۆ و تەختە و گیای میژگەکانی باشن ، پاقلە و دانەویڵەى
بە ناوبانگە . لە سنەتدا خامی سێج لۆکە و دەزۆی پەمۆی ناودارە .

خواردنەمەنى و میوہى :

لە کیوہ کانیدا هەلواى خواجی « گەزۆ » هەیه (گەزەنکو) پێدەلێن ،

به کاری خوا له ئاسمانه وه دهبارتته سهر گهلای داران و دهیته بهلوايه کی رهوان و خوش ، له چیاکانی مازو و له دهشتهکانی پیواز و ئهسپه ناخ و کهله م و سهوزهی جوربهجوری ههیه ، ههوت جوره قهستی و ههشتا جوره ههرمیی له دهفتهردا تۆسراوه ، ههوت چهشنه بههیی و بیست جوره سیوی ههیه له گهل تری و ههلۆژهی به ناوبانگ .

خواردنهکانی :

له م شارهدا جوره ههنگوینیکی سپی ههیه که له دنیا دا هاوتای نیه مه گهر ههنگوینی ئایدۆس بیگاتی ، هه مو سالی چه ند سه د هه زار مهشکهی سۆر پر ده کرئ له ههنگوینی قالکراو و بۆ گهوره پیاوانی ئهسته مو ل دهتیردی ، خۆشاوی ئهم ههنگوینه و خۆشاوی مرهبا ی به هیی مهلاتیه زۆر به تامن .

کار و کاسبی دانیشتوانی :

زۆربهی خه لکه که ی باخهوان و به به رهه می درهختهکانیان بهرئ دهچن . ههندیکیان به خهزک دهزۆ دهزیسن و ههندیکیان جۆلان جاو دروست دهکهن . واتا هه مو دانیشتوانی ئهم شاره خهریکی کار و کاسبین .

باخهکانی :

به پپی دهفتهری میراو له م شارهدا ههوت ههزار و ههشسه د باخ و شهشسه د باخی پهژینداری تۆمار کراو ههیه .

رۆبارهکانی :

له خوار و ژۆر و ئه ملا و ئه و لای مهلاتیه به یتکزیاتی ههوت ئاوی گهوره و بچۆک ههیه ، له مانه ئاوی (سمیات) که له کێوهکانی قهلا ی سمیات دیته دهرئ و له دهرموه ی مهلاتیه یتکه لاوی رۆباری (توخمه) دهبن .

رۆباری توخمه‌ش له کێوه‌کانی ره‌قه‌به‌هه‌لده‌قۆلێ له‌ باخه‌کانی ئه‌سپۆزان
 ئاوی سه‌ی سه‌رچاوه‌ی دیکه‌شی دێته‌ سه‌ر که‌مێک به‌ره‌و خوارتر ئاوی
 (بیکار باشی) تیکه‌ڵ ده‌بی و پاش ماوه‌یێک ئاوی دێر مه‌سیحیشی دێته‌ سه‌ر،
 دوا‌ی ئاودانی باخه‌کانی ئه‌سپۆزان بن دیواری قه‌لای مه‌لاتیه‌ ده‌شواته‌وه‌ و
 ده‌زوا له‌ (دۆلی ده‌وال) له‌ گه‌ڵ رۆباری (ته‌ل) یه‌کده‌گرێته‌وه‌ .

ئاوی ته‌ل — پینج میل له‌ خوار شاری مه‌لاتیه‌ لقیکی رۆباری توخمه‌
 دێ و له‌ گه‌ڵ ئه‌وانی دیکه‌دا ده‌یینه‌ رۆباریکی گه‌وره‌ و به‌ ژێر ئه‌و پرده‌ چل
 کله‌ زله‌دا ده‌زوا که‌ سولتان حه‌سه‌ن بنیاتی ناوه‌ و ده‌گاته‌ مه‌لاتیه‌ ، کاروانی و
 بازرگانانی رۆم و دیوریک به‌سه‌ریدا ده‌په‌ژنه‌وه‌ . ئه‌م پرده‌ یه‌کیکه‌ له‌ پرده‌
 به‌ ناوبانگه‌کانی کوردستان به‌لام ناگاته‌ به‌رزێ و گه‌وه‌یه‌ی پرده‌کانی
 به‌تمان و حه‌سه‌نکیف .

باخ و کو‌یستانه‌کانی ئه‌سپۆزان :

به‌لای گه‌شتکارانه‌وه‌ باخه‌ هه‌ره‌ به‌ ناوبانگه‌کانی عوسمانی ئه‌مانه‌ن :
 له‌سه‌ر سنۆری بۆدین له‌ پشت قه‌لای (پچوی سه‌رم — سه‌رو؟) بارۆتخانه‌ ،
 له‌ به‌رده‌می قه‌لای شاری (سیرۆز) ، باخی (سوداق) له‌ ولاتی (که‌ه) ،
 باخه‌کانی (سجا) و (کاغه‌دخانه‌) و (گوگسو) له‌ ئه‌سته‌مۆل ، ئه‌و سه‌د و حه‌فتا
 باخه‌ تایه‌تی‌یانه‌ی بۆ پیاسه‌ی سولتانه‌کانی عوسمانی داندراون ، جیگی
 تۆپ له‌ شاری ئزمید ، باخی (مه‌رام) له‌ (قۆنیه‌) ، باخی (ئیسیتیفان) له‌
 (ئادالیا) ، باخی (دارنده‌) له‌ شارۆکه‌ی دارنده‌ ، باخی ریحانی دیاربه‌کر له‌
 رۆخی زێ ، باخی شاری (فه‌یوم) له‌ (میسر) و گه‌لیکی دیکه‌ش ...

به‌لام ئه‌م باخاته‌ی ئه‌سپۆزانی مه‌لاتیه‌ له‌ به‌ر ئاووه‌هاو‌خۆشی و میوه‌
 زۆری له‌ پیش گشت ئه‌و باخانه‌وه‌یه‌ که‌ باسمان کردن . میوه‌کانی ئێره‌
 ئه‌مانه‌ن :

ھەمىرى ئال ، ھەمىرى زەرد ، ھەمىرى مەشىش ، ھەمىرى سېتى ، ھەمىرى
 بەگى ، ھەمىرى ئاودار و ھەمىرى گۆشتىن ھەوت جۆرە قەيسىن كە بە ھەزار
 حال لە ئاوسەبەتەدا دەگاتە ئاوسار ، چونكە ھەر تۆزىكى بقرىچى ھەمىرى
 ئاوسەكەى دەچۆرۋىتەو ، ھەر دانە ئىك لەم قەيسىيانە بە كىشان چل پەنجا درەم
 دەبى ، جگە لەمانە ژمارەى جۆرەكانى دىكەى قەيسى ھەر خوا دەيزانى ،
 ئەوئەندە زۆرە دەيكەن بە نانە قەيسى و شار بە شارى دەبەن ، لە دەفتەردا
 ھەشتا جۆرە ھەرمىيى تۆسراو ، ھەرمىيى شىنە ئاودارەكەى بە ئاوبانگە و دانەى
 يەك (قىئە = اوقە) دەبى ، لەم ھەرمىيە ترشيات دروست دەكەن كە ئاوسەكەى
 دەغەز پەزىنە ، دەلەين ھەركەس زۆرى لى بخواتەو گەرم دادىت و نەشە
 دەىگرى ، بۆ بە ھىز بۆن سۆدى ھەيە و ئەوانەى ژيان ھەيە زۆرى دەخۆن .
 ھەرمىيى بەگىش زۆر خۆشە ، دەولەمەندەكانى ئەستەمۆل بە پەلە ئەمامى
 ھەرمىيى مەلاتىە دەبەن و لە زەوئىەكانى ئەستەمۆلدا دەچەقەين تا ھەرمىيى
 مەلاتىەيان بىي .

مەلاتىە ھەوت جۆرە سىوى ھەيە كە بۆ بە تامى و ئاودارىق لە سىو
 خۆشەكانى ئزمىد خۆشتەن ، ئەوئەندەى سىو (سۆداق) ەكانى شارى كە
 درشتەن ، يەكەى ھەر سى چل درەم دەبەن بەلام خاى گەورە جۆرە
 رەنگىكى داو بە سىوى مەلاتىە كە سۆرەكەى سۆرى قۆخ و ئالەكەى
 كال و رەنگەكانى دىكەى ئەوئەندە رۆن و دلگەن لە ھىچ رەنگىكى ئاسايى
 ئاچن ، ھەر ژۆرىك پىنج شەش دانە لەم سىوانەى لى بى ھەمىرى مەلەكە
 بۆنخۆش دەكا ، لە ھەمىرى خۆشتەن نازەنەكانى ئىرە فېربۆن لە سەردەمى
 كالتى سىوكاندا شىعەرك يا قەسەيىكى خۆش و نەستەق بە داوە مېوى بارىك
 دەتۆسن و بە سىو كەوھى دەلكىن ، ئەو سىو و رەدە رەنگ ھەلدەيتى و
 سۆر دەبى ، كە گەشت و لىيان كەردەو ، مېوەكانى لى دەكەنەو دەبىنى
 شۆئىنى مېوەكان بە سىيى مەوئەو و بەم خەتە جوانە شىعەركەى لە سەر

توسراوه ، هه ندى جار له حياتى ميو قاقهز ده بز و پيوه ده توسين . .
 سىوى ئيره شار به شار و ولات به ولات به ديارى ده زوا ، ته نانت بو
 سولتانه كانىش ده برى . كهوت جوړه به هيتى هه به كه يه كى يه كه ده بى ،
 له وانه به هيتى پايات و به هيتى كولليره زور تام و بونخوشن ، به تايه تى هى
 نهو باخه خى خاتوچكه كه سىد به تال غازى تيدا له دايك بوه . له ده وري
 نهو باخه جوړه ترى ييك هه به كه وينه له ولاته كانى ديكه دا نيه . نرى
 هه لگرتن بو زستان و دوشاو گرتن و باسوق كردن پيشه خى خلكى ئيره به ،
 هه لوژه و خوڅيشى هه به لام نه و نه دى هه لوژه ده ته ستمول و خوڅى
 ته گهر داغى زل و ناودار نين .

به كورتى قه له م له تاريقى نهو باخه به هشت ئاسايه دا داده مينى كه
 چاره كيك له شار دوره و كهوتو ته لاي قيله وه . جگه له م باخى ته سپوزانه
 ورد و درشتى خلكى شارىش باخى تايه تى خويانيان هه به ، له گه ل به هار
 داهات ناو شار به جى ديلن و ده چنه ناو باخه كانياه وه ، ته نيا بارز گانه كان و
 كه ساني غه ربه و هه ندى ماله گاور و نزيكه سىسده كهس پاسه وان له ناو
 شاردا ده مينه وه ، نهو پاسه وانانه به شهو فانوس داده گير سين و پاسى ناو
 شار ده كه ن ، به ته پل ليدان به ناو شاردا ده گه زين ، هه ر پياو خراپيك بينن
 ده ز به جى ده يكوژن چونكه له سولتانه كانى پيشوده وه فرمانى وايان
 به ده سته وه به .

به م جوړه هه شت مانگ خلكى ناو شار به خاو خيزانه وه له ناو نهو
 باخانه دا راده بوړن و دوعا بو ده ولته تى عوسمانى ده كه ن ، هه ر يه كيك له
 دانىشتوانى شار ده بى باخيكى يه كه فرسه قى بين ، له ده فته ره كانى ميريدا
 كهوت هه زار و هه شسده باخ توسراوه كه ميراو ناويان ده داتى . له ناو هه ر
 باخيكيشدا خانويك هه به ، سىسده ده وزي به فيقهى ليه ، ماله گه وره كان
 گهرماوى خويانيان هه به ، مالى پاشا و مهلا و نه فسر و كار به دهستان

لیره ، مزگوتی جوعمه و قوتابخانه‌ی مندالان و ته‌کیه و گهرماوی
گشتی و شه‌شسد دۆکاتیککی لیه ، به کورتی ناوشار چه‌ندی خاتوبه‌ره
لیبی ئیره‌ش نه‌ونده‌ی هه‌یه .

جی سه‌یرانی سه‌رچاوه :

سه‌یرانگاییکی بی وینه‌یه له قه‌راخ دیری مه‌سیحدا و هه‌رچی
سه‌یرانگای دیکه هه‌یه هه‌م‌ویان له چاو ئیره هه‌چن ، خیاباتیکی پز له گول و
سینه‌ره ده‌لی چوار باخی ئیسفه‌هانه ، گول و سومبول و تیرگز و وه‌نه‌وشه
له ژیر پی سه‌یرانکه‌راند ده‌نه پیخوست و داری نه‌مه‌رمو به‌ری خیابانه‌که
سه‌ریان له ئاسمانه و له هه‌واوه گه‌یشته‌نه‌وه یه‌ک و تیک ئالاون یه‌جۆریک
که تیشکی هه‌تاو ناگاته زه‌وی و به‌ر سه‌یرانکه‌ران ناکه‌وی، له هه‌ر گوشه و
بن پنچکیک هه‌زاران بولبول و مه‌لی خوشاواز ده‌چریکینن و وا له ریوار
ده‌که‌ن راوه‌ستی و گوئی بگری .

ده‌نگ خوش و موسیقا ژه‌نه‌کان هه‌ریه‌که له لاییکه‌وه کۆزی خویان
گه‌رم ده‌که‌ن و ئاسمان ده‌خه‌نه سه‌ما ، خیره‌ومه‌نده‌کان له ناو نه‌و میرگ و
چیمه‌نانه‌دا سه‌کۆی دانیشتیان کردوه که جۆگه‌له ئاوی پاکي به‌هه‌رده‌مدا
ده‌ژوا و ئاشی که‌بابه‌کانیان به‌ژۆنه‌ی ئاو ده‌گه‌ژۆ و شیشه‌گۆشته‌کان
ده‌سۆژین و ده‌برژین . له‌م سه‌یرانگایه‌دا ده‌سته ده‌سته خه‌لک لیک کو
ده‌نه‌وه هه‌ندۆ باسی زانین ده‌که‌ن و هه‌ندیک شیعر ده‌خویننه‌وه و هه‌ندیکی
دۆ چیرۆک ده‌گێژنه‌وه ، له‌ لاییککی دۆ پیاوی قسه‌خۆش و نوکته‌باز و
لاساپ که‌رموه دانیشته‌وان دینه‌ پیکه‌نین . له‌ولا ترموه ده‌سته‌یین له
دانیشته‌وان زۆر به‌سۆز و کۆل باسی ئیمامه‌کان ده‌گێژنه‌وه .

هه‌ر چوار لای نه‌سپوزانیش باخ و باخچه‌ی یه‌ک له ته‌تیشته‌یه‌ک
گرتویه‌تی و پازده گوندی ئاوه‌دان و پز له خه‌لک له ناو نه‌و باخه‌ندان که

خان و مزگھوت و غمرماو و بازارۆكهی خۆیانیان ههیه . ههیه كەش كانیاوی
خۆی ههیه كە باخچه كانی ئاو دەدا .

شارەكانی چواردەموری مهلاتیه :

له مهلاتیهوه بۆ لای خۆراوا به رێی وهلاش و قهتقالدا به سێ رۆژ
دهگاته شاری سیواس ، له باشقوری خۆرههلات شارۆكهی (ئالبستان)
ههیه ، لای باقوری قهلائی (دیوریک)ه ، ئه و رۆبارهی له ئالاجهخانرا دێ
به ژێر پردی دیوریکدا تێدهپهژێ ، لهوێشهوه پاش پهژینهوه له پردی گوله
زهرد دهگاته قهلائی (عهین) که له رۆخی فوراتدایه و تا مهلاتیه سێ قوناخی
تهواوه . باشوری مهلاتیه قهلائی حهسهنمهنسوره که سێ قوناخ دۆره و
کیوی (کومورلی)یان کهوتۆته تیوان . لای قیبلهش دوزگهی دیجلهیه .
له باقوری خۆرههلات به قهراخ زێی فوراتدا دهگاته قهلائی (خارپوت) که
سێ رۆژه رێه بهلام من خیرا رویشتم به دو رۆژ گهیشتم چونکو ئهم
قوناخانه به توند رویشن نهبی نابژین . لای باشقوری قهلائی (دزنده)یه و
قهلائی (رۆم) چوار قوناخ لهو خوارتره . قهلائی پیرهجگیش ههه کهوتۆته
لای باشور ، ئهوانه ههه یهکتی سێ رۆژ ریگان بهلام (ئاقسهرای) دۆرتیه و
به پینج رۆژ دهیگهتی ، بهندهری حهلهبیش ههه کهوتۆته باشقوری مهلاتیه و
پینج قوناخ دۆره ، قهلائی مهعهش و قهلائی دیاربهرکیش یهکی پینج قوناخ
دور کهوتونه لای خۆر ههلات ، قهلاکانی (عهتاب)و (قهیسهری) کهوتونه
باشقوری مهلاتیهو ریگای پینج رۆژن .

بههم جۆره مهلاتیه کهوتۆته تیوان ئهم ههشت شاره گهورهیهو
بهندهریکی ئاوهدانه ، داتیشتوانی کوردو تورکن ، کوردی ئیزۆلیو
تورکمایتیشی زۆره ، خهلهکهکی ئازاو دلیرن ، ههمقیان موسلمانو بهدینو
غهرب دۆستن و نانیان لهبهر چاویه ، ههه ئاوارهییکی رێی بکهوێته مالیان
زۆر ریزی دهگرن ، شاری زانا و گهوره پیاوانه و جیگای شاعیرانه .

له لای راستی ئه سپۆز و (قهره بابا) ههیه و له لای چهپ (عهلی بابا) و له نزیک دارا غاجی (سولتان سهید که ماخلی) تیزراوه ، ئه مانه هه مۆیان له گهڵ هارۆنه شهیددا هاوبهشی گه مارۆدانی ئهسته مۆلیان کردوه ، له ناو باخه کانی ئه سپۆزدا مالی سهید به تال ههیه که خاتوچه ییکی بچۆکه و له سایه ی هیهتی ئه و به تاله وه هه وسه د ساله ههیه و ههر وهك خۆی به پتیه ماوه ، له بهر ئه وهی مهلیک ئه حمه د پاشا دۆستی ئه و خانه دانه یه ئه م قسنه ی گه وره تر کرد و گومبه زیکه گه وره و چه ند حو جره ی بۆ کرد و چیشته خانه ییکی بۆ دانا و گه لیک قاپ و قاچاخ ی مسی بۆ کرد به وه قف و سه رکار ییکی له سه ر دانا ، ئیستا بوه به ته کیه و زیاره تگا ، خه لکی شار بۆ دوعای بارانه لئی کۆ ده بنه وه و شوینی دوعا قویۆل بۆنه ، له نزیک ئیسه (سهید ئه حمه دی درنی) و جیگای چه کان و زیاره تگای (شیخی شافعی) ههیه .

پاش ئه وهی تیر به مه لاتیه دا گه زاین بارمان کرد ، یازده سه عات رو وه خو ره لات هاتین له قه راخ زپی فورات و چاییکمان گرت ، هه وا خو ش بۆ ، هه ندی که لهك و به له ممان پهیدا کرد و به سح روژ له مبه ره وه په زینه وه ئه و بهری فورات و چۆینه ناو هۆزی/ ئیزۆلی کورد له ویلا یه تی دیار به کر .

سهیری خو ش له وه دابۆ هه ندیک له مه له وانو که له که وانه کورده ئیزۆلییه کان به روت و قوتی له سه ر ریج پاشا ریزیان به سبۆ گوا یا سه لامی بۆ ده کهن ، پیره کانیان به وانی دیکه یان ده گوت « کورۆ ده ست بۆ پاشا راته کینن ، ئه ده ب وایه ! » خۆیان به روتی هاتۆنه بهرده می پاشا و ئه ده بیش فیری ئیدی که ده کهن . پاشا بیج ئه وهی ته ماشایان بکا هه شتا زیزی دانی و رویی ، له نزیک فورات چۆینه گوندی ئیزۆلی که دۆسه د ماله و له خاکی خارپوتدایه ، مزگه وتیکی ههیه و دانیش توانی هه مۆ له دز و ریگره کانی

ئىزۆلۈن • لىرە بەرمە خوارتر لە سەر فورات خانى رەزۇ ھەيە كە شوئىتىكى زۆر بەترسە • لە خوار ئەوموھ زىي فورات بە تىۋانى دۆ كىودا ئەومەندە بە خورى و تىژى دەزوا ھازە ھازى زراۋى پىاو دەبا ، (سولتان مرادى چوارەم) نىازى وابۇ لەم شوئىنەدا پردىكى بلند سازكا و پىويست بۇ ئەملا و ئەولاي دەرەندە كەي بۇ تەخت بىكا ، تازە دەستىيان پىچ كىردىق كە مراد خان مرد و پردە كە بە تىۋە چلى مایەوھ • درۆستكرانى پردىكى گەورە لە سەر فورات لە نىك ئاۋى رەزۇ كارىكى زۆر خىر و چاكە ، بەلام پردى وا گەورە وەستاي زۆر شارەزاي دەۋى ، چونكى لەمبەرەوھ بۇ ئەوبەر ۱۱۰ گەزى شايە و لە تاقەكانى ئەياسوفيا پاترە ، لە گەل ئەوھشدا ھەر كارىك ئادەمزاد بەراستى دەستى بداتى ساناھ •

لىرەوھ بە گوندى (مالتۇچ) دا تىيەزىن و قەلاي خارپۇت نە لاي چەپمانەوھ بەجى ما • ديسان رووھو خۆرھەلات ھاتىن و لە گوندى (مەلا ئەفەندى) وچانىكىمان گرت ، ئەم گوندە لە خاكى خارپۇتدايە و سەد مائىكى ئاۋەدانە ، مزگەوتى ھەيە و مەلا ئەفەندى خۆشى لەو مزگەوتەدا تىزراۋە باشا لىرەوھ ئاغاكانى خۆى نارە سەر گوندەكانى خارپۇت وەكو باشخان ، ئۆرتەخان ، شەربەتىن ، ئەگىل ، ئەرخەنى ، چەرمك ، جنى و پالتو تا مىواندارى بىكەن • پاشا بىياردى دا دە رۆژ لەم گوندەدا بەھسىتەوھ ، لە ھەرىمەكانى دەور و بەرمەوھ ئازۇقەھاتن دەستى پىكرەد • لىرەدا مەنىشى نارە كن بەگەكانى ئەرخنى و ئەگىل •

چۆنم بۇ لاي بەگەكانى ئەرختى و ئەگىل :

لەويۋە ھاتمە گوندى (ھابۇس) كە لە ئەيالەتى دياربەكرەدا سەر بە سىنجاقتى خارپۇتە و كەوتۇتە رۆخى دەرياچەي خارپۇت و سىسەد مائىكە ، لەويۋە ھاتمە (سارى قامىش) كە گوندىكى خاۋەن باخ و درەختە و لەويۋە

بەرەمۆ خۆرهلەت بە يەك رۆژ لە رۆبارى مراد پەزىمەووە نامەى پاشام گەياندە مورتەزا بەگى (پاڤۆ) ، ئەوئىش بارى سەد و پەنجا و شتر ئازوقەى بۆ بەزى کرد و خۆشيان سازکرد بۆ پيشوازى کردنى ، سيشەد قرۆش و ئەسپىك و كەوليكيشى دا بە خۆم .

ئەم قەلاى پالۆه لە قەراخ رۆبارى مراد لە شوئىيىكى ئەوەندە بەرزا بنیات نراووە سەرى گەيوەتە ئاسمان ، ئيمە بە ئاسانى لە ئاوەكەماندا و چۆينە ناو دەروازە ئاسنەكەى ، گوندىكى كورد و ئەرمەنيە لە خاكى دياربەكردا ، ليرەدا زى لقيكى لى دەيتتەووە لە ژىر دەروازەكە بە ناو دۆليكدە دەروا ناوى چنارەيه و دەچيتتە دياربەكر . وەختى خۆى (ئۆشيران) قەلايىكى ليرەدا بنیات ناڤۆ و دەروازەى ئاسنيشى تى خستبۆ ، لەبەر ئەووە ناويان ناڤۆ (دەمير قاپۆ) — دەرگا ئاسن — ، ئيرە رەشەبايىكى هەيه جارى بۆ باكور و جاريك بۆ باشقور هەليدەكا پاشان هاتينە گوندى (ترخت) كە لە خاكى دياربەكر دايە و خەلكەكەى كوردن ، لە قەراخ زىيە . ليرەووە هاتينە گوندى (بەرد نسيچ) كە پردىكى سەريان لەسەر رۆبارەكەى دروست كردووە ، هەرچۆنى بۆ ئيمە بەسەريدا پەزىنەووە و هاتينە قەلاى ئەگيل .

قەلاى ئەگيل :

لە سەردەمى سەليم خاندا مەلا ئيدريس و بيقلى پاشا ئەم قەلايەيان لە فەرمانزەواى كوردستان (قەچۆر خانى گەورە) سەند ، ئيستا سنجاقىكە سەر بە دياربەكر . قەلاكەى لە پارچەيىك تەختايى سەر چيايىكى بەردىن درۆستكراووە ، باخ و باخچە و خاتۆى خۆشى هەيه ، لە خاتۆبەرە بە ناوبانگەكانى مالى عەبدول مومنى كورزى مۆجار بەگە كە پياويكى پيرى دنياديتووە ، بەگى ئالا و سەرۆكى چەرى هەيه ، بەلام يەگەكەى بەگى عوسمانى نە و لا بردنى بۆنيە ، بەگە بمرى كوزەكەى دەيتتە بەگە چونكو

حکومه تی سه ره بخوځیه . که سولتان نامه یی بو ده تیرئ به ناز ناوی (جه ناب)
دهست پیده کا . نه گهر به گ بمرئ و کورئ نه بی حکومه ته که یی ده درئ به
یه کیکی دی له خوځیان .

له پاش ته ماشا کردنی ئیره به سواری له زئ په زینه وه و هاتینه
شاروکه یی (حینی) که له روځ زینه و باختی هه یه ، خانوه کانی چین له سه ر
چین و جوان رازاونه ته وه . لیره وه به ناو باخ و دارستاندا گه یشتینه قه لای
(نه رغنی) .

قه لای نمرغنی :

هم قه لایه پردیکی خنجیله و ده روازه ییکی ئاسنی هه یه و بو
حه سانه وه یی هه شت نو سه عاتیک باشه ، بنیات نه ره که یی (سولتان نه رغنی)
کورئ (سولتان نه وحه دوللار) ی عه باسیه ، خه لکه که به هه له (ئارخینی)
ده لئین . ئیره چه ند شا و سولتان ده ستاوده ستیان پیکردوه ، له سالی ۹۲۱دا
به یارمه تی (مه لا ئیدریس) خه لکه که خوځیان دا به ده ست بیقلی پاشان و
کلپه کانی قه لایان بو هینا ، جا له سه ر فه رمانی سوله یمانخان بوته پاته ختی
به گ و ئیستا سنجاقه . باجی به گه که یی بو میری ۲۰ ئاقچه یه (۲) ، ده زه عامه ت و
۱۲۳ تیماری هه یه ، سه روکی چه ری و به گی ئالای هه یه . به پیی قانون به
چه کداره کانیه وه دو هزاره سه کری هه یه که له ژیر ئالای به گدا دمچن
بو شه ر ، قازیته که یی سه د و په نجا ئاقچه یی هه یه ، قه لادار و نه فره کانی
قه لا و کوځخای سوپا و سه رداری یه نیچه ری و داروځه و میراوی شاری
هه یه . شیخه ل ئیسلام و نه قیبی ئه شرافی له دیار به کر داده نیشن .

قه لاکه له روځی شه توله ره ب له زه ویه کدا به به ردی تاشراو
داندراوه و قه لاییکی جوانه ، جه خانه و توپه کانی هی به گه . له بهر نه وه یی

---

(۲) شوینی پاره که به سپیتی هیلراوه ته وه .

لەسەر ستۆرە و ناو خیللەتە چەك و یارمەتی لە دەولەتەووە نادری • تری و
شەراب (مە ی) ی ئەرغەنی بە ناوبانگە • یەکیك لە لقه كانی زئی لە چیاكانی
ئەم قەلایەژا دیتە خوار و بەژیر قەرەئامیدا تیدەپەزئی •

لەم ئەرغەنیهووە بەرمو خۆراوا قەلای (چەرمك) یەك قوناخ دۆرە •
قەلا و شارۆكەكانی عەبدی هیر ، سیومەك ، رەهە ، سەزوحا ، قەرەقایق ،
كەزكەز ، چونكۆش ، سیفراز ، سۆرە ، كاخە ، حەسەن مەنسۆر ،
بەهسەنی • سەدربار و مەرەشیش لەم دەور و بەرەدان •

ئەسپ و پینج شیرى شیخانى و قەتاریك ئیستری سۆرى بە دیارى بـۆ
بەگى ئەرغنى كە نامەى پاشام دایە بارى دۆسەد و شتر ئازوقە و پینج
نارد ، بۆ دیش ئەسپك و پەنجا قرووش و شیرینكى مەءەراری دامى • پاشان
بەئى ئەرغنى بە سى ٨٠٠ هەزار عەسكەرى كوردستانە چۆ بۆ پیشوازی
پاشا • بەرمو باقور هاتینە (باشخان) كە لە خاكى دیاربەكردایە •

بەگى ئەرغنى بە دیاریتەكانیهووە گەیشتە خزمەت پاشا كەولێ سمۆرى
خەلات كرا و لە خزمەت پاشادا مایەووە • عەسكەرى پاشا زۆر بەرۆژ زیادى
دەكرد و ئیشیر پاشا پتر ترسى لى دەنیشت • بۆ رۆژى دواى پاشا نامەىكى
بۆ والى دیاربەك (فیرارى مستەفا پاشا) تۆسى كە ئەو سى و حەوت کیسە
قەرزەى لەسەریەتى بیداتەووە ، بۆ ئەم مەبەستەش منى رەچاو كرد •

★ ★ ★

له باشخانه وه چۆنم بۆ دیار به کر

پاشا بهرمو (تهرجیل) و (مفارقین) کهوته ری که لهم کاتی دهمه و به هارهدا که مێک له ناو چیمه نه کانی ئه ویدا بیهیتته وه تا ئه و خیموت و شتومه که ی له گهل پیاوه کانی له دیار به کر ماون بۆ بنیرمه وه ، مالاواییم لی کرد و لیک جیا بۆینه وه .

که له باشخان دهرچۆم ریگای قه لای چه رمکمان گرت بهر ، خانی (سیفیر دیکهن) کهوته لای راستمانه وه . خۆم و ئه و ده پیاوه ی له گه لهدا بۆن روه و قبیله هاتین له (ئۆرته خان) قوناخمان گرت ، پاشان بهرمو قبیله هاتینه شارۆکه ی (شهربه تین) که کاول بوه و سه ر به دیار به کره . ئیره له سه رده می خۆیدا زۆر قه و خا بوه ، ئیستا ته نیا دۆسه د مایک و مزگه وتیک و خاتیکه گه وره و چه ند دۆکا نو که ی ماوه ، ته کیه ییکه کۆنیشی هه یه ، باوکی به گی ئه گیل (قچار به گ) لیره بیزراوه و قسن و گو مه زیکی جوانی بۆ کراوه ، هه رچی دا هاتی ئیره یه کراوه به وه قفی ئه و خوالیخۆش بوه . دانیشتیوانی موسلمانن و قه لاکه ی زۆر لی نزیکه .

دیسان بهرمو قبیله هاتین بۆ پرده رهش که زۆر قایم و رازاوه یه له سه ر رۆباری (دوکچدی) . که لهم پرده په زینه وه به تێو بهرده لان و لغاوه گیره ی بهرده شهیدا ده هاتین که به کاری خوا شهست و ره هتله یه کمان به سه ردا

باری خوْمان و ولاخه کانمان هیزمان لی بزا ، به هر کوله مهرگیك بن
خوْمانمان گه یانده ناو دیاربه کر .

قهلای قهره ئامید یا شاری دیاربه کر :

له سه ر چۆنیتی ناو نرانی ئەم شارە زۆر قسه ی جیاواز هه یه . ده لێ سه
ئه و کاته ی (وینس پیغه مبه ر) له (موسل) بۆ زۆری ته قه لا دا که س نه هاته
سه ر دینه که ی ، ئەویش دلی ئیشا و دوغای خراپی لیکردن ، موسل کاوا
بۆ ، له و یوه هاته (دیاربه کر) و که وته رابه ری خه لک ، دانیشتوانی ئیره ب
بێ سێ و دو باوه زیان پیکرد و هاته سه ر ئایینه که ی ، ئەو پیغه مبه ره زۆری
پێ خوشبو و دوغای چاکه ی بۆ کردن گوته ی : « یاخوا شار و ولاته که تار
ئاوه دان بێ و دانیشتوانی هه ر شاد و دلخۆش بن و مال و مندالیان ئازا
ره شید بن » ، نزیکه ی هه وت ساڵ له ئەشکه و تیکی چیاکانی ئیره دا زیان
ئه و سه رده مه کێژیکی جوان فه رما نه و با بۆ له سه ر ده ستی وینس پیغه مبه ر
موسلمان بۆ بۆ ، له به ر ئەوه ی زۆر ده و له مه ند بۆ ، به فه رمانی وینس پیغه مبه ر
ئه م شاره ی به به ردی ره ش دروستکرد . جا چونکو بنیانه ری شار کچ
بوه میژو تۆسانی عه جه م (دیار بیکر) ی پیده لێن و اتا شاری کێژۆله ، به لا ،
میژو تۆسانی رۆم له به ر ئەوه ی دیواره کانی به به ردی ره ش داندراوه (قه ر ،
ئامید) ی پێ ده لێن و له ده فته ری شاشدا وا نوسراوه .

ئه م شاره چه ند ده ستا و ده ستی کردوه ، له پاش تۆشیروان له سه ر
ده می خه لفه ئەبۆ به کردا خالید به هه فتا هه زار که سه وه هاته سه ری و
گرتی و ئەو کافرا نه ی تیدا بۆن له ترسان خۆیان له قه لاوه هه لداشت
خوارێ و هه پرۆن به هه پرۆن بۆن . پاشان جاریکی دیکه که وته وه ده ستی
کافران ، سولتان و محدوللای عه باسه به سوپاییکی زۆرمه وه هاته سه ری
گه مارۆی دا ، له پاش هه وت مانگ قات و قزی که وته ناو قه لا و دانیشتوانی

به پیتی په یمایتیکی حوت ماده یی خویانیان دا به دهستهوه :

- ۱- و مکو سه رده می ئیمای عومر سه ری یهك زیر جزیه بدن .
- ۲- کلیتساکانی ناو قه لا نه ر وخیندرین .
- ۳- قه شه و مه تران و په تریکه کانیان باجیان لی نه سه ندری .
- ۴- بازارگانی نه و انیش و مکو موسلمانان کان باج بدن .
- ۵- له ناو خانوه کانی خویان و له ناو قه لا دا بمیننه وه .
- ۶- زیاره تگا و گورستانه کانیان تیک نه دری و نه کرینه باخ و باخچه .
- ۷- ریگای میزده رهنکا و رهنکه کانیان لی نه گیری .

پاش قبول کرانی هم حوت مه رجه قه لایان دا به دهستهوه و ئیستاش هر له سر نه و په یمانه به ریوه دمچن . لهو روژه وه هم دیاربه کره له باوکه وه بق کور ماوه ته وه و هر خویان حکومت بون . له زه مانی سولتان سه لیمی یه که مدا که (سولتان مه لیک موزه فەر) فەرمانزه وای دیاربه کر بق ، پاش رویشتنی (سه لیم خان) بق خه زای چالديران کورده کانی دیاربه کر ده ستیان به چه ته یی و راو و روت کرد و له ریگا کانی (که ماخ) و (تورجان) و (بایبورد) و قه لای (خانجه) وه زوریان زیان به له شگری موسلمانان گه یاند، هم هه واله گه یشته سه لیم خان نامه ییکی زور نهرم و دوستانه ی بو فرمانزه وای دیاربه کر توسی که : «براکم ، تکام وایه پیاوه تیمان له گه ل بکه یت و ریگه ی نه و کوردانه نده ی خراپه بکه ن و پیشیان بگری » ، فرمانده ی دیاربه کر که هم نامه یه ده خوئیته وه له وه لاما بوی ده توسیته وه «هر کاتی تولت له شائیسماعیل سه نده وه ، وهره توله له دوجار سه د هزار کورده تهنه تگداره کانی دیاربه کری منیش بستینه وه .» سولتان سه لیم ده لی مادام حاکی دیاربه کر خوی هم ریگایه ی بو دانین ئیشه لاا و ده که ین .

ئەو مەقبۇلە شەخس چالدىراندا ەجەم شكان و سقپای عوسمانى به
 سەرکەوتوبى گەزانەو ، لە ئەرزەزمەو (محەمەد بىقلى پاشا) ى به سەد
 ەزار ەسکەرەو ە ناردە سەر دياربەکر و گەمارۆى دا ، ەفتا شەخس
 قورسيان کرد ، ەرچەندە ەروازەى چيا و ەروازەى ماردین به گوللە
 تۆپ درزى تیکەوتوبۆ بەلام قەلا ەر وەکو خۆى بۆ ، لەلای ماردینەو
 سوپايىکى زۆر ەکرەوت و نامەبەران نامەيىکیان بۆ بىقلى پاشا ەينا که
 خويندەو ە لە خوشيانا بالى گرت و گوتى « کۆزینە ، ەزرەتى (مەلا
 ئیدريس) فەرمانزەوای ئامیدی که لە چالدىران فریامان کەوتوبۆ ئەوا لیرەش
 به چل ەزار کەسەو ە گەشتە یارمەتیمان ! ە مە سوپای ئەو ، بايین
 ئەوانیش لە ملامانەو ە بوەستن • » ەسکەرەکانى مەلا ئیدريس بى ئەو ەى
 گوئى بدەنە مەندوبەتەى یەکسەر چۆنە ناو سەنگەرەو ، کوردەکانى ناو
 قەلا که ئەمەیان دى ترسيان لى نىشت ، پاشان بەپى ئاشى نامەيىک
 قەلايان دا بەدەستەو • بە پى ئەو پەیمانە ەمە کوردەکان لە گەل
 فەرمانزەواکیان لە قەلا ەاتنە ەر و چۆنە ماردین ، پاشان لەویش خوینان
 نەگرتەو •

ئەم ەو ەلە خوشە لە دەشتى (تۆرجان) به دەستى (سەلىم خان)
 گەشت ، ئەویش دياربەکرى دا بەو سەردارە و ەمادەشى بۆ ەتاهەتايە دا
 به مەلا ئیدريس و بەم پى پىارنامە تۆسرا ، لەسەر ئەمە مێژۆتۆسانى رۆم
 لەمەز ئەم بەسەر ەاتە دەتۆسن « ئەم داگیرکردنەى سەلىم خان به دەستى ئەبۆ
 شوارب محەمەد پاشا و بە ەاوکارى مەلا ئیدريسى بتلیسى بوە » •

لە پاشترا که سولتان سولەيمانخانى کۆزى سولتان سەلىمى رەحمەتى
 دەچۆ بەغدا بگرئ و ەاتبو ەيرە ، ئاو و ەوای دياربەکرى زۆر بەدل
 بۆبۆ و گۆتوبۆ « ەى ئاوەدان بى قەرە ئامیدی خۆم » و مشتای دابۆن و
 به سى مانگ دە ەزار کيسە ئاقچەى سکە لیدا که لى تۆسرا بۆ (سولتان

سولهيمان كورځى سوليم خان خوا دهوامى بدا ، هم سكهيه له قهره ناميد
لیدرا) ئیستاش له ملا و له ولا گهليك لهم پارانه ددوژرینهوه كه زیوئیکى
په تیهه، پاشان هم ویلايه تى دیاربه کره جیا کرایه وه و بو به ئیاله تى
وهزاره ت .

قانونى سولتان سولهيمان له مهر ئیاله تى دیاربه کره وه :

ئیهاله تى دیاربه کر وهزاره تیکى (توغلى)یه ، هو نامه و فرمانانه ی له
لایهن سولتانه وه بو والیهه کانی دهتوسرى به ناوى دهستورى موکه زهم ،
موشیری نه فخم دهتوسرى ، باجی وهزیره که ی دوازه جار سه دهزار و
شه شسه د و شست (۱۲۰۰۶۶۰) ئاچه یه ، هموى دوازه سنجاقه و پینج
سنجاقى سهر به خوشی هیه ، له توزه سنجاق دوازه یان وهکو ئیهاله ته کانی
دیکه تیمار و زعامه ته و به گه کانیان له لایهن دهولته وه داده نریسن و لا
ده برین ، به لام هشت سنجاقیان هی به گه کورده کانه ، له کاتى داگیرکراندا
له سهر پیشنیاری بیقلی پاشا هو سنجاقانه به خانه دانی و بنه مالیه ی بو هه تا
هه تایى دراوده ته وه به خوړیان و هو به گانه داندوران و لابرانیان بو نیه ، دواى
مردنیان کوریان یا یه کیک له خرمانیان دهچته جتیان ، داهاتیان سهر به سته ،
زعامه ت و بازرگانیان هیه ، له کاتى شه زدا زعمیم و بازرگانه کان له گهل
فرمانده ی تیپ و سه روکى یه نیچه ری له ناو سوپای دیاربه کړدا ده بن ،
هه گهر بو شه زک بانگ کران و نه هاتن سنجاقه که ده درته یه کیکی دیکه له
خوړیان .

جگه لهو سنجاقانه پینج سنجاقى دیکه ش ههن که حکومه تى بزیار
دراوى سهر به خوړیان هیه و فرمانزده واکانیان به سهر به خوړی زعامه ت و
بازرگانى ده بن به ژيوه ، هر چندیک داهاتیان بی هی فرمانزده وایه ، هو
فرمانانه ی له سولتانه وه بو یان دى به نازناوى (جه نابى ۰۰۰) ده ست

پتیده کا • سنجاقه کانی عوسمانی له دیار به کردا ئه مانه ن : (خارپوت) ،
 (ئەرغه نچ) ، (سیوه رهك) ، (نه سیین) ، (حه سه نکیف) ، (چوموشگه زهك) ،
 (سعد) ، (مفارقین) (ئاقچه قه لای نسیین) ، (خاپور) و (شه نگار) • دیار به کر
 پاته ختی پاشایه ، فه رمانده ی ئه م سنجاقانه هه مقویان به گی عوسمانین •
 سنجاقه خانه دانه کانیش ئه مانه ن : (سیغمان) ، (قولپ) ، (مه هرايه) ،
 (ته رجیل) ، (ئه تاق) ، (پرتك) ، (چه پاچقور) و (چهرمك) • ئه مانه به پیتی
 قاتون خانه دانی و له کاتی وه جاخ کویری فه رمانزه واکانیان ده بیته ملکی
 عوسمانی •

ئه و حکومه ته سه ره بخویانه ی له ناو ئه یاله تی ئامیددان ئه مانه ن :
 (جهزیره) ، (ئه کیل) ، (گه نچ) ، (پالو) و (حه زۆ) • ئه مانه سه ره بخۆن و
 نازناوی میر میرانیان ده دریتی ، به لام هه ر ده بن له گه ل وه زیردا بچن بو
 شه ر •

به میری شار و میری پسان و میری پۆزان و میری قانجۆك و هی
 دیکه نژیکه ی سیسه د پیاوی لیهاقوی هه یه ، ده فته رداری بازرگانان ،
 ده فته رداری کویتخا و ده فته رداری مالتی هه یه ، باجی میریه که ی (٤٠٣٩٩)
 ئاقچه یه ، له ئامیدی پاته ختی پاشادا تو زعمامه ت و ١٦٨ تیمار هه یه • له م
 سنجاقه دا به پیتی قاتون به جبه له به ره کانه وه دو هه زار عه سکه ری چه کدار
 هه یه ، به لام بچ جبه کانی هه ر حه وسه د که سیك ده بن • سه رانه سهری دیار به کر
 له کاتی شه زدا سی هه زار عه سکه ری پز چه کی هه یه و پاشا سی هه زار
 هه لبژارده ی تاییه تی خۆی هه یه •

باجی به گه و فه رمانزه واکانه کانی ئه یاله تی دیار به کر :

باجی میرلیوای حه زۆ (٢١٩٩٩٩) ، هی میرلیوای ئەرغه نچ
 (٢٠٠٥١٥) ، میری سیوه رهك (٤٠٣٠٤٣) ، میری ئاتاق (٤٤٧٢٠٠) ، میری

تەرجىل (۴۴۵۳۰۰) ، مىرى چەرمك (۲۱۴۰۰۰) ، مىرى ھەسەنكىف
 (۲۰۳۹۵۵) ، بىنەمالەي ئەگىل (۲۶۹۷۵۰) ، مىرى (چەپاقچۇر) (۳۷۰۰۰۰) ،
 مىرى (جۇمۇشگەزەك) (۳۳۴۲۲۳) ، مىرى (سىغمان) (۳۴۹۰۰۷) ، مىرى
 (سەرد) (۲۲۳۷۷۲) ، مىرى (ئاقچەقەلا) (۲۰۰۰۰۰) ، مىرى (شار) (۱۹۱۵۱۷) ،
 مىرى (پىيان) و (پۇزان) (۱۰۰۰۰۰) ، خانەدانى (قۇلپ) (۱۶۶۶۶۸) ، مىرى
 (خانجۆك) (۴۲۷۸۰۰) ، مىرى (پەرتك) (۳۸۰۰۰۰) ، مىرى (گەنج)
 (۲۷۸۳۰۰) ، دەفتەردارى خەزىنەي قەرەئامىد (۱۴۰۳۹۵) ، كۆيخاى
 دەفتەردارى دياربەكر (۱۰۰۹۲۴) ، دەفتەردارى زەعامەت (۸۰۰۰۰)
 ئاقچەيە .

فەرماندە ھەسكەرىيەكانى ئەيالىتى دياربەكر بەرزە :

(۱) چاودىرى گشتى و سەردارى مەزن وەزىرى دياربەكرە ، (۲)
 كۆيخاكەي ، (۳) فەرماندەي جەزىرە ، (۴) فەرماندەي ئەگىل ، (۵)
 فەرماندەي گەنج ، (۶) فەرماندەي پالو ، (۷) فەرماندەي ھەزۆ ، ئەمانە و
 ئەو ھەژدە مىرەي لەسەرەو ھە ناويان ھات تىكرا دەبنە بىست و پىنج فەرماندە،
 دواي ئەمان (۲۶) دەفتەردارى مال ، (۲۷) كۆيخاى چاوشەكان ، (۲۸)
 دەفتەردارى زەعامەت ، (۲۹) ئەمىندارى دەفتەر ، (۳۰) ئەمىندارى
 چاوشەكان ، (۳۱) تۆسەرى چاوشەكان ، (۳۲) بەگى تىپ ، (۳۳)
 سەرۆكى چەرى ، سەرەزاي ئەمانە لەھەر سىنجاقيكىشدا يەك بەگى تىپ و
 يەك سەرۆكى چەرى بۆمىرىن ژمارەي ئەفسەرەكان دەگاتە سى و ھەشت
 ئەفسەر لەگەل ۰۰۰ (۲) دەگاتە ھەفتا ، (۷۱) كۆيخاى سوپا ، (۷۲) سەردارى
 پەنچەرى ، (۷۳) قەلادار ، (۷۴) ھىيىن ئەفەندى رۇۋنامەچى ، (۷۵)
 كار بەدەستى بەيتول مال ، (۷۶) ويواداي شار ، (۷۷) ئاغاي دارۆخە ،
 (۷۸) باجگرى گومرگ ، (۷۹) ئاغاي خەرج ئەستىن ، (۸۰) باجگرى مالان ،

(۳) پارەكە نەنوسراوہ .

(۸۱) شابه‌نەر ، سێسەد وردە بە گیش بخەیتە سەر ئەمانە لە دیاربە کردا
نزیكەى چوار سەد فەرماندە هەیه که فەرماندهی عورفین .

شارى ئامید مه‌وله‌ویه‌تیکی پێنسه‌د ئاقچه‌ییه ، له‌سەر فەرمانی
سولتان مه‌هزەرباشی و چۆخه‌دار باشی هەیه ، له‌بەر پاراستنی سامی خو‌ی
ئابای سه‌چاقلی له‌ ئەسپه‌که‌ی خو‌ی ده‌دا ، ناییی له‌ هه‌ریمه‌کاندا هەیه ،
مه‌لای هه‌ریمه‌کان سالانه چل کیسه‌ی رۆمیان ده‌دریتی ، پاشاش له‌م ئەیاله‌ته
به‌ربلاوه‌دا سەد هه‌زار قروشی ده‌ست ده‌کو‌ی . هه‌رچه‌نده ئێره کوردستانه و
هه‌مویان شافعی مه‌زەبن ، مفتی و نه‌قیب ئەشرافی مه‌زەبه‌کانی دیکه‌ش
هەیه .

قه‌لای دیاربە کر :

له‌ رو‌خی شه‌تول عه‌رب له‌سەر چپای کچ که کیویکی به‌رزه به به‌ردی
ره‌ش دروست کراوه ، ئە‌گەر چت ئەو چایه به‌ردیشه ، لای ژوروه‌که‌ی
میرگ و چیمه‌تیکی به‌رینه ، به‌ری خو‌ره‌هلانی قه‌لا بۆ لای باکور ره‌وه‌زیکی
ئە‌وه‌نده به‌رزه سەر له‌ ئاسمان ده‌سو‌ی و ئە‌شکه‌وتی کچ که‌وتۆته بن
قه‌لاوه ، جی زیاره‌تگای وێنس پیغه‌مه‌به‌ریش هه‌ر له‌وێهه ، ئە‌وه‌نده بڵنده
له‌ سه‌روهه پیاو زات ناکا بزوا‌یتته خواری ، به‌که‌ی ئە‌وه‌نده قو‌له ده‌لیی
شیوی دۆزه‌خه . به‌ هو‌ی رۆباره‌که‌وه ئە‌مه‌ره‌وه‌به‌ری کراوته باخ و
بێستان و په‌رژین کراون ، ئە‌م باخاته سالی شه‌ش مانگ ده‌ییتته جیگای
سه‌یران و رابواردنی خه‌لکی شار ، ئە‌م زنی گه‌وره‌یه کاتی له‌و سه‌روهه بۆی
ده‌زوانی ئە‌وه‌نده‌ی جو‌گه‌لو‌که‌ییک دیتته به‌ر چاو . به‌م جو‌ره ئە‌م لایه‌ی قه‌لا
ئه‌ ئاوا سه‌ری گه‌یشتۆته ئاسمان و لایه‌کانی دیکه‌ی باکور و خو‌راوا و
قیله‌ی زه‌وی‌یتیکی ته‌خته . دیواره‌کانی یه‌کی چل گه‌زی شا بڵندن ، له
بیشه‌وه ده‌ گه‌زی بۆ کراوه به‌ بناخه ، قه‌لاکە‌ش چونکو به به‌ردی ره‌ش

کراوه ناوی (قەرە ئامید) یان لیناوه ، وەستای کارامە لە شیوەی چوارگۆشەیی لاکیشیدا بەرەو باکور درێژی کردۆتەووە ، بە جۆریک کە هەموو قوللە و ددانەکانی چاویان لە یەکتەرە و لەکانی گەمارۆدرانایەکتر دەبینن و فریای یەک دەکەون . لەبەر ئەوەی قەلا لەسەر بەردی خار و رەوەزیکەیی یەکیارچە داندراوە ئەگەر دوژمن گەمارۆی بدا ناتوانی لە ژێرەووە کونی بکا یا سەنگەری بۆ بێنێتە پێشەووە ، تەنیا مەترسی لەووە دایە گەمارۆ درێژە بکێشێت و قاتوقۆچی بکەوێتە ناو دایشتوانی قەلاوە . لای خۆرەهلانی لەبەر رەوەزە بەرزەکە پێوستی بە خەرنەند نیە ، بەلام باکور و خۆراوا و باشقوری خەندەکی هەیە، لە سۆچی چوارگۆشەکانیدا بۆرجی وای هەیە دەلێی سەددی یاجۆج و ماجۆجە ، وەکو قەلاکانی دیکە سێ نھۆم و چوار نھۆم نیە بەلکۆ تاقە یەک نھۆمی قایمە و چوار دەروازەیی ئاسنی تێخراوە ، دەروازەیی لای باکور کە دەروازەیی چای پێ دەلێن ریگی شەربەتین و ئەگیل و ئەرغەنێ و چەرمک و خارپۆت و پالتوی لەسەرە ، لای خۆراوا دەروازەیی (رۆم) ە بۆ گۆزستان و کیووە رەشەکان دەچێ ، لای قبیلە دەروازەیی ماردیتە و خۆرەهلەت دەروازەیی (نوێ) یە .

لە قەلا بۆ خوارەووە لە پرد پەڕیتەووە و قەلاکانی مفارقین و پردی بەتمان بەجێ بێلێ بە یەک قوناخ دەگەیتە قەلائی حەزۆ .

دەروازەییکی ش لە قەلائی ناوەوەدا هەیە تایبەتی پاشایە بەرەو خۆرەهلەت بۆ سەر زێ دەکریتەووە دەرگای (ئوغرۆن) ە و ریگی گشتی نیە ، دیواری قەلا و ئەم دەروازانە هەمووی - بە شەقای خۆم - یازدە هەزار هەنگاوە ، گۆشەیی لای خۆرەهلانی سەرای پاشایە و لەبەر ئەوەی چال و چۆل و سەخت و هەلەمۆت بۆ نەتوانی بپیۆم بەلام بۆم دەرکەوت کە لە دەروازەیی چیاوە تا دەروازەیی ماردين ناوی قەلا دوو هەزار شەقاوە ، بەم پێیە ئەوەی لەسەر بەردەکانەووە پیوامان دوو هەزار شەقاو بێ

چوارده‌وری قه‌لای قهره‌نامید ده‌کاته چوارده هزار شه‌قاو . قوژبنی لای
 باکوری ئەم قه‌لایه که به‌سەر زێدا ده‌زوانی به‌ به‌ردیکی خار و ره‌شی ئەوتو
 هه‌لچنراوه هزار کوتکی ئاسنی لیدری کاری لی ناکا و له ناو ئاگریشدا
 ناتەقی ، شتیکی سه‌یره .

قه‌لای ناوه‌وه :

ته‌واو چوار هه‌زار شه‌قاوه ، له ناوه‌وه سه‌د و په‌نجا ژور و گه‌لیک
 دیوه‌خانی هه‌یه و سه‌راییکی گه‌وره‌ش . هه‌ر وه‌زیر و وه‌کیلیک هاتبێته
 ئێره ، ژور و گه‌رماو و هه‌وز و فیچقه‌ی لی زیاد کردوه و په‌ره‌ی پێداوه
 تا ئەوه‌نده‌ی گه‌وره و خۆش بوه . هه‌مو په‌نجه‌ره و شانشینی به‌کانی به‌سەر
 شه‌تول عه‌ره‌بدا ده‌زوانن یا له‌سەر دۆلی (گرده ره‌ش)ن که دیسه‌ییکی ژور
 دلگیری هه‌یه ، له‌ناو سه‌راکه‌دا دیوه‌خانیکی کۆن هه‌یه سولتانه‌کانی پێشو
 دروستیان کردوه ، نه‌خش و نیگارێکی ئەوتوی تیدا کراوه که وێنه‌ی ئەمه
 مه‌گه‌ر له قاهره‌ی میسر و هۆلی قه‌لاوندا به‌ر چاو بکه‌وی . بنیاتنه‌ری ئەم
 سه‌راپه‌ بێقلی پاشای وه‌زیری سولتان سه‌لیم بوه ، سه‌راییکی گه‌وره‌یه ،
 قه‌لای ناوه‌ومی ژور قایه . ئەو لایه‌ی قیله‌ی که ده‌مزواتیه شار
 ده‌روازه‌ییکی ئاسنی هه‌یه هه‌میشه تۆبه‌چت وریای له‌سه‌ره . ئاوی ئاشه‌کانی
 ئەم قه‌لایه به‌ کاری خوا له‌بن به‌ردێک دێته‌ دهر و پاش گێژانی ئاشه‌کان ده‌چێته
 ناو سه‌رای پاشا و له‌وێه له‌ دیواری قه‌لاوه به‌ ناو ده‌لاقه‌ییکی ته‌له‌ب‌ند
 کراودا ده‌زواته خوار له‌لای چپای که‌چوه هه‌له‌ده‌ژێته خوار ، له‌ سه‌ر
 به‌ردیکه‌وه بۆ سه‌ر به‌ردیکی دی چه‌ند تاقه‌که‌تیک پێکدێتیت و پاشان
 تیکه‌لاوی زێ ده‌بێ . ئاویکی ژور خۆشه .

مزه‌گوتنه‌کانی دیاربه‌کو :

له ناوه‌زاستی شاردا په‌رستگای کۆن و مزه‌گوتی مه‌زن و هۆی

هزار کهس دهیتنه وه ، هه مق پایه و بن میچی گومبهزه کانی به مز داپوشراوه و له خوتبه کاتیدا ناوی سولتان سه لیم خان ده خویندریتنه وه .

(مزگه وتی پیغه مبه ر) دروستکراویکی کونه له نزیك دهروازهی چیا و شویتیکی به پیت و به ره کهته ، مناره ییکی چوار سوچی هیه و گومبهزه کانی مزریژ کراون ، ئه میش له لاییکه وه جیی نویژی شافعیان هیه ، میحراب و مینبر و شوینی بانگده ره کهی رازاوه و رهنگیشه ، له هه وشه دا هه وز و فیچقه ی هیه . گویا یه کیک پیغه مبه ری له خه وندا دیتوه و ئه م مزگه وتی بۆیه دروستکردوه و ئه م ناوه شی لیتاوه .

مزگه وتی (ئه سکه ندهر پاشا) جوان و رازاوه یه و مزکاری کراوه ، مناره ی هیه ، ئه وقافی زۆره و گهلێك کهس نانی لی دهخوا ، مزگه وتیکی ئاوه دانه .

مزگه وتی (بارام پاشا) مزگه وتیکی مزکاری کراوه ، مزگه وتی (مه لیک ئه حمده پاشای کورد) که وه زیریکی ئازا و پیاو چاک بوه به لام ئه وه نده ی ئه م مه لیک ئه حمده پاشایه ی خۆمان ناودار نه بووه ، ئه م مزگه وتی له نزیك دهروازه ی رۆمه .

مزگه وتی (رهش) بنیاتنه ره که ی نه زانراوه ، شه و و رۆژ بێ نویژ که ر نیه .

مزگه وتی (ئییاریه) که گویا بازرگاتیکی چینی دروستی کردوه و هه فتا بار میشکی خوته نی له گه ل قورمه کهیدا شیتلاوه و سواخی پێ کردوه ، بۆیه پێی ده لێن ئییاریه واتا بۆنخۆش ، له کاتی ههوا ساردیتدا دیواره کانی بۆنی میشکی لی دی . مزکاری نیه ، هاتوچۆی زۆره .

مزگه وتی (خسره و پاشا) لای دهروازه ی ماردینه ، زۆر رازاوه و

جوانه ، چونكو له شويتتيكي قهله بالغدايه نوڅكړي زوره . مزگوتی
(علی پاشا) له گهږه کی ساروهلی . مزگوتی (حسیر) له نړیک کورتان
دروانه و نه مزانی کي کردویه تی ، مزارچ کراو و ئاوه دانه .

مزگوتی (موعللهق - هلواسراو) نه زانرا کي دروستکهریه تی ،
(تیموری له ننگ) نیوه ی لی روځانده . له بهر ئوه هلواسراوی
پیده لئین که مناره ییکی بهرزی چوار سوچی هیه ، وهستاکی ئهم مناره
قورس و گوره یی له سر پینچ کوله که داناوه ، هر چوار سوچی مناره که
یه کی له سر یه ک کوله که یه به لام پاش بهر بونه وه ئاوه ژاست و قورسایت
ده که ویتته سر یه ک کوله که له ئاوه ژاستدا و تنیا کوله که ی پینجه مه رای
گرتوه ، ئهوانی دیکه بین یا نه بن فرق ناکا ، جا بویه مناره هلواسراوی پی
ده لئین ، له بهر ئوه ی ئهم پینچ کوله که یه که وتونه ئاو دوکانی ئاسنگریک
ریوار باش بوی دهر ناکه وئ و سرنجی رانا کیشی .

مزگوتی (شیخ عزیزى روځی) تازه بنیاته و له نړیک مزگوتی بارام
پاشایه . له مزگوته دا زیکری خواجه کانی ده کړیت و خه لکه که حال
ده یانگری . مزگوتی (شهمسی ئهغه ندی) که مزگوتی (کورزی سین) یش
پیده لئین ، هو ی ئهم ناوی کورزی سینه ئوه یه که شهمسی ئهغه ندی له زگی
دایکیدا بوه باوکی ده چیتته خهزا ، له پیس روشتنیا رو ده کاته خوا و
ده لی «خوایه وا من ده ژوم» ، ئهم ئه مانه ته ی زگی ژنه که م به تو ده سپیرم ، که
له شه ژ ده گه ژیتته وه ده بینن ژنه که ی مردوه و بیژراوه ، به خه لکه که ده لی
« ورن گلکو که یم پیشان بدن ، من زگه که یم به ئه مانه ت دابو به خوا ،
بزوام وایه بوی هه لگرتوم » که ده کاته سر گورده که سه لام ده کا ، له ئاو
قه بره که وه ده نگى مندالیک ده لی « عه لیکه سه لام شه ژکړی رتی خوا ،
باوکی خوم » ئهو خه لکه وکو شیتیان لی دئ و به په له قه بره که ده ده نه وه
ده بینن که مندالیک له ته مه نی سی مانگیدا وکو گول جوان له گه ل تهرمی

دایکی راکشاوه و تهرمه که مه مکی راستی به ساختی ماوه و نهو مندا له ده میژئ ، خوی گه وره همو شتیکی له ده ست دئ ، به شهوی رمش له سر به ردی رمش رستی میرو له ده دا چون مندایک به نه مانهت به و نه سپیرا ب له ناو ده چن ؟ باوک باوهش به کورزه کهیدا ده کات ده ری دئنی و گورزه که داده پو شنه وه . له بهر نه وهی نهو مندا له یه کجار جوان بوه ناویان لیناوه شه مستی و به هوی له گور هاتنه دهره وهی پینان ده گوت (کورزی سین) . پاشان نه شه مستی نه فنه ندیه بو به « قوتب » و چند که شف و که رامه تی لن دهر کهوت . به پاره ی حه لالی خوی نه م مزگه وته ی دروست کرد و ئیستا پیی ده لین مزگه وتی (کورزی سین) ، وانا کورزی قه بر .

مزگه وتی (بیقلتی محمه د پاشا) که له مهیدانی نه زیف پاشادایه و به خیراتی خوی کردویه نی و خوشی هر لیره دا تیژراوه ، مزگه وتیکی مزکاری و جوانه . مزگه وتی (خالد کورزی وه لید) که له سه رده می ئیمای نه بو به کردا ئیره ی گرتوه و نه م مزگه وته ی بنیات ناوه و کورزه کهشی لیره تیژراوه . جا نه م مزگه وتانه همو خوتبه یان تیداده خویندریتنه وه . مزگه وتی کولانایشی زورن ، له وانه مزگه وتی بالقی و مزگه وتی گه ره کی ساروه لی .

فیرگه کانی :

نهو مزگه وتانه ی له سه ره وه ناومان هینان یه کی یه ک ماموستای دهرس گوتنه وه و دو فیرگه یان تیدایه ، ههره به ناوبانگه کیان له مزگه وتی گه وره (فیرگه ی مهرجانیه) یه که له ناو مه لاکاندا پایه ی تایه تی خوی هه یه و ماموستاکی ده گاته مه وله ویه تی . ماموستا و فه قیتی هه یه و له بهر نه وهی وه قی زوره همو حو جره کانی ئازوقه ی دیار کراو و گوشت و مؤمیان هه یه . ههر له م مزگه وته دا فیرگه ی شافعتیه کانش هه یه که نه ویش ئاوه دانه . فیرگه ی مزگه وتی (پیغه مبه ر) فه قیتی زوره ، ههر که سیک لیره وه دهستی

پن کردبې قهت نائومید نه بوه . فیرگه ی (ئیساربه) به ناوبانگه ، عیلمی (به بیان) ی تیدا ده خویندری و فه قیه کانی زو پیده گن و دهنه خاوه نی عیان و به بیان . له فیرگه ی مزگه وتی خسر و پاشادا عیلمی که لام ده خویندری و فه قیه کانی زور زمان پاراون ، له فیرگه ی ساروه لیدا عیلمی (فقه) ده خویندری و ده رچووانی دهنه مه لای شرع . فیرگه ی شیخی رومج سوفی پیده گه یینی . فیرگه ی تفسیر که له ویدا تفسیره کانی (جهریری) ، (ته به ری) ، (ئین مه سعود) ، (ئبو لیس) ، (به غوئی) ، (قازی) ، (ده یلمه) ، (فه یزوللای هیندی) و تفسیری (ئبو سعود) ده خویندری و مه لای زور زانای تیدایه .

له هه مو مزگه وته کاندای شیخی قورئان خوین هه یه که قورئانیان له به ره ، به لام چونکو ئیره کوردستانه ، وه کو عه ره بستان قورئان له به ری زور نیه ، پیریان وایه ئه وه ی شت له به ر بکا نایته زانا بویه گوئی ناده نه له به ر کردن ، عیلمی ته جوید ده خوینن و خویندنه که یان تا بلیسی ته واوه ، ته نانهت هه ندیکیان خویندنه وه ی ئیستو که سیر و خویندنه وه ی سه به و خویندنه وه ی عه شرمش له به ر چاو ده گرن و به جیی دینن .

هه ر چه نده ئیره وه کو ئه سته مو ل گو به زی هه دیس گوته وه ی نیه به لام له هه مو مزگه وته کاندای هه دیس بیژی گشتی هه یه ، به تاییه تی ئیمامی مزگه وتی ته وریه که به ئیمامه شیته ناسراوه مه لایکی گوره یه و زور به زمانه ، عیلمی هه دیسی له جامیعی ئه زه هه ر خویندوه . هه دیس بیژ ره مه زان ئه فه ندیش هه مو کیتی موسلیم و بوخاری له به ره که گوایا هه مو ی حوت هه زار هه دیسه ، مزگه وته کانی دیکه ش هه ریبه که هه دیس بیژی خوی هه یه .

ته کیه کانی :

له ته ریقه ی خواجه کاندای (ته کیه ی شیخی رومج) تاییه تی یه ک شوین

نيه و گشتيه ، نان و چيشتي ئەم تەكيه به بۆ هەمۆ رێوار و ئاواره كانە .
شيخە كەيان پياوێكى پاك و روخۆش و خواپى به .

كانياوه كانى :

له هەمۆيان گرنگتر و باشتر (عەين حەمرە) به ، سەرچاوه كەى له
خۆراواى ديار به كرده له كوێستانى كيوه رهشه ، دۆ قوناخى بىنى بۆ
شار به ژێر زهويدا گونج و كەريزيان لێداوه و هينايوانه ته قەلاى ئاميد ،
له پيشه وه بۆ مزگهوتى گه وره و له وێوه به سەر مزگهوت و خان و خانۆ به ره و
گه رماوه كاندا دابهش ده كريت . زانايانى پيشق لۆكه يان خستۆته ناو ئەم
ئاوى حەمره واته و پاشان وشكيان كردۆته وه و ديسان به ته رازق
كيشايوانه ته وه ، دەر كه وتوه كه لۆكه ي ئاوى ئيره له هت مهعه ژه سۆكتره و
ئه گەل ئاوى به رده مى كونه سەراى ئەسته مۆل وه كو يه ك وان، واتا ئەم
ئاوه ئەوه نده سۆكه . ئەم ئاوى حەمره واته بۆ لابردي زهردۆيت و په ركه م و
ته نگه نه فەس ئەزموراوه ، ته نانه ت يه كيك له سولتانه عوسماتيه كان
(ئيبراهيم خان) ناوبانگى ئەم ئاوه ي بىستبو فەرمانى دابۆ ئاوى حەمره واتى
ديار به كرى بۆ به رن ، له وێوه سەرۆكى دەر كه وانه كانى خۆى نارد بۆ ،
له و كاته دا مه ليك ئەحمەد پاشا والى قەرە ئاميد بوه ، كه فەرمانى سولتانى
ده گاتى ده يخاته سەر سەرى ، شەش قوم قومه ي زيو و شەش مز و شەش
توتيا و شەش به رد دێنن و يه كى ده وقه ئاويان تى ده كەن و زاره كەيان
مۆرى لێده دهن و ده يدە نه ده ستى سەرۆكى دەر كه وانان و ده كيسه پاره شى
ده دهنى جگه له و شازده كيسه يه ي خەرجى دروست كردنى قوم قومه كان
كرا بۆ و ئەم ئاوه به په له بۆ سولتان ده بێرن ، به كارى خوا ئەو رۆژه ي ئاو
ده گاته ئەسته مۆل رۆژى چۆنه سەر ته ختى (سولتان محەمەد كۆزى ئيبراهيم
خان) ده بى و ئەو ئاوانه به و ده بێرن . واته رۆژى شەمه هه ژده ي ره جەبى
سالى هه زار و په نجا ، سولتانى تازه يه كه مجار ئاوى حەمره واتى خوار دۆته وه،

به كورتى بلين ئم ئاوه بۆته هۆى ناوبانگى دياربه كر كه له سالى ٩٤١دا
سولتان سوله يمانى خوالىخوشبو ريگاي بۆ پاك كردۆته وه و له كيوه
رهشه وه هيتاويه تى .

كانى عهين عملى :

ئم ئاوهش سوك و خوشه . كانى (بالقى) يش له ناو شار هه لده قولى و
دهژيته ههوزيكي گهروه وه كه ههزاران ماستى مهلهى تيدا دهكەن ، بهلام
ئم ماستيانه كهس نايانگرئ يانخوا ، چونكو له پياوه پيشينه كان چه نه
كه سيك كه گوشتى ماستى ئيره يان خواردوه شه پله لى داو و دهمولوتيان
خوار بوه ، ئم كاتييهش ئاوه كهى ساخه ، چونكو نه خوشى ده پهژيني زور
كهس دين خويانى تيدا دهشون ، ئاوى ئيره دهچيته وه مزگهوتى عهلى پاشا و
له ويوه دهزواته گه رماوى لاي دهر وازهى ماردىن .

ئاوى كانى قهلاى ناوه وه :

ئم ئاوه ئه وه ندهى هه مروهات خوش نيه ، ده ئاشى تهواوى له بهر
نراوه ته وه و ده يانگيزئ ، هيچ ولايتيك نيه قهلاى ناوه وهى ئه وه نده ئاوى
هه بى مه گه ر سه رچاوهى جه ننه ت له ئه رزه ژوم و سه رچاوهى چل كانى له
قهلاى وان، له سه ر ستورى (بودين) يش له ناو قهلاى ئه سته رگوندا
كانياويكى وا هه يه له ناو ره وه زيك ديتته دهر و دهژيته ناو زى (دۆن) وه
ئو يش به راستى ده لى ئاوى حيا ته .

كانى چوار به رده :

ئاوه كهى ئه وه نده سارده كهس ناتوانن چوار به ردى يه كه له دواى يه كه
له ناو ئاوه كه ده رييني بۆيه ناوى چوار به رده يان ليتاوه . ئم ئاوه پاكه لاي
مه يدانى نسوح پاشا به بن ديوارى قهلا دا دهزوا .

کانتی ددزی بیرژون :

وهك ئاوى حیات وایه • دهلین لهو سهردهمه‌دا كه هه‌لاكۆ ئیهری
گه‌مارۆ داوه پیرژیتیک به جادۆیی له قه‌لشته به‌ردێك ده‌ری هیتاوه بۆیه
ئاوى درزی پیرژنیان لێ ناوه ، ئاوێکی خوشه و له کن ده‌روازه‌ی رۆمه‌وه‌یه،
قه‌لای دیاربه‌کر به هۆی ئهم هه‌مو سهرچاوانه‌وه خوا رازاندۆیه‌تی‌یه‌وه و
هه‌رگیز سه‌خه‌تی بێ ئاوى ناکیشی •

له دیاربه‌کر دا گه‌لیك خاتۆبه‌ره‌ی به‌رز و بلند هه‌یه ، له‌وانه مالی
هه‌فتا و پینج که‌س له عوله‌ما و مشایخ و وه‌زیر و وه‌کیل و ئهم جورانه‌ن
که به زمان تاريف ناکرێن • له کاروانسه‌راکانی یه‌کیان خانی مه‌لیك پاشایه
له به‌رده‌م ده‌روازه‌ی رۆمدا ، خاتۆبه‌ره‌ییکی هیتجگار زله و ده‌لینی تازه
له‌به‌ر ده‌ستی وه‌ستا ها‌تۆته ده‌ر ، هه‌مو گومبه‌زه‌کانی به‌ مز داپۆشراون •
جێی داخه که دیاربه‌کر هه‌میشه ده‌دریته ده‌ست والی شیت و لێ‌نه‌ها‌تۆ ،
ئه‌گه‌ر کاربه‌ده‌سته‌کانی زانا بۆ‌فایه ئهم پارچه‌ خا‌که به‌پسته ده‌بوه پارچه‌ییک
له به‌هه‌شت •

کاروانسه‌رای بازاری ئه‌سپ :

گومبه‌زه‌کانی به‌ مزی خوله‌میشی‌ره‌نگ داپۆشراون و سه‌گوان و
ساریجه‌ی پاشای تیدا‌یه ، له خۆیان به‌ولاوه هه‌ر که‌س رێی تیی بکه‌وێ
سه‌گوانه‌کان وه‌کو سه‌گ پزی ده‌ده‌نی و له‌توکوتی ده‌که‌ن و ساریجه‌کان
وه‌ك زه‌رگه‌ته پتیه‌ی ده‌ده‌ن •

خاته‌کانی :

خانی ئاوه‌دانی زۆره ، له‌وانه خانی حوسنی پاشا ده‌لی قه‌لایه و
نه‌مزانی کێ بنیاتی ناوه • له نزیك ده‌روازه‌ی ماردینیش (خانی بازرگانان)
هه‌یه که زۆر جوان و خوشه • ژوری پیشه‌کارانی‌شی زۆره •

بازاری :

بازاری حهسەن پاشا ، بازاری سوپا ، بازاری عەتاران کە هەر کەس
لێرەو بزوێ بۆنی خۆش دەبێ ، بازاری دەلالان ، بازاری ئاسنگەرەن ،
بازاری چەلەنگەرەن ، بازاری گەوهەر فروشان ، بازاری زێزینگەرەن ، بازاری
ئاسنگەرەن ، بازاری پیلادروان ، بازاری کورتان دروان ، بازاری قەزازان ،
بازاری بەزازان بە کورتی شێست جۆرە بازاری تێدا یە ، بەلام لە بازاری
سۆپادا گوزەری کوتال فروشان زۆر قەوخابە لەسەر و لەوسەری دەرگای
ئاسنی بۆ کراوە و پزە لە مال و کوتالی زۆر . ئیدی هەرچی کالا و مال و
کوتال و گەوهەری بە نرخ پێویست بێ لێرەدا هەیە .

لە دیار بە کردا ئەو شیر و دەمانچە و قولنگ و تەور و تەوهرزین و
خەنجەر و رمب و تۆکە تیرانەیی دروست دەکەین لە دنیا دا بە ناوبانگن ،
ئاسنگەر و وەستاکار و مسگەرەکانی لە کاتی کارکردندا چە کۆچەکانیان
لەسەر ئاوازی مۆسیتادا دەوێشێن و مەقامی سیگا و حوسینی و ئیدیکی
بێ لێدەدەن و خوشیان لە گەلی دەلێن ، هەر کەس گویی لێ بێ پێی رویشتی
نامینی ، مزگەرەکانیان لە دروست کردنی قاپەکاندا و زێزینگەرەکان لە کاری
زێر و بەردی بە نرخدا بێ وێنە و وەستای قەلەمکاریان لە وێنە و نیگار
کێشاندا پیشمانی و بەهزاد کەوتون .

دیمن و رەنگ و رۆی خەلکەکی :

هەوای دیار بە کردا بە پاکتی و سازگاری و بێ خەوشییە خواردنەوهی
ئاوی حەمرە واتیشی هاوتۆتە سەر ، دەمۆ چاوی دانیشتوانی سۆر هەلگیراوە ،
زوربەیان دەستە بالا و بەخۆوە و ریکوپیکن ، تەمەنیان بگاتە حەفتا و
هەشتا لە کار ناکەون ، زۆریشیان هەیه دەگاتە سەد سالی ، کۆریان هیجگار
جوان و خاوەنی بەژن و بالا و سۆر و سپی و قسە خوشن ، کە دێنە قسە و

نوكته گيڙانه وه گويگر دښنه سه ما و پياو له هاوده ميتيان تير نابځي .

لهم ديار به كره دا چنه شاعيري قسه زه وان و زمان پاراو هه ن كه هه ربه كه يان (فزولج) و (روحي) بيكه بو خوي ، له گهل زوريان دانيشتم و ناخوتم ، به راستي نمونه ي نه دهب و گه وره يين .

كمواي پياوان :

به زوري سمور و كه وله كاني ديكه له بهر ده كهن ، نه تله س و كيمخواش ده پوشن ، مامناوه نديته كانيان چو قه و كوئتوش له بهر ده كهن و كه م دهسته كانيان چو قه ي له نده نيان له بهر دايه .

جلكي ژنان :

هه مو چارشپوي سپي به خوداده دن و په چه ش ده گر نه وه و كلاوي به زنجيري زيژ و زيو دابه ستراو له سهر ده تين و جزمه له پي ده كهن ، ژني زور پاك و به ناموس و خاوه ن زيژ و زيو و خشليان هه يه ، به قسه ي پياو ماقولان له ديار به كره د سهد و چل مال گه رماويان له مالي خوياندا هه يه چونكو ژنيان نابځي بچيته دهره وه .

ميوانخانه ي :

جاران ديار به كره حوت ميوانخانه ي بوه كه ريوار و غه ربه نانيان لي خواردوه و تييدا هه ساونه ته وه ، به لام به هوي خراپه ي كاره به دهستان نه مرژ ته نيا ميوانخانه ي مزگهوتي گه وره ماوه ، ته كيه ي شيخي روميش خواردن ده به شيته وه و ته كيه كاني ديكه ش هه روا .

گه رماوه كاني ديار به كره :

يه كه مينيان گه رماوي ئيپاريه به كه ئاو و هه واييكي خوشي هه يه ، دواي نه و گه رماوي (ئيشريك) لهم شارهدا بن وينه يه و خه لك ناوه كيه

به هه له ده کهن به (ئەشک) • گەرماوی (ئەسکه ندر پاشا) که په شته مالی پاک و ناتری وه ستای هیه • گەرماوی (کۆن) له نزیك دەر وازهی رۆمه وه له هه مو گەرماوه کان گه وره تره و له نزیك مناره هه ل و اسراومه ، بهرده ژیره و گومبزه کانی مه ژمه ژن و زۆر جوان دروست کراوه • گەرماوی (مهلیک پاشا) زۆر روناک و خوشه • له نزیك دەر وازهی چیا گەرماوی (زبلچی) ش گه ورهیه • گەرماوی (ماردین) یش به ناوبانگه قوله تین و سه کوی هیه • له ناو بازاری حه سه ندا گەرماوی (ئەسکه ندر پاشا) هیه که ئەم پاشایه پیاویکی زانا و ئەندازیاری بینا دروستکردن بوه ، له سه ره نه خشی خوی و به پیتی بیر کردنه وهی گەرماویکی ئەوتوی پیکهیناوه که بوته جی شاناوژی دیار به کر • بیقلی پاشاش گەرماویکی له سه ره شیوهی کۆن دروست کردوه که (گەرماوه کۆن) ی پیده لێن، دیوار و بن میچه کانی دلویه نا کهن و سواخه کهی بونی خوشی لیدی • گەرماوی (بارام پاشا) هیه که ئەم پاشایه خه لکی غزه بوه و ناردویه تی به ردی مه ژمه ژ و زه نبوری به باری وشتران بو هیناوه ، له قودس و غزه ژا وه ستای بانگ کردوه ئەم گەرماوه خوشه ی پین دروست کردۆن ، وینه ی ئەمه ته نیا گەرماوی ده فته رداره له شام یا گەرماوی عوسمان له مه فقه لوتی میسردا • گەرماوی (چارداقلی) ش هیه که نازانم کن کردویه تی به لام پاک و رونا که • هه روه ها گەرماوه کانی (دهروازهی نوێ) و (ناو قه لا) •

ئەم گەرماوانه هه مویان به زبل دادمه خرین و ئەوه ندهش داخ ده بن که پیاو له سه عایتیک زیاتر خویان تیدا ناگرئ ، شاره کانی دیکه ی رۆم که گەرماو به دار گهرم ده کهن وا داخ نابن ، ئەم گەرماو به زبل داخسته سۆدیکي دیکه شی هیه که زبل له ناو شاردا بلاو نه یته وه ، ده بیني به قه رتاله و زه مبیل خزی ده که نه وه و بو گەرماوه کانی دین و ده سۆتی و

له ناو ده چی . ههر دیار به کر وا ناکا به لکو له عهره بستایش گهرماو به زبل
دادمخن .

زبني شه تول عهره ب :

له باره ی ئاوه کانی سهر زوی گه لیک قسه کراون ، (ئیین
عهباس) ده لچ چون له شی ئادمه زاد دهماری پيدا بلاو بوته وه ، ئاویش ئاوا
به سهر دنیا دا بلاوه ، (به تلیموسی حکیم) گوتویه تی له سهر زهوی (۲۴۰)
زبی گه وره و چل و چوار هزار کانیو ههیه ، دۆ سه د و چل زیه کان
دریازیان له تیوان په نجا فرسه قه وه بگره تا هزار فرسه قه ، واتا تیوانیان
له په نجا که متر و له هزار پتر نه ، ئه وه ی راستیش بچ ئهم زبی شه تول
عهربه له گه ل فوراندا تیوانیان په نجا فرسه قه ، فورات برای نزیکي ئهم
زیهیه و له (قوزنه) یه کدیگیر ده بن ، چهند سه د رۆبار تیکه لاوی فورات
ده بن که له هه مویان ئاو خوشتر ئهم شه تول عهره بهیه ، شه تیش و فورایش
به ئاو خوشی ناوبانگیان ههیه ، پیغه مبه ر مه تحی ئهم ئاوی فوراته ی کردوه و
ئیمامی عه لیش گه لیکی به م شه توفوراته دا هه لگوتوه و زۆر گه وره پیاوی
دیکه تاریفی ئهم دۆ رۆباریه یان کردوه . له پیشترا داسی سهرچاوه ی
فورات و ئهو رۆبارانه مان کرد که ده ژژینه ناوی ، ئیستاش باسیکی ئهم
شه ته ی برای ده که ین :

شه تول عهره ب :

له چیا کانی دیار به کر سهر هه لده دا ، ههر له سهره تاوه له چوار جیگا
دیده دهر و به ههر چواریان ده لچین شهت . ئهمه ئاشکرایه که به هه مو
رۆباری گه وره ده گوترئ شهت و ئهو جیگایه ی لی تیکه لی دهریا ده بی
(مه ره جهل به حره بن) ی ناوه ، جا له بهر ئه وه ی ئهم شه ته له چوار سهرچاوه
هه لده قو لی ، پیویسته باسی ههر چواریان بکه ین .

یه کهم سهرچاوه :

له دیار به کرهوه رۆژه ریهك بهرمو باكوړ له په نا قه لای (پالقو) دا باخیکي زوړ خوشی هه یه که له کوردستاندا به ناوبانگه و (باغن) ی پیده لاین هه مق به گه کانی پالو و گه وره پیاوani جینگا کانی دتی بو رابواردن روی تیده کهن، ئهم باخه هتی به گی پالوه ، له چیا ی پشتی ئهم باخه له یتوانی دۆ ره ووده بهردا ئهم ئاوه ساز گاره دیتته دهر که له مانگی ته موزدا کورزی ئازا ناتوانی سی بهرد له بنی ئاوه که ده ریتی ، سهره زای ئهم ساردییه وه کو بلوریش رۆن و پاکه ، به را ستی ئاوی حیات خۆیه تی ، ئه وه ندهش سو که یهك بهرخ بخویت و له م ئاوه ی به سهردا بکه یت ده ز به چی برسی ت ده یتته وه .

دوه مین سهرچاوه :

دیسان هر له نزیك ئیرمه و کئیو یک هه یه به ناوی (تهختی ماشا) به لاقه دی گه لتی ئه رغنه یه وه ، له ئهشکه وتی ئهم کئیوه به گرمه گرم و هاره هار دیتته دهر ، ئاویکه وه کو چاوی قرژال رۆنه و بو خوشی و پاکیش وینه یه .

سپیه مین سهرچاوه :

دۆلی (چنارلی) هه یه که وتوته یتوان ئه رغنی و ده میر قاپو . له کئیو یکی بلندی ئهم دۆله له ئهشکه وتیک دیتته دهر . ئه مهشیان ئه وه نده پاکه ده لئی ئاوی نیله . ئیرمه سهرانگای وای هه یه خه لك رۆی تیده کهن .

١ ئهم سی لقه ی شهت که باسمان کردن له ژیر پردیکی هیجگار به رزدا که (به ردینج) ی ناوه یهك ده گرن و ده بنه زییه کی گه وره ، پاشان له خوار ئه و پرده ئاوی ته رجیلش دیتته ناویان که به (شه تی ته رجیل) ناسراوه ، واتا ئاوه کانی (باغن) و (ماشا) و (ده میر قاپو) و (ته رجیل) ده بنه یهك و ده رۆن ، له خوار پردی رهش رۆباریکی دیکهشیان دیتته ناو که هر چه نده له

کتيوه کانزا دئی به لّام له بهر ئه وهی له لای پیچه وانه وه هاتوه پیتی نالین
 شهت • جا ئه م هه مۆ ئاوه له خۆر هه لاتی دیار به کره وه به بن پردی کچدا
 ده زوا و باخ و باخاتی ئه و ناوه پاراو ده کا • ئه و که له کانه ی له دیار به کره وه
 بۆ به غدا و به سرا ده چن له سه ر ئه م ئاوه به حه سه نکیف و جه زیره دا راست
 شو ز ده بنه وه • جا حه فتا پارچه قه لا و شارۆکه و گه وره شار پاراو ده کا و
 هه تا ده گاته به غدا سه د و په نجا رۆباری دیکه ی تیکه ل ده بی ، له به غداش
 به ره و خوار رۆبار هه کانی (دیاله) و (چرقه) و (حزب عه لی) و هه ی دیکه ی دیته
 سه ر و له ژۆری به سرا له په نا قه لای قو زنه له گه ل فورات یه ک ده گر نه وه و
 ده بنه یه ک و له به رده می به سرا دا وه ک ده ریایان لی دئی ، که شتییه کانی
 (هیندستان) و (پورته قال) و (لو زستان) و (مولتان) و (ئینگلیز) و
 (فه له مه نگ) و (عومان) و (یه مه ن) و (عه ده ن) و (جیده) و (حه به ش) دین و
 له بهر به سرا راده وهستن ، مال دین و کالā بار ده که ن ، به لّام زیاتر ورده
 که شتی عه جه م هاتو چۆ ده که ن شت دین و شت ده بن ، به سرا کانی مروارییه ،
 هه ر بازرگانیکی رۆی تی بکه ی ده بی له دۆکانه کهیدا به خه رمان گه وه ره و
 به ردی به نرخیه هه لدا وه ته وه ، جگه له وانه له به نده ره کانی (له حسا) و
 (سه نعا) و (عه ده ن) و (مۆهه) و (ئه حمه داباد) و (فه ره ح ئاباد) و (دیو ئاباد) و
 (مه یمن مسته فا ئاباد) و (دانیۆل) و (پیکوار) وه یه له ئه سکه له کانی
 (قه ره قا) و (فیلیۆت) و (دۆنقارقه) و (دانیمارکه) وه که شتی گه وره و
 گه میه بایته کانی یه مه نته ئه وه نده زۆر دین که باس نا کرئی ، ئه م شه تول
 عه ره به ئا ئه وه نده ده ریاییکی به نرخ و پز سۆده •

شه تول عه ره به له به رده می به سه رده مه دد و جه زری هه یه ، له
 به یانیانه وه هه تا نیوه زۆ ئاو زیاد ده کا و پاشان هه تا ئیۆاره ده نیشتیه وه ، جا
 هه ر که شتییه ک نه به سترایته وه ده نیشتی و ده چه قی • ئه و جیگایه ی ئه م

شه‌تول عه‌ره‌به‌ی لی تیکه‌ل به ده‌ریای عومان ده‌بی (مه‌ره‌جه‌ل به‌هره‌ین) ی
پیده‌لین .

مه‌به‌ستی من ئه‌وه‌یه که ئه‌م شه‌تول عه‌ره‌به‌ له چیاکانی دیاربه‌کر له
چوار سه‌رچاوه‌ هه‌لده‌قولیت و به‌ره‌و خوار ده‌زوا ، به‌قه‌سی میژۆتۆسان
ئه‌م شه‌ته و فورات و زیی مراد له سه‌رچاوه‌یانه‌وه‌ هه‌تا تیکه‌ل به‌ (ده‌ریای
عومان) ده‌بن ، ورد و درشت دۆه‌زار و شییست رۆباریان تیکه‌ل ده‌بی .
له‌ ئه‌تله‌سی هه‌یه‌ت تۆساندا و له‌ پاپامۆته و ئه‌تله‌سی مینۆر و ئه‌تله‌سی
جوگرافی و ئه‌تله‌سی قالۆن و ئه‌تله‌سی پادره و نه‌خشه‌ی که‌شتی‌وانه‌کان ،
ئه‌م رۆبارانه‌ گه‌وره و گچکه‌یان یه‌که‌یه‌که‌ تۆسراوه و ژماره‌یان بۆ داندراوه .
منیش که‌ خۆم هه‌ر خه‌ریکی گه‌شت و گه‌زانم خوا یاریج تۆشی هه‌ر
کامیکیان بێم باسیان ده‌که‌م .

ئهو رۆبارانه‌ی دمۆژینه‌ ناو شه‌تموه :

رۆباری (به‌تمان) له‌ ئاوی چیاکانی میافارقین ، هه‌زۆ ، ئه‌تاق و
ته‌رجیل کۆ ده‌بیته‌وه‌، ئاوی قه‌لاکانی بتلیس و که‌ندز و ئاوی قه‌لای زه‌رقی و
لقیکی خاپوریش وه‌رده‌گرئ و به‌ بن قه‌لای هه‌زۆ و به‌ ژیر پردی به‌تماندا
ده‌کشێ چه‌ند سه‌د گوند و شارۆکه و شار ئاو ده‌دا و له‌ نزیک قه‌لای
هه‌سه‌نکیفه‌وه‌ دمۆژینه‌ ناو شه‌ت .

ئاوی هه‌رماس :

له‌ چیاکانی نه‌سیین دێته‌ ده‌ر و پاش چه‌ند قۆناخیک تیکه‌ل به‌ رۆباری
(سه‌رسار) ده‌بی که‌ ئه‌ویش له‌ چیاکانی ئامیدی ده‌رده‌چن و له‌ گه‌ل ئاوی
(خه‌یب) لیک ده‌ده‌نه‌وه‌ ، ئه‌م رۆباره‌ش له‌ کیوه‌کانی کوردستان دێته
خوار و به‌ ده‌شتی چای شه‌نگاردا ده‌زوا له‌ نزیک قه‌لا کۆنه‌که‌ی (تکریت)
تیکه‌لی دیچه‌له‌ ده‌بی . به‌لام ئه‌م سه‌رساره‌ لقیکی لی ده‌بیته‌وه‌ به‌ ته‌نیشته

رۆباری هه‌ماندا ده‌ژوا پیش ئه‌وه‌ی خاپۆر و قزیا لیک بده‌ن هه‌رماس
تیکه‌لاوی خاپۆر ده‌بی و پاشان له‌گه‌ڵ ئه‌و لقه‌ی سه‌رساردا هه‌ر سێکیان
ده‌بنه‌یه‌ک و له‌ نزیك ئاوی چای کچ ده‌ژۆینه ناو فوراته‌وه .

یه‌کیك له‌ رۆباره‌کانی دی که دێته‌ ناو شه‌ت (رۆباری عیسا) یه‌ ، له‌
ولا‌تی (کوفه‌) له‌ شوینیك که (وه‌مه‌) ی پیده‌لێن ئه‌م ئاوی عیسا یه‌ له‌ فورات
دابزاوه‌ و ناوی (توره‌ی مه‌لیك عیسا) ی لێ نراوه .

ئاوی (سه‌رسه‌ر) — له‌ نزیك رۆباری عیسا له‌ فورات دابزاوه‌ ، خوا
ده‌زانێ ره‌نگه‌ ئه‌میش بۆ ئاواکرده‌وه‌ی بیابان جیا کرا‌یتته‌وه‌ ، له‌ ئیوانی
به‌غدا و (مه‌داین) ده‌ژۆيته‌ شه‌ته‌وه .

رۆباری مه‌لیك — له‌ نزیك ئاوی سه‌رسه‌ر له‌ فورات جیا ده‌یتته‌وه‌ و
چۆلستا‌تیک ئاو ده‌دا و به‌ دۆلی عیراقد له‌ خوار شاری مه‌داینه‌وه‌ تیکه‌ڵ به‌
شه‌ت ده‌بی

ئاوی کوتی — له‌ نزیك ئاوی مه‌لیك له‌ فورات دابزاوه‌ ، پاش پاراو
کردنی چه‌ند شوینیك له‌و چۆلستا‌نه‌ هه‌ر له‌ نزیك رۆباری مه‌لیکه‌وه‌ تیکه‌ڵ
به‌ شه‌ت ده‌بی .

ئه‌م ده‌ پارچه‌ رۆباره‌ هه‌مۆی له‌ لایه‌ن عه‌باسیه‌کان و شایه‌کانی
پیشۆتروه‌ له‌ ئاوی فورات هه‌لبه‌ستراون بۆ ئاودان و ئاوه‌دان‌کرده‌وه‌ی
ئه‌و ده‌شت و بیابانه‌ ، یه‌که‌م که‌سیك که‌ ده‌ستی داوه‌ته‌ ئه‌م کاره‌ (مه‌لیك
عیسا کوژی عه‌لی کوژی عه‌بدو‌للا کوژی عه‌باس) ی مامی مه‌نسۆره‌ ، له‌
سه‌رده‌می ئه‌واندا رۆخه‌کان و ئه‌ملا و ئه‌ولای دیجله‌ و فورات بستیکیشی به‌
چۆلی نه‌مابۆ و زه‌وی بۆره‌ی تیدا نه‌بۆ ، که‌شتی به‌سه‌ر ئه‌م شه‌تانه‌دا له‌
به‌سه‌ر و کوفه‌ و مه‌داین و به‌غدا و دیاربه‌کره‌وه‌ تا بیرم‌جک هاتوچۆی ده‌کرد،
به‌لام ئیستا به‌هۆی هه‌ستانی ئاو و لافاوی چیاکان له‌ هه‌مۆ کاتی‌کدا ئه‌مه‌یان

بۆ ئاكرى ، تەنيا ئەو كەلەكانەى بە هیزەى پىستە مەژ و بزى سەر ئاودەكەون
لە دياربەكرەوہ بۆ ھەر كوئىيەك بىانەوئى دەچن .

لە ئاوقەلاى (عەمادىە) دا دۆ سەرچاوەى گەورە ھەن كە يەكيان (سەر
كوھنانى مەزركان) و ئەوى دئى كانى (كەھىە خاتون) يان ئاودە ، ئەم دۆ ئاودە
لە كىنەكانى (پەشىش) دئىنە دەر و بە ژىر پردى (قوبخان) دا دەژۆن تىكەلى
شەت دەبن .

چياكانى قەلاى (زاخۆ) بە ھەزاران كانىيان لى دەردەچى ، ئەمانە
تىكەلى يەكتر دەبن و رۆبارىكى گەورە پىك دئىن . كوردەكان لەسەر ئەم
رۆبارە گۆرانىيەكيان ھەيە بە مەقامى (شورەگر) دەلئىن :

كوردى چۆمە جەزىرى كەلك بەردانى

چۆمە خاپورى خىوت وەدانى

ئايايايا ئو يو يو ئو يو يو يو

ئامان مروت عەزىزم بۆچى كلندۆ (؟) (٤)

قوناخىك لەولای خاپۆرەوہ رۆبارى (خىزل) ھەيە كە لە چياكانى خىزل
دئىتە خوار تىكەلى خاپۆر دەبى و خاپۆرىش دەژئىتە شەتەوہ .

جگە لەمانە ئەگەر ئەو ھەفتا سەرچاوانەى لە چياكانى قەلاى (كواشتى)
دئىتە خوار يەكە يەكە بىان تۆسىن كىتیبەكەمان دەپىتە كانى نامە . ئەو ھەندە
ھەيە لەم ئاوانە ئەوہى شياوى باسكردن بى ئاوى (كواشتى) و ئاوى
(ئارمشت) ن كە لە چياكانى ئارمشتەوہ دئىن ، ئاوى (كەلايى) كە لە چياكانى
كەلايىبەوہ دئى ، (ئاوى ئاكرى) لە چياكانى قەلاى ئاكرىدا دئى ، ئاوى
(سەلوانە) ش ھەر نەوئوہ دئى ، ئاوى (سندى) لە چياكانى ھۆزى سندى دئىتە
خوار و زۆر خۆشە ، ئاوى (زاخۆ) لە چياكانى زاخۆ دئى .

ئاوى (كوواشتى) رۆبار نىە بەلام ئاوى چاكە .

(٤) ئەم وشەى (كلندۆ) يەكە بىگومان شىوہى نوسىنەكەشى ھەلەبە بۆم
ساخنەكرايەوہ راستى يەكەى چىە .

رۆباری (زاربی ژورۆ - زهری ئەعلا)^(۵) له ولاتی ئازمربایجانی
 عهجه مژا دئ و تیوان قه لای (ئه بریل)^(۶) و قه لای (موسل) له نزیک
 شارۆکه ی (سند) ده ژژیتته شه ته وه ، به ژاستی ئەم (زوربلی)یه رۆباریکی
 گه وره یه .

(زاربی خوارۆ) رۆباریکه له ئەیاله تی (شاره زۆر)دا به تیوان قه لای
 (ئهرییل) و قه لای (ره قوفا)دا^(۷) تیده په ژۆ و ده چیتته ناو شهت ، ئەم
 رۆبارانه هه مۆیان له خۆیا نه وه ده ژۆن .

ئهو رۆبارانه ی له شهت هه لبه ستراون :

رۆباری (قاتۆل) له دیجله جیا کراوه ته وه و به ره و خوار ده چئ له
 (قه سری جه عفر)ه وه تیده په ژۆ ، هه رچه نده قه سری جه عفری پیده لئین
 به لام (ئهلوته وه کیل عه له لای)ی عه باستی بنیانی ناوه ، رۆباری قاتۆل پاش
 پاراو کردنی چهند سه د ئاوا یی له خوار تر ناوی (نه ره وه وان)ی لی ده تین و
 له دامینی گوندی (جرجریا) ده چیتته وه ناو دیجله .

رۆباری (دوجه یله) - له کاتی خۆیدا خه لیفه ئەم رۆباری بۆیه
 کردۆته وه که چۆلستانی پێ ئاوه دان بکاته وه ، چونکۆ خۆی پارچه ییکی
 دیجله یه عه ره به کان بۆ بچۆک کرد نه وه دوجه یله ی پیده لئین و له ناو خه لکه دا
 به دوجه یلان ناسراوه ، جاری یه که می که له به غدا وه هه لبه ستره هه زار پارچه
 ئاوا یی پاراو ده کرد ، پاشان ورده ورده پز بۆوه و لم و خۆل پیشی گرت ،
 له سالی ۱۰۶۵ دا سه له حدار (قه ره مورته زا پاشا) هه زار کیسه ی له مالی
 خۆی تیدا خه رج کرد و ئەوه نده ی مناره ییکی هه لکه ند ، نزیکه ی سیسه د

(۵) مه به ست له وشه کانی (زراب) و (زه رب) و (زه ربلی) رۆباری (زۆ)یه .

(۶) (ئهرییل) هه له ی چاپییه و مه به ست (ئهرییل)ه که به شاری هه ولیر
 ده گوتری .

(۷) وا بزانه ئەم (ره قوفا)یه شاری (دافوق)ی سه ربه که رکۆکه که ناوه که ی
 کراوه به (تاوخ) .

پارچه گوندى له ملا و له والايه وه نيشته چې كرد و به دوسه د كيسه دای به ئاغايه ك به قوتته رات، گه ليك له ئاوه كاني خوره لات و خوراواى دوجه يله ده ژيټنه ناوى و پاشان له ناو چولج و لمدا وشك دهن ، به لام ئاوى (ئه هوان) له لای خوره لات ه وه ئاوى ديكى نايټه سر . به كورتى ئهم ديجه يه له هه مو لا يټكه وه هه زاران ئاوى ديټه سر ، وه كو كه له كه وان حاجى باغدو و زهنگه محمه د بويان گيټرامه وه كه حفتا هه شتا ساله به سر ديجه و فوراندا ده گه زين و هه مو كون و كه له بهر و ده راوه كاني شارمزان .

له خاكى عيراقدا نو روبر له شت جيا ده يټه وه ، يه كه ميان روبره (مه ره) يه كه له شت ديټه دهر و به ره و خوار ده ژوا خاكى به سره پاراو ده كات و ده چيټه وه ناو روبرى (ديره) ، دوم روبرى (ديره) يه كه له خوراواى شت هه لگيراوه پاش پاراو كردنى چهند شو يټيك له ناو بيا باندا نو قوم ده بڼ . گوژى (محمه د كوژى حه نيغه) له روخى ئهم روبره دا له شارو كه هه زار ماليه كه ي ديره دايه كه زوربه ي دانىشتوانى شيعه و رافزى و ته به ژاين ، له م تيره يه هه ر كه س بمرى ته رمه كه ي ليره ده يټون و ماله كه ي ده يټه وه قمى ئهم زياره تگايه ، تيوانى روبرى ديره و مه ره چوار قوناخه .

سټيهم روبرى (شه به ق شيرين) ه كه شش فرسقه له خوار روبرى ديره وه يه ، ئه ميش گه ليك ئاوايى ئاو ددهات و پاشان له و چوله دا ون ده بڼ .

چواره م روبرى (مه عقل) ه كه دو فرسقه له خوار روبرى شه به ق شيرينه وه يه و لای خوارو پاراو ده كا ، پاشان به ره و باشور ده ژوا له نزيك كه لاوه كاني شارى (ميتناى) له گه ل روبرى ئه بلله دهنه يه ك و پټيان ده لين روبرى (سفرای ديك) ، له سه رده مى خه لافه تى ئيمامى عومهردا كه به سره گيرا فه رمانى دا به (مه عقل كوژى به شاره) تا سه باره ت به ئاوه دانى ده ورو به رى به سره ئهم روبرى سفرای ديكه جو مال و گه وره تر بكرى جا ئيستا پټى ده لين روبرى مه عقل .

پینجهم رۆباری (ئەبللە) یە کە چوار فرسەق لەخوار رۆباری مەعقلە ،
 ئەم رۆبارە پاش تێپەڕینی لە قەلای بەسەر لەبەردەمی شارۆکەیی ئەبللەدا
 جیا دەیتەوه و روو خۆراوا بەروو بیابانی مەکە دەژوا ، پاشان بەروو باکور
 دەگەژیتەوه و دیتەوه سەر رۆباری مەعقل و تیکەلای جەزر و مەددی
 شەتول عەرەبی خوار بەسەر دەبی ، جەزر و مەدد رۆژی دۆجار رۆ دەدا ئاو
 دیتە پیش و دەکشیتەوه .

لە دەریاکانی (هیند) و (قەلزۆم) و (هیندستان) و (پورتەقالستان) و
 (یەمەن) و (مەدیەن) و (سەفا) وە کەشتی دین و لە رۆخی شەت و (عەبادان)
 لەنگەر داوین و بەم رۆبارەدا دینە بەسەر و بە رۆباری مەعقلەدا بەروو ژۆر
 دەبنەوه . لە کاتی جەزدا داژژانی رۆبارەکانی ئەبللە و مەعقل بە ئاشکرا
 دەبیندری ، ئەم زیە هەمیشە مەدد و جەزری هەیه ، ئەم دۆ زیەیی دیجلە و
 فورات لە عێراقی عەرەبدا وەکو نیو جەزوان کە رۆباری مەعقل بۆتە
 قوتیان ، دیجلە و ئەبللە دەوری مەعقلیان داوه کە لە پاش سۆزانهوه بە
 دەوری سی قوناخ زەوی عێراقدا (دوژگە گەورەکان) ی پێدەلێن و ئەو خاکە
 (جەزرە) یا (جەزیرە عومەر) .

شەشەم رۆباری (یەهود) کە سەرەتا و بنی چوار فرسەتیکە ، ئەو
 شێوانەی ئەم رۆبارەیان بۆ هەلبەستۆن ، زوربەیان لە سەردەمی هەلاکۆدا
 پڕ بۆنەتەوه و تەخت بۆن .

هەوتەم رۆباری (ئەبول خەیب) کە لە نزیک رۆباری یەهودەوهیە ،
 ماوهی قوناخێک دیتە دەر و کاتیەک شەت هەلەدەستی لە گەل رۆباری یەهود
 دەبنە یەک ، ئەمەش زۆر لای پڕ بۆتەوه و کەلکی نەماوه ، بە جیگای وا بێ
 کەلکدا دەژوا کە تەنیا چەند ماله عورباتیکێ لە قەراخ دەژین . ئەو
 حاجتیانەی لە بەسەرەوه بۆ مەککە و مەدیەنە دەچن ئەم عوربانانە رینگەیان
 پێدەگرن و رۆتیان دەکەنەوه .

هه‌شتم رۆباری (مین)ه که ماوه‌ی یه‌ک فرسه‌ق له به‌سرا دۆره .
 نۆیه‌م رۆباری (قه‌ندیل) . .

ئه‌م نۆ رۆباره هه‌مۆیان له شه‌تۆل عه‌ره‌به‌وه هه‌لگیراون ، هه‌ندیکیان له بیاباندا نوقوم ده‌بن و هه‌ندی‌ک ده‌گه‌ژینه‌وه ده‌ریای به‌سره و که‌شتی ده‌خڵ و دان هه‌لگیران به‌سه‌ردا ده‌ژوا ، ئه‌مانه گه‌وره‌کانیان ، جگه له‌مانه‌ش زیاتر له هه‌زار توره له شه‌ت جیا بۆته‌وه . به‌مه‌به‌ستی ئاوه‌دان کردنه‌وه‌ی ده‌ورو پشته‌ی شاره‌کانی (مه‌داین) ، (کوفه) ، (به‌سره) ، (قوژنه) ، ده‌شتی (که‌ربه‌لا) و (به‌غدا) له لایه‌ن خه‌لیفه عه‌باسیه‌کان (ئه‌لموته‌وه‌کیل) ، (ئه‌لموزه‌فه‌ر) ، (ئه‌لموسته‌نسیر) ، (ئه‌لموخته‌دیر) ، (ئه‌لموسته‌عسیم بیلا) ، (هارونه ره‌شید) و کوزه‌که‌ی (مه‌ئمون) زۆر هیمه‌یان کردوه ئه‌م نۆ که‌ندانه‌یان راکیشاهه و ده‌شت و بیابانیان پێ ئاوه‌دان کردۆته‌وه ، به‌لام پاش ئه‌وان گوێیان نه‌دراوه‌تی به‌لم و خشت و خاڵ پێ بۆته‌وه و ئه‌گه‌ر چاڵ و زه‌ل‌کاوێان مابێ بۆته‌چه‌م و چخورد ، شیر و پلنگ لانیان ئیدا کردوه . ئه‌م درێژه‌دانه‌مان به‌باسی زێ و رۆباره‌کان ، له‌سه‌ر رۆنکردنه‌وه‌ی سه‌رچاوه‌ی دیجله‌ بۆ که له دیاربه‌که‌وه سه‌ر هه‌لده‌دا .

به‌رهم و دانه‌ویله‌ی :

شاری دیاربه‌که‌ر خۆی که‌وتۆته ناو رمه‌تیک ، به‌لام ناوچه‌کانی ده‌ور و پشته‌ی جه‌وت جۆره گه‌نمی ده‌نک درشت و جۆ و پاقله‌ی هه‌یه که سه‌ماری ده‌ ئاقچه ده‌کا ، به‌هۆی ئاوه‌دانی ولاته‌که‌یه‌وه کیلگه و زه‌ویه‌کانی زۆر به‌ پیتن .

پیشه‌کانی :

له دیاربه‌که‌دا دروستکردنی شیر ، ده‌مانچه ، خه‌نجهر ، چه‌قۆ ، جاوی سۆر ، سه‌ختیانی گولدار ، پاپۆج ، موست و جزمه زۆره .

خواردنه مەنبە کانی :

ئانە گەنمی سپی ، کاهتی به قەیماخەو ، کولێرە ی سپی ، نانێ مۆز ،
هەنگوین ، گەزۆ — هەلۆای خواپێ که له ئاسمانەو دەبارێتە سەر گەلای
داران ، زۆر شیرین و رهوانە ، چیشتی گەنمە ، چیشتی ماستاو ، ماستی
عەلبە •

میوه کانی :

ئەو کالە که بەسنتینیانە ی لێرە هەیه بۆ خوشی و شیرینی هاوتای نیە
مەگەر کالەکی بۆتان ییگاتی •

خواردنه مەنبە کانی :

ئاوی حەمرە که هێجگار ئاسان هەزم دەکری ، ئاوی شەنیش بۆ
خوشی و پاکتی پێ وێنەیه و هەموو جۆرە نەخۆشی سیگ و دەغەزێک له ناو
دەبا ، له زهستاندا سەھۆلێکی بڵورینی هەیه •

کار و کاسبی :

زۆربە ی خەلکە که بازرگانن و بازرگانی قورسیشیان تێدا یە ،
هەندیکیان مۆچەخۆری میرین ، حاکمی ماردین و قەرەداخ و رۆژنامەچی و
هی دیکە له دیواندا خزمەت دەکەن ، هەندیکیش له ناو شاردا خەریکی
پیشە ی خۆیانن ، بە تاییەتی ئاسنگەر و قیومچی بەکان •

زمان و شێوه ناخاوتنی خەلکی دیاربەرە کر :

داگیرکەری بەغدا (سولتان مراد خانی چوارەم) شایەکی زۆر قسە
خۆش بوە و حەزی له قسە ی نەستەق و بە توێکل کردو ، زیاتر ئەو شێوه
تورکێیانە ی پێ خوش بو که له ئازربایجان و بەشی خۆرەهلاندا قسە ی پێ

ده كړئ ، په كيك له هاوډمه كاني به ناوې (قاوچې زاده) وه كو بليمه تيك
 بوه له لاسايې كړدنه وهی خه لكدا ، ييست زمانې زانيوه ، كاتې بالويزي
 غوتريش و پوټونيا و چيك و فهرانسه و رقس هاتون هم قاوچې زاده يه زور
 به رموانتي قسه كانياني ته رجمه كړدوه ، كه هه والي هاتني بالويزيك ده گيسته
 مرادخان ، قاوچې زاده ي وه كو هوان ده زازانده وه و ته رجمه ي پې ده كړد ،
 ته ناهت بو رابواردني سولتان چنه د پارچه شيعري به شيوه ي تور كمانه كاني
 ديار به كړ ليك خستبو بوي دمخوينده وه و ده ي هينا يه پيكه نين .

سهرانكا كاني ديار به كړ :

باخه كان و باخچه په رږين كراوه كاني به سستني ديار به كړ بو خوشي له
 جيهاندا بې وينه ن ، له سهره به هاراندا دواي هوه ي لافاو نيسته وه و ناو
 رون بڼوه ، خه لكې ديار به كړ هه ژار و دمو له مه نديان دهستي ژن و مندالي
 خويان ده گرن و دينه گوئ روبر ، ههر كه سه له شويني تايه تي خويده
 خيوته هل دده و له قهراخ ناو و به سستني چومه كه كاله ك و شوتي و
 سه وزي ده چين ، جوړه رهيحانه يكيان هه يه لا سنوري باخچه كانياندا بو
 په رږين ده ي چين ، به ماوه ي مانگيك هوه نده زياد ده كا و به رز ده يته وه هوه
 ديوي رهيحانه كه ناييندرئ ، كه پره كاني دم زيان ههر چوار لاو سهر بانه كه ي
 بهم رهيحانه دده پوښن ، جا كاتې هم رهيحانه گوليان كړد توه كه ي
 دوه ورئ و له ژيره وه سهر له نوئ چيتكي تازه ي لي شين ده يته وه ، هه مق
 كه پره كان جوگه و هسستييان هه يه كه له زيوه ناويان بو راكيشاوه . بهم
 جوړه حوت مانگي ره به قهراخي هم زيه ده يته كانگي هه را و به زم و
 رابواردن و گورانتي و خواردنه وه ، ته ناهت خاوه ن پيشه كانيش ليړه خه ريكي
 كاري خويان دهن و هه رچي پتويستي خواردن و خواردنه وه بې له بهر
 ده ستاندا يه ، هوه كه سانه ي كاريان له ناو شاردايه ئيواران ده ست له ئيش
 هه لده گرن و تپ تپ ده گه زينه وه باخه كاني دم زى .

کاله کی دیار به کر زۆر گه وره یه و زۆریش شیرینه و بۆنی میسکی لی دئی و هه ریه که ی چل په نجا هوّقه دهرده چی و رهنگی که سکه ، لیره وه بۆ شار و ولاتان به دیاری دهری ، له م کاله کانه به دارچینی و میخه ک و برنج زهرده ییك دروست ده که ن که له زهرده ی ههنگوینی ئاتینه خوشتره ، به لام شوتی به کانی زۆر باش نین . ره یحانه ی ئیره ئه وه نده هه لدهستی و ئه ستور ده بی که له پاش ههوت ههشت مانگ دار که که ی ده که نه ئه ستونی خیهوت یا له جیاتنی دهسته ک به کاری دینن ، ئه م دار که ره یحانه که له بریتی چیلکه ئاگری پیده که نه وه بۆتیکی خوش بلّاو ده کاته وه .

خه لک شه وانه له مبه ر و له وه ره وه قوتیله و چرا و فاتوس و مۆم به شیوه ییکی جوان ده رازینه وه و له سه ر پارچه تهخته یان داده به ستن و ده یهاوینه ناو ئاوه وه ، ئه و شه وه تاریکه ده بیته روژی روناک و به م پییه هه ر خه ریکی که یف و به زم و رابواردنن و دوعا بۆ ده ولت ده که ن .

سه یرانگای باخی قوس پارچه به هه شتیکه بۆ خو ی ، ته نانه ت ئه و کاته ی سولتان مرادی چوارم هاتبوه دیار به کر له م باخه دابه زیق و رای ده بوارد . ئه م سه یرانگیه له م قه راخ روبره ئه وه نده خوشه تاریفی به گۆتن و نوسین ته واه وای .

شته کانی دیکه ی دیار به کر :

دانیشتوانی هه ریمه کانی دهره وه ی شار تیکه لاوه ، کورد و تورکمان و عه رب و عه جه من ، له ناو شاردا ئه رمه نی هه یه ، له به ر ئه وه ی قه لای دیار به کر له قه راخ زیه ، به دوژگه ی دیجله ی داده تین ، چونکو خاکی تیان دیجله و فوراته بۆیه (جهزیره) ی پیده لئین . به هو ی سازگاری ئاو و هه واکه ی دانیشتوانی جوان و ناسکن و منداله کانیان زیره ک و ئازان ، خه لک به کوردی و تورکی و عه ره بی و ئه رمه نی ده ئاخه ون ، زۆر غه رب دوست و

قسه خوش و به رابواردنن ، نوکته زان و خاوهن قه لمی تیریان زوره ،
 پیاوه کانیاں راست و به دینن و ژنه کانیاں به ناموس و خاوهن ئە دەمین ، نهك
 ژنیاں به لكو كچی بچكولهشیان نایته ناو بازار ، خو ئە گهر كچيك بگاته
 ناو بازار خوی و باوکی ته می ده کړین ، ئا بهم ئە ندازه به به ته نگ ناموسی
 خۆ یانه ون .

زیارتگانانی دیار بہ کر :

له قه‌لای ناوه‌وه له نزیك سه‌رای پاشا له شه‌قامی خالید قسنی پیاویکی
گه‌وره و پیروژ هه‌یه به ناوی (شه‌هید کورژی خالیدی وه‌لید)، له سه‌رده‌می‌کدا
که خالید ها‌توته سه‌ر دیاره‌گر و له قه‌یسه‌ری رۆمی سه‌ندوه و .بوه
به فه‌رمانزه‌وای ئیره ، ئهم کورژه‌ی لی‌ره مردوه و له‌م شوینه‌دا تیژراوه و
قسنه‌که‌ی بوته‌ زا به‌ر ته‌گای گشت لاس‌ک .

زیارتگای (همزه بابا) — له دهره وهی قه لایه •

شیخی رۆمى - پیاوی خوا و شیخی گه‌وره و سه‌رچاوه‌ی زازی
خوایه، جه‌نابی (شیخی رۆمى) که خۆی خه‌لکی شاری ورمی نازه‌ربایانه،
بایرانی ئەم شیخه (قوجا سولتان) و (شۆری سولتان) له ورمی تیراوه،
خوا یاربى هه‌ر کاتى چۆم بو ئەولا باسی ئەوانیش ده‌تۆسم • ئەم پیاوه
گه‌وره‌یه که خۆی هه‌جگار ده‌وله‌مەند بوه زیاتر له چل هه‌زار مریدی هه‌بوه و
ناوبانگیکی تازه‌ی داوه به‌ ته‌ریقه‌تى خواجه‌گان •

هوئی شهید کرانی شیخی رۆمی - نه سهردهمی سولتان مرادی
چواره مدا پیاو خراپ و دۆزمانه کان به گویاندا چرپاندبو که گویا شیخی
رۆمی له دیار به کر نیازی وایه به ناو مه هدیتیه وه ههستیه پی و بو ئهم
مه بهسته چل ههزار دهرووشی رۆت و قوتی له خۆی خۆ کردۆته وه • سولتان

مراد ده‌لئی جارئی با بمینئ • چوار سال پاشتر که ده‌چو به‌غدا بگری له نزيك دياربه‌کر له قه‌راخ رقباری مراد پياو ماقولانی شاری دياربه‌کر دینه خرمه‌تی، شیخیش زور بیتاکانه دینه کن سولتان و ده‌لئی «سه‌لامو عه‌لنک خونکار» وشه‌ی خونه‌که زور دريژ ده‌کاته‌وه ، سولتان ده‌لئی « یا شیخ ئەم وشه‌ی خونەت بۆ وا دريژ کرده‌وه ؟ » شیخ ده‌لئی « شاهم له‌به‌ر ئەوه‌ی تو ده‌چی بۆ به‌غدا و ده‌یگری و تۆله له دوژمنانت ده‌ستینته‌وه و خوین ده‌ژیری » سولتان که ده‌یسی ده‌لئی (به‌غدا ده‌گری) زوری پین خوش ده‌بین و لئی ده‌پرسی « یا شیخ ، تو بلینی به‌ ساختی بگه‌ژیمه‌وه ئەسته‌موۆ ؟ » شیخ ده‌لئی « به‌لئی ، دینه‌وه ئەم دياربه‌کره و هه‌ندیکی دیکه خوینی ناهه‌ق ده‌ژیری و ده‌چیه‌وه ئەسته‌موۆ » • سولتان ده‌یه‌وئی چاکه‌ی له‌گه‌ل بکا به‌لام ئەو هه‌چی ناوئ ، ته‌نیا داوای کهم کردنه‌وه‌ی باجی خانوانه و جزیه‌کان ده‌کا که سولتانیش به‌قسه‌ی ده‌کا •

مراد خان به‌ره‌و به‌غدا ده‌ژوا و له‌وئ پاش شه‌هیدبونی محهمه‌د پاشای ته‌یار به‌غدا ده‌گری • له‌ گه‌ژانه‌وه‌دا دینه‌وه دياربه‌کر و چاوی به‌ شیخ ده‌که‌وئ ، ده‌یه‌وئ پاره‌ی بداتی شیخ هه‌چی لئ وه‌رناگری ، ديسان دۆ زمان و شو‌فاره‌کان ده‌چنه بن کلیشه‌ی سولتانه‌وه و وای تیده‌گه‌یینن که « ئەم شیخه‌ کیمیا ده‌زانی و ده‌هه‌زار کیسه‌ زیژی هه‌یه ، هه‌ر کاتی ئاره‌زو بکا ته‌واوی قاپ و قاچاخ‌ی مسی مریده‌کانی ده‌کا به‌ژیژ ، ئەگه‌ر روژنیک ئەم کابرایه‌ بیه‌وئ یاخه‌ بیی مه‌ترستی‌ینکی گه‌وره‌ رو ده‌دا ! » ديسان سولتان گوئ ناداتی •

روژنیک له‌گه‌ل شیخ داده‌نیشی لئی ده‌پرسی « یا شیخ تو بلینی عیلمی کیمیا راست بی ؟ » شیخ ده‌لئی « به‌لئ خونکاری من ، کیمیا کاری مشایخانه ، بۆ ئەوه‌ی نه‌فسی خویان دابهر کینه‌وه ده‌نکه‌ زرتیکی په‌تی به‌ کیمیا دروست

دهكەن و دهیخون ، ئەوانەى پیاوی خوان كیمیايان بۆ ئەوه دهوئى دەنا هەمو
 گەنجى قارۆنيان بەلاوه هېچە • « سولتان دەلى » خۆزگە كەسىكم بدبايه
 كە ئەم شتە دەزانى چونكو من بزوام بە شتى وا نيه • « شىخ دەلى » ئەگەر
 لى پرسینه وەى تىدا نەبى من كاریكى وا دەكەم لەبەر چاوى خۆت ئەم كارە
 بكەن • »

مراد خان دەچتە مالى شىخ و دەرگا لە خويان دادەخەن ، بە ريكەوت
 كىژى (كۆزى مەعانى شامى) میرى درۆز كە بۆ جوانى و فیلبارى لە جیهاندا
 بى هاوتا بوە لە ناو حەرەمى شىخدا دەبى ، دیتە خزمەت سولتان و دواى
 گەلىك قسە و دوعا خۆتەن دەر وەكو لە باوكى خوى فیر بـوـه ئاگرىك
 دەكاتهوه و قەتتارىك مس دىنى دەتوینتەوه و ئەوهەندەى دەنكە نىسكىك
 ئىكسیرى تى فۆئى دەدا دەزبەجى ئەو مسە دەیتە زىزىكى پەتق . شىخ لەو
 زیزە چەند دەنكىك درۆست دەك خوى دەنكىك دەخوا و سى دەنكىش
 دەدا بە مرادخان دەخوا ، ئەو شەو و رۆژە هېچ خواردنىكى بۆ ناخورى .
 جا مراد خان دلنیا دەبى كە گۆتەى شوفاڕەكان راستە ، پیاو دەتیرى شىخ و
 كىژى كۆزى مەعان لە مالى خویندا دەخكینن و لە دەرەوهى دەروازەى
 رۆم دەى تیزن • پاشان مراد خان دەگەزیتەوه ئەستەموڵ زۆرى پى ناچى
 دەمرئ •

ئەم بەسەرھاتە مەلىك ئەحمەد پاشا بۆى گىژامەوه كە لەو رۆژەدا
 سەلەحدارى مراد خان بوە و پاشان كراوہ بە والتى دياربەكر • چونكو
 باوەزى بەم شىخە هەبو زۆر جار دەھات زیارەتى دەكرد •

قسنى (شىخ موسلىحەدىن مەلا عزیزی لارى) - كە خەلكى لارى
 ھىندستانە ، پیاویكى زانا و دنیاگەز بوە ، بە سەياحەت ھاتۆتە رۆم و بـوـه
 بە ھاودەمى سولتان و ناوبانگى بلاو بۆتەوه ، دواى لە مزگەوتى خسروییەى

دیار به کردا بوه به سه جاده نشین - پۆست نشین - و تا مردوه شیخایه تی
کردوه ، ئیستا له کن شیخی رۆمی ئیژراوه .

جگه له مانه دیار به کر زیاره تگای دیکه شی ههیه ، به لام ناسراوه کانیا
ئهوانه بۆن که ناومان هینان .

هه ر جار ئی ریم که وتیته دیار به کر ، له گه ل (فیراری مسته فا پاشا) و
پیاو ماقولانی ئیره دا ده چۆن بۆ راو و گه ژان و رابواردن ، به لام ئه مجاره
که له گه ل مه لیک ئه حمه د پاشادا بۆ فرمان هاتوم و خێوه ت و که لۆپه لی
پتوستان پی نیه هه روا ماینه وه ، والی مسته فا پاشا به چل و جهوت هه زار
عه سکه ره وه چوه بۆ ده شتی ماردین و شه نگار بۆ ناو بژی کردنی شیخی عاره بی
شام (شیخ علی فارس) و هۆزی (ته ی) که به شه ژ هاتون ، منیش بۆ ئه وه ی
گه شتی کم کردبی و فرمانه که شم به جی هینابی ، له گه ل دۆ سه د که سیك
هاوژئ و ده ستوپیوه ندم له دیار به کره وه به ره و قیله رۆم کرده قه لای
ماردین و شه نگار .

رویشتم بۆ قه‌لای ماردین و شه‌نگار

که له دیاربه‌کر ری کهوتین زئی کهوته
لای خۆره‌هلات و به‌ره‌و جه‌زیره
هاتینه‌ گوندی (گوگسۆی سهر به
دیاربه‌کر .

جه‌زیره‌ی گه‌وره

پیش ئه‌وه‌ی خوای گه‌وره ئهم دنیا به‌ درۆست بکا ئهم جه‌زیره‌یه
ئاوه‌دان بوه و به‌هه‌شتیکه له تێوانی شه‌تولعه‌ره‌ب و فوراتدا • یه‌که‌م لای
باکۆری قه‌لای خارپوته و قه‌لای (پرتک) یش که له‌ناو کورده‌کانی ئیزۆلیدایه •
سه‌ریکی ئهم جه‌زیره‌یه به‌ره‌و خوار بۆ لای قبیله شوۆر بۆته‌وه تا ده‌شته‌کانی
به‌غدا و کوفه و که‌ربه‌لا و له‌ویشه‌وه ده‌گاته قه‌لای قوژنه ، وانا جه‌زیره‌ییکی
زۆر پان و به‌رینه که درێژایی چل و شه‌ش قوناخ و پاناچی له‌ سێ‌وه تا پازده
قوناخه ، له‌ ناو ئهم جه‌زیره‌یه‌دا سه‌د و هه‌فتا و شه‌ش پارچه قه‌لای ئاماده و
قایم و پته و هه‌یه که له‌مانه هه‌فتا و شه‌شیان له‌ سه‌رده‌می هه‌لاکۆ و ته‌یمقوری
له‌نگدا رۆخاون . ئه‌و قه‌لایانه‌ی ئه‌م‌رۆ به‌ ساخی و ئاوه‌دانج مابنه‌وه ئه‌مانه‌ن:

(دیاربه‌کر) ، (ئه‌گیل) ، (ئه‌رخه‌نی) ، (خارپۆت) ، (پرتک) ، (ساخمان) ،
(چومۆشگه‌زوک) ، (چه‌پاقچۆر) ، (گه‌نج) ، (ئه‌تاق) ، (جسقه) ، (قولپ) ،

(تهرجیل) ، (مههراڼیه) و (موشس) که وتونه لای باکور ، قه لای (پالتو) له
دهره وهی روبری مرادیه دایه ، مهلاتیهش به دهره وهی جهزیره دهژمیردری .

(چهرموث) . (عید هر) ، (چهنکوش) ، (سمیات) ، (سن روجه) ،
(رهحیه) ، (سیورهک) ، (حه دیسه) ، (خهزه) ، (عانه) ، (دیر) ، (سهله) ،
(مهرقیسا) ، (رهسافه) ، (رهقه) ، (حهران) ، (حهساد) ، (روخا) ، (قه لای
روم) و (بیرمچک) هه مویان له ناو ئهه خاکه پیروزه دان .

(ماردین) ، (حهسه نکیف) ، (خاس تهپه) ، (شهنگار) . (تهل ههوار) ،
(موسل) ، (نه سیین) ، (جهزره) ، (ئامیدی) و (ئاکری) لای خورهه لاتن و
له دهره وهی جهزیره دان .

ئهو شوینهی شهزی (سهفین) له نیوان (ئیسامی عهلی) و (عایشه) ی لی
کرا ئیستا قه لای جهعهری لی دروستکراوه ، ههرچهنده که وتوته خورهه لاتنی
فورات دیسان ههر به جهزیره دهژمیردری . قه لاکانی (هیزان) و
(ماکسین) و (تهل جهزیره) و (کفر توتا) و (بهله دۆل خهتیب) و (شاری خدر) و
(حه دیسه) له ناوه راستی جهزیره دان . قه لای (تکریت) به جهزیره داناندری و
قه لای (قوشله ریش ههروا) .

پاش حهسانه وهمان لهو گونده بهره و قیله به ناو بهرده لاتیکیدا بهو
ههوا گهرمه ریگامان بری و له دهره بندی (زهر زیوان) قوناخمان گرت که
شوینیکی زۆر پز مهترسی و ناهمینه ، پهنا بهخوا . باشقور و لای قیلهی
دهشتی ماردین و شهنگاره . لیره وه هاتینه گوندی (مالون) و له ویشه وه
بهرو باشقور به حهوت سهعات گه یشتینه زیاره تگای (شیخ زۆلی) پاشان
هاتینه قه لای (ماردین) .

قه‌لای ماردین یا ته‌ختی دارا :

میژۆتۆسانی رۆم و ویتان به پیتی بزوا مه‌سیحایه‌تییه‌که‌ی خۆیان زۆر شتی خه‌یالییان له‌سه‌ر ئهم قه‌لایه‌ تۆستیوه ، به‌لام (مه‌قدیستی) ده‌لێ هۆی بنیات نانی ئهم قه‌لایه‌ (وینس پیغه‌مبه‌ر) بوه . چونکۆ ئهو له وه‌رزێ زستاندا له شاری (ئه‌لخه‌تیب)ی نزیک موسڵ داده‌نیشت و هاوینان ده‌هاته هه‌وارگه‌ی چیاکانی ماردین . ئیستا ئه‌شکه‌وتیک له چیا ی ماردیندا هه‌یه ته‌کیه‌ی وینس پیغه‌مبه‌ری ناوه ، ئهو سه‌رده‌مه به‌م کێوه‌یان ده‌گوت (چیا ی قوچ) ، هه‌ژدیهایه‌که‌ له ئه‌شکه‌وته‌کانی په‌یدا بۆبۆ چه‌ند هه‌زار که‌سی له ئۆمه‌تی وینس پیغه‌مبه‌ر خواردبۆ ، ئه‌وانه‌ی دژی ئهو پیغه‌مبه‌ره بۆن داوایان لیکرد با ئهو هه‌ژدیهایه‌ بکوژی تا ئه‌وان باوه‌ژی پێ بکه‌ن ، ئه‌ویش به‌یه‌که‌ به‌رد هه‌ژدیهاکه‌ی گوشت و سێ هه‌زار که‌س به‌جاری هاتنه‌ سه‌ر دینه‌که‌ی و له ده‌ور و پشته‌ی ئه‌شکه‌وته‌که‌ی ئه‌ودا خاتویان کرد و که‌وته‌ کاسبی کردن ، رۆژ به‌ رۆژ ده‌وله‌ مه‌ند بۆن . جا کێوه‌که‌یان ناونا (کێوی مار) و به‌ شاره‌که‌شیان ده‌گوت (ماردین) .

ئهم قه‌لایه‌ له‌ تێوان چه‌ند شایه‌کدا ده‌ستاو ده‌ستی کردوه و سه‌رده‌میێک پاته‌ختی (دارا) بوه . دارا ئهم شوینه‌ی زۆر به‌دڵ بۆ هاوینان لێره‌ خه‌ریکی راو و رابواردن ده‌بۆ و زستانان ده‌گه‌زایه‌وه‌ شاری (دارا) له‌ نزیک (نه‌سیین) . پاشان که‌ (ئه‌سکه‌نده‌ری ویتانی) دارای شکاند و بۆ به‌ سه‌رداری ئازمه‌ربایجان و ئێران و توران ، له‌م ماردینه‌دا گه‌لیک دێری گه‌وره‌ گه‌وره‌ی دروست کرد . له‌ زه‌مانی (یه‌حیا پیغه‌مبه‌ر) دا بتخانه‌ییکی گه‌وره‌ی (به‌ختونه‌س) له‌ ناو ماردیندا هه‌بۆ ، ئهو به‌ختونه‌سه‌ر بۆ داوای کوشتنی یه‌حیا له‌ ماردینه‌وه‌ پێدا هات (حه‌لب) و (شام) و (به‌یتوله‌قدس) و (سه‌فهد) و (عه‌سقلان) و خاکی میری هه‌مۆ کاول کرد و گه‌زایه‌وه‌ قه‌لای ماردین . له‌به‌ر ئه‌وه‌ مه‌سیحیه‌کان زۆر بایه‌خ به‌م شاری ماردینه‌ ده‌ده‌ن . له‌ سالی

۷۹۵دا (تهیسور) سی سال ئیری گه مارۆ دا و هیچی بۆ نه کرا. ناچار رۆی کرده ولاتی رۆم . له ۹۲۰ پاش سهرکه وتنه که ی (چالیدیران) (سولتان سه لیم خان) بیلقی پاشا و مه لاییدرسی عیمادی به سه د هزار عه سکه ره وه ناردده سهر ئه م قه لایه ، دوا ی یازده رۆژ و تووئژ کورده کان ئه م قه لایه یان به بی شه ر به دهسته وه دا و خویان چۆن بۆ قه لای شه نگار ★ . سالی ۹۴۱ که سوله یمانخان بۆ خه زای به غدا ده چۆ ، ئه م قه لای ماردینه ی کرد به سنجاق و پاته ختی به گ ، به پئی قاتۆن باجی میری دۆسه د هزار ئاقچه یه و بیست هزار قرۆش به به گ ده بۆی ، به لام ئه م ناوچه یه یه کیکی ئازا و به زا کۆنی پیویسته پیاوی دلنهرم و له سه رخۆ بۆ ئیره دهست نادا ، چونکو لاییکی کورده پرچه کانن و لاییکی دی کورده کانی (شقاقی) و (ئاشدی) یه و دهسته کانیشی خیل (کوچوق) ی تورکمانی تیدایه ، نه ختی له ولاتر هۆزی عهره بی (تهی) کۆچهر هه ن ، جا سه ندنی مه زانه و ده یه ک و پاوانانه ی له وه رگا کان یه کیکی زۆر توند و تۆلی ده وئ .

ماردین سی و شهش زه عیم و ۴۶۵ تیماری هه یه ، به گی ئالا و سه رۆکی چه ری هه یه ، به پئی قاتۆن به جبه له به ره کانیه وه هزار و حه فتا عه سکه ری چه کداری هه یه که له گه ل به گدا بۆ شه ر ده چن ، قازیته که ی سی هزار قرۆشی له ناوچه کانه وه دهست ده که وئ . مفتی و نه قیب و کوئخا و سه رۆکی یه نه چه ری و دارۆخه و نایی شار و شابه ندهر و میراو و ئه مینداری قه پان و قه لادار و نه فه راتی تاییه تی خۆی هه یه .

دیبه منی قه لای ماردین :

قه لاییکه له سه ر چیا ییکی به زۆره نک ، سه ر له ئاسمانه و دۆ قوناخ له دیجله وه دۆره ، له چۆلیکی جه زیره دایه ، شتیکی وایه له تاریف کردن

نايت بهلام هەر چۆتيك بى من به يىيى توانىنى خۆم باسيكى تئۆك له
دهرياي دهتوسم :

ئەم قەلایە ئەوەندە بەرزە کە دیواری بورجەکانى ژۆر هەورەکان
دەکەون ، بۆیە هەتا لای نیوەژۆ کە هەورەکان نەژەونەووە لە خوارەووەژا لای
ژۆرقى ناییندرى . من لە گەشتەکانى خۆمدا گەلیك قەلای بەرز و گەورە و
بە ناوبانگم دیو بەلام هیچیان ناگەنە ئەم قەلای ماردینە ، چونکۆ لە
خوارەووە تا لوتکەى ژۆرقى قەلا دۆ فرسەقە ، لە بورجەکانى قەلاووە هەتا
مەودای چوار قوناخ بە هەر چوار لای خۆیدا دەییندرى . لەم قەلایەووە
قەلاکانى نەسیبى و شەنگار و چىای شەنگار و دەشتە پان و بەرىنەکەى
دیارە ، بە ئاشکرا دەتوانم بلیم گرتنى ئەم قەلایە لە توانىنى بەشەردا نیە
مەگەر دانىشتوانى لەتاوى برسیتى خۆیان بەدەستەووە بدەن ، لەناو قەلادا
گەلیك ئەشکەوت و کەلین و قوژبى هەیه و ئاویشى بەشى دە سالى خۆى
تیدایە ، هەر بارانیک لە ئاسمان یتتە خوارەووە ئاوى لای سەر بەرزایى و
لوتکەکانى چۆزیکى بە فیزۆ ناچى هەمۆى بە جۆگا بەردینەکاندا دیتە ناو
عەماراوەکانى ، ئەشکەوتەکانى لەو گەنمە شامى و گال و چەلتۆکانەى
شەشەد حەوسەد سالى لەمەوپیئش هەلگیراون و ئەمژۆ وا دەزانرى تازە
لەسەر خەرمان هەلگیراوە ، لە ئەشکەوتەکانى دیکەدا حەسیر راخراوە
دانەوێلەى گەنم و جۆ و نىسک و تۆکى لەسەر رۆ کراوە ، ئەم دانەوێلانیە
هەمۆ سالى دابەش دەکرىن و هى تازە دەخریتەووە جیيان . قەلا ئەوەندەى
جەخانە تیدایە لە ژمارە نايت ، بارۆتى رەش و گوللە تۆپ و چەك ئەوەندە
زۆرە ئەگەر بیان تۆسین کیتیکی تايەتى دەوئى ، دوندە هەرە بەرزەکەى
قەلا کە سەرى لەئاسمانە چەند شوینەواریکی پتوویە ، ئیرە لە هیتچ لاییکەووە
خەندەکى نیە چۆنکۆ پتویست ناکا ، لە هەر لاییکەووە بزوایتتە خوارەووە
سەرت دەسۆزى ، هەمۆى دیواری گەلى یەکپارچە و لۆسە .

له پاش گه ژان و ته ماشا کردنی قه لای ماردین که بیستان مسته فا پاشای
فیراری له قه لای شه نگاره ، ئیمهش بهرمو شه نگار ریکه وتین .

له ماردینه وه بهرمو باشور به سئ سعات هاتینه قه لای (گوللی) که
گوندیکی پینسه د مالی کورده له ناو چۆلستانیکدا لیره وه قه لای ماردین
جوان دیاره . (دارا) ی شای ئیران لیره دا له گه ل رۆمه کان شه زیک
قورسی کردوه و به شکاوێ بهرمو (قهره دارا) ی نزیك نه سیین هه لاته وه ،
ئیسناش له م دهشتی گوللی به دا گردۆلکه ی ئیسکی عهجه مه کوژراوه کانی
ئه و رۆژه هه لدراره وه و ماوه ، له لاییکی دیکه ش ئیسکی وینانه
کوژراوه کان که له که کراوه . لیره وه به چۆلتیدا هاتینه گوندی (قزل ته په)
که سهر به ماردینه و له ویشه وه بو قه لای (خاتونیه) .

قه لای خاتونیه :

چونکو (زوبهیده) خاتونی ژنی هارونه رهشید بنیاتی ناوه خاتونیه ی
پیده لێن ، به قسه ی خاوه نی شه رفنامه ئیره دایکی شای شه نگار درۆستی
کردوه و ناوی (سۆر خاتونیه) ی لێناوه ، له ناوچه و ههریمی خاکی ماردین
له و دهشته پانه دا له سهر گردیکی قوچ به چه شنی چوار گوشه ی لاکیشی
درۆست کراوه ، لای باشوری دهر وازه ی ههیه ، هه موی به بهردی تاشراو
داندراره و بینایه کی جوانه ، له ناوه وه مزگه وتیک و هفتا مالی تیدایه ،
بازار و قه سه رێ نیه ، هفتا نه فهر و به شی خۆی جبه خانه ی ههیه ،
پانایت و درێژی قه لاکه م نه زانی .

لیره وه بهرمو باشور هاتینه شویتیک (که ندیلی) ناوه و دوا سنۆری
ماردینه ، جیگاییکی نا ئه مینه ، کورده کانی (ئاشدی) و (شقاقی) ریکرت
ده کن . له کیویکی بلند ئاوا بوین و به ناو بیاباندا هاتین گه شتینه قه لای
(شا شه نگار) . له بهرمو خواری ئه م قه لایه دا یه که م رۆژی رجه بی ۱۰۶۵

به خزمهت مستهفا پاشای فیراری والی دیار به کر گهیشتم و نامه‌ی مه‌لیک
 ئه‌حمده پاشام دایم . به خوینده‌وه‌ی شاد بۆ . گوتی « ئیشه‌للاستی و
 حه‌وت کیسه قه‌رزده‌که‌ی مه‌لیک ئه‌حمده پاشا ده‌ده‌ینه‌وه و نژیکه‌ی سه‌د
 چادریکیشی بۆ په‌یدا ده‌که‌م و بۆی دتیرم » بۆ منیش ختیه‌تیک‌ی له‌ ته‌نیشت
 خۆیه‌وه ریکخست و کردمی به‌ میوانی خۆی . جا ده‌ستم کرد به‌ گه‌زان و
 ته‌ماشای قه‌لای شه‌نگار .

دیهمنی قه‌لای شه‌نگار :

ئه‌و کاته‌ی که‌شتی (توح پیغه‌مه‌ر) به‌سه‌ر شه‌پۆلی تۆفانه‌وه گیتی
 ده‌خوارد ، سوچیک‌ی به‌ر ئه‌م چای شه‌نگاره که‌وت و که‌میک زیانی دی ،
 توح زۆر نازه‌حه‌ت بۆ و شیست و حه‌وت که‌سه‌که‌ی ناو که‌شتی هاواریان لی
 هه‌ستا ، مارێک هاته‌ پیش و به‌ توحی گوت « ئه‌گه‌ر له‌ گوشتی ئاده‌مزاد
 تیرم که‌ی من که‌شتی به‌که‌ت بۆ رزگار ده‌که‌م » توح گوتی « باشه ، له‌
 گوشتی ئاده‌مزاد تیرت ده‌که‌م » ، له‌سه‌ر ئه‌م په‌یسانه مار هات کلکی خسته
 ناو ئه‌و کونه‌ی که‌وتبوه که‌شتی و له‌سه‌ر کونه‌که‌ په‌پکه‌ی خوارد و نه‌ی
 هیشت دلۆپیک ئاو بیته‌ ناوی ، خه‌لکه‌که‌ شاد بۆن و هه‌ر ئاوێک هاتبوه
 ناوه‌وه ده‌ریاندا . جا کاتی که‌شتی به‌که‌یان له‌وێ دۆر که‌وته‌وه ، توح به‌و
 چیا به‌ی گوت « هازا جه‌به‌ل سین جه‌ور » واته‌ ئه‌م کتیه‌ سینه‌ زولمی لی
 کردین ، له‌ پاشتردا سین جه‌ور به‌ هه‌له‌ کراوه به‌ (سنجار) ، له‌ راستیشدا
 چونکو ره‌وه‌زه‌کانی ئه‌م چیا به‌ هه‌مو ددانه‌ ددانه‌یه و تیژن پتیا گوتوه
 (جه‌به‌ل سن) و جاریشیا لی زیاد کردوه بۆته‌ سنجار .^(۸) ئه‌و ره‌وه‌زه‌ی
 که‌شتی توحی کون کرد که‌وتوته‌ لای باکووری قه‌لای شه‌نگار و قه‌لای

(۸) وشه‌ی (ژه‌نگاری) کوردی به‌ مانا ره‌نگین . ئه‌م‌ۆ بۆته‌ شه‌نگار و شه‌نگال ،
 عه‌رده‌به‌کان ئه‌م وشه‌یه‌یان هه‌لگیراوه‌ته‌وه و کردویه‌انه به‌ (سنجار) .

نه‌سیینه‌وه ، گومانیش له‌وه‌دا نه که کشتی نوح بهر لوتکه‌ی چای
 شه‌نگار که‌وتوه چونکو میژوی مه‌قدیسی به دریژی باسی کردوه .
 کشتی نوح له پاش گه‌زاتیک به‌سه‌ر ئاودا دو قوناخ له‌لای باکوری
 شه‌نگار له یتوان قه‌لای موسل و نه‌سیین‌دا له سه‌ر کیوی (جودی)
 گیرسایه‌وه ، نه‌وانه‌ی یتیدا بون هاتنه‌ده‌ر و سوپاسی خویان کرد ،
 چیشتیان لینا خواردیان و نه‌و چیشته‌یان ناونا (چیشتی عاشور) چونکو
 روژی ده‌یه‌ی محه‌رم بو ، له روژی توفانه‌وه تا هاتنه‌دنای پیغه‌مبه‌ری
 ئیسلام . به‌قه‌سی (محمه‌د کوزی ئیسحاق) - ٤٤٩٠ ساله و له زه‌مانی
 باب ئاده‌مه‌وه تا هاتنی پیغه‌مبه‌ر ٦٧٥٠ سال یتیه‌زیوه . نه‌م قسه‌یه‌هه‌مو
 میژوتوسه‌کان له سه‌ری یه‌کدیگیرن .

له سه‌رده‌می نوح پیغه‌مبه‌ردا ئیسه‌ر بوبه‌ شاریکی گه‌وره‌ی
 ئاوه‌دان و (کوردیم) ناوی ئۆمه‌نی نوح شای نه‌م ناوه‌ بوه ، نه‌م کوردیم
 شایه‌ زور ژیاوه و گه‌لێک کور و نه‌وه‌ی لێ که‌وتوته‌وه ، زما‌تیکی تایه‌تی بو
 خوی ریک‌خست که نه‌ فارسیه‌ و نه‌ عه‌ره‌بییه ، نه‌م زمانه‌ له‌و سه‌رده‌مه‌وه
 ماوه ، پاشان نوح پیغه‌مبه‌ر له‌ جودییه‌وه سه‌ری شه‌نگاری دا و دوعای بو
 کرد که ئاوه‌دان بێ .

ئەسپى و كىچ و مېشۆلە و مشك و دۆپشك چۆن پەيدا بۆن ؟

دوای ئەو ەى كەشتى توح رزگار بۆ ، مارە كە ھاتە لای و پىي گوت « ئەى پىئە مەبر ، ئەو بەلئىنەى دابۆت بە من كوا ؟ » نۆح دۆش دامما و نەيدەزانى چ بكا ، (جوبرائيل) ھاتە خوار و پىي گوت « خوا سەلامت لىدەمكا و دەلى كەشتى بە كەت من لە گىزاو رزگارم كرد ، بۆچى بە ئازايى مارى دەزانى ؟ پىنە ئەو مارە باوئى ناو ئاگرەو ە تا شتى سەرت پىشان بەدم و مارىش لە گوشتى ئادەمى تىر كەم » توح گوتى « كاكە جوبرائيل من چۆن دەتوانم مار فرىدەمە ناو ئاگر ؟ » جوبرائيلي ئەمىن گوتى : « تۆ ھەقت نەبى ئايەتى (سلام على نوح في العالمين) بخوینە » نوحىش ئەم ئايەتەى خویندەو ە (سلام على نوح في العالمين) و دەستىكى لە مار دا ، مار سەرخۆش بۆ خۆى ھەلدايە ناو ئاگر سوتا و بۆ بە قەرەبرۆت ! ديسان لەسەر ئامۆزگارى جوبرائيل توح خۆلە مېشى مارى بەبا كرد ، بايەكى توند ھات ئەو تۆزەى بە سەر و چاوى ئۆمەتى توحدا كرد ، خۆلە مېشى پىستەكەى بۆ بە ئەسپى و ھى گوشتەكەى بۆ بە كىچ . بۆيە تا ئەمۆش كىچ و ئەسپى لەسەر پەيمانى توح پىئە مەبر خەلك نازەحت دەكەن ، خۆلى ئىسكەكانى كەوتە سەر زەوئى بۆ بە مېش و ھى كەلاكەكەى بۆ بە دۆپشك ، ھى پەراسو ەكانى بۆن بە ھەزارپى و ھى جەرگى بۆ بە سەرمازەلە و ھى دلى بە زەرگەتە و چەند وزدە دەعباى دى . ھەر خوا دەتوانى ھەمۆ شتىك بكا .

بەلام مېزۆتوسانى عەجەم لەمەز ناوئىنانى شەنگارەو ە دەلئىن : يەككە

له ژنانی شای ئیران (دارا) زگی پز بق ، ئهستیره ناسان گوتیان ئه گهر ئه م
 ژنه له سه عاتیکي پیرۆزدا بزئ مندا له که ی شای دنیا گر ده بی ، دارا فه رمانی
 دا که به چاکتی ئاگاداری ئه و ژنه بن ، ژنه که کورژیکي زور جوانی هینایه
 دنیا به لام له بهر ئه وه ی ئه و مندا له سیسه د و چوارده روژ له زگی دایکیدا
 مابۆوه ناویان نا (سنجار) . پاش مردنی دارا سنجار بق به فه رمانزه وای
 سه ربه خۆ و به گژ ئه و رۆمی یانه دا چۆ که باوکی ناچار کرابۆ خه رج و باجیان
 بداتی ، ئه م سنجاره ش که جیی هاتنه دنیای بوه باشی ئاوه دان کرده وه و
 په ره ی پێدا . له زه مانی ته یموری له نگدا ئیره گه مارۆ درا و پاش هه وت
 مانگ ئابلۆقه گیر و هه رچی شوینه واری هه بق کاول کرا ته نیا قه لا کۆنه که ی
 مایه وه .

قه لای شه نگار :

ئه و وه ستایه ی ئیره ی درۆستکردوه له شیوه ی قه لای مه عه رژه ی
 نوعمانی داناوه ، قه لاییکه قورس و قایم له سه ر کیویکی بلند به بی خه رهنده .
 پینچ گۆشه یه و یه ک دهر وازه ی هه یه ، چوارده وری هه وت هه زار شه قاوه .
 ته نیا سیسه د خافۆی بچۆکی قورزی له ناودایه ، دانیشتوانی کورد و عوربانن .
 ئیستا پاته ختی به گه و سه ر به دیار به کره ، به گی ئالا و گه و ره ی چه رتی و
 فه رمانده ی یه نیچه رتی و قه لادار و سه د عه سه کهری هه یه ، فه رمان له به گی
 ماردین وه رده گرن ، به شی خۆی جبه خانه و ورده تۆپی شاهی هه یه ، له
 مزگه وت و حو جره ییک زیاتری تیدا نیه .

له ناو ئه و ره قه ن و به رده لانه دا باخی وایان هه یه که میوه خۆشه کانی
 هاوتای میوه ی عه تابن ، تری ، شیرین و ئاوداری هه یه ، قه لاکه که وتۆته
 ناوه راسی بیاباتیکی فراوان که خیلاتی عه رب (بیلا د ره بیع) ی پیده لین ،
 خیله کانی (کیسی) و (ته ی) عه ره بی تیدایه ، له ناوه ندی ئه و ده شته دا قه لاکه

حواله‌ی هیچ لایه‌ی به‌سهرمه‌ی نه . خه‌لکه‌که نانی گهنه شامی دمخون ،
 هه‌نگوینیکی زور سپت و خوشی هه‌یه . ئەم قه‌لایه که‌وتوته باشوری قه‌لای
 نه‌سیین که لیرمه‌یه به‌دو روژی خیرا و سێ روژی به‌کاوه‌خو ده‌گاته
 (موسل) . له‌ناو به‌رده‌کانی دامینی ئەم چایه‌یه هه‌فتا هه‌شتا کانی دێته‌ده‌ر که
 ئاوه‌که‌یان له‌پاش پاراوکردنی ییلادی ره‌بیع به‌رده‌و خوراوا ده‌چیته‌وه‌ ناو
 زێی فورات . با که‌مێک باسی رۆباره‌کانی ئێره‌ بکه‌م :

ئاوی هه‌رمای له‌چای نه‌سیین دێته‌ده‌ر ، لقیکی لی جیا ده‌یته‌وه
 ناوی (سهرسار) ه ، ئەم سهرساره‌ ده‌چیته‌وه (به‌له‌دول هه‌تییه) و له‌وێرا
 به‌دۆلی شه‌نگاردا پاش پاراوکردنی زه‌وێ و زار له‌زیک تکریت تیکه‌لاوی
 دیجله‌ ده‌بی .

لقه‌که‌ی دیکه‌ی هه‌رمای پاش رویشتیکی زور به‌ناو بیاباندا پیش
 ئەوه‌ی ئاوی (خاپور) تیکه‌ل به‌ (قرقیا) بیی له‌گه‌ل خاپوردا ده‌بنه‌یه‌ک و
 له‌زیک رۆباری قرقیا ده‌ژێته‌فوراته‌وه . ئەمانه‌ رۆباری زل نین به‌لام
 هه‌م‌قیان ده‌چنه‌وه‌ ناو فورات .

مسته‌فا پاشای فیراری که‌ به‌خۆی و ئەم سوپاگرانه‌وه‌ له‌لایه‌کی
 قه‌لای شه‌نگار هه‌لیدابو ، چل و پینج هه‌زار کوردی (یه‌زیدی) و (بابزی)
 بی ئەوه‌ی ئەوه‌نده‌ی پۆشکه‌نیک شه‌رمی لی بکه‌ن یا سام بیانگری ته‌نانه‌ت
 یه‌ک دیاری بچۆکیشیان بو نه‌هینابو . پاشا له‌مه‌ زور توژه‌ و ناره‌حه‌ت
 بو ، به‌منی گوت « ئەری ئەولیا چه‌له‌بی بیستومه‌ ئەو جاره‌ی مه‌لیک
 ئەحمه‌د پاشا هاتبوه‌ ئێره‌ دیسان ئەم پرچانه‌ ریزی ئەویشیان نه‌گرتبو ،
 که‌چی ده‌ره‌قه‌تیان هات و تالایه‌کی باشی کردن . ئەوه‌م بو ناگیژیته‌وه‌ ؟ »
 گوتم به‌سهرچاو ، گوێ بگره‌ :

« ئەو کاته‌ی مه‌لیک ئەحمه‌د پاشا والی دیاربه‌کر بو ، (یه‌زیدی) یه‌کانی
 ئەم چای شه‌نگاره‌ گونده‌کانی ماردینیان تالان ده‌کرد و رییوار و کاروانیان

رۆت ده كردهوه ، خهلك هاتنه لای پاشا و شكاتیان كرد ، پاشا له بهر چاوی خهلك شكاتكه ره كانی دهر كرد و به هه ناسه ساردی ناردنیه وه ، به لام له دلی خویدا بزیاری تۆله سه ندنه وهی له پرچنه كان دابق . رۆژێك نامه ییكي توانجاوی بۆ خانی بتلیس نارد خانیس وه لامیكي توندی دایه وه ، مه لیک پاشا بۆ به ئاگر و سویندی خوارد كه له شكر ده كاته سه ر خانی بتلیس خیهوت و باره گا و (تۆغ)ه كانی له قه راخ زێ له مه لبه ندی (سه عدی) هه لدا و پیاوی نارد ه سه ر ئه یاله تی وان و هه مۆ كوردستان رۆژ به رۆژ سوپای له خۆی خۆ كرده وه . له دیار به كر هفتا ئالا سه گوان و ساریجه ی كۆكرده وه . سه گوان و ساریجه پیاده ن . هه ر ئالایه سه د قاره مانیان ده بن له ناودا بن ^(۹) . «

« كاتیك سوپا گه یشته قه لای میافارقین ، عه بدال خانی بتلیس (مه لا محه مه دی هه كاری) و (مه لا جو براییلی زیریقی) و (عه لیاغای مۆده کی) و (عه لیاغای قۆناخ دهره) و هفتا كه له پیاوی بۆ رێك كه وتنه وه نارد . ئه وانه هاتنه لای پاشا هه شتا کیسه یان بۆ خه رچی رێی پاشا دانا و ده قه تار ئیستر و ده ئه سپی ره سه نی ته ویله و ده سه ر خولام و جاریه یان دا ، بۆ ئاغا و ده سوپیوه ندانه كانیس ئه وه ندیه یان دیاری هه لژشت كه هه مویان دلخۆش بۆن و شوكری خویان كرد كه له شه ژ رزگار بۆن . «

« ئه و شه وه ی پاشا هه والی هه لوه شان ه وه ی شه ژێ راگه یاند ،

(۹) سه گوان : (سه گبان ، سه گفان) وشه ییكي كۆردییه ، به و كه سه ده لێن كه له دائیره ییكي گه و ره دا خزه مه تی توله و تانجی راووشكاری ده كرد و پێیان ده گوت (سه گبان باشی) ، (ساریجه)ش به ده سه سه ربازێك ده و ترا كه جلکی سه ربازیان له بهر نه ده كرد . (باش بۆزوق) ، به مانایه كیش زه رده واله كیویلكه ده گه یه نی ، هه روه ها به سه رۆکی سوپای به نیجه ریشیان ده گوت .

فهرهنگی
شه هسەدین سامی

(محمه، دهمین پاشا کورۆی شه مس پاشا) ی کرده سهردارى هزاره سکه و فرمايىكى به گويدا چرپاند و رهوانهى زى ديار به كرى كرده نامهى دلخوش دانه وهى بو خانى بتليس توسى و به (نه همه داغای نه رغه نه لى) و چهند پياو ماقولدا بو خانى نارد ، توغه كانى به رودوا گيژايه وه و به حه قتا هزاره سکه ره وه هاته روخ زى ديار به كر ، (قهده كوينا) و (ره جبه ناغا) ی دانا به سهردارى سوپای قورس و خوى به پرتاو ههر نهو شه وه له دهر به ندى زمريوانه وه په زيه وه بو نزيكى نيومرۆ له بهر قه لای ماردین سوکه نايىكى خوارد و ديسان ههر به غار هات لای ئينواره به چل هزاره سکه ره وه دهوره ی چپای پرچنى دا ، له کاتيکدا محمه دهمین پاشا له ولاره له گهل کورده پرچنه کان ته قهى دامه زران بو هيزه كه ی پاشاش له خوار چپای شه نگار چونه ناو سه نگه ره وه ، له دواى سى روژ كه نهو ده شته پز بوبو له خيوته و سوپا ، ورده ورده به سهر کورده كاندا زال بو . »

مسته فا پاشای فیرارى كه نه مه ی بیست سهرى سورما و گوتى « نه رى (نه وليا نه فه ندى) چون چونه ناويان و چيتان كرد توانيتان سهر كه ون و تو له له م کوردانه بکه نه وه ؟ من له داخى نه مانه دلّم پز بوه له خوین ، تا ئیستا چهند نامهى ته وساويم له سولتانه وه بو هاتوه به لام لای كه س نه مدرکانه وه . منیش ههر به بياتوى خانى بتليسه وه يه کدو جار له شکر م کردو هاتمه ئيره كه چى هيچم بو نه کرا ، تو پيم ناليى ئيوه چيتان کرد ؟ »

پيم گوت « جه نابى پاشا ، نه و کاته مه ليک نه حمده پاشا حه قتا ئالا سه گوان و ساريجه و ده هزار ناغا و به رده ستى هه بق ، هه مقيان نه بازه و چه ركه س و گورجى بون ، شه رميان له يه کتر ده کرد و له کاتى شه زدا گه زانه ويان نه ده زانى ، هه مقيان له دلى خوياندا ده يانگوت ئیشه لا تو له ی هه لاتنى (نسوح پاشا) و کوژرانی حه وت هزار شه هیده کانمان ليتره ده ستينه وه . »

به هيمه تی مه ليک ئەحمەد پاشا خەزا کەرە کانمان گەشتە سەر توکی چیا و لە هەمو لاییکەووە شەژێک قەوما که تا ئیستا نەبوو و نەقەوماو ، هەر لە یە کەم پێک هەلپژژانا هەوسەد قارەمانان لێ شەهید کرا ، لە پرچە کانیش سێ هەزار و حەفتا کەسیان لێ کوژرا ، ئەو رۆژە هەتا شەو شەژ درێژە کیشا ، لە سێرە هەلگیرانا شەژ راوەستا و هەر لایە لە شوینی خویدا بە ئامادەیی راوەستان و پاسەوانیان دانا .

باسیکی کوردە پرچەکان :

لاییکی چیاى شەنگار (چیاى پرچن) ی پێدەلێن چوونکو دانیشتوانی وەکو ئافەت پرچ بەردەدەنەو ، زۆر پیس و چلکن و سەریان پزە لە ئەسپی و میتۆلکە ، بوزوی رەنگاورەنگ دەکەن بە شال و شەپک ، پشتینی هەریر لە پشت دەبەستن و میژەریان شەدە و هەریزی رەنگاورەنگە ، پیلایوان کالە و یەمەنج و کالەى کلکدار و پوچلج و پێنەدی و سەدی و هەزارى و کەپکەپلییە ، چوونکو شوینەکیان چیاى و ریگای بەردەلان و سەختە ، چە کەکانیان بریتی بە لە شیر ، خەنجەر ، تفەنگ و جاب - جاب شتیکیە نیشانچیەکانی عەتتاب بۆ تیرهاویشن لەبەر پشتی خۆیانى قائم دەکەن - ، لە تفەنگ هاویشن ئەوەندە دەست راستن چاوی کیچ و ئەژنوی و شتر دەپێکن ، تفەنگەکانیان بێسن بە پۆلیک نایکزی کەچی زۆر بە وردی نیشان دەنگیون .

خەلکە کە بە زۆری کورته بالا ، سەرخۆ و مل کورتن ، هەر دەلیی سەریان لەناو شانیاو هاتۆتە دەر ، بەلام شانیاو بەرین ، سینگە پز قینەکیان پان ، کەمەر باریک ، باسک و رانیاو ئەستور و ناوونگیان فراوانە ، زۆر ئازان بەلام سوارچاک نین ، چاوبان رەش و خۆرە ، برۆیان زۆر پزە ، کوردهکانی دیکە هەشت سمیلیان پێدەلێن ، ئەویش لەبەر ئەوەی کە دۆ

سمیل ، دوق برؤ ، دوق قهقهه موسی درېژی کونه لوتیان ، لیسپه موه کانی هه ردق
 کونه کویچکه یان درېژه . لهشیان له توکنی دا وه کو لهشی بزنی رهش وایه ،
 زاریان یهك تاکه کاله ی پتوه دهچی و ددانیان وه کو ددانی تهسپه ، مندالیان
 هه تا ده گاته ده سالی کورپه و ساوایه به لام که له ده سالی تپه زی خوی
 وه کو پیاوی بیست سالی پیشان ددها : هه تا بلئی رهقن . ژنیان پرچی ده گاته
 نه ژتو ، مندالیان یهك سال له زگی دایکیدا ده میتیه وه جا ده زی ، که
 مندالیان بو له پیش هه مو شتیکیدا شیر ی سه گی رهشی ده رخواورد ده دن .

له ناو نه مانده هه کس به رد بو سه گیک راوه شینج ده زبه چی
 ده کوژری ، وردو درشتیان یه کی سه گیکیان هه یه ، که هاته سه ر نان
 خواردن له پیشدا بو سه گه که ی داده تین که نه و تیر بو جا خویان ده ست
 پیده کن ، سه گه کانیان له گه ل خویان ده نویتن : سه گیکنی رهش به هه زار
 قروش و به ده ئیستر سه ودا ده کرئی .

نه م کوردانه بو هه ر کوئی بهك بچن پیواز و نان و شیرژیان له بهر
 پشتایه ، له کن نه وان هه ر کس به مست پیوازیک پان کاته وه سه ری پان
 ده که نه وه ، سه رتریش نه وه یه که یه کی ده و له مه ندیان بمرئی به ناوی پیواز
 ده شون و قه بره که شی پز ده کن له پیواز . زور جار هو ی نه م شته م له
 دیله کانیان پرسپوه خویان له وه لامدانه وه ده بویرن ، ته نیا به وشه ی (پیواز
 خو شه) وه لام ده ده نه وه . جگه له مه قسه ییکی نه ستق هه یه ده لین له
 کوردیکیان پرس ی نه گه ر بی به شا چ ده خوی ؟ گوتویه تی چوزه ره ی
 پیواز ! به راستی پیوازیان زور پی خو شه .

شتیکی سه ری دیکه : نه گه ر جفزیك به ده وری کوردیکدا بکیشی
 بیشری له و جفه نا یته ده ری هه تا یه کیک نه پی لایکی جفه که ی بو
 تیک بدا ! .

لەم ولاتەدا سەگ بترەکنی شایێ بۆ دەکەن ، سەگی رەش بترپێ بە
 ئاوی پیواز دەیشۆن و کفنی دەکەن و بە شیوەن و گریان دەییەنە گۆزستانی
 سەگان ، پاشانیش بۆ رۆحانەتی سەگە مردووە کەباب بە سەر سەگەکانی
 دیکەدا دەبەشنەووە . بەراستی سەگی وایان هەیە بە قەدەر شیریکە ، بۆیە
 لەم ناوەدا هیچ گورگ نیە .

سەر ئەوێە هەرچەندە (شەنگار) یەکیکە لە ناوچە پیرۆزەکان ، خەلکی
 واییدنی تێدایێ ، بەلێ شامیش کە ناوچەییکی پیرۆزە لە چیاکانیدا تیرە
 (ئەقلێ) و (قزلی) و (مەروانی) و (شیمانی) و (نەسیری) هەیە کە هیچ
 ئایینیکی راست و رهوانیان نیە .

ئەم کوردە پرچانە داھاتیان زۆرە ، گەزۆیان هەیە ، جۆرە بالندەیتک
 دیتە ناویان و راوی دەکەن (سەلوا) ی پێدەلێن ، هەنگوین و تریان تا
 بلێی خۆشە و لە دنیادا بچ وێنە ، میوژیان بە بازرگانی دەگاتە بەغدا و
 بەسراو لەحسا ، دارتوی زۆرە بۆیە ئاوریشمیشیان هیچگار زۆرە ، تەنانت
 ئەو کۆتالە هەریارنە ی لە قەلای ماردین دەچنەدێن لە ئاوریشمی ئێرە .
 لەبەر ئەوێە چیا ی شەنگار ئاو و هەوای خۆشە زەوی و زارەکی
 زۆر بەپیته ، بەلام دەشتەکی بە دەست عەرەبانەوێە .

بۆ رۆژی دوا یێ لەبارە ی کێشە ی پرچەکانەووە کۆبۆنەوێکی گەورە
 لە بارەگای مستەفا پاشادا کرا ، نامەییکیان بۆ قوسرا کە (سەر بۆ سولتانی
 عوسمانی دانەوێنن ، باخانە و مەژانە و هەموو باجە دیارکراوەکان بدەن) ،
 ئەم نامە یە درا بە پیاو ماقولانی ماردین و چەند رەدین سەپت دیکە کە بەگی
 شەنگار هەلیژاردن ، منیش کرام بە نوێنەری مستەفا پاشا و سەرکەوتین ،

له قوچايی سهری بردیانیه (گوندی باپیر) ، ئیمه که سیسه د که سیک بقین میوانی مالی ئه و (باپیر) هی سهرکرده یان بقین ، نامه که مان دای ، وه کو هیچ نه بی ئه وه ندهی قاقازی حه لواچی یکیش بایه خی نه دای ، له بهر چاوی گه وره کانیاں خویندرايه وه و ماردینه کان بویان کردن به کوردی . له وه لامدا گوتیان « ئیمه به رۆداوه کهی مه لیک ئه حمده پاشا مه ترسین ، پیاوی وه ک ئه و نایته وه ، بیستمانه ده چته وان ، ئه مرۆش بکرته وه به والی دیار به کر هه مومان سهری بۆ داده نه وین . بۆ ئه م مسته فا پاشایه ش باری ده ئیستری سقر ئاوریشمی ده ده نی و هیچی دی ! » ئه و ده بار ئاوریشمیان نارد و بۆ ریش سپیه کانی هاتبۆن یه کی پینج قیه ئاوریشمیان دانی ، بۆ منیش که وا دیاره ناسیتویانم باری ئیستریک ئاوریشم و باری ئیستریک هه نجیری وشک و میوژ و ئه م جوړه شته یان دانا . ئه و شه وه میوانیان بقین ، له تیه و ژوه تا تاریک داهات هه ر گه زاین و ته ماشامان کرد . یازده سال به سهر شه زه کهی مه لیک ئه حمده پاشادا تیه زیبو ، کاولکاری یه کان چاک کرابونه وه . رۆلهی لاوی وایان پیگه یشتبو که له تاریف کردن ناین .

سهر له به یانی سوار بقین به دیاریته کانه وه هاتینه وه لای مسته فا پاشای فیراری و ئاوریشمه کانمان دای . زۆر توژه بو و که فی چاند و هه زه شهی کرد « من هه ر ده چه سهریان » ، پاشان نامه ی بۆ گشت ناوچه کانی دیار به کر نوسی و داوای له شکری لی کردن .

له دیار به کره وه بو وان

بو په زینه وه له شت سواری که له ک بقین ، ئەم که له کانه وه کو که شتی به ژه و مافوریان له سهر راخراوه ، بار و بارخانه ییکی زوری لښ بار ده کړی ، ئەسپ و ولاخ له جیی تایه تیدا ده به سترینه وه و نه فهره کان پالی لښ ده ده نه وه خه ریکی شه ترنج و نه ردین دهن و به ته ماشا و سهر کردنی ئەم بهر و ئەو بهر راده بوین ، له کاتی ژمه کاند له چیشته خانه ی سهر که له ک خوار دنیان بو لیده ندری و دیته پیشیان ، بهم جوړه به سهر ئاودا ده ژون تا ده گه نه (به غدا) و (به سرا) زور به ره هه تی . ئەم جوړه که شتی ش وه ستای تایه تی خویان هه یه ، هه میسه له خوار پردی دیار به کر چه ند دانه یتک لهم که له کانه راوه ستاون و ئاماده ی رویشتن .

دوای په زینه وه له یتوان باکور و خوړه هلاتا به سه عاتیک هاتینه گوندی سه عدی ، گوندیکی ئاوه دان و پز باخ و باخاتی مه سیحیه کانه به لام دزی زوره ، ئەو شه وه ختوه یتکیان لښ دزین به لام دوانمان لښ کوشتن و ختوه ته که مان پښ به جی هیتستن .

بو سه بنی دیسان به ره و خوړه هلات به ناو چیمه یتکی خوشدا گه یشتینه (چول ته په) ، گردیکی جوانه له ناوه راستی ئەم ده شته دا و گه لیک ئاوه دانج له ده ور و پشته ، یه ک سه کانی والی دیار به کر لهم ناوه دا ده له وه زین ، ئەم چیمه نه وینجه و سیوه ژه و سه وزه گیای به ناوبانگه ،

ئېرەش رەشە دزى زۆرە ، چوئىق مەلبەندى كوردەكانى (خالتى)
 (چەكوانى) و (زەنادى) يە پياو ناوئىرى بە دىلنپايتى بنوئ . لىرەوۋە بەرەو باقور
 ھاتىنە ميافارقىن .

قەلەي ميافارقىن :

ئەم قەلەيە كەوتۈتە ئىوان دىچلە و رۆبارى (بەتمان) و ئاوى دۆ رۆبار
 لىك جودا دەكاتەوۋە بۆيە پىي دەلئىن (ماء فارقىن) ، پاشان بە ھەلە بۆتە
 ميافارقىن . عەجەم پىرە دەلئىن (ميان فەرق) كە بەمانا كەمەر بارىكە ، جاران
 شارىكى گەورە و قەلەيىكى كۆن بوە . يەكەم بىياتنەرى (حاندىك) شا ناوئىك
 بوە لە ئۆمەتى (جەرجىس پىغەمبەر) ، بەلام خەلكە كە نەك ھەر بۆوايان بە
 جەرجىس نەھىنا بەلكو چل جاريان سوتاند و خۆلەكەيان بەبا كرد ، بە
 فەرمانى خوا خۆلەكەي خۆ دەبۆوۋە و زىندۆ دەكرايەوۋە ، ئەم بەسەرھاتە لە
 زۆر كىتپى بەنرخدا تۆمار كراوۋە ، ئىستاش لە قۆقە سەرى ئەو چىايەي خۆلى
 جرجىس پىغەمبەرى لى بەبا كراوۋە گيا نازوئى . جا جەرجىس دوغاي خراپى
 لەو خەلكە كرد ، ھەژدىھايەك لە كىئوى سوبحانى قەراخ دەرياي وان ھاتە
 دەر و ھەمو خەلكەكەي قوت دا و قەلەكەيان بە بەرەللايتى مايەوۋە . پاشان
 (بەختونەسر) ھات و قەلەكەشى رۆخاند ، دوايتى كەوتە دەستى عەباسىيەكان
 تازەيان كوردەوۋە ، (ھەلاكو) ھات ديسان خەلكەكەي كوشت و قەلەكەي
 تىكدا . پاشان (سەيفوددەولە) ي كۆزى ھەمدانى (۱۰) واى ئاۋەدان
 كوردەوۋە كوردستانى پىچ رازاندەوۋە ، ئەمجارە بە جۆرىكى وا ئاۋەدان بۆوۋە
 كە ھەفتا ھەزار سواری قارەمانى لى دەر دەچقو و عەسكەرى پىادەش مەگەر
 خوا بىزانتى ، زۆرىتىتى ئەو عەسكەرانە بەوۋەدا دەر دەكەوئى كە ھەمق رۆژئى

(۱۰) ئەم وشەيە دۆ ھەلەي تىكەوتوۋە ، يەكەم ئەوليا چەلەبىچ (سەيفوددەولە) ي
 بىنەمالەي ھەمدانى بە كۆزى ھەمدانى تىگەيشتود ، دوۋم لە چاپدا
 (ھەمدانى) بە (سەمەدەنى) نوسراوۋە .

له چیشتهخانه کانیدا باری چل و شتر خوئ کار ده کرا • ئیستاش بناخه‌ی
سه‌رای (سه‌یفودده‌وله) هه‌ر ماوه ، پاشان (ته‌یمووری له‌نگ) هات و تیکی
دا ، ئه‌مژۆش شوینه‌واری کۆن و که‌له‌به‌ری ئه‌و کاره‌ساته به‌ دیواره‌کانی
قه‌لآوه‌ ماوه •

له‌ سالی ۹۲۰دا کاتیج (سولتان سه‌لیم خان) له‌ خه‌زای (چال‌دیران)
گه‌زایه‌وه‌ و (بیقلی پاشا)ی کرده‌ سه‌رداری گرتنی دیار به‌ کر ، ئه‌م قه‌لآیه‌ به‌ بێ
شه‌ر خۆی دا به‌ ده‌سته‌وه‌ ، له‌ سه‌ر فه‌رمانی سوله‌یمانخان کرا به‌ پاته‌ختی
به‌ گی سنجاق له‌ خاکی (قه‌ره‌ ئامید) دا ، به‌ گه‌ که‌ی سالانه‌ ده‌ کیسه‌ی ده‌ست
ده‌ که‌وئ و قه‌زا که‌ی سه‌د و په‌نجا ئاقچه‌یه‌ ، قازییه‌ که‌ی سالی سێ کیسه‌ی
هه‌یه‌ ، به‌ گی ئالا و سه‌روکی چه‌رێ و دارۆخه‌ی هه‌یه‌ ، مفتی و نه‌قیب و
کوێخای سوپا و فه‌رمانده‌ی یه‌نیچه‌رێ و قه‌لآداری هه‌یه‌ ، نه‌فه‌رات و
جبه‌خانه‌ی نیه‌ ، له‌ به‌ر ئه‌وه‌ی ناوه‌زاستی خێلاته‌ ئه‌م شتانه‌ی ناوئ ، له‌ لایه‌ن
میر لیواوه‌ چهند توپیک خراوه‌ته‌ ناو قه‌لآکه‌ روژانی جه‌ژن و سه‌ری مانگی
رهمه‌زانا‌ن ده‌یان ته‌قینن و دیها‌ته‌کان ئاگادار ده‌که‌ن •

باری قه‌لآی میافارقین :

میژۆتۆسانی رۆم له‌مه‌ژ ئه‌م قه‌لآیه‌وه‌ ده‌لێن « جه‌زیره‌ییکی گه‌وره‌یه‌
له‌ تیوان دیجله‌و فوراتدا » به‌لام ئه‌م قسه‌یه‌یان هه‌له‌یه‌ ، من خۆم ده‌ سال له‌م
ناوه‌دا گه‌زایوم و بست به‌بستی شاره‌زام • (رۆباری مراد) و (زبێ فورات)
له‌ نزیک مه‌لایه‌ به‌ ته‌نیشته‌ خانی ره‌ژۆدا ده‌ژوا پاش چل قوناخ له‌ نزیک
قه‌لآی (قوژنه‌) تیکه‌ل به‌ (دیجله‌) ده‌بێ و هه‌ر دوکیان ده‌بنه‌ (شه‌تول
عه‌رمب) • دیجله‌ش له‌ دامینی (قرقیا)ی (دیار به‌ کر) دیته‌خوار به‌
(حه‌سه‌نکیف) و (جه‌زیره‌) و (موسل) و (به‌غدا) دا دئ له‌ بن قوژنه‌ تیکه‌ل به‌
فورات ده‌بێ • کاتیج له‌ پردی دیار به‌ کر ده‌په‌ژیتته‌وه‌ به‌ ره‌و باکوور به‌ دو رۆژ

ده گاته ئهم ميفارقينه ، كه واته ئهم قهلايه چون دهيتته دوزگه يتيك له تيوان
ديجله و فوراتدا ؟ من له پاش وردبونه وه بوم دهر كه وت كه ئهم قهلايه له
تيواني ديجله و روبراري به تماندايه و ئهم دو ئاوه ي لتيك جودا كردوته وه .

بناخه ي ئهم قهلايه له داوئني كيوي ميفارقيندا به ماوه ي توپ هاوژتيك
به ره و خوره لات له ميترگيكي گوزدا له به رد ي تاشراو به چوار گوشه ي
دروست كراوه ، بيناكي كونه به لام به رده كاني ديواري يه كي ئه وه نده ي
فيليك زلن ، ديواره كاني له بيست گهز بلندتر نين و پازده گهز پانن ،
(تهيمقوري له نك) ويستي ييزوخيني زوري له گه ل خريك بو پي نه زوخا
ناچار وازي لي هينا ، ههر چوار دهوړه ي يازده ههزار شهقاوه ، خنده كي
دهوړي به لم و خول پز بوته وه ، به شيوه ي چوار گوشه له باكوړه وه بو
باشور دريژ بوته وه ، ههرچه نده قهلايكي گه وړه يه خاتوبه رهي قه به ي كه مه ،
ههزار خانويكي قوړي دو نهومي باخچه داري هيه ، بينا به ناوبانگه كاني
سه راي به گ و سه راي سجايه ، بازار و قهيسه ري كه مه .

له هه مقولايكي ئهم قهلايه كانياو هه لده قولن كه يه كه له وانه (كاني
خهوز) ي ناوه ، ئه سكه نده ري گه وړه ئاوي لي خواردوته وه و پي خوش بو
حهوزيكي گه وړه ي بو كردوه . به راستي ده لبي ئاوي حياته و ئه وه نده ي
بلقوري بئ گهر د رون و پاكه ، له پاش پاراو كردني باخ و باخچه كان له
خواره وه ده چيته وه ناو روبرار . ههر له خاكي ئهم قهلايه دا روبرايك هيه
به ناوي (باسنا) كه ميك له قهلاوه دوره ، ئه ويش دواي ئاوداني چه ند
ئاواي و زهوي و زار به سه ر جهزي رهي ئينوعومه ردا به ره و خوره لات
به پينج فرسه ق ده گاته ديجله . ديسان له چياكاني ميفارقيندا چه ند كاني
ديكش هه ن كه يه كه ده گرته وه و ده زون له قهلاي حه سه نكي ف و جهزي ره و
موسل تي ده به زن و ده ژينه وه ديجله .

ئاووههواى ئەم قەلایە سازگارە بۆیە جوانى كوردەكانى بە ناوبانگە،
 تری چاکی هەیه ، لای باكوری قەلای کێو و لەسەر کێوكانیش رەز و باخ
 هەیه ، خەلكەكەى لەشساخ و بە گۆژن .

لای قیلەى قەلای هەتا دەگاتە حەسەنکیف بیابانە ، لای خۆرهلالت لە
 پردی بەتمان دەپەرژێتەو بە یەك رۆژ دەگاتە قەلای (خوسرەویە) و بەرەو
 قیلە بە یەك رۆژی خیرا روشتن دەگاتە (جەزیرە) .

زیارەتگاكانى :

لەناو قەلادا قسنی (شیخ نەجمەدینی حۆرانى) و (سەیفقدەو لە كۆزى
 حەمدانى) كە ئەم قەلایەى تازە كردۆتەو هەیه .

بە قسەى (مەقدیسى) میژۆتۆس لە دواى توفانى (توح) یەكەم شوین
 شارى (جودى) ئاوەدان کراوەتەو ، دواى ئەو قەلای (شەنگار) و سییم
 ئەم میافارقینە . بەلام خاوەنى شارى جودى كە (كوردوم) شایە و ئۆمەتى
 (توح) بوە شەشەد سأل ژیاو و بەناو هەمو كوردستاندا گەزاو ، كە
 گەشتۆتە میافارقین ئاووههواكەى زۆر چۆتە دلیه و تیییدا نیشتەجی بوە ،
 كۆز و كۆزەزا و نەوێ زۆر بۆن ، ئەم خەلكە لە خۆیانەو زماڤکیان داهینا
 كە نە عەرەبى و نە فارسى و عیبرى و نە دەری یە ، ئەمۆ بەو زمانە دەلین
 كوردی و لە كوردستاندا بەكار دەهێنری . بەلام زمانى كوردیش دوازدە
 شیوهیە كە وشەكانیان لە یەكتر ناچى و بۆ لە یەكتر گەشتنى تەرجومانیان
 پێویستە .

ئەم ولاتە سەرى لای باكوری دەگاتە (ئەرزەرۆم) و لە وانیشدا
 (هەكارى) و (جەزیرە) و (گامیدى - عمادیه) و (موسل) و (شارەزۆر) و
 (هەریر) و (ئارەلان) و (بەغدا) و (درنە) و (دەرەنگ) تا دەگاتە (بەسرە)
 خاکیكى حەفتا قوناختی بە كوردستان و بەردەلان دەژمێردری كە لە تیوان

عیراقی عەرب و ولاتی غمانی دا بە چیا و شارەکانیەو شەش ھەزار ھۆز و خێلی کوردی تێدا یە ، خوا یاریی لەکاتی خۆیدا ئەم عەشیرەتانە و میرەکانیان بە درێژی باس دەکەم . بەلام پانایێ کوردستان بە قەدەر درێژاییەکەی نیە . لای خۆرھەڵاتی ستوری عەجمە و لە ھەریڕ و ئەردەلانەو تا خاکی شام و ھەلەب بیست - بیست و پێنج قوناخە ، بەشی ھەرە تەسکی ئەم پانایێ پێنج قوناخە ، لەناو ئەم ئیقلىمەدا پێنسەد ھەزار تەنگچیان ھەیە و ھەموشیان شافەین ، تیکرا ھەوسەد و ھەفتا قەلایان ھەیە کە ھەمویان ساز و ئاوەدانن .

لە ناویاندا گەلیک شیوەی جیاواز ھەیە وەک (زازا) ، (لۆلۆ) ، (ھەکاری) ، (عونیکتی) ، (مەحمودی) ، (شیروانی) ، (جەزیری) ، (پسانتی) ، (شەنگاری) ، (ھەریڕ) ، (ئەردەلانی) ، (سۆرانی) ، (خالتی) ، (چەکوانی) و (رۆژەکتی) . ئەوا لە خوارەووە شیوە ھەرە رەوانەکیان دەتوسین :

زمانی کوردی سۆران :

ژمارەیان - یەك ، دۆ ، سێ ، چار ، پێنج ، شەش ...

«نۆسینە کوردی بەکمی ناوکیبەکە» (۱۱)

تۆ کرمانجی وەرە رۆنی ، سەلامەت ھاتە ، ھالە چە ، خۆش قلاوی ،

(۱۱) وەکو دانەری کتیب ئەولیا چەلەبێ ئەم نۆسینانە سەرەوێ وەرگێژاوەتە سەر تورکی ، ئیمەش وا تورکی بەکەمی ئەو بە بێ دەسکاری دەکەینەو کوردی . ئەم نمونەبە جگە لەوێ ھەلە نۆسینی تێدا یە ، ماناکانیشی ھەلەیان تێدا ھەیە . وا دەر دەکەوێ ئەولیا چەلەبێ وەکو گەزۆکیک تەنیا ئەو رێستانە پرستیو نوستیو کە بێگانەیک لە ولاتیکیدا بۆ ھەلسۆزاندنی پێوستی بەکانی دەبەوێ بیانزانێ وەکو (وەرە) ، بۆ ، مریشک ، نان و بەچەند ...) ، لە دوایشدا پارچە لاکێکی کوردی بە شەقوشێ تیکەلاو کردووە

«وەرگێژ»

هه‌زه شوغلی خۆ ، هه‌سپی سوار به ، وهره ژۆنه ، وهره خوار ، هه‌زه ژۆر ،
هه‌زه بین ، هه‌یه نان ، هه‌یه ، چ هه‌یه بین ، مرشك هه‌یه بین ، نزانم مرشك ،
تۆ درۆ دكه ، هه‌یه چه‌ندن ، نه‌زانم هه‌زه بین ، رادبم سه‌ریتته چار تانكم ،
بسری خائیتته ، وهره ژۆننج كرمانج ، بسری میریتته ، وهره ، هه‌زه ، رابه ،
زانم ، نزانم ، نان ، ئاو ، گوشت ، هنگوی ، دبس ، تراماله ، زبش ،
هه‌ژیر ، په‌ز ، بز ، سیو ، اسكر ، میوز ، جویز ، شاپك هه‌یه ، فروش ،
فروشم به چه‌ند فروش ، چاریك ، گوپال ، لكان ، تاخوك ، خیتوت ، چومه
جه‌زیری كه‌له‌ك به‌ردانی ، بوچی كلندر تاخوره ، ئیرو دۆ رۆژه مكان دۆره ،
خان عالیشانته ، ئی شه‌و چ شه‌وه شه‌وه‌كه داری باران دباری شه‌وی
حاجیان ، به‌ژئیک زراو خال خالته گوهره د گۆهان .

« وهره‌گه‌زای ئهو رستانه‌ی سه‌ره‌وه به‌ پیتی مانا توركی‌یه‌كان »

« كورده وهره‌دانیشه ، به‌خیر هاتی ، حالت چۆنه ، چاكه باشم ، بزۆ بو
کاری خۆت ، سواری ئه‌سپ به ، وهره دانیشه ، وهره خوار ، بزۆ ژۆر .
بچۆ بیننه ، نان هه‌یه ، هه‌یه ، چ هه‌یه بیننه ، مریشك هه‌یه بیننه ، مریشك
نازانم ، تۆ درۆ ده‌كه‌ی ، هه‌یه بفروشی ، نازانم ، بزۆ بیننه هه‌لده‌ستم سه‌رت
له‌ چوار لاوه ده‌شكینم ، به‌ سه‌ری خانی تۆ ، كورده وهره دانیشه ، به
سه‌ری میری تۆ ، وهره ، بزۆ ، هه‌سته ، ده‌زانم ، نازانم ، نان ، ئاو ، گوشت ،
هه‌نگوین ، دۆشاو ، تری ، شوتی ، هه‌نجیر ، مه‌ژ ، بز ، سیو ، هه‌رمی میوژ ،
گوژ ، چۆخه هه‌یه ، هه‌یه ، ده‌فروشی ، ده‌فروشم ، به‌ چه‌ند ده‌فروشی ، پشتین ،
گۆچان ، پیتلاو ، تاخوك ، خیتوت ، چومه جه‌زیری كه‌له‌کیان به‌رداوه‌تی ،
بوچی وات له‌من كرد ، ئه‌مژۆ دۆ رۆژه كه‌ خانی پایه‌ به‌رز ، ئه‌مشه‌و چ
شه‌ویكه ، شه‌ویکی تاریكه ، باران ده‌باری ، شه‌وی حاجیان ، به‌ژننج باریك ،
خال خالی تویه ، گواره له‌ گوی‌ی‌اندا . »

پردی به تمان :

له قه لای میافارقینه وه راست به ره و باکورز روشتین له «پردی به تمان» په زینه وه ، له شوینی ئهم پرده دا ئاوی رۆبار ئه وه نده به خوژی و به تیژی ده ژوا گرمه گرمی گوینی پیاو که ژ ده کا ، ئیره سه ره ژبی دیار به کر و مبافارقین و چه ژ و بتلیس و وان و شوینه کانی دیکه ی کوردستانه ، پیاو یکی خیره و مه ند له نه ته وه ی عه باسیته کان به مائی حه لالی خوی سی هه زار کیسه ی خه رج کرده و له هه مق لاییکه وه وه ستای لیته اتوی هه ناوه ئهم پرده ی پین دروست کردون . ئهم پرده به گه وره یی و به رزی و قایمی له هه مق پرده کانی (ئه نه دۆل) گه وره تره ، له م شوینه دا رۆبار لاییکی چایه و لاییکی له : وه ستا وای به باش زانیوه که پرده که یه ک کل بێ ، له هه ر دۆلاوه بناخه ی قۆل و قایمی بۆ داژشتوه و ناو قه ده که ی به قه ده ر تا قی کیرا به رز کردۆته وه که زۆر له دۆرژا دیاره ، له سه ره ی پرده که تا ئه و سه ری سه د و هه فتا و سی شه قاوی ته واوه ، پردی (موستار) یش له ولاتی (هه رسک) دا یه ک چاوه به لام هیچ پردیک له جوانی و ریکی و قایمیدا ناگاته ئیره . جا براخوینه ره کانم من که هه مق ژیا نی خۆم به گه شت و گه ژان را بواردوه ، خوا ده زانی هیشتا تو شی ده ره به ندی وا پز مه ترسی نه ها تو م . پیم وایه ئه و که سانه ی عیلمی هه یه ت و حیکمه تیان خویندوه قه ت ناو پرن به سه ر ئهم پرده دا بیه ژ نه وه . باری قورس و قه به ده بی له خواره وه به که له ک بیه ژیندریته وه ، چونکو وه ستا که ی بۆ ئه وه ی باری قورسی پێدا نه ژوا ناوه ژاسه که ی زۆر ته سک کردۆته وه ، پیاو له سه ره وه زات ناکا ته ماشای خواره وه بکا ، به لام ئه ملاولا کانی زۆر به رینه و له هه ردق سه ره وه ده روازه ی ئاسنی تیخراوه ، له ته نیشت هه ردق ده روازه کانه وه خان هه یه که ریواریان تیدا به سه یته وه .

له ژیر قه دی پرده که دا زۆر ژوریان کرده په نجه ره و شانشینی تیدا یه

که ریوار تی یاندا دەمینتەووە بۆ دەمەتەقی یا کاروباری گومرگ یا ماسی گرتن . هەر ئاسنیکێ لەم پردهدا کار کراوە هەمۆی پۆلای (نەخچەوان) ، وەستای ئاسنگەریش هەمۆ هونەری خۆی تیدا بەکار هێناوە و بە جۆریک تەلبەندەکانی نەخشاندووە کە شیاوی ئافەرینه .

سەریکی پرده کە پیاوانی بەگی هەزۆی لی راوەستان هەرچی لەولاوە بێ باجی لی دەستین ، لەو سەریش پیاوی بەگی میافارقینی لێهەرچی تێپەژێ هەقی خۆیانی لی وەر دەگرن . جگە لەو خان و ژورانە ی باسمان کردن هیچ خاتوی دیکە ی لی نیه . لە دەشتی هەسەنی قەلای ئەرزەژۆمدا پردی (چۆپان) یش زۆر گەورە بەلام ناگاتە ئەمە . لەسەر رۆباری (ئیرگانهسی) کە لە چیاکانی رەهانهووە دێتە شاری (پروسه) ، ویستویانە پردیکی وەکو پردی بەتمانی لەسەر دروست کەن بەلام ئەم لەکوێ و ئەو لەکوێ ؟ بە راستی وەستا موهەندیسه کە ی چیت لەبارا بوە خستۆیە تە رۆ و درێختی نەکردووە .

لە بناخە ی بنهووە تا دەگاتە لۆتکە ی سەری هەمۆی بە بەردی قەلای دیاربەکر هەلچنراوە کە لە رەقتیدا (بەردەستی) ناگاتی . ئەو پلەکانانە ی هەوسەد سەلە داندراون دەلێی ئەمۆۆ لە ژێر دەستی وەستا هاتۆتە دەر ، من نەمویرا بە سواری بە سەریدا بۆم دا بەزیم و بە سەلامەتی پەژیمهوە ، ئیدی هەر چەندێک لەبارە ی ئەم پردهووە بنۆسم هێشتا کەمە ، خوا هەر بیهێلێ ، ئامین .

لێرەو بە قەراخ رۆباری بەتماندا بەرەو خۆرهللات هاتینه (خاس چایەر) و هەساینهوە ، هاوژیکانم خێوەتیان هەلدا و خێوەت و کەلۆپەلی پاشایان لە لایێک لەسەر دانا و ئیستەرەکانمان لای خۆمان بەستەووە و تۆبەچی مان لە چوار لای خۆمان دانا و ئەو شەووە خەو نەچووە چاومانەووە ،

چونکۆ لهم ناوه دا دزه کانی (تەرجیل) و (ئەتاق) و (مەهرانی) خۆیان داگرتوه، په نا به خوا کل له چاو و وشه له دەم دەفزین، ئەوه ندهی شهزکه ر و ئازان ئەوه ندهش له دزیدا بێ وێنه. شۆینه کەیان به خاکی ههزۆ دهمێردی. لێره وه چۆینه قهلائی (ههزۆ) •

قهلائی ههزۆ :

له باکوری ئەم قهلایه کیویکی گهوره ههیه چای (زۆ) ی پێدهلین ، له پیش دروستکرانی ئەم قهلایه دا (قههه و یسف خانی قههه قۆنلتۆ) له گهه هۆزی قههه زۆدا لهم کێوانه بۆن بۆیه ئەم ناوهی به سهردا بزاوه ، پاشان شاریکیان لێره دروستکردوه ناوی شاری زۆیان لێ ناوه و له پاشتردا بوه به قهلائی زۆ • (حهسهن شا) ی ئازهر بایجانی ئێره ی داگیرکردوه ، پاشان (تهیموری لهنگ) گرتویهتی و کاوولی کردوه ، دواتر کهوتۆته دهست یهکی له بایرانی (عهبدالله خان) فهرمانه وهی بتلیس و ئەو قهلاکه ی نوێ کردۆته وه •

ساڵی ۹۲۰ که (سهلیم خان) له خهزای (چالديران) گهزایه وه و خانی بتلیس سهری بۆ دانهواند ئەم قهلایهش خۆی دا به دهسته وه ، جا له سههه فهрман و دهسختهی سهلیم خان حکومه ته که ی درایه وه دهست خانی بتلیس • پیش ئەو فهرمانه ی سولهیمان خان ئێره یه کیک لهو پێنج حکومه تانه ی دیار به کر بوه که له لایهن سولتانه وه به نازناوی (جهناب ۰۰۰) نامه یان بۆ دهتوسرا •

به گه ئالا و فهرمانه ی چه ری ههیه و قهزاکه ی سهه و په نجا ئاقچه یه ، به لام له بهر ئەوه ی کوردستانه گه لێ جار کاره ساتی ئاسمانی لێ رۆ ده دا ، کوێخای سۆپا و سهرداری یه نیچه ری و مفتی و نه قییبی نه ، هه مو شتیکی

به دست فرماندهی قهلايه ، ته نانهت قهلا و جبه خانه و قهلا دار و نه فهره
کانشی به دست فرماندهیه .

دیمه نی قهلا ی حمزو :

قهلا ییکی بچوک له سهر ددانه بهردیکی دامینی چای زو ، چوار
دهوری هزار و ششسهد شهقاوه ، لای خوره لاتی هوالهی ره وهزی
چای به سهر وهیه ، لای قیلهی بیابانه و دمر وازه ییکی ئاسنی تیدایه ،
ریگاکهی تا بلئی سهخته ، زور به نارمه تی پیاو له سهر وه ده گاته خواری ،
له ناو قهلا دا سد و په نجا خاتوی قوزی بچ باخ و باخچی هیه ، نیوهی
راستی قهلا که سهرای فرمانده کهی (مورتهزا به گ) داگیری کردوه که
هموی ژور له سهر ژوره ، ئهم مورتهزا به گه زاوای عهبدالخانی بتلیسه و
ههتا بلئی پیاویکی نه جیب و خانه دان و قسهزان و سه خیه ، زور دست و
دلپاک و چاو نه ترس و له سه رخو و قاره مان و مەردی مهیدانه ، شهوئک له
سهراکهیدا میوانی بوم ، له ناو سهرادا عه مباراوی هیه . له ناو قهلا دا
مزگه وئیک هیه . خانوه کانی دیکه هموی له خوار قهلا دان .

شاری حمزو :

له دامینی قهلا رو به قیله له سهر پارچه زهویه کی بهریندا هزار
مالیکه ، خانوه کانی به قور سواخ دراو ، له ناو بازاردا مزگه وتی شهره ف
خان به ناوبانگه ، گهرماویکی پیسی بچوک و سچ دۆکانی تیدایه ، ئهم
فرمانزموایه ی ئیستا (مورتهزا به گ) خاتیکی دروست کردوه ده لئی قهلا یه ،
له بهر ئه وهی ئیره ره قه ن و بهرده لانه باخاتی باشی نابی ، خه لکه کهی ئازا و
به جهرگن و سوار و پیاده یان ناودارن ، له شیر و هساندنی شیخانی و
مهقراوی و زوزه کیدا و له نشان پیکانی تیر هاویشندا بچ هاوتان ، نویژ
کهر و شافمین ، ههر چهنده کورده کانی (خالتی) و (چه کوانتی) و (زیاری)

دینه کویستانه کانی ئیره به لام ئەمان زۆر خۆیان تی ناگه یین . له پاش
چاوپیکه وتنی ئیره مورتهزا به گه پیاوی له گه ل ناردم چۆم لای خواره ووش
گه زام ، هه موی به رد و چیا و دۆل و ره قنه و له ژیر فره مانی به گی
حه زۆدایه .

سوپاس بو خوا لیره دا چاوم به مه لیک ئەحمده د پاشا که وته وه و پاش
ده ست ماچکردنی نامه کانی مسته فا پاشای فیرایم دای و ئەو که لقپه لانه ی
توسرا بۆن گه یاندم ، پاشا زۆری پێ خوش بو ، خێوه ته کانی به سه ر ده ستو
پتوه ندا دابه ش کرد و سی و جه وت کیسه هه قی ئالیکێ دا به عه سکه ره کان .
خوا ره حمی کرد منیش ئه رکی ئاگا دارێ ئەو که لقپه لانه م له کۆل بۆوه .

بو سه بیه نی ئەو هه مو سوپا زۆره به ناو به رده لاتیکی سه ختا هاتین له
فسنی (سولتان وه یس) قۆنا خمان گرت که سه ر به خاکی هه زۆیه ، مه رقه دیکێ
زله له ناو گردیکێ به ریندا به ته نیشت کانیاو یکه وه ، ئەم وه یسه (وه یسی
نه رهنی) نیه ، ئەو له قرزی یه مه ندا ئیژراوه ، ئەمیان له نه ته وه ی عه باسته کانه و
ه شایه تی دنیا ده ستی هه لگرتو و بوه به شای ته ریه قه ت ، منیش چۆمه
یاره تی یاسینیکم بو خویند و زۆر پارامه وه ، شیعری کشم له دیواره که ی
توسی .

لیره وه هه ر به ناو کوچک و کولۆ و به رده لاتییدا روه و خۆره لات
هاتینه قه لای (کهنډر) .

شاری (جالندر) یا قه لای (کفتن) :

ئیره ش خاکی کوردستانه . له سالی ٩٢٠دا که مامۆستای میژۆتوسان
(شه ره فخان) سه ری بو (سولتان سه لیم) دانه واند ، سولتان ئەم قه لایه ی
بیشکیش کرد و خسته سه ر حکومه ته که ی ، ئیستا سه ر به بتلیس و له ژیر
ده ستی خانی بتلیسدا یه و جیگای میراوه .

قهلاکه له ناو دۆلیکدا له قهراخ رۆبار لهسەر پارچه رهوهزیکى سهوز
 رهنگ بنیات نراوه ، بچکولهیه و خهرهندی نیه ، یهك دهرواجهی ههیه ، له
 ناوهوه مزگهوتیک و ههفتا ههشتا مالیکى تیدایه و هیتی دی ، قهلا دار و
 نهفهراتی له لایهن خانهوه دیار دهکری ، ئیرهش ههر به وان دهژمیردری .
 له دهرهوهی قهلاش ههفتا ههشتا خاتوی قوژی لییه و بئ دوکان و بازاره .

لهم قهلاى کفندزهوه بهرهو باشور له ژور چیا بهرزهکانهوه قهلاى
 (زریقى) دهیندرئ . بهگى ئیره ژور دیاری بۆ پاشا هیئا و پاشا خهلاى
 کرد و گهزایهوه . ئیمهش لهگهڵ پاشا بارمان کرد و بهرمو خۆرههلات دیسان
 به ریازیکی ژور سهخت و ناخۆش به قهراخ رۆبارى بتلیسدا هاتینه دهشتی
 (چهمه ندر) که بهشیکه له چیاکانی زریقى . لهم شوینهدا رۆبارى بتلیس بهناو
 دۆلیکی زلدا دهزواته خوار و لهولای قهلاى ههسه نکیف تیکهڵ به دیجله
 دهبن .

چاوپیکهوتنی مهلیک ئەحمەد پاشا و خانی پایه‌به‌رزی بتلیس و میوانداری گه‌وره

له‌ناو ئەو به‌رده‌لانییه‌دا عه‌سکه‌ری (عه‌بدال خان) دهرکه‌وت ، که گه‌یشتنه‌ پێشه‌وه‌ خان له‌ ئەسپ دابه‌زی و به‌ره‌و پاشا هات، پاشاش دابه‌زی و باوه‌شیان پێکدا کرد ، پاش ماچکردن و چاکوچۆنی خان گوتی « فەرمان سوار بینه‌وه‌ و له‌م نزیکانه‌ به‌رقه‌لیاتیکی بخۆن » ، پاشا سوار بووه‌ و ئەو سوپا گه‌وره‌یه‌ که‌وته‌وه‌ ری و هه‌شت قات ته‌پڵ لیدرا ، کاتیکیان زانی له‌ ناو ئەو میژگه‌دا به‌ شیوه‌ی عه‌جه‌می و کوردی و تورکمانی سه‌رانسه‌ری ئەو ده‌شته‌ به‌ ئۆبه‌ی تورکمانی و خێوه‌تی عوسمانلی و ره‌شمالی کوردی رازاوه‌ته‌وه‌ .

پاشا دابه‌زی و چوه‌ ناو ئەو باره‌گایه‌ی بۆی ریکخراپو ، هه‌ر ده‌زبه‌جی سفره‌پێکی محمه‌دی رازیترایه‌وه‌ ، له‌نگه‌ری زیژ و زیو و به‌له‌م و قاپی فەخفوری ریزکران ، سێ هه‌زار عه‌سکه‌ری پاشا و سێ هه‌زار نوکەر و خزمه‌تکاری خان و هه‌موو ئەو پیاو ماقولانه‌ی هاتبۆنه‌ پێشواز و ته‌واوی ئەو هه‌شامه‌ته‌ کورده‌ له‌و نان و خواره‌ تیریان خوارد و هه‌یشتا خواردپێکی زۆریش له‌و ناوه‌دا ما‌بووه‌ ، له‌ کاتی هه‌ستانماندا خانی پایه‌به‌رز سه‌ری بۆ پاشا دانه‌واند و دوازه‌ کوزی خۆی و هه‌فتا به‌گی سه‌ره‌که‌ عه‌شیره‌تی کوردی

له خزمه تیا راگرت و پیتی گوت «گهورم ، ئەو حەوت خەیمە و خەرگایە ی
تیبدا حەسانەووە لەگەڵ پەنجاقایی زیو و سەدی فەخفۆری و هەمو فەرش و
بەژە و حاجەتەکانی دیکە ، تکام وایە لێم قبۆل بفرمۆن . هەر وەها چوار
چەرکەس و چوار ئەبازە و چوار گورجی که خولامی تایەتین پیشکێشێتانه» .
پاشا خەنجەرە تیزە کە ی قەدی خۆی که هێ سولتان مراد خانە هەلی کێشا و
لەبەر پشتی خانی چەقاند ، سمۆریک بۆ خان و سێ کەوڵ بۆ کۆژەکانی و
سەد و حەفتا پشتینی زیژدرو و چەند خەلانی گرانایێ دیکە بۆ
دەستوپێوەندی خان دابەشکرا .

پاشا سوار بۆوە و تەپڵ لێدرا ، بە ناو ئەو دۆڵ و گردانەدا رومان کردە
شاری بتلیس . لەو کاتەدا دێتم که هاو دەمه کانی خان لە دەوری کابراییک کۆ
بۆنەتەووە و قاقا پێدەکەنن . پێم سەیر بۆ که ئەم گالته بێ تامە دەبێ چێ بێ و
لێیان چومە پێش .

دیمەنێکی سەمەرە :

کابراییکی کوردی عاجباتی ، میژەریکی بە قەدەرایی هیلانە لەگەڵ گە
لەسەر ، ریشیکی سۆر و سێ و زەرد و شین تیکەڵ و درێژ تا ناوقەدی
که تەنیا بە کەلکی قەبیری رەمەزنان دێ ، سواری ئەسپێک بوە چ ئەسپ ،
پەلی بۆ پێشەووە داوێ پاشۆی دەگەژێتەووە دواوە ، لیکاو بە چاو و لوت و
زاریدا دێتە خوار ، رۆناکی لە چاویدا نەماوە ، لەشی وەکو جۆلانە ی شەق و
شۆرە پەرستو و ئیسکەکانی لەشی بە جوانی دیارن ، وەکو سەرخۆش
دەلەرزێ و بەملاو لادا لە تر دەبا ، خورجینیکی زلی بە پشتیدا شۆژ
کردۆتەووە و ماریکی زیندۆی کردووە بە قەمچێ . بەم حالەشەووە هەر
دادەبەزێ و سوار دەیتەووە و ئەو عالەمە پیتی پێدەکەن .

خزمەتکارێکی خان که ناوی (قوربان علی) بۆ لێرەییکی دا بێ و پیتی

گوت « گیانه کم (مهلا محمه د) غارنك بهم كه هيله يهت بكه ، » منيش
 گوتم « كوزه غارى چى ، هم كلؤلّه هر بجولتيته وه به غار ده گاته نهو دنيا »
 هر من وام گوت كابرا لاقى له پهراسقوى بارگيره كهى توند كرد و ماريكى
 لى راكيشا ديمه يكي باوه زنه كراوم چاو پيكهوت ، ولاخ خوى خزكرده وه و
 هر وه كو بروسكه به تنيشت پاشا و خاندان به ناو نهو بهرد و كند و
 كلويدها فزكهى كرد ، ئيمه واقمان وژ مابق كه چى عهسكه ره كانى خان
 پيده كه نين و ده يانگوت پيتان سهر نه بن ! كابرا لهو سهر وه ديسان
 بهرداوبهرد هروا به گورجى گه زايه وه و هاته وه ناو عهسكه رى خان .
 چومه لايه وه بزانه ناو نك شتيك ده دا به بارگيره كهى به لام هيچ هروه كو
 پيشو چاوه كانى بن روناكين و ليكاوى پيدا ديته خوار . . . . خوايه نه مه
 چيه ؟ كابرا ته ماشاييكي كردم و به بزه يتيكه وه گوتى « ها كابرا ، بو وا
 تيم هه لده زوانى ، ده يكرى ؟ هم نه سپه ميراني بايره گوره مه ، هم پاشايهت
 داوام لى بكا نايده من ، هر چى دنيا هه يه بيخه نه بهر دهم پي ناگوزمه وه ، »
 گه ليك فشهى له م بابه تهى كرد .

سهرقه تنه دارى خان مسته فا گوتى « (نهوليا چه له بى) تو پيت وايه هم
 نه سپه توپيوه چى بن باشه ؟ همه كولكه دارى كوني ناو تونى مالى خانه ،
 خان نه سپيكي نه دا بهم مه لايه سوار بن گوتى تو بو ناو سويا دهست نادهى
 نابزومان ده چى نه و يش چو هم كولكه داره ي كرد به نه سپ و سوارى بو و
 نهوا هم به زمه ي كرد كه چاوت پيكهوت ، به لام خان له مه زور تو زه يه ،
 ده لى نه وه كو پاشا و تن بگا كه خان جادوباز و كيما گهر راده گرئ . » من
 به بيستنى نه مه هوش له سهر ما نه ما گوتم « كوزه لاچو قه نه دار باشى ، تو
 زاتى خوا نه مهت به راسته ؟ » گوتى به گياني پاكي سولتان نه وه دوللا
 سويندت بو ده خوم كم و زيادى نه ، هم مه لايه پياوى گالته و گپ نه ،
 جارى وا هه يه سوارى كوته ئاستيك ده بنى يا تهخته ييك ، يا كونده ييك فو

ده كا و سواری ده بی ده که ویتته ری ، هه ندی جاریش سواری پشیله و مه ز و سه گ و ئه م جو ره گیان له به رانه ده بیته و وه کو دولدولی (ئیمامی عه لی) غار غارتیان پیده کا .» من که باوه ژم به م جو ره شتانه نیه تکام له قه ننه دار باشی کرد کاریکی وا بکا به چاوی خۆم بیییم ، ئه ویش گوتی قهیدی نیه وهره له گه لما . پیکه وه شوین (مه لا محهمه د) که وتین دیمان که له دهر گای ئه ولاره چوه ناو باخ و یه کسه ر رۆی کرده تونخانه ، ئیمه ش دابه زین و بی هه ست شوینی که وتین ، من خۆم و سێ نو که رم دیتمان که له ئه سپه که ی دابه زی ماره که ی دهستی خسته ناو خورجینه که ی و په زۆییکی ئه و خورجینه دهره ینا زاری ئه سپه که ی پهی به ست و یه ک به خۆی قیژاندی ، هه ر ئه وه نده مان زانی دنیا تاریک داهات و چاوم هتیچی نه دی ، که روناک بۆوه کۆلکه ییکم چا و پیکه وت له جیی ئه سپه که داندراوه ! .

قه ننه دار باشی پیتی گوت « ها مه لا ، ئه سپه خۆشبه زه که ت له م تونخانه یه دا به ستۆته وه ؟ » مه لاش به بی حاشا کردن گوتی « داوام له خان کرد ئه سپیکی خراپۆ که ی نه دامی سواری بم ، منیش وام کرد ، وه لّاهی هه ق و ابۆ سواری (به خدۆ) ی سه ره ک فه زاش سه را بۆما یه ، به لام له شکری عوسمان لی هات و پییم نه کرا ، ناچار سواری ئه مه بوم . » پاشان لیتی پرسى ئه مانه کین ؟ پیتی گوت ئه مه هاوده می پاشایه و پیاویکی موسلمان و قورعان خۆینه ، مه لا که یی خۆش بو و له گه لمان بو به برادر ، خوا یاربج له شوینیکی دیکه دا باسی کرده وه سه رستۆژینه ره کانی ده که م .

مه لیک ئه حمه د پاشا به سقپای گه وره وه به ناو شاری بتلیسدا هات و خه لک له راست و چه پی ری یازه کانی راوه ستابۆن به خیر هاتیان ده کرد ، ئه ویش ئه وه نده ی زۆر و دراوی ورده به سه ردا هه لدان که له ژماره ناییت . جا چۆینه باخی خانی پایه به رز میوان بۆین و فه رمان درا بۆ ماوه ی ده رۆژ

تیره دهه سیننه وه • ئیمهش دهستان کرد به گهزان و تهماشای شاری
بتلیس •

شاره کۆنی بتلیس :

له میژۆتۆسانی رۆم و عهجه م (مهقدیسج) و خاوهنی شه ره فنامه
(سولتان شه ره فهددین) ده لێن که (ئهسکه ندهر) دۆ پارچه زیده گوشتی
له ملای له ولای سهریه وه ده رچۆ بۆن وه کۆ دۆ شاخ و ابۆن، بۆیه پێیان گوتوه
(زول قهر نه ین) و اتا خاوهنی دۆ شاخ ، هه ندیکێ دیکه پێیان وایه که هه مق
ستی و دۆ سالتیک قه رتیکه ، ئهسکه ندهریش دۆ سی و دۆ سالی فه رمانزه وایت
کردوه بۆیه وای پێده لێن •

کاتی (ئهسکه ندهر) تیره ده گری دێته قه راخ زی و له م ئاوه ده خواته وه
ده بینی بۆ چاره کردنی ئازاری له ش زۆر به که لکه ، دێته دیار به کر و له و یوه
به رۆخی به تماندا ده گاته خوار قه لای (کفندز) ، له و ئاوه ده خواته وه که
له کانیای چیاکانی بتلیس دێته خوار ، چاوی رۆن ده یته وه ، که ده گاته
بتلیس ده بینی که رۆباره که ی ده یته دۆ که رت : له ئاوی ئه و کاتییه
ده خواته وه که له دۆلی (ئویخ) زا دێ هیچ که لکی لی ده ست ناکه وێ به لام
به خواردنه وه ی ئاوی چیاکانی لای راستی بتلیس خه وێکی خۆشی
لێده که وێ • هه و رۆژ ده مییتته وه و له سه ر خواردنه وه ی ئه و ئاوه ده زوا
هه ر نه خوشی یکی له له شدا ده بی ده یه رتینی ، بانگ ده کا « دا بدلیسی
خزمه تکارم بۆ بانگ که ن » که دێ (ئهسکه ندهر) پێی ده لێ « نۆ که ره
دلسۆزه که م ، له مالی من چه ند هه زار کیسه ت ده وێ خه رج که و له م شوینه
قه لایکی وام بۆ بنیات بنی که له و سه ر گه زامه وه به هه مق هیز و ته قه لای
خۆم نه توانم بیگرم • » جا له سه ر ئه و فه رمانه بدلیس هه رچی وه ستا و
زانای ئه ندازیار هه یه خزیان ده کاته وه و ده ست ده کری به دروست کردنی
قه لا •

(ئەسكەندەر) ۸۸۲ سال پيش هاتنى پيغه مەر مردوه . قەلەكە تەواو دەبى و ئەسكەندەرىش لە شەزى (چەماپۆر) دەگەژىتەو و گەمارۆى قەلە دەدا بۆى ناگيرئى ، داوا لە بدلىس دەكا يىتە دەرى نايى . بـزوا دەكا كە نۆكەرەكەى لىيى ياخى بوە ، بە ھەمۆ سوپا و لەشكرى ھەو شەبەيخون دەكاتە سەرى سودى نابى . نامەيىك بۆ بدلىس دەتيرئى كەوا بەخشيىمى بەسيەتى وەرە دەر ، بدلىس گوئى ناداتى و لە قەلەو بە تير و بەردى مەنجه نيق بەر دەيىتە گيانى لەشكرى ئەسكەندەر و زۆريان لى دەكوژئى ، ئەم حالە چل رۆژ دەخايەنئى ، رۆژى چل و يەكەم لە كۆنى ئەشكەوتىكى ژىر قەلەو ژەنگە سۆرە بە ھەزاران دىنە دەر كە يەكى ئەوئەندەى پاسارىيىك دەبن ، دەكەوئە ناو سۆپاى ئەسكەندەر و ئيدى زەلام و ولاخ لەو ناوە خۆى ناگيرئى و بلەوئەى لى دەكەن ، ئەسكەندەرىش كە لە تاو ژانى زگى ئارامى لى ھەلگيرەو رۆ دەكاتە بيابانى (مۆش) .

پاشان بدلىس بە شەزكەر و خەزىنەكانى ھەو قەلە دەردەچى و كليلەكانى قەلە دەخاتە سەر قاپىكى زىز و دەيىاتە بەردەمى ئەسكەندەر و كرتۆشى بۆ دەبا ، ئەسكەندەر دەلئى «ھەى يىدين ، ئەو بەچ لىم ياخى بۆيت و ئەو ھەمۆ سەربازەت لى قز كردم ؟» بدلىس دەلئى «بۆچى قوربان لە بىرت چۆ خۆت فەرمانت دامى قەلەيىكى وا بنیات بنىم خۆشت نەتوانى بىگرى ؟» ئەسكەندەر دەبەخشى و فەرمانزەوايى قەلە دەداتەو بە خۆى ، جا قەلەى بدلىس بە ھەلە كراو بە بتلىس . لەبەر ئەوئەى يەكەمىن بنياتى بە دەستى ئەسكەندەر بوە مېژۆتوسانى عەجەم ناوى (تەختگای ئەسكەندەر) لىدەيىن ، وينا ھەكەن بەم شارە دەلئى (بزرگەر مگال ئالەكساندەر) و اتا قەلە گەورەكەى ئەسكەندەر . ئىستاش لە زۆر لایەو شۆيە وارى دەسكردى رۆمى پىتوہ ديارە ، خوا يار بى لە كاتى خۆيدا دەينوسين .

ئەم قەلەيى كوردستان لە چەند شاوہ بۆ شاہەكانى دواى خۆيان

ماوه ته وه ، فهرمانزه واکانی ئازمربایجان وه کو (وئسفی قهره قوئیلجی) و
 (حه سه نه دریزئی ئاق قویولجی) گرتویانه و تئیدا ماونه وه . یه که مجار له
 سه رده می عه باسیته کاندای (سولتان ئه وحه دوللا) له دهست رۆمییه
 مه سیحیه کانی دهرهینا ، پاشان (حه سه نه دریز) له وانی سه ند و سالی
 هه شه سد و شیست و هه شت ئه و حه سه نه له دهشتی تورجاندا شکا و ئیره
 که وته وه دهست بنه ماله ی (سولتان ئه وحه دوللا) . پاشتر له سالی ۹۳۰ دا که
 خانی بتلیس سه ری بۆ سه لیم خان دانه واند ئیره کرایه وه به حکومهت و
 به سه ربه خویج درایه وه دهست خویان . له فهرمانه کانی سولتانیدا نازناوی
 (خانی عالیشان — خانی پایه بهرز) یان بۆ ده تۆسری .

شبهه و زه ویتبه که ی قه لای بتلیس :

له سه ر به رده لایکی پانی تیوان کیوی (دیوان) و کیوی (ئویخ) دا
 که لای راستی شوینی تیکه ل بونی دۆ رۆباره و لای چه پی دۆلی ئویخه
 ره وه زیکی به رزی واهیه که لوتی له هه ورانه ئه م قه لایه ی له سه ر دروست
 کراوه ، به ردی بیناکه یه کی ئه وه نده ی له شی فیلیکه ، له خواره وه بۆ سه ری
 شه شه سد شه قاوه و ریگاکه ی زۆر سه خته ، له چه شنی لاکیشی هه لکه وته
 له خۆره لاتی وه بۆ خۆراوا . بورجی لای خۆره لاتی هه یجگار به رزه و
 دۆلی خواره وه ی وه که شیوی دۆزه خ قۆله ، چالایک له ناو ئه و بورجه دا
 هه یه که هه تا خواری خواره وه یه ، ئه و که سانه ی فهرمانی کوژرانیان دهر
 ده چی ده یان هاوینه ئه م چالاه وه و ئیدی تا ده گه نه خواره وه هه پرون به
 هه پرون ده بن ، بۆیه به م بورجه ده لین (قوله ی خوئناوی) .

له سوچی لای خۆراوا ی قۆله که ی دیکه دا له نزیک سه رای خان
 جبه خانه داندراوه ، تیگرا شه شه سد و هه فتا ددانه و به دهنه ی هه یه که
 هه مویان کون و مه ته ریزیان بۆ کراوه و له خوار ئه وانیشه وه دیسان کونی

تیر و گولله هاویشتن ههیه ، دیواره کانی به جۆریك تویی تویی کراون که
 لاقه دی قولله کان له یه کتر دیارن ، هه متو قولله کان مالی دیده وانیان تیدایه ،
 له خواره و مژا ریگای چۆنه شار ههیه ، سێ قات دهروازه ی ئاسنی بۆ کراوه
 که له یتوانی ئەو دهروازانه دا زۆر جۆره چهك ئاماده کراوه ، دیده وانه کانی
 شهو و روژ وریان ، هیچ ژن یا پیاویك ریگا نادری بجیته ژۆره وه .

له بهر ئەوهی هه چوار لای قهلا گهلی قۆلی وایه له چالای بابل
 قۆلتره پتیوستی به خه رهند ئیه ، هه متو لایه کانی ره وه زی به ردی یه کپارچه و
 لۆسه که سه ری گه یۆته هه وران ، چوارده وه ری دۆ هه زار و نۆسه د
 شه قاوه ، به لام لای سه را له بهر ئەوهی مالی خانی لیه نه متوانی بییوم ،
 ئەویش له هه زار شه قاو پتره ، بهو پتییه ده ورانده وه ری چوار هه زار شه قاو
 ده بن ، دیواره کانی به رزایی هه شتا و پانای ده گزه ، ناو قهلا سیسه د مالی
 لیه ، نیوهی ئەو ناوه سه رای خان گرتویه تی که نهۆم نهۆم له سه ر شتیه ی
 رۆم و عه جه م ژۆری خۆش و هوکی جوانی بۆ کراوه ، هه ر خایک هاتوه
 به شی خۆی ده سکارچ کردوه ، به تاییه تی (عه بدال خان) که چه ند خه زییه ی
 تیدا خه رج کردوه و سه راییککی له سه ر وینه ی سه رای (فیدا قا) ریك خسته وه .
 هه متو په نجه ره و شانشینی یه کانی له سه ر بورج و دیواره کانن و له شاری
 بتلیسه وه چای (دیوان) دیاره . ناو ره وه زه کانی ئەشکه و تی زۆری تیدایه
 که پز کراون له ده خل و دانه ویله ، له یتوان ئەم ئەشکه و تانه دا ریگای چۆنه
 خواره وه بۆ سه ر ئاو ههیه ، جگه له مزگه وت و مه دره سه یتیک خاتویه ره ی
 گه وه ری لی نیه .

ئه یالهت و حکومه تی بتلیس :

حکومه یتیکی سه ربه خۆیه له ئەیهالته ی واندا ، داها ته که ی به فره مان
 سولتان بۆ خانه . هه متو روژی له داها تی ئەم ئەیهالته یه ک کیله ئاقچه به خان

دەبۆی ، لە روتبەدا پایەى وەکو پایەى ئەیالەتى وان وایە ، بە دۆ ھەزار
 ەسکەر ەو ە حکومت دەکا ، شەژێك بقیومى یا بۆ ئاوەدان و تازە کردنەو ەى
 وان بانگ بکری لە گەل سەردارى وان هاوشانن . ئەو کاروانانەى دینە ناو
 شار باج و گومرگیان بۆ خانە و رەعیەکانى ەرمب و یەعقوبى بەکانى ناو
 شار جزیە دەدەن بە خان . سالا و سال لە وانهو ە ئاغانیک دى بەشە خەرجى
 خۆى دەدریتنى تا لەو بەشە مەعاشى پیاو ەکانى بدا . خەرج و باجى دەشتى
 (موش) لەسەر فەرمانى سولتان دراو ە بە خان و ەتى خۆیەتى ، خانیش لەو
 خەرجە مەعاشى قەلادار و دۆسەد نەفەرى ناو قەلاکە دەذا ، کلیلى قەلای
 ئێرە شو و روژ لە کن خان خۆیەتى . حکومەتیکى ئە ئاوا سەربەست و بەر
 بلاوى ەیه .

سنورى ئەیالەتى بێتلیس :

لای خۆر ەلانى دەگاتە (تەختى وان) کە شوینى سەر میراوەتى قەراخ
 دەریای وانه ، ەر لەلای خۆر ەلات قەلای (وەستان) ى ەکاریش ەیه ،
 لای باکوری (شیروان) ە و لای قبیله هاوستوری (هیزان) ە ، دیسان ەر
 لەلای قبیله قۆناخیک دۆر دەگاتە ستورى بەگى (زرقى) ، لای خۆراوا بە
 سى قۆناخ دەگاتە بەگى (حەزۆ) ى سەر بە دیاربەکر ، ەرو ەها بە سى قۆناخ
 ئەولاتر رو ەو باکور لەگەل بەگى (تەرچیل) و بە چوار قۆناخ لەگەل بەگى
 (چیاچور) دا هاوسینی ، لای ئەستیرەى دەشتى (موش) و خاکی (نامرودان) ى
 ئەرزەژۆم ، لە لای باکورهو ە بە سى روژ دەگاتە (مەلازگرد) ى سەر بە
 ئەرزەژۆم ، لای باکوری خۆر ەلانى سىنجاقتیکى وان بەگى (ئەخلات) ە لە
 روخی دەریا . تەنیا لای خۆر ەلانى بى پەيوەندیە کە ئەویش دەریای وانه .

خان حەفتا ھۆز و ەشیرەتى لە ژێر دەستایە ، یەك لە وان ەلتى بەگى
 ھۆزى (مودەکتى) یە کە ، تەنیا خۆى ەو سەد تەنگ بە دەستى ەیه ، ەر

سه‌عاتی خان ئارەزۆ بکا دەتوانی لەمانە هەفتا هەزار شەزەر کۆکاتەوه ،
شاری بتلیس چل هەزار کەسی تێدا یە کە هۆزی (رۆژەکتی) یان پێدەلێن .

ئەمانە وه‌کو کورده‌کانی دیکه ئازاو شەزەر نین ، دەستوپێ سپی و
ردین به‌خه‌نه و چاو به‌کلن ، پاك و خاوین و قسه‌خۆش ، به‌پێی ده‌فتەری
خان له‌ بتلیسدا چل و سێ هەزار رعیه‌تی مه‌سیحی هه‌یه ، نیوه‌ی سه‌را نه‌ی
ئەمان هێز وه‌ری ده‌گری و نیوه‌ی به‌عه‌بدال خان ده‌بژی . ئەم ئەیاله‌ته‌ ۱۳
زەعامه‌ت و ۲۱۴ تیماره‌ ، به‌گی ئالا و گه‌وره‌ی چه‌ری و ویزباشی هه‌یه ، به‌
پێی قاتون خاوه‌نی سێ هەزار عه‌سکه‌ری جبه‌له‌به‌ره‌ که‌ له‌ ژیر فه‌رمانی خاندا
له‌ گه‌ل ئوردوی وان بو‌ شه‌ز ده‌چن . روتبه‌ی قه‌زای بتلیس سه‌د و په‌نجا
ئاقچه‌یه‌ ، هه‌ڤده‌ ناحیه‌ی له‌ ژیر قه‌زادا هه‌یه‌ که‌ ناوداره‌کانیان مرده‌کتی ،
سورپ ، کوار ، کواش و زه‌رده‌ خان ، قازیه‌که‌ی سالانه‌ هه‌شتا کیسه‌ی
پن ده‌بژی و ئەگه‌ر له‌ گه‌ل خاندا ریک بکه‌وی زیاتریش ده‌سکه‌وتی ده‌بن ،
مفتی و نه‌قیبی شافعی و قه‌لادار و باجدار و شابه‌نده‌ری هه‌یه‌ که‌ هه‌م‌ویان
له‌ لایه‌ن خا نه‌وه‌ داده‌ندڕین ، ته‌نیا ئاغای خه‌رج و سه‌رداری یه‌نی په‌ری له‌
لایه‌ن سولتان ه‌وه‌ دیار ده‌کړین . هه‌روه‌ها داروخه‌ و قه‌پاندار و ئەمینداری
بۆیه‌ی هه‌یه .

مزگه‌وته‌ گه‌وره‌کانی بتلیس :

سه‌د و ده‌ میجرابی هه‌یه ، هه‌ره‌ گه‌وره‌که‌یان مزگه‌وتی قه‌دیمی سولتان
شه‌ره‌فه‌ددینه ، ئەم مزگه‌وته‌ له‌ قه‌راخ کانی ئەسکه‌نده‌ر له‌ سه‌ر پرده‌ که‌
دروست کراوه‌ و چاک رازاوه‌ته‌وه‌ ، گومبه‌ز و تاقه‌کانی قایم ، مناره‌ییکی
راست و بلندی هه‌یه‌ که‌ ئەک هه‌ر له‌ بتلیسدا به‌لکو له‌ هه‌مو کوردستاندا
وینه‌ی نیه‌ ، له‌ قه‌لای ژورو مزگه‌وتی (بدلیس) هه‌یه‌ که‌ بنیاتنه‌ری شار
(بدلیس) دروستی کردوه‌ ، له‌ پیشدا دێر بوه‌ و دواچی (سولتان ئەوه‌دوللا)

کردویه تیه مزگهوت ، مزگهوتیکی کونی بئ حهوشه و بئ منارهیه ، مزگهوتی (سراج خانه) له وارشی خوارمهویه و خه لکیکی زۆر رۆی تیده کهن ، ئه میش بئ حهوشه و منارهیه . مزگهوتی (شهرهف خان) له مهیدانی جلپت بازیتدایه زۆر جوان و نوویه . مزگهوته گه وره کانی ئه مانه بئۆن که ناومان هینان .

خۆش ئهویه تهواوی ئه و مزگهوتانه مافورهی عهجه م و لبادی ئیسفه هانیان تیدا راخراوه و سۆبهی گه وره شی تیدا داندراوه که به پارهی وهقف ئاگری تیدا ده کریتنه وه ، زستانان دهرک و په نجه ره کانیان کونبژ ده کهن و ژۆری وه کو گه رماوی لیدی . جافه قی و مه لا خه ریکی لیکولینه وه ده بن و زانیاری خۆیان زیاد ده کهن، ته نانه ت ئاوی هوز و ئاوده سته کانیشیان گه رم ده کری . ئه وانه ی له دهرس خویندن ده بنه وه له لاییکه وه خه ریکی یاری شه تره فچ ده بن ، به مه زه بی شافعی شه تره فچ کردن هه لاله ، به لام هه ندی جار هه رای له سه ر پهیدا ده بی و گوایا جاریکیان پیاویکیشی له سه ر کوژراوه و دواي ئه وه یاساخ کراوه، به لام وا دیسان ده ستیان پی کردۆته وه . مه لای کورده کان هه مویان به خه نجه ره وه ده گه زین .

مزگهوته کانی دیکه : مزگهوتی قوزیشی ، مزگهوتی عه له مدار ، مزگهوتی مه متی ده ده ، مزگهوتی شیخی عاره ب ، مزگهوتی شیخ ئیبراهیم ، مزگهوتی عه یئۆل برۆد ، مزگهوتی کوزی ئه فسه ل که له قه راخ رۆباری حه سۆلدایه ، مزگهوتی شیخ حه سه ن ، مزگهوتی کوێخا عومه ر ، مزگهوتی خسه رو پاشا ، مزگهوتی موغاره ، مزگهوتی زهیدان و مزگهوتی مه لا قاسم . ئه م مزگهوتانه ش وه کو گه رماوه کان ئاوی سارد و گه رمیان هیه .

مهدرسه - حوچره - کانی :

مهدرسه ی سولتان شهره ف ، مهدرسه ی کوته ک مهیدان ، مهدرسه ی

وهرسنکی حاجتی به گ و موده سهی خه تیسیه • مزگه وته که کانی جومعه و موده سه کان هر یه کی یه ک موده ریس و یه ک یا دق ماموستای دهرسی گشتی یان هه یه ، خه لکه که ی هه تا بلئی زیره ک و تیگه یشتون و له م موده سه سانه دا خه ریکی فیروبونی عیلمی هه دیس و ته فیسری قورعان •

قوتابخانه کانی :

بتلیس هه فتا قوتابخانه ی تیدایه ، هه ره باشه کانیا قوتابخانه ی شهرفخان و قوتابخانه ی خسره و پاشا و قوتابخانه ی خاتونیه و قوتابخانه ی بازار و قوتابخانه ی به شارهت ئاغان •

— هه فتا کانی و چل و یه ک سه ییلاوی هه یه ، سه ییلی خسره و پاشا و سه راج خانه و زیژنگه ران به ناوبانگن •

— نزیکه ی بیست ته کیه ی نه خشه ندی و گولشه نی و به کتاشی تیدایه •

گهزه که کانی :

گهزه کی خسره و پاشا ، شام ، زیندان ، چورق ، چینه دار ، قزل مه سجد ، شیخ هه سن ، جیرک ، که چور ، کوه ک مهیدان ، کوموس ، ته قله بان ، نه خشود ، پردی عارب ، مهیدانی ئوول ، قه ره دهره ، ئاویخ ، ده گرمان و باخی خان • یازده گهزه کی عارب و مه سیحی تیدایه ، به لام له م شاره دا جوله که و فهزه نگ و ویتانی نه • مه سیحیه کانی ئیره بازارگانی زور قورس و ده وله مه ندن •

سهراکانی :

سهرای خان ، سهرای به شارهت ئاغا ، سهرای لاله مسته فا ئاغا ، سهرای قه ره محه مه د ئاغا ، سهرای به گی ئالا کویتخا هیدهر ، سهرای چاکراغا و سهرای خه لیل ئاغا •

خانه کانی :

نۆ خانى ههيه ، خانى مه تافان . خانى شا ، خانى خاتونيه ، خانى خسر وه
پاشا . خانى شه روه فخان و خانى گه وره له سه ر پرد .

بازار و قهيسهرى :

به هه مويه وه هه زار و دۆسه دوكانى ههيه ، له هه مويان په رداختر
بازارى خسر وه پاشايه له وارشى خواره وه . ئه م قهيسهرتیه ئه مسهر و ئه و
سه رى ده رگای ئاسنى تىخراوه ، ناوه كهى سپىكاره و زۆر رىكوپىكه ،
هه ركهس چاوى پىده كهوى وا ده زانى بازارى كه لىجه كى پروسهيه . جگه
له مه گوزه رى زىژنگه رانىشى زۆر رازاوهيه ، له دۆ جىگا ده باخ خانهى ههيه ،
ئه و چه رم و سه ختيانانهى له بتليسا ده كرىن له دنيا دا هاوتای نيه ،
ره نگرى ژه كانى له وه ستايتدا بن وینه نه خشى بويه ئه سپهر ، تايه تى
ئيرهيه . (بويه خانه) كانى هه مويان ملكى خان و كهس هه قى به سه ريانه وه
نيه .

بازارى قهپان :

قهپانى ميرى له جىگايه كه ، هه رچه ئاوريشم و هه رير و كوتال و
شتومه كى خواردن و خواردنه وه ههيه دىته ئه و جىگايه له قهپان ده درى و
دهيه كى ميرى لى ده سه نرى جا ده فروشرى . كه شيش ناتوانى له فرخى ديار كراو
شت به گراتر به فروشى .

پرده كانى :

له سه ره قهده شيوى ناو شارى بتليس يازده پردى زۆر قايم و جوان
دروست كراوه . پردى خاتونيه له بن قهلا دا ، ئاوه خوشه كانى هه ر دۆ
كانياوى ئه سكه نده ر و ئويخ به و شيوه دا دمزا كه ئه و پردهى له سه ره ،

پردی رۆباری حسۆل ، پردی عه‌ینۆل برۆت ، پردی باخی ده‌خال ، پردی
گه‌زه‌کی قه‌ره‌ ده‌ره ، پردی گه‌زه‌کی عه‌ره‌به‌کان له‌ نزیك مسکینان ، پردی
گه‌زه‌کی ده‌گرمان .

له‌ راست و چه‌پی ئه‌م شتوانه‌دا خاتۆبه‌ره‌ی بلند و گه‌وره‌ هه‌ن که باخ و
باخچه‌یان له‌ ناودایه .

خاتۆبه‌ره و خانه‌دان :

به‌ قه‌لای ژۆرۆو قه‌لای ناووارش پینچ هه‌زار خانۆی خۆش و
ئاوه‌دان له‌ حه‌فده‌ گه‌زه‌ کدا کۆبۆته‌وه ، خانوه‌کان به‌ قۆز سواخ دراون ،
زۆریان هه‌واله‌یان به‌ سه‌ریه‌ که‌وه‌ هه‌یه ، هه‌ندیکیان که‌وتۆنه‌ سه‌ر به‌رزایه‌ و
هه‌ویان خۆشه ، وارشی خوارۆی خانوه‌کانی به‌ ده‌وره‌ی قه‌لآوه‌ نین ، قه‌لای
خوارۆی ته‌نیا بازار و قه‌سه‌ری و گوزه‌ری زێژنگه‌ران و چه‌ند سه‌د مایکی
لێیه ، هه‌موو حه‌وشه‌ی ماله‌کانی دار و دره‌ختی تێدایه ، له‌به‌ر ئه‌وه‌ی خانوه‌کانی
له‌سه‌ر گرد و شیوه‌کان درۆستکه‌راون دیمه‌تیکێ زۆر جوانی هه‌یه که‌ بۆته
نه‌خش و به‌هه‌شتی کوردستان ، قه‌لای خواره‌وه‌ی زۆر قایم نیه‌ ره‌نگه
پاشاوه‌ی سه‌رده‌می عه‌باسیه‌کان بێ که‌ دیواره‌کانی ئه‌وه‌نده‌ ئه‌ستۆره .
دیواری لای باشۆری له‌ ناو ئاوی رۆباردایه و ئه‌و ئاوه‌ی لێ بۆته‌ خه‌ره‌ند،
ده‌روازه‌کانی یه‌کیان به‌ره‌و خۆره‌لآت ده‌کریته‌وه‌ و یه‌کیان به‌ره‌و خۆراوا .

خه‌لکه‌کی :

ئێره‌ پیره‌مێردی ئه‌وه‌نده‌ به‌ عومری تێدایه‌ پیاو و تێده‌گا هێزی
ئاخاوتنی نه‌ماوه که‌چت ده‌ینی سواری ئه‌سپ ده‌بن و شیر ده‌وه‌شینه‌ و
ده‌چینه‌ سه‌فهری بازرگا تێتی و راویش ده‌کا . ته‌مه‌نی ئاسایه‌یان ده‌گاته
شیت و حه‌فتا و به‌ عومره‌کانیان ده‌گه‌نه‌ سه‌د ، که‌چت ره‌نگیان سۆر و
سپی و له‌شیان ساخه ، له‌به‌ر ئه‌وه‌ی ئه‌ته‌وه‌ی کورد مۆدارن ، کۆزه‌کانیان

له تهمه نى ده سالتى به وه مويان لى دى و دهنه پياو ، نازانم ريگا دهنه
ثافرم تيان يته بازار يا نا ؟ بهلام ونيان زور به ناموس و جوان و نازهنين .

مهلاکانى :

مهلاى وايان ههيه له چهرخى خويدا بى هاوتايه ، نهوانه نى من زانييتم
نهمانه ن : (مهلا حهسن نهفهندي يهك چاو) ، (مهلا زيندين) ، (مهلا زاده) ،
(مهلا نهبوه كر) ئيمامى شهريقه ، (مهلا عهلى نهفهندي ميحراب زاده) ،
(مهلا جوبرايل) ، (مهلا موساى ههكارى) ، (مهلا ئيسرافيل) ، (مهلاى
بوئاننى) .

حهكيم و پزىشكهكانى :

مهلا ميسى ، مهلا ره مهزان ، قهره سجاه ، كهنجالى و ساريلى
زاده) حهكىمى چاكن . چونكو ئيره كوردستانه و بى قزه و ههرا نابى
برينكارى چاكيشى ههيه ، لهوانه (وهستا حهيدەر ، كوژى بهشارهت) .
(سوڤى قولتى) و (سهيف عهلى) زور وهستان .

پياوه خوايى بهكان :

زيكه نى دو ههزار كهسى بهدين و خوڤاريز و دنياهه ويستى تيدايه كه
دهستان بهر مالى حهرام نهكه وتوه و نازانن كهيف و بهزم چيه ، لهوانه
(شيخ حهسه بى زاده) به ناوبانگه .

شاعرهكانى :

له م ماوهيه دا كه ليره بوم حهوت شاعيرم ناسى كه ديوانى شيعريان
ههيه ، لهوانه (كاتب چهله بى) نوسه رى ديوانى خان ، (مهلا ره مهزان
چهله بى) ، (جه نه تى چهله بى) و (كهنجى چهله بى) ، هم دواينه كيان ديوانى تيكى
نهوه ندهى ديوانى خه مسه نى نيزامى ههيه .

ئەمۇ برادەرەنەى ناسىمەن و بۆينە برا :

(عەرەب خەلىل ئاغا) ، (چاكر ئاغا) ، (خەتیبى شەرەفخان) براى كۆيخا
خەيدەرى كوژراو ، (ئىسلام ئاغا) ، (سەلمان ئاغا) و (مامەش ئاغا) .

دەرویش و دىوانەكانى :

(دىوانە پۆشوق) لە بازارى خسرو پاشا ، (كەلخانى مەمۇ) ، (مەلا
عورقوز) . ئەمانە لەوانەن كە كەرامەتيان لىي يىنراو .

جلك و بەرگە :

ئەگەرچى ئىرە كوردستانە ، بەلام لەناو ئۆكەرانى خان و پياوماقولا ندا
كەولى سەمۆر لەبەر زۆرە ، ناوەنجىيە كانيان لەو (شياق)ە لەبەر دەكەن كە لە
شارى مەعدەنى نەيك شىروان دروست دەكرى ، گەلىكان چۆقەى سەمۆر و
كەتتۆش لەبەر دەكەن ، جلكى دەست كورته كانيان (بوغاس)ە . وەكۆ لە
برادەرەنەم يىستوئە ئافرەتانى ئىرە جلكى سەپى لەبەر دەكەن پەچە دەگرەوئە و
تاسكلاوى زىژ و زىو لەسەر دەتەين و بەرگيان هەمۆى ئاورىشمە .

ناوى پياويان :

خەيدەر ئاغا ، بەشارەت ئاغا ، چەندەدان ئاغا ، سالتخان ئاغا ، زەجوى
ئاغا ، سەنىت ئاغا ، شەرف بەگ ، زىادىن بەگ ، بەدر بەگ ، شەمسەدىن
بەگ ، عالەمشا بەگ ، كەرار قولى بەگ .

نەمۆزى ناوى ژنان بىرسم . ژنى خان كچى (زال پاشا)ى وەزىرى
سۆلەيمانخانە كە (خانم سولتان)ى پىتەلەين و سەد كەنىزى هەيە .

كۆيلە كانيان زوربەيان گورجىن چوئىكو گورجستان كەوتۆتە لای
باكۆر و لىيەوئە نەيكە . ناوەكانيان : سیاووش ، رۆستم ، كازم ، چاكر ،

خه ندان ، قهینان ، ئولان پاردیج ، سەلمان ، دەولەت ، خان وێردیج ، زۆراب ،
شاسوار •

کەنیزەکانیان نایینه بازار و دەرەو ، ناویان : دلدار ، تابندە ،
ئەگەنجە ، چاو زەش ، گەوهر ، شەماسە ، دلارام ، سوردیا ، گوللی ،
کەوکه بان ، تۆرەبان و باخ جینان •

بتلیس لە شوینیکی بەردەلانیادیە و هەواییکی خوشی هەیه و هەمو
بەیانیان شەبای سەحەری دەشتی •

گەرماوێکانی :

لەناو قەلادا گەرماوی سەرای خان ، گەرماوی بداخ بەگ ، گەرماوی
شەرف خان ، گەرماوی پەلەکان لە دەباخخانە ، لە قەلای خوارەوێش
گەرماوی خسرەو پاشا جۆتەیه ، ئاو و هەوا و حەوزەکەیی خوشە ، بە قەسەیی
بەشارەت ئاغای برادەرم شەشەد مأل گەرماوی تاییەتی خۆیانیان هەیه
چونکۆ حەز ناکەن ژنیان بچیتە گەرماوی دەرەو ، لەناو بازاردا ئافەرەت
ببیندری لێی تۆزە دەبن •

شوینە سەیرەکان :

۱- لە پشت قەلاوە کیوی بە ناوبانگی (دیوان) هەیه ، لە لوتکەیی
ئەو چیا بەرزەدا شوینەواری سەکۆینک هەیه کە لە وێژا دەریا و قەلای وان و
دەشتی راهۆلی و چیسەنی موش و دۆلی چیا (دەلیکلی - کوتتی) دیارە ،
لەبەر کیوێ بڵندەکان نەبواوە گشت دێهات و ئاوایتیەکانیش دەبیندران • بە
ئاشکرا دیارە کە لەسەر ئەم کیوێ تەلەسمی شاراوێ هەیه ، بەلام خەلک
نایزان •

۲- لە گەزەکی تەقلەبان پشت باخی حەرەمی (عەبدال خان) لە تیوانی

دۆ کیودا به نداویٹک کراوه ئهو ناوهی کردۆته ده ریاچهییکی دهسکردی
خۆش .

۳- له بن قهلائی ناو شار له ناو ئهو خانهدا که له سه ر پردی خاتونیهیه
ئهشکهوتییکی سهیر ههیه ، دهمه کهی ئهوهندهی بهژنی سێ کهس بهرزه ، له
ژۆرمهوه دهنگهدهنگییکی لی دێ بهلام کهس نازانی چیه ، به قسهی
(مه قدیستی) ئهمه ئهو ئهشکهوتهیه که ژهنگهسۆرهی لی هاته دهر و پهلاماری
سوپای ئهسکهندهریان دا .

له گهڵ دۆ برادهری خۆم (میهمان قوڵی) و (سهیفالتی) چۆین بۆ تهماشای
ئهم ئهشکهوته ، به رێسکوت کهلاکی سهگیکی تۆپیو لهوێ کهوتبو ،
سهیفالتی گوتی ئهم کهلاکه لیڤه بۆگه ن دهکا ، به پیاویکی خۆی گوت فرژی
دایه ناو ئهشکهوتهکه ، ههر ئهوهندهم زانی کهلاکی سهگ به لهتوکت و
پارچه پارچهیی له ئهشکهوتهوه فرژی درایهوه دهرهوه ، من له ترسان زراوم
چۆ و به پهله لهوێ زام کرد .

۴- ئهو خانهی باسمان کرد بنیاته کهی (هوما خاتون) کچی سولتان
ئهوه دهوڵهت دایناوه ، جگه لهم خانه گهلیک بنیاتی خێرهومه ندانهی دیکهش
له شاری بتلیسدا ههیه . یهکیکی دی له کاره چاکهکانی ئهم خاتونه ئهوهیه
که رینگای شاری بتلیس له باشقوری خۆراوادا بهرهو خوار بۆ قهلائی کهندر
به سه رهزار بههزاریکدا بوه (بهرده کوڤ) ی پێ دهلێن ، ههرچی
کاروانی و بازرگان و ژێیوار ههیه دهبوایه به سه ر ئهم لغاوه گیره ههزار
بههزاره دا تیهژن ، شاخه کهشی بهردهستی ییکه کوتکی پۆلا تهله زمینیکی لی
هه لئاکا . جا ئهو خاتونه پارهیکی زۆری خهرج کردوه وهستای هیناوه و
کویتیکی گهورهی کردۆته ئهو بهرده ، تا خه لک ها توچۆی پێدا بکه ن و ناچار
نه بن بچنه وه سه ر لوتکهی کیو و لهو یوه سه رهو خوار بینه وه .

به راستی ئەو کارەى کراوه ئەوەندە سەم و سەر سۆزەنەرە لە کارى دێو و درنەج دەچى ! لە بەردەمى کونە کەدا بە دەنگى بەرز يەك (ها) بکەیت لە هەمو چياکانى دەور و پشت وا بە گرمە دەنگەداتەو پیاو شیت دەکا . کەس لێرەو زات ناکا تەماشای خواری بکا ئەوەندە قوڵ و دۆرە سەر دەسۆزێنى .

رۆبار و کانیاوەکانى :

بە شیوى ئاودار و جۆگەلەووە بیست کانیاوى هەیه ، جگە لەمانە لە هەمو دۆل و شیوەکانیشى کانى هەلدەقولێن ، ئەم کانیاوە زۆر گەورە نین ، بۆیە من تەنیا باسى رۆبارەکانى دەکەم :

(کانى ئەسکەندەر) لە گۆزایى کى لای خۆرەلانى قەلا دیتەدەر .

(کانى ئۆیخ) لە چىای دێوان دەردەچى و لە ژێر پردى خاتونیهى بەر قەلادا تیکەل بە کانى ئەسکەندەر دەبى .

عەینول بروتیش دیتەووە ناو کانى ئەسکەندەر .

(رۆبارى حەول) کە ئاویکی خۆشى هەیه و دەچیتەووە ناو کانى

ئەسکەندەر . چونکە لە بەرەو ژۆرژا دى زۆر خۆزێنە .

(کانى تەقلەبان) ئەو ئاوەیه کە (عەبدال خان) کردۆتە دەریاچە .

شیوى نەکشوت ئاویکی جوانى هەیه . قەرە دەرە ئاوەکەى کەمێک سوێرە بەلام سۆدى هەیه .

(شیوى ئاش) ئاوەکەى بەلای حەکیمانەووە بە کەلکە و هەر کەس چل

روژ لەسەر يەك لێى بخواتەووە زەردقوت و کوخە و تەنگەنەفسى لەکۆل دەکەوى ، ئاویکی رهوانە . ئەم ئاوە لە کێوکانى تەنیشەت بتلیس دیتە خوار و پاش ئەوێ باخ و باخچەکانى شار و مالهکان و مزگەوت و خان و

گه رماوه کان پاراو ده کا به ناو شاردا ده گاته ده باخ خانه و به ره و خوار
ده کشی . نه وهی هه میسه له م ناوه بخواته وه نه وه نده قه له و ده بې مه پرسه ،
بویه نه سپ و نازه لی ئیره هه مو قه به و قه له ون .

نهم رقبارةنه پاش پاراو کړنه پتوېسته کان به ره و خواراو
یه کده گر نه وه و به ناو به رد و دۆل و دهردها به گرمه و هازه ده خزی ، پیش
نه وهی بگاته (قه لای کفندږ) به ره و باشتور ده گه زیتنه وه ده چته ناو دۆلیکی
گه وره و پاش دۆ روژ له بهر قه لای (حه سه نکیف) له په نا پردی به تماندا
له گه ل رقباری به تمان خۆ لیکده دهن .

خوا یاربې هه ر کاتی کتیبی هه یتنه تی زه وتی پالیامۆتته م وه رگیزایه سه ر
تورکتی نه مه ی تیدا باس ده کم .

شېوه زماني کورده کانی روژه کتی :

نه مانه هه رچه نده له کورده کونه کانن ، به لام له ناو خویاندا زۆر به
ناسکتی و ره وانی ده ناخون ، جوړه وشه یان هه یه که کورده کانی دیکه تیی
ناگن ، که چتی نه مان هه ر دوازه شېوه ی کوردتی به باشتی ده زانن .

سه روه ری گه وره مان جه نابی (عه بدال خان) پیاویکی شاعیر و قسه
ره وان و توسه ر و زانا و له هه مو هونه ریکدا وه ستایه ، قه سیده یتکی به
تورکتی و شېوه ی روژه کی داناوه که لیره دا ده یتوسم ، هه واکه ی له سه ر
مه قامی سیگا ده گو ترئی (★) :

(★) « دانهر لیره دا حه وت پتېنج خسته کتی توسیوه که له باری کیش و
قافیه وه نازیکه و جکه له تورکتی و تورکمانی وشه ی کوردتی تیدا نه
سه ره زای نه مه شس هه له ی چاپی زۆر تیدایه ، یتیم وابق شکل توس
کړدنه وه ی سودیک نابه خشی بویه نه متوسی .

باخه کانی بتلیس :

به پئی دمقته ری میراوی خان ، بتلیس ده هزار باخی ههیه ، خه لکی
تیره به گه وره و پیاو ماقول و ورد و درشته وه سالتی ههشت مانگ له ناو
باخه کاندایه ژین ، هه مو باخیک ههوز و فیتجه و پلوسک و خانویکی
خنجیلای تیدایه . باخاته که ولایتیکی داگیر کرده و لیکتر بلاون ، باخه
ههره خوشه کانی به دهست مه سیحیه یاقوتیه کانه وهیه که دیواری بلند و
قولله یان بو کراوه و ههریه که ی نیمچه قه لایتیکه . باخی وایان ههیه سالی دو
هزار قروش داهاتیه تی .

باخه به ناوبانگه کانیان بریتین له باخی شیرک ، باخی به غدو ، باخی
عه ره بلتی ، باخی ههیدمر و باخی قهره مراد .

جاری وا ههیه خان خوی دیته ناو هم باخانه بو رابواردن . ههر کانی
رو ده که تته خانوه کانی هم ناوه که (خاتوی هاوینه) یان پیده لاین سهرت سوز
ده مینی ، ههر ده چیه ژورئ ، لوت پز له بونی خوش ده بی و به چاوپیکه و تنی
هم ژوره رازاوانه دلت ده کریته وه . دره ختی باخه کان له سهر شیوه ی شه ترنج
تیزراون . نهو رازه وانهای (خیابانی رهز) یان ناوه له ههر دو لاوه داری
میو خراونه ته سهر قایمه ی که پر و هیشوی تریان پیدا شوژ بوته وه ،
روشتن به ژیریاندا دلی پیاو خوش ده کا .

باخه که ی خانی پایمهرز :

هم باخه به ههشت ئاسایه که وتوته خوراوی بتلیس و دامینی (چای
ته قله بان) ، باشقور و خوره لاتئ گه لیه و شیوه که ی ئاوی پیدا ده ژوا ، له
دامینه وه تا سهری سهرئ هه ندیکی خورسک و هه ندیکی به ده سکرد ته خت
کراوه ، هم گوژایتیه له دو لاوه دیواری وه کو قه لای بو کراوه به په ژین
که ته نیا بورج و قولله ی که مه ، خوره لات و باشقوری پارچه ره وه ژیکئ

سەر له ئاسمانه ، له سەر ئهم دولا دیواره بهرز و قایمه سەرا گهوره کهی
خان و هۆله کانی و ئهو هه مۆ دیوه خانانهی له سەر ریز بوه و به پهنجهره و
شانشینێ رازاوه تهوه ، لای خۆره لاتی به سەر شیوی ئاشیدا دهزوانی .

ئێره هه و سه د ژوری عهسکه ره کانی خانی لێیه ژیری ژوره کان تهویله یه ،
چوار دهروازه ی ههیه ، یهکیان به رێگای شیوی ئاشیدا بۆ شار دهچێ زۆر
سهخت و بهرده لانه ، یهکیان به ره و خۆراوا دهکرێتهوه ، ئهوه ده رگای
کفندزه ، دهروازه یێکی دیکه یان دهزوانیته خۆراوا ناوی ده رگای چایه ،
ده رگای چواره م رۆی له باکو ره و به ره و شیوی گهزه کی ته قله بان
دهکرێتهوه .

له م سهرای دهروه یه زۆ تا ده گاته مهیدانی ناوهزاست زۆر بهرین و بهر
فراوانه و یه که بهردیشی تیدا نیه ، لێکی وردیان لێ رۆ کردوه سهربازه کان
مهشقی لێ دهکن . چێ رهبازو هۆقه بازو ئاگر بازو پالەوان باز و شیشه
باز و چه مبه ر باز و ئهم جۆره بازانه هه ن لێره هونه ره کانی خۆیان
دهرده خه ن و خه لات له خان وهرده گرن ، پشتی ئهم مهیدانه خاتوی
سهربازه کانی خانه و پهنجهره کانیان به سەر ئهم مهیدانه دا دهزوانی ، سه رۆی
ئهم خانوانه نهۆم نهۆم ژوره کانی حهرمی خانه که به کاشی چینیی
رازیندراونه تهوه و وه کو سه دی ئهسکه ندهر قایمه ، ئهویش ده رگای ئاسنی
ههیه و شه و رۆژ چل په نجا تهواشی و ئاغای پێر چهک پاسی لێ دهکن .
ژوری حهرم چونکو مه بهستم نه بق نه مزانی چێ لێیه ، بهلام وه کو بیستم
ئهویش ناوهزاستی مهیدانیته و چوار لاکه ی نریکه ی سیسه د خاتوی لێیه .
له ناو حهرمدا چل په نجا دۆکانی خانی لێیه ، ئهم دۆکانانه پێر له شتومه که ،
ئهو شتانه ی له م دۆکانانه دا هه ن له دۆکانی دیکه دا دهست ناکه ون .

عبدالخانی هونهرمه‌ند

یه کهم شت له فه‌لسه‌فه و زانیاری سهر و عه‌جاییدا و له کیمیا و سیمیا
 شاره‌زایه ، له سهر فره‌مایشتی پیغه‌مبه‌ر که ده‌لێ (زانیاری دوانن ، زانیاری
 له‌ش و زانیاری دین) خۆی کردوه به‌ پزیشکی که (جالینۆس) و (بوقرات) و
 (سوقرات) و (فیلوس)ی به‌لاوه‌ هیچه‌، چونکو‌ ئه‌وان هه‌کیمی زه‌مانی خۆیان
 بۆن ، به‌لام (عبدالخان) به‌ هۆی زۆربۆنی نه‌خۆشی و لاوازی خه‌لکی
 ئه‌م سه‌رده‌مه‌ نه‌بزناس و دهرمانده‌ر و خوینگریکی ته‌واوه‌، پیر و په‌که‌وته‌ی
 هه‌شتا سه‌له‌ یا تلپاک کیشیکی مالوێران بیتسه‌ لای دهرمانی ده‌کا و
 ده‌یخاته‌ گه‌رماو هه‌تا چاکی ده‌کاته‌وه‌ ، ئه‌و نیوه‌ مردوانه‌ زیندۆ ده‌بنه‌وه‌ و
 ده‌گۆزین به‌ پیاویکی دیکه‌ی رۆمه‌ت سۆر و گورج و گۆل ، مه‌سیحیه‌تی
 وای زۆره‌ . خۆ له‌ برینکارتیدا هه‌ر وینه‌ی نیه‌ ، ئه‌وانه‌ی سه‌رسم ده‌ده‌ن یا
 ده‌که‌ونه‌ خوار و لاقیان ده‌شکی یا له‌جێ ده‌چن ده‌ستی بیانگاتی به‌ هه‌وت
 رۆژ ده‌یانخاته‌وه‌ سه‌ر پێ و به‌ لاقی خۆیان ده‌زۆن .

ئه‌وه‌نده‌ش ده‌ست راسته‌ که‌ پێ ده‌خاته‌ سه‌ر رکیف و دار ته‌قله‌ی جلپت
 یا گۆچانی گۆیین به‌ده‌سته‌وه‌ ده‌گرێ رۆسته‌می زه‌مانی خۆیه‌تی .

به‌یتال نامه‌ی خویندۆته‌وه‌ و له‌ ده‌رد و ئازاری ولاخان باش ده‌زانی .
 راوکه‌ر و نیشان ئه‌نگیویکی بێ هاوتایه‌ . له‌ مالی خۆیدا چه‌ند بوزدۆغان ،

چاقر ، باله بان ، زهغئوس ، شههين ، سيفج ، سونقور ، طويفورهك ، قرقل ،
قرچينا ، كوچوكرؤد ، لينكج ، قهرهقوش ، ئاتماجه و قهره كوك كه مهلى
راوين مالى كردون .

سالى يه كجار له دۆله كانى بتليسا راوه كهو ده كرى ، له يه كيك لهو
روژانه دا به دهفتهر هفتا هزار كهو راو كراوه . شيوه ي ئهم راوه كهوه
له سه ر فهرمانى خان به م جوړه يه :

سى روژ كورده كان كيو و دۆله كان ده ته قيننه وه ، بالنده و گيان
له به ره كان به ره و لاي راوگه كان دنه ددهن ، له روژى سييه مدا خان و
پياوه كانى و خلكى ديكهش دهست به راو ده كن و به لاي كه مه وه چه ند سه د
هزار كهو و مه ل راو ده كرى . جا لهو روژه وه هه تا سى مانگ كهو
ده فروشرى و خلك گوشتى مه ز و به رحيان بو ناخورى . خان بو ئهم جوړه
راو و شايت و ميه ره جانانه وه كو مه نوچيه ر وايه ماندوبون نازانى . بالنده
راو كه ره كانى يه كيان بكه وي يا بريندار بى خوى داده به زى تيمارى ده كا و
دهست ده كاته وه به راو ، هى وا هه يه سه ره تير به ر زگى كه وتوه يا بالى
شكاوه يا دندوكى نازارى پى گه يوه ، چۆنى پتويست بى دهرمانى ده كا و
چاك ده بنه وه . ئه گه ر كه وتبى و جيگايىكى خوينى تى زابى ئه و جيگايه ي دق
جار به سر كه ده شوا ، ورده ي قيو مچى و ده نكه كوله كه ي سه راوى پيكه وه
ده كوتبى و له گه ل گياى سيفير ده ي شيلى و له سه ر نازار دراوه كه ي داده نى ،
هه ر خويىكى پيسى تيدا بى له يه ك جيگا خړ ده يته وه ، جا به گويزان كه ميكي
بريندار ده كا ئه و خوينه پيسه ديته دهر و چاك ده يته وه . ئه مه يه كيكه له
ته جره به كانى خان .

له دهرمان كردنى چاودا ئه وه نده شاره زايه ئه و كه سه ي چل سال له مه و
پيش چاوه كانى ئاوى ره شى هيتابى ، خان ميليكي زور بارىك ده خاته ژير

چاوی ئاوه ره شه که ی لی خالی ده کات و چاوی کابرا رۆن ده ییتوه ، من به چاوی خۆم دیم ئەو چاوانه ی تانه یان ها توته سەر ده هه نجی هیندی و تیرکی شیا ف به میلی توژی هیلکاوێ پێدا هیتا و پاشان په رده ییکی وه کو توێکله ته نکه که ی پیوازی له سەر لا برد .

جگه له مانه له زانیاری به ننا یشدا شاره زایه ، زور به ی شوینه کانی ئەم سه را گه و ره یه خۆی نه خشه ی کیشاوه .

له بهر گ تیرگرتنی کتیب ، وینه کیشان ، خهت خوشیدا دهستیکی بالای هه یه . له شاعیریدا شیعره کانی هاوتای شیعی (حاله تی عه زمی زاده) ن ، ئەوه نده زانایه کتیبیکی عه ره بی به دهسته وه ده گرێ و چت تێدایه به فارسی ده یلیته وه ، له تورکی و فارسیدا خاوهن به هره یه . ئەو شیرهی خان به دهستی خۆی دروستی ده کا قهت ده می له هه لگه زانه وه نابن .

جار جار له سۆرمه ی باش سه رزین ده چنی و دهینه خشینتی به کی به دۆ هه زار قروش ده فروشری ، سالی دۆ دانه ی له مانه به دیاری بۆ سولتان ده نارد .

سه عاتسازیکتی بلیمه ته ، سه عاتی رۆژانه و مانگانه و سالانه و سه عاتی سه ر بورج و سه عاتی ژماره زیۆ و سه عاتی وریاکه ره وه خۆی دروستی ده کا به جۆریک که ده سکرده کانی (جان په ترۆکشیر) یان ناگاتی ، ده لێن محمه د خانی فاتیح سه عاتی له نقیمی ئەنگوستیله ی ده ستیدا بوه ، خانیس له سه ر نقیمی ئەنگوستیله که ی سه عاتیکی ئەونده ورد و جوانی داناوه که زیاتر له کاری جادۆ ده چی ، ئەنگوستیله ییکی دیکه ی ئەم جۆره م له قامکی ئەولیا به گی مه حمودیدا دچ که ئەویش زاوای خانه و خان بۆی دروست کردبو . جگه له مه موژه له کن و نه قاشیشه .

له هونه ری موسیقی و گۆرانیدا هه ر باسی نا کرێ ، مه قامی راست و

دوگا زور باش دهزانی و له گوټنی زهجل و زیکر و تهسینف و موره بهعات و
وارسقی و شهرقی و سه رچادا وهستایکه کهس نایگاتی . هر چهنده
دهنگی زور زله بهلام که دهست ده داته نامیریکی موسیقی و شیری حافز
به بیست و چوار نوسوله وه دهلی مهل به ناسانه وه راده گری .

له جولايشدا زور شاره زایه ، بهرمالیکی دهسکردی خوی پیشکیشی
مهلیک نه حمده پاشا کرد که وینهی مه گهر له میسر و ئیسفه هاندا دهست
بکه وی . خه زایش باش دهزانی ، که کوچکی خوی ناو مه ره کب ، داری
قه له م له سهر قرتاندن ، سیپای ژنی گر و کلچوکی چاوی نه وهنده ورد و به
نه خش دروست ده کا که شاره وشار به دیاری ده تیردری . جوره تیری هه کو و
پیشرو و هت دی دروست ده کا که له کاری جادو ده چی ، ته فانهت له سه دو
په نجا ته له زمی قامیش جوره تیری دروست ده کا که له تو که که یه وه تا ده گاته
په یکانی ناوه کی هلوله .

له ته پل لیداندا وهستایکه ده توانی له تیوانی چوار ته پل دابنیشی و
دهست بگه یینته هر چواریان و به شیوه ییکی ریک کاری چوار ته پل کوت
به جی یینی ، به هوی نه وهستایه وه سولتان مرادی چواره م خه جی
موشی پی به خشی . له ته پل کوتانه دا شاره زاییکی پی هاوتای هه یه .

خوای گه وره نه وهندهی هوش و زیره کتی و وریای و زانای و
تیگه یشتن داوه به م پیاوه که له سه دان پشه و هونه ر و وهستایدا که سی
ناگاتی ، جه مشیدیکه بو خوی ، نه گهر ته واوی زانیاریه کانی نه و لیره دا
باس بکه یین ده یته کیشیکی زل .

چواره کوری زرنگ و وریای هه یه ، ناویان (زیادین) ، (به دره دین) ،
(نورودده ر) ، (شهره ف) ، (ئیسماعیل) ، (شه مسه دین) ، (حه سن) ،
(حوسین) و نه وانی دیش .

جاریکیان کابراییکی ته نافاز (تورنا) ناو دیته بتلیس و له بهرده می خاڼدا لیتهاتویځ خوی پیشان ددهاو به سر ته نافدا دیت و دهچې ، خان دهلیج جا ئه مه چیه ، دینې کراسیکی تهسکی وهکو کابرا له بهر دهکا و داره دریژه که ی ئه و به دهسته وه ده گری و وهکو جالجالو که دهچیته سر ته ناف و له مسره وه بو ئه وسر ده زوا و له سر ئه و ته نافه ی (پیشکه ی مهرک) ی پیده لین هله ده بزئ و داده بزئ کابرا چی کردبو ئه ویش ده یکاته وه ، به ریکه وت یه کیک له و بزمارانه ی ته نافه که ی پیوه به ستر او ته وه دهرده په زئ و خان له سر ته ناف هله دده اته خواری ، له و کاته دا دئ بکه وئ هاوار ده کا « کورینه ئه و له ئاسمان هاتمه وه » و پیده که نن ، که ده گاته زه وئ داره که ی دهستی ده چه قینې به لام دار خوی له بهر قورسایې خان رانا گری ، دهسکې و خان ده که ویته سر زه وئ و لاقیکی دهسکې ، ده ییته هه را و هاوار و گریان ، به لام خان خوی لاقی خوی دهرمان ده کا و پاش سې روژ دیته دهر و له دیوه خان داده نیشې ، له خوشیان چند هه زار قوربانی سر دهرن و خیر و خیرات ده که ن ، خانی بابه بهر ز ئه م به سهراته ی خوی به جوریک بو من و مه لیک ئه حمده پاشا گیزایه وه که پیاو له بهر پیشکه نن خوی بو نه ده گیرا . ئیستاش له و روژه وه لاقیکی که میک ده له نگې . ئه مه به لگه ییکه بو غازایه تی و زانایه تی خان .

ئو ده روژه ی لای خان ماینه وه هه مو روژئ له به یانې تا ئیواره گوزانې بیژ و وشکه زن و یاری کران ده هاتن هونه ره کانی خو یانیان پیشان ددها و خه لاتیان له پاشا و خان وهرده گرت .

خان زور ریزی مه لایان و زانایان ده گری ، ئه وانه ی به خو یاندا راده په رمون له ولاتانه وه دینه بتلیس و خان ده یاندوینې ، ئه گهر بوی دهر که وئ که به زاستی زانا و خوینده وارن خاق و مال و باخچه و که نیز و خه لاتیان دده اتی و لای خوی جینگایان ده کاته وه ، هه ر له بهر ئه وه شه شیوی

بتلیس بۆته مهلبه ندى هه مو جوړه زانين و هونه ريك و ههر كهس شتيكى
مه به ست بى يا گير و گرفتىكى بى له بتليس ريگاي چارهى خو
ده دوزيته وه .

خيابانى خانى پايه بهرز :

ئهم باخه تيره هاوژيك لهو لاي سهراى خانه وهيه و ئه وهنده جيگايىكى
خوشه كهس ناتوانى تاريفى بكا . داره ميوه كانى به ريزى هه نده سه يى
چه قاون و به دهم باوه ده هه ژين و به ملاو به ولادا لارده بنه وه ، ته نيا دار
خورما و جه مبز و موزى تيدا نيه ده نا ههر جوړه داريك بى ليره ده هيه ، له
ناو ئهم باخه دا چهند كوشتيك كراوه ههر يه كهى خه زينه يىكى لى خه رج
كراوه ، ئه وه ندهش به وه ستايانه كراون كه هيچ كوشتيكيان لهوى دى
ناچى ، ئه وهوز و فيچقانهى ليره بهر چاو ده كهون له ولانى رومدا هاوتايان
نيه ، له قهراخى ههوزه كان ورده چه و خيزى رهنگاو زهنگ به نهخش
ژۆركراوه ده لى سه ده فكارى هيندستانه ، له ناوه زاستى ئه وهوزانه دا
باوه شيك ئاو له دهمى شير و له لوتى دبو و له زارى هه ژديها ده ژژيته ناو
ههوزه كانه وه ، هه ندى له فيچقه كان به تهوژم ئاو هه لده داته به ره و ژور و
هه نديك كوني زورى تيكراوه وهك ئاو پوژين له چل په نجا كونه وه داوى
ئاو وه كو تالى قزى نازداران په ريشان ده بى ، هه نديكيان سه رقاى بۆ
كراوه و چه رخيكيان لى به ستوه ئاو بهر چه رخه كه ده كهوئ و ده يخوليتته وه .
پلوسكى وا هيه ئاويكى باريكى لى ديتته خوار و بهر كاسه يىكى پهل
ده كهوئ ده نكيكى نه رمى به سوژ بلاو ده كانه وه ، پلوسكيكى ديكه له چهند
تاسيك ده دا و لهو سه ره وه به شيوهى باران هه لده ژژى ، هه ندى له
(فيچقه كان توپىكى ناو هلو ليان خراوه ته سه ر كه به هيزى ئاوه كه بهرز و
نرم ده يته وه فاشكهوئ .

لهم باخدا همو جوره گولی ته زلا و سقمبل و ریحان و وه نه وشه و
نهرخه وان و زینو و مله و شتر و کافور و میلاقه و میسکی رومی و میخهک و
زهمبهق و سویسن و تیرگز و بخوری مریه و یاسه مه ن و گولاله و گولی
هیرو و گه لیکه دیکه هه یه که نه و ناوه یان پر کرده له بونی خوش .

بو میوه جاتیش باخه وانی له ئیسفه هان و ته ورز و نه خچه وان را هیناوه و
نهم باخه ی به جوریک پی رازاندونه وه که وهختی سولتان مرادی چواره م
هاتوه و چاوی پیکه وتوه له سهر سوزمانا ده می داچه قاندوه .

دهریاچه دهسکرده که ی خان :

له پشت نهم باخه وه به ره و باکور کانیایوی ته قله بان هه یه ، خان لای
به ره وه ی نه و شیوه ی کرده به به نداو و دهریاچه پیکی گهره ی لی پیک
هیناوه ، ناوه که ی زور جوره ماسی تیدایه ، خان به دهستی خوی به له می
جوانی دروست کرده ، هه ندی جار مال و مندالی سوار ده کا و خوی سه ول
لیده دا و به سهر ناودا ده گه زین ، جاریکیان گوايه ژنه کان باش دانانیشن
به له م وهر ده گه زنی و چه ند ئافره تیک ده خنکین ، له وساو ده خان وازی له وه
هیناوه و ته نیا خوی جارجاره به به له م ده گه زنی و راوه ماسی ده کا .

جاریک ئاوی چیکان هه لدهستی و لافاو لایکی به نداوه که کون
ده کا و ئاو له خواره وه هه ندیک مالی ته قله بان ده با ، کورده کان دوعای
خراب له خان ده که ن ، نه ویش به پاره ی خوی خانوه کانیان بو دروست
ده کاته وه و زیانیان ده بژیی .

گهرماوی باخ :

نهم گهرماوه خوشه ی خان له (خه زینه) یه وه بو (جامه خانه) ده چی ،
سی لای روی له باخه و همو په نجه ره کانی به سهر باخدا ده زوانی ،

په نجهره کانی شوشه ی نه خشاویان تی گیراوه ، چوار چټویه په نجهره کان به نه خش هه لکه ندراون و خانه کانی عه جهم له تهوړیزه وه به دیار تی بویان ناردوه ، که لینی چوار چټوه کان به عه مبهری خاویز کراوه ته وه که بای دهره وه لیی ددها بونی خوش دینیته ژور . چوار دهوری ژوری جامه خانه — جیی خوروت کړدنه وه — کاشتی چینتی و فه خقوریه ، بن میچی گومبه زه که ی و قه راخه کانی ژوروی له سر کاشتی چینتی به ده سخته تی محمه د ره زای تهوړیزتی قه سیده به ناوبانگه که ی فزولتی له باره ی حه مامه وه توسراوه .

ناوه راستی جامه خانه له سیسه د لاوه به پلوسک ئاو هه لده ژړتی ، به رده مه ژمه ژه کانی ته خته که ی به چه شنی فهرشی میرتی نه خشاون و هر پارچه یی له ره نگیکه ، له ناهه راستی حه وزه که دا فیچقه یتک ئاو هه لده داته بن میچی سه ری و له ویوه ده ژړتیه وه خوار تی ، ئه و خزمه تکارانه ی له م جامه خانه یه دا خزمه ت ده که ن خولامی چه رکس و گورجین و وه کو مانگ ده بریسکینه وه ، هر یه که یان بایح هزار قروش خه نجهر و چه قوی جه وه هر داریان له بهر پشتینه ئاوریشه کانیان چه قاندوه ، به سولی سه ده فکاره وه دین و ددچن ده لیی تاوسی به هه شتن ، ئه م خولامانه خاولتی و په شته مالی ئاوریشم و سولی سه ده فکار ده بن بو خورشوره کان .

که له جامه خانه چټویه ئه و دیو ژوریکتی گه وریه به ناوی (ساردخانه) ، گومبه زیکتی گه وری به سه ره ویه ، ئاوی حه وز و پلوسکه که ی ناهه راستی شله یتنه ، ته وای دیواره کانی کاشتی چینتی یه و ورده مه ژمه زی تیدا راخراوه و هزاران چلچرای پیدا هاتوته خوار . لیسه وه ده چیه ژوری گه رماو واده زانی که وټویه ناو ده ریای روشناییه وه ، چونکو گومبه زه که ی ئه وه نده به رزه سه ری له ئاسمانه و هیچ دیوار و شتی دیار نیه ، دیواره کانی له سر ئه و کو له کانه یه که ناویان به بلور و شوشه ی ئه ستور و قه ندیل و

چلچرا پز کراوه و سهرهوه‌شیان یه‌کیارچه شوشه‌یه ، ئەو شوشانه کانی
له سهرهوه هه‌تاویان لێده‌دا ژۆره‌وه ده‌بیته رۆژی رۆناک .

به‌شی ده‌ره‌وه‌ی گه‌رماو و جامه‌خانه باخه به‌هه‌شته‌که‌یه که هه‌زاران
بولبول و مه‌لی خۆشاواز ده‌نگیان لێ هه‌لبژیوه و له‌سه‌ر ئەو دارانه لقاولق
ده‌که‌ن . هه‌وزیکی گه‌وره له ناو گه‌رماوه‌که‌دا یه رۆی ئاوه‌که‌ی پزه له
گه‌لای میخه‌ک و گوله‌باخ که بۆنی خۆش بلآو ده‌کاته‌وه ، له هه‌مو ژۆره
به‌چکۆله‌کاتیشدا قوله‌تین هه‌یه ، جۆرته‌کانی به‌ردی مه‌ژمه‌ژن و ئەوه‌نده
وه‌ستایانه تاشراون پیاو هه‌ز ده‌کا ته‌ماشای کا ، هه‌ندیکیان له شه‌وه و
پیرۆزه و کاره‌با و گوێ ماسی و یاقیقه‌یه‌مه‌نی و به‌ردی سیلانی ،
کۆله‌که‌کانی ئیوان جامه‌خانه‌که‌ش له به‌ردی سماق و مه‌ژمه‌ژن و به‌جۆریک
تاشراون که مۆر هه‌لکه‌نه‌کان زات نا‌که‌ن ده‌سکارێ بکه‌ن یا کاری لێ بکه‌ن،
که‌چی وه‌ستا پیشوه‌کانی ئاویان به‌ ناو ئەم کۆله‌کانه‌دا راکیشاوه . هه‌مو
لۆله‌کان و تاسی ئاو به‌ خۆداکردن زیز و زیون ، هه‌واکه‌ی ئەوه‌نده سافه و
ساخه پیاو له دوا‌ی که‌میک دانیشن هه‌ست ده‌کا غومری تازه بۆته‌وه .
زۆر شیعی خۆش سه‌باره‌ت به‌ گه‌رماو گو‌تراو له دامینی گومبه‌زه‌که به
خه‌تی خۆش تۆسراوه .

ئەو ناتره ناسک و نازدارانه‌ی له‌شی نه‌رم و شلیان به‌ فوته‌ی ئاوریشم
داپۆشیوه و کا‌کۆلیان په‌ریشان کردوه ، به‌ کیسه‌ی نه‌خشین و سابۆنی
بۆنخۆشه‌وه به‌ ده‌ورتدا دین و ده‌چن پیاو هۆش له که‌لله‌یا نامینی . له زۆر
لاوه مه‌نقه‌لێ بخۆر و عۆد و عه‌به‌ر ده‌ستۆتی و بۆنی خۆش بلآو ده‌کاته‌وه .

به‌ کورته‌ی بلیم زمان و قه‌لم له وینه‌ کیشانی ئەم سه‌را گه‌وره و پاخه
به‌هه‌شته و گه‌رماوه بچ هاوتایه‌دا ده‌سته‌وستانه ، ئەو ورده کاری و ناسکی و
زه‌ریفیه‌ی تیاندا به‌خت کراوه وینه‌ی ئیه . من خۆم چل سا‌له‌ خه‌ریکی

گه شتم شتی وام له هیچ کوییهك نه دیوه ، وه ستاکانی ئیره ده ستیان داوه ته
هر کاریک ناته واوی یان تیدا نه هیشتوته وه ، جا ئهم هه مقو شته چه ندی
تی چوه هر خوا خوی دهیزانی •

که (سولتان مراد)ی داگیر کمری به غدا هاتوته ئهم گمرماوه خوی بشوا ،
دهبینی ناوه سارده که ی بونی گولاوی لیدی و ناوه گمرمه که ی بونی بوخوژ ،
له ژوریکدا پینچ خولامی چاو رهشی کاکول دریژ بو ناتری و له ژوریکی دیکدا
پینچ کیز ی ناسکوله ی هیشتا نه پشکوتو ئاماده ی خزمن ، نه وهنده شاد ده بین
ده لئ (ئهری چ ده بو ئهسته موئی منیش گمرماویکی ئاوی تیدا بوايه !) ئیممش
که له گمل مهلیک ئهمحمد پاشادا هاتینه ئهم گمرماوه پاشا گوتی « وینه ی ئهم
گمرماوه له هیچ کوی ییکی دنیادا نیه ! »

باتگ هیشتنی خان بو پاشا :

که پاشا له گمرماو هاته دهر ، له سه ر ده ستوری خانی پایه بهرز سفره
ریز کرا ، دهوری زیوی پز له خواردنی خو ش و بو نخو ش داندان ، زور به ی
خواردنه کان بریتی بون له کوکی پلاو ، زه عفهران پلاو ، چلاو پلاو ، بریان
پلاو ، دهور پلاو ، شله پلاو ، دهرمان پلاو ، عود پلاو ، عه مبه ر پلاو ،
کفته پلاو ، فستق پلاو ، قاورمه پلاو ، بادام پلاو ، کشمش پلاو ، ماستیا
چۆبه ره ، قرتی چۆبه ره ، لاکشه چۆبه ره و گه لیک چۆبه ره ی دتی ، خو
پلاوی گوشتی که و وه نار پلاو و که بابی هه مه جوړه هر باسی نا کرئ •

خولامه کانی خان که به سه د ته رزه رازا بونه وه په شته مالی سورمه داریان
به ستبو و یه کی یه ک سینتی به ده ستوه ده یان هینایه به رده می
پاشا چۆکیان داده دا و پتیشکیشیان ده کرد ، ئهو خاولی و که وچکی نقیمدار و
کاسه و قایی چینی به ی لیره ریز کرابون من ناتوانم باسیان بکه م، پاشا و
خان ، له کوژه کانی خانیش (زیادین) و (به دره دین) و (توره دین) و (شه رفه دین)
له ملاو له ولای پاشا له سه ر ئه ژتو دایشتبون ، پاشا نانخواردن مه سینه و
له گه نی زیر هات و به سابونی بو نخو ش ده ست شو را ، دوا به دوای ئه وه

سفره يىكى دىكە راخرا ، كەۋچكى سەدەف و دارگويز و ئاسن و سىلان و ياقىق داندىرا ، پەنجا خزمەتكارى ئىسك سۆك پەنجا كاسە بەدەستەۋە ھاتنە ژور ، پەنجا جۆرە خۇشاويان ھىنا كە بە قەندى شام و نەباتى ھەما گىرابۆنەۋە ، لە پاش خورانهۋەى ئەۋەش مەسىنە و لەگەنى دىكە ھات كە لە فەخفۇرى و نقيمدار بۆن . جا لە فنجانى چىنىدا قاۋەى يەمەنى و سەھلەب و فزىجى و چاى بادىيان و پالتودە و شىر ھات و خورايەۋە .

ھەمۇ رۆژى بەيانىان چەند جۆرە شىرىنى و مەربا و دۇشاۋى رىئاس و كەبادى سۈپىركراۋ و شەققاير و خەيار چەمبەر و ئەم جۆرە شتانە دەھات ، بۆ نيۋەزۆش ئەۋ بەزمە رىككەخراۋە كە باسما كەرد و شەۋانەش ھەروا . ئەۋ دە رۆژ و دە شەۋەى پاشا مىۋانى خان بۆ بەم جۆرە خزمەت كرا ، سى ھەزار وشىست ئاغا و سەگوان و سارىجە تا دەگاتە مەيتەرەكانىش خواردىيان لە لايەن خانى پاىە بەرزەۋە بۆ دەھات و تەناھت يەكبارگىرىش ژەمىكى بىن تۆرەكە و ئالىك نەبۋە . قاۋەى ئەم عالەمەش ھەر لەسەر خان بۋە .

رۆژىك پاش نانخواردن بە پاشاى گوت «ئىمە چەند پالەۋان و تەزدەستمان ھەن ئەگەر ئارەزۆت لەسەرە با بچىنە كۆشكى خوارەۋە كە بەسەر مەيداندا دەزۋانى كەمىك تەماشىاى عىلمى سىميا و ئەرز ھىنانەۋەيەك و شتى سەير بىكەين ، » پاشا گوتى « قەيدى چىە با بچىن بىان بىنين ، » چۆن لەۋ ھەيۋانە دانىشتن كە بەسەر مەيداندا دەزۋانى و ھەر چوار دەۋرى مەيدانىش ھەشامەتتىكى زۆرى لىن كۆ بۆبۆۋە و چاۋەزۋان بۆن .

كارە سەيرەكانى پالەۋانان

لە پىشەۋە پالەۋايتىكى عەجم بە ناۋى (زەن گوزەر) كە بەرگىكى كودەرى رەشى لەبەر كەردبۆ ھاتە بەردەمى پاشا و كۆقوشى بۆ برد ، ناۋى پىنغەمبەر و چوار يار و دوازە ئىمامى ھىنا ، دوغاي بۆ سولتانى عوسمانى و

مهليك ئەحمەد پاشا و خانى پايەبەرز و كۆزەكانى كرد و ئىجازەى خواست
 كه دەست پىن بكا ، سەرىك بە غار سەرانشەرى مەيدان گەزا و ئەوەندە
 خىرا روپى ئەسپى و یرغەى نە دەگەشتى ، جا كه هاتەو بەردەمى پاشا يا
 ئەللای گوت و تاوى خويدا لە هەواو سى جار خۆى هەلگىزايەو و
 كەوتەو جىي خۆى ، ديسان كۆترانە خۆى هەلدا و لە هەوا چوار خولى
 خوارد و خولاو هىچ كوئىكى نەدەبيندرا بىق بە دانە تۆپىك ، ئەمجار
 بە سەر دەست و لاقداد وەكو پىچكەى عەرەبانە تل بۆو و لەسەرەو
 گەشتە ئەو سەر .

لە ناوەزاستى مەيداندا پارچە قوماشىكى شازدە گەزىيان بۆ راخست ،
 سەرىكى ئەو قوماشەى گرت و وەكو برۆسكە خۆى فزى دايە ئەو سەرى
 پى ئەوەى يىلئى قوماشەكە بىجۆلئەو . ئەمجار لە دۆ جىي نزيك بە يەك
 سى پەرداخى شۆشەى لەسەر يەك دانا و بە يائەللایەك خۆى هەلدا چو
 سەر ئەو پەرداخانە راوەستا ، نە خۆى جولا و نە شۆشەكان شكان ، جا
 دابەزى و هەر لايە سى پەرداخى دىكەى خستە سەر ، بۆن بە شەش پەرداخ،
 ئەو شۆشانەش ئەوەندە تەك بۆن لەوانە بۆ بە فۆ بۆخىن كەچى ئەم چل
 پەنجاشەقاو دۆر كەوتەو و لەو سەر بەغار هات گەشتە كن پەرداخەكان ،
 زىقاندى و خۆى هەلدا هەر پىيەى چو سەر ريزىك پەرداخ راوەستا خوا
 دەيزانى نەخۆى و نە شۆشەكان جۆلەيان نە كرد . هەر لە وێو كۆتوشى بۆ
 پاشا برد و هاتە خوارەو .

دیمەنىكى سەمەرى دىكە :

لەمەوپىش باسى (مەلا محەمەد)م كردبۆ كه سوارى ئەو بارگىرە لاتە
 بۆبۆ و چى كرد ، ئەمژۆش بە هەمان سەر و گويلاكى چلكن و دزاو و
 مێزەرى هيلانە لەگەلگەى ئەو و بە جلە شۆلەكانى هاتە مەيدان ،

سه لاميكي له پاشا كرد و به كوردی گوتی « ئه وه بۆچی بۆ نانخواردن بانگم
ناكهن و بۆ ئهم به زمه له دوام ده تيرن ، ده تانه وی شتی سه يرتان بۆ بكهن ؟ »
خوی توژه كرد و جیتیوی دا و زماندریژی کرد ، پاشان گوتی « حهیه
عه له سه لا ، وه جاهی خان ههر رۆن بێ ، ئهم پاشایهش خۆش بێ ، گیانی
(فيساگۆرس) و (ئهبو عه لی سینا) و (ئهبو حارسی) برای شاد بێ » ،
جه واليكي له سه ر ئه و جفه دانا كه پاله وان زهنگوزه ر كيشا بۆی و دهستی
هه لبرێ و گوتی : « خه لكينه گوتان لێ بێ ، ئه گه ر ئیوه به راستی پیاوی
خوا بن خۆتان له بهر ته ماشای من راده گرن ، ده نا هه تا زوه بۆی ده رچن »
ئه مجار هه رچی شتیکی له بهر دابو دایكه ند و خوی رۆت و قوت كرده وه و
به ناو مه يداندا گه ژا و سوژا و هاته وه لای جه واله كه ی و گوتی « خانی
خۆم و ئهم پاشایهش ، وا به رۆتی گه ژانی منتان به لاوه بێ ئه ده بییه چونكو
لاتان وایه من كیر و قونم هه یه ؟ نا كاکی خۆم وا نیه ، ها ، باش تيم
فكرن ، » به بهر چاوی هه مۆمانه وه كه به بهر ده ماندان تیه ژێ پاش و پيشی
ساف و لۆس ه یچی پتوه نه بو له پسته كه ی به و لاوه ! هاته وه لای
جه واله كه ی و یه كه په شته مالی عه ده نێ پز نه خش و نیگاری هینایه ده ر و له
پشتی خوی به ست و كه وته سه رمه قولات و خۆ هه لدان و له سه ر ده ست
رۆیشن له م رۆیشه ئیدا هاواری ده كرد « ئه ی ئاقلینه ... ئه ی خاقلینه ...
ئه ی ... واوا لیکراوته » یه كه یه كه ناوی خویان باب و باپیری پیاوه کانی
پاشای دینا و قسه ی پیده گوتن . ئه مجار هه ستایه وه و له بهر چاومان
په شته ماله كه ی له خوی كرده وه و هاویشه سه ر شانی ، كه ده بینین گه ل و
گویتیکی پیاوانه ی باشی لێ ده ركه وت . دیسان كه وته هه لبه زین و خۆ
هه لدان و فزین ، له کاتی به رزبۆنه ویدا كیری گرت به دهسته وه و كه وته
میز پزژین كردنی ئه و خه لكه ی راوه ستابۆن ، ئه وه ی توانی بۆی ده رچو و
ئه وانی دیکه ی به میز ته ژ كرد ، خه لكه كه ده ستیان به بۆله بۆل كرد « ئهم

کابرایه تا ئیستا نه بۆ که چچ ئهم هه مو بارانه نه حله تیه ی له کوئ هینا پیسی کردین ،» به لام کورده کان که وا دیاره شاره زای مه لا بۆن دهستیان بۆ میزه که ی ده گرتوه و له دهمو چاوی خۆیانان هه لده سو ، مه لا هه ر به هه لبه زین و میز کردن خۆی گه یانده جینگای پاشا و خان و له پیشا خان و کوزه کانی هه لاتن ، پاشاش به لاحه وله والا گوئن هاته وه ژور ، ئه و دۆشه گه زیژدروانه ی ئه وانی له سه ر دانیشتبۆن مه لا ئه وه نده ی میز له سه ر کرد دهنگوت که وتوته ژیر لافاو ، خان به پیکه نینه وه گوئی « کوزه گولله ییکی لیدن ئه م پیدینه » ، مه لا هاته وه جیی خۆی ، که چچ ده بینن نه په شته مای پیوه یه و نه کیر و نه میز ، جینگا کانش هه مو ی وشک و برنگ وه کو هیچ نه بۆی . پاشا هه ر ئه وه ی بۆ مابۆوه سوبحانه لالا بلێ و سه ر بله قیئێ . خان که وله سمۆره که ی به ری خۆی دا که ندای به مه لا و گوئی « مه لا ، له به ر خاتری من هه ندێ کاری سه یر و مه ترسی دارمان پیشان بده » ، مه لاش گوئی « به سه ر چاو » .

مه لا گوئی « خان ، فه رمان بده ده رگا و پله کانه کانی ئهم مه یدانه داخه ن تا شتی خۆشتان نیشان بده م » ، خان فه رمانی دا ده رگا و پله کانه کان داخران و مه یدان وه کو قه لاییکی قایمی لی هات ، مه لا له جه واله که ی نه ختیک په ژۆ و لۆکه کوئی ده رهینا ، هه ر کون و که له به ریکی له ده رگا و دیواره کاندا هه بۆ گرتی ، هاته وه سه ر جه واله که ی و په رداختیکی ده رهینا یه کدۆ قوم ئاوی خواردوه و په رداخه که ی هاویشه وه ئاو جه واله که ، ئه مجار کیری ده رهینا و ده ستی به میز کردن کرد ، هه ر ئه وه نده مان زانی نه و مه یدانه دا ئاو هه ستا و به رز بۆوه و تا ده هات زیادی ده کرد و شه پۆلی ده دا ، خه لک که دیتیان ئاو له ئه ژتویان تییه زی که وتنه هه را و هاوار « کوزه ده رگامان لی بکه نه وه ، ئه ی هاوار من مه له نازانم ، کوزه بۆ خاتری خوا . . . » پاشا توزه بۆ به خانی گوت « خان ئه مه چیه ، له ئاو مالی تپۆدا

خەلك بخشكى؟» خان گوتى « پاشا ، مەترسە ، خىككىنى تېدا نىە ، ئەمەش
هونەرىكە ، نەختىك خۆت بگرە » ، خەلككە زانىان نە خان و نە پاشا بە
ھاوارىانەوۋە نايىن ، پەلەپەلىان پىكەوت ، دەستيان كۆرد بە خۆ رۆت كۆردنەوۋە ،
ھى وا ھەبۆ بە رۆت وقوتى مەلەى دە كۆرد ، ھى وا ھەبۆ لەبەر يەككىكى دىكە
دەپارزايەوۋە رزگارى بكا ، ھەندىك دەچۆنە كۆلى ھاوژىككىيان و ھى واش
ھەبۆ شادە و ئىمانى دىنا و خۆى بۆ خىكان ساز كۆرد بۆ ، لەناو ئەو مەيدانە
گەورەيەدا ھەراو ھۆرىا و قىز و ھۆزىك بۆ ئەو سەرى دىار نەبى ، ئەمجار
(مەلا محەمەد) لە جەوالەكەى دۆ جامى دەرھىنا و دانىشت بە جامىك ئاوى
ھەلدىنجا و دەيكردە جامەكەى دى ، ئەوۋەندەى بلىي يەك دۆ لافاۋ نىشتەوۋە و
دلوپىك ئاۋ نەما!... جا سەرى ئەو خەلكى ناۋ مەيدانەكەت كۆردبا يەككىك
خۆى بە شىشى پەنجەرە ھەلواسىوۋە ، يەككىك رۆت و قوتە و جلكەكانى خۆى
خستۆتە سەر سەرى ، يەك چۆتە سەر دىوار و يەككىكى دىكە سواری كۆلى
برادەرمەكەى بوە ، پاشا و خان ئەوۋەندە پىكەنن بۆرانەوۋە ، ئەو ھەزاران
رۆت و قوتانەش لە تەرىقى خۆيان دەشاردەوۋە و رۆيان كۆردبەوۋە دىوار و
نەياندەزانى چ بكن ، ھەندىك دەپارزايەوۋە « كۆرە جلكەكانم ... ئاى
خەنجەرەكەم ... » ، بەزىمىك بۆ ھەزار سالى دى بەزىمى وا خوش رى
ناكەۋىتەوۋە .

(مەلا محەمەد) ھات و لە بەردەمى خان و پاشادا راۋەستا ، خان
پىي گوت « مەلا تۆ سەرى ئەم پاشايە تۆزىكى دىكەشمان پىشان بدە
ئىدى داۋاى زىاترت لىن ناكەين ، » پاشا گوتى « خان پىاۋى چابە ، ئەم
جادۆگەرە دەر كە زراۋى پىاۋەكانى برد » ، خان گوتى « پاشا گوتى مەدەيە
ھىچ نىە ، » پاشا كە زانى خان ھەزى لىدەكا ، ناچار گوتى « باشە بەلام
با شىتىكى خوشمان پىشان بدا » .

(مهلا محمه مد) هاته وه كن جه واله كهى دهر ازه يكي ره نكاوزه نكي
 دهرهينا و خستيه ژير پشته ماله كه يه وه و كه ميك له سهرى دانشت و دوايي
 له ناو جه واله كهى ناوه ، ههر نمونده مان زاني خشه خش و جو له جو له
 جه والي پيدا بو و سهرى ماريكي زور زلي لي هاته دهر ، مار ورده ورده
 له جه والي دهر چو و له بهر هه تاو له سهر نهو له خو ي هه لخت و له بهر
 چاومان پوچا يه وه ، پاش نه ختيك جو لايه وه ، چاوه كاني وه كو چرا
 بريسكانه وه و دداني وه كو دداني فيل له لالغاوه ي سهرى دهرهينا و له شي
 وه كو ريوي تو كي لي هات ، نيو سه عاتيک مایه وه ههر ده هات و زل ده بو
 هه تا نه ونده ي فيليكي لي هات ، نه مجا گه زا و به دهرى خويدا سوژا يه وه و
 هاته وه كن مهلا ، مهلا گوتي با تاويك سواي نه داعبا يه بهم ، كه لي نيک
 كه وته وه داعبا کلکيكي وای له مهلا دا ننگه وقوچي خست ، نه وانه ي له
 مهيدانه كه دا بو ن گوتيان نه شته و له مهلا بكا ئيمه چ ليده كا با
 هه لين ، ههر چو نيک بو دهر گاي لاي چيان شكاند و وه كو لافاو رايان
 كرده دهر ي ، مهلا له جه واله كهى خو ي دار ته پليكي دهرهينا و يه ك دو جاري
 له هه ژديها دا هه ژديها سهر و كلكي بهرز كرده وه و مهلا سواي بو به ناو
 مهيداندا كه وته گور گه لوقه ، ئاگر له دهم و كونه لوتي ده هاته دهر و ههر
 چهند جاري كلكي له نه رز ددها كو ليك ته پ و تو زي بهرز ده كرده وه ،
 خه لك خو يان ده هاويشته په ناي يه كتر و ده لرزين ، زور كهس بورا يه وه ،
 ته نانه ت سهر نانه وا قور به سهره كه مان فيي لي هات و له و ناوه دا كه وت .

پاشا زور نازمه ت بو بانگي كرد « كوزه مهلا محمه دي نه حله تي
 نه مت له بير نه چي ها ، باشه ؟ » (مهلا محمه مد) كه زاني پاشاي ته واو توژه
 كرده به سواي هه ژديها هاته به رده مي پاشا و پتي گوت « پاشا دوعاي
 خيرم بو بكه ، خوا حافيز » ههر به سواي له دهر وازه ي قه لا چوه دهر ي و

به بهر چاومانه وه رۆی کرده چیاکان و له چاوان بۆ • دیسان خه لکه که
له مهیدان کۆبۆنه وه و بۆ به خه لبه خه لبی باسی مه لا •

نامیره کانی عیلمی سیمای مه لا :

ئه و جه والهی (مه لا محمه د) هه ره له و ناوه دا که و بۆ ، خان گازی کرد
« ئاده ی ئه و جه والهی مه لا مان بۆ یێن با چاویک به ده زمایه کهیدا بخشینین »
پاشا هه زی نه ده کرد گوئی « تو خوا خان ئه م شته نه حله تییانه فرۆی ده ، »
به لام خان گوئی « نا پاشا نا ، با که میکی ته ماشا بکهین » •

زاری جه والیان کرده وه و ئه م شتانه یان لی ده رهیتنا : داوه به نی باریک
له خورۆ و به رگن و توکی و شتر ، که ندر ، چه ند دانه قوتو که ده رمان و
شتی سه یریان تیدا بۆ ، درکی په یکوڵ ، کافور ، میوی هه نگوین ، قیر ،
عود ، عه مبه ر ، قه تران ، پلیان ، زه قوم و شتی دۆ ، پارچه په رۆی جاو و
چینی ره نگاوژه نگ و مه خمه ری کاشان و توتنی شام ، که هه مۆیان شر و
چلکن بۆن و یه ک مانقریان نه ده هیتنا ، له ناو چه ند قوتودا رۆن و مه لحه م و
نوقل و به له چه کی کاله ک وشۆتی و ئارد و کوله که هه بۆ ، له ناو چه ند
قومقومه دا مه ره که ب و ئاره ق و سرکه و شه راب و نه وت و سه نده لۆس •
پارچه ی سه لکی مه ز و بز و پێچکه کانیا ، که لله سه ری شیریک ،
ژماره ییکی زۆر مار و دۆشک و هه زار پیتی مردۆ ، سم و که لبه ی که ر و
ئێستر و ئه سپ و به راز ، له ناو چه ند قوتو ییکی دیکه دا گوئی ماسیلکه و
که لله سه ره کوئیکی ئاده مزاد و چه ند پارچه ییک له که لله ی شیر و پلنگ ،
پارچه ی که و لی جانه وه ران وه کو سمۆره و ده له ک و قاقوم و وشه ک ••• که
بایج پۆلیک نرخیان نه بۆ ، پاشا به سه رسۆزمانه وه پرسۆ « گیانه که م خان ،
ئه م خرت و پرته بی سۆدانه ی بۆ چیه ؟ • خو ئاره ق و شه راب و سرکه ش
هه یه ! » خان گوئی « پاشام ، ئه م کابرایه سی ساله لیزه یه ، به درۆیاتی ئه م

ماوهیه نه توتن و نه قاومی تام نه کردوه ، روژ به روژوه و شهو نوژ دهکا ،
 تا ئیستا ئهومی به چهقو کوژرایتتهوه و خوینی رژییت و گیانی دهرچوبی
 نهیخستوته زاری ، هیچ نوژیکی به قهزا نه گیزاوهتهوه . ئهم له شاری
 (مهراڤکوش)ی مهغریب ئهم عیلمه فیتر بوه و ئهمرو بۆ رابواردنی ئیهوه
 پیشانی دا . بهلام با من پیتان بلیم ئهومی دیمان ههموی خهیا له و هیچی
 زیانی بۆ کهس نیه ، « پاشا گوتی «ئهدی ئهم گیان له بهره زیندوانه ی گرتوه و
 ئهم کهولانه ی خۆ کردوتهوه بۆ چهته ی ؟ » خان گوتی «پرسیاره کهت به جیه ،
 ههرچی شتیکی پیشانی داین به هوی ئه و شتانهوهیه که خوا دروستی
 کردۆن ، ئهمهش پتویستی به ته زدهستی و چالاکیه . بۆ نمونه : روژیکی له
 خوی ههلسۆ له بهر چاوی ئیمه ئاله تی پیاوه تی پتوه دیار نه ما ، هه ندیک
 بۆن و دهرمانی بلاو کردهوه له بهر چاومان وهک بفری و ده بیندرا ، به
 قومقومه ئاوی ده پزژاند خهک لایان وابو میزبان پێدا دهکا ، چۆرێک ئاوی
 رشته سه ر زهوی پیمان وابو الاغوه هه ستاوه خهک هاواریان لی بهرز بۆوه و
 خویانیان رۆت ده کردهوه ، ماریکی له جه واله که ی دهر هینا له بهر چاومان
 بۆ به هه ژدیها ، بهلام ئهوا له ترسی تو هه لات و جه واله که ی لی بهجن ما ،
 ههرچی پارچه که ولیک له م جه واله دایه ده توانی له بهر چاوی بینه ر به زیندوی
 پیشان بدا ، ئهمانه ی بویه هه لگرتوه . » پاشا گوتی « جه والی ئهم جادوکاره
 لابه ن ، من هه ز له یاری پاله وانی ته قله باز ده کم ، « دیسان پاله وان
 زه نگوزه ریان گاز کردهوه ، هات و ته پله که ی خوی لێدا .

سه ربانی مالی خان له لای خوژه لات له ههمو بانه کان بهر زتره و لای
 خواره وه ی به کپارچه گه لیه که کهس ناویرێ ته ماشای خواره وه بکا ، دۆ
 ئه وه نده ی مناره ی سه لیمانه بهرزه ، یهک دۆ روژ پێشتر هاتبۆن بهرده کانی
 ئهم ناوه یان شکاند بۆ و تهختیان کردبۆ و لیان لی رۆ کردبۆ ، ئهم پاله وانه

ده‌یزانی لیره یاری پی ده‌کری ، ناردبوی یه‌ك هۆز پهن و گلی نهرمیان له
سهربان بو دانا بو .

پاله‌وان هاته به‌رده‌می پاشا کز توشی بو برد و گوتی « گه‌ورهم مه‌لیک
پاشا تکاییکم هه‌یه ئه‌گه‌ر لیم قبول ده‌فرموی ته‌شریفه‌یتته ئه‌و
شانشینیه‌ی به‌سه‌ر چیدا ده‌زوانی ، تا بزانه‌م چیتان پیشان ده‌ده‌م ، » پاشا و
خان و ده‌ست‌وپتوه‌ند گواستیانوه‌ ئه‌وی .

تاقمی پاله‌وان ده‌ستیان به‌ده‌ف لیدان و ده‌هۆل کوتان کرد ، پاله‌وانیش
رویشته سهربان هه‌ندی دوعای کرد و گوتی « خه‌لکینه ئه‌مه‌ی من ده‌یکه‌م
هونه‌ر نه‌ ئه‌مه‌ خو فیدا کردنه ، له‌بیرم مه‌که‌ن و دوعای خیرم بو بکه‌ن . ده‌ی
سه‌له‌وات له‌ پیغه‌مبه‌ر بدن و منیش خوا حافیز ، » ئه‌و زالمه‌ هۆزه‌ پز له
په‌ین و خۆله‌که‌ی خسته‌ ژیر قونی قایمی کرد و خۆی له‌و به‌رزایه‌ی دۆ مناره‌وه
هه‌لدایه‌ خواری ، وه‌کو هه‌لۆ به‌ فزین هات پیش ئه‌وه‌ی بگاته‌ زه‌وی له‌سه‌ر
جه‌واله‌که‌ی ژیر خۆی سه‌رمه‌قولا‌تیکه‌ی لیدا و به‌ ساخ و سه‌لامه‌تی گه‌یشته
زه‌وی و راست بووه ، ئه‌سپه‌ک له‌وی راگیرا بو سواری بو و هاته‌وه‌ خزمه‌ت
پاشا ، پاشا یه‌ك کیسه‌ قزوشی دایه و گه‌زاینه‌وه بو کوشکی سه‌ر مه‌یدان .

دیشان ده‌سته و دایه‌ره‌ی پاله‌وان ته‌پلیان بو لیدا ، پاله‌وان یه‌ك
چه‌کوچ و دۆ بزما‌ری گولم‌یخه‌ له‌ گیرفانی ده‌ره‌یتنا و گوتی « ئه‌گه‌ر خان
ئیزنه‌م بدا من به‌م دیواره‌ هه‌شتا گه‌زیه‌دا هه‌لده‌گه‌زیم » خان گوتی « ئیزنه‌م
دای سه‌رکه‌وتو بی ، » پاله‌وان هاته‌ بن دیوار ، تو‌زی دوعای کرد و ده‌ستی
هه‌تا کوئی بزێ کرد یه‌کیک له‌ دۆ بزما‌ره‌که‌ی دا‌کوتا ، چه‌کوچه‌که‌ی خسته
به‌ر پشتی و خۆی هه‌لدایه‌ سه‌ر ئه‌و بزما‌ره‌ که‌ درێژایه‌یه‌که‌ی قولانج و
نیو‌یک بو و سه‌ی قامک زیاتری چۆبوه‌ ناو دیواره‌که‌وه ، له‌سه‌ر بزما‌ر
دانیشته‌ و هه‌ندی جو‌له و یاری سه‌یری کرد و له‌سه‌ر ئه‌و بزما‌ره‌ هه‌ستایه‌

سەر پىن و بزمارة كەي دىكەشى لە بەرزتەرا داكوتا و خۆي ھەلدا چوو ھە سەر
 ئەو ، وەكو ماریتلكە خۆي لى ئالاند و سەر و لەشى بەرەو خوار شۆر
 كردهو و بە چەكۆچ لە بزماری خوارەو ھى دا تا شل بۆو ھەرى كىشا و
 ھەستايەو ھە سەر بزماری سەرى ، بە پىن لەسەرى راو ھەستا و ديسان بە چەكۆچ
 بزمارة كەي لە ژۆرۆتەر داكوتا و لەسەر ئەویش گەلىك ھونەركارى كەرد و
 ئىدى وەكو ئەو پىشۆ بزماری خوارپى ھەرىتا و لە ژۆرۆتەر دايكوتا ،
 ھەتا بەقەد بالاي تۆ پياو بەرز بۆو كىسە توتنە كەي لەبەر پىشتى ھىتا ھەرى و
 خستى ھەرى بزماری خوارەو و خۆشى لاقى ھەرى لەسەر بزماری سەرى بۆ
 قەتئەي تىكەرد و سەرى خستبەو سەر بزمار و لاقەكانى لای ژۆرۆي دەلەقاندە .

بە كورتى بلىن چل و ھەوت جار بزماری چەقاند و ھەلىكىشا ھەرىتا
 گەيشە سەربان ، لەوئى بۆيك دوعاى كەرد ، بزمار و چەكۆچ لىكەدان و
 فۆزى دانە خوارەو ھەواواری كەرد « موسلماننە ، ئامپىرى دەستى من
 چەكۆچ و بزمار بون ، وا ئەوانىش نەمان ، جا من چۆن پىشە خوارى ، چارم
 نىە خۆم بەردەدەمەو ھە . خوا خۆي ئاگادار پىن من گەردنى ئىو ھەم لە خويى
 خۆم ئازا كەرد ، دوعاى خۆم بۆ بكنە » ئەمەي گوت و لە گىرفانى جۆتىك
 دەسكىشى ھەرىتا لە دەستى كەرد و پاشا بىسىلا كەردن خۆي ھەلداشت ،
 خەلك ھاواریان لى ھەستا گۆتيان پالەوان خۆي كوشت ، بەلام
 دەسكىشەكانى دەستى پالەوان لە ئاورىشم چەندرا بۆن و ھەرىەكى پەتتىكى
 بارىكى ئاورىشمان پىو ھە بۆ كە سەرىكيان لە سەربان بە دۆ بزماری قايمەو ھە
 بەسترا بۆنەو ھە ، كە ھات بگاتە زەوئى لاقى لە دیوار توند كەرد و بە گورجى
 ھەردۆ دەسكىشە كەي لە دەستى خۆي دامالتى و بە ئاسپا پى نىشتەو ھە و قىت
 راو ھەستا . پاشا دۆ لالەو پىچ زىرى بۆ ھەلدا .

لە كاتىكدا ئىمە سەرى ئەم ھونەركارى بەمان دەكەرد ، خرمى يەككە
 لە فەرمانزەواكانى ھەكارى كە ئەزۆ بە ئەزۆي خان دادەنىشت پياويكى

زانا و ماقول و چله بې بۆ ، (مه لا عه لى) يان پېده گوت • ئەم پياوه له شاخه وانيدا ناو بانگى ههيه ، كه ئەمەى دى ره گى كوردايه تى بزوت ، به خانى گوت « ئەرى گه وره م ، كابرايىكى بېگانه ي دز به بيا توى كه مه ندبازيه وه سهر كه وېته سهربانى مالى تو ، گوايا شه و ناتوانى به هه مان ريگادا سهر كه وېت و كرده وه يىكى ناپياوانه ي لى رۆ بدا ؟ تو بى ئەوهى بير له وه بكه يته وه چه پله ي بۆ لېده دهن و زېربارانى ده كهن ؟ من وه كو ئەم كابرايه نه مكر دۆته پېشه ، به لام فهرمون چاوم ليكه ن »

ئەمەى گوت و چوه خوارى ، له بن ديوار كه و له سمۆزه كهى خۆى داكه ند و كه ميك به پياسه گه ژا و گوتى « ئەم پالەوانه به چه كوچ و بزمار سهر كه وت ، چاو له من كه ن بزنان چۆن سهر ده كه وم ؟ ، هه ر وا ده ستى له ديواره كه خشاندا تا په نه جى له درزى به ردېك گير كرد (ياچه ي) گوت و خۆى هه لېرى قامكى لاقيشى گير كرد و ئيدى هه روا وه كو مارمىلكه يه ديواره وه تۆسا و رۆيى هه تا گه يشته سهربان ، له وېش دۆ سى جار به سهر ديواردا ها توچۆى كرد و پاشان به پله كانى ديوى ناوه وهى كوشكدا ها ته خوار و ها ته لاي خان دانېشته وه و داواى لى بوردنى له پاشا كرد • پاشا گوتى « به گم ، من له لىها توپى تو قسه م نيه ، سالى په نجاو سى كه له هه كارى يه وه ها توپىته ديار به كر ناو بانگتم زانيق ، پى خوشحالم كه لېره ش دۆباره ده ت بېنه وه ، » يه ك كيسه قروش و قاتيك خه لات و ئەسپىكى پى به خشى و نامه يىكى دۆستانه شى پيدا نارد بۆ خانى هه كارى •

پېشه و كاره ده ستيه كانى شارى بتليس :

يه كه م كه س كه له كارى ده ستيدا ده بى ناوى بېنين خانى پايه به رزه كه له هه وه سد هه نه ردا وه ستايه و ديمه نى خوشى سه يره ، كورته بالا ، مل كورت ، ره شتاله ، لوت به رانج ، چاو شين ، قسه خوش ، ده مۆچاو رۆن ،

گوڤچکه بچۆک ، سمیل پز و ردینی تپه ، لهم کاته دا که ته مه نی گه یشتۆ ته
 ههفتا هیشتا به گۆز و توند و تۆله ، دهنک گه وره و ناوشان پان ، دهستی
 شیرانه و باسکی مهردانه یه ، ناوقه د باریک و لنگ درپژه ، ههلسوکه وتی
 نهرم و به ئاسپاتییه .

ئهو جۆره شیرى شیخانى و مهقراوى و تهوه رزینانه ی ئاسنگه رانی بتلیس
 درۆستیان ده که ن له هیچ شاریکی دیکه دا وینه ی نه . بهرگدروه کانی ئیره
 هه ر جلکێک بدرۆن جیگا تهقه لیان نایندرئ . دهباخ کاره کانی هه مو جۆره
 چهرمى زهرد و په مپی و هه لوژه پی و ئاسمانی و هه ورئ و گوڵزه نگى و
 سۆر و ئال و سه وزی تورنجی و بنه وشه پی وایان له ژر دهست ده رده چی
 که هه ر ده لپی قاقه زی خه تای و ئه حمه داوا پی یه ، ته نک و لوس و بریقه داره ،
 ئهم پیشه کاریکی تایه تی ئهم شاریه ، کاروانی و ریبواره کان به
 دیاری بۆ شارانی ده بن و بۆ فروشتن تا فه ژه نگستان ده ژوا و له وی زۆریان
 له لا په سنده ، چونکو ئه وان زیاتر چهرمى کوده ری و ته لاتن یان هیه و
 بابه تی وایان نه . تیر و کهوانی بتلیسیش به ناوبانگه .

خه لکه گه ی :

ده هه زار که سی ئهم شاره تو که ری خانى پایه به رزن و مهعاشی لی وهر
 ده گرن ، شه و روژ شیرى شیخانى و مهقراوى یان له پشته و مهتالی
 هه له بتیان به شانوه و گوپالی سه رگیرا و به دهسته وه ، میزه ری زهرد و
 شین و رهش و سۆر و زه زنیقی له سه ر ده تین . جگه له مانه پیاو ماقول و
 حاوه ن ریزیان هیه مهعاشی تایه تی وهر ده گرن .

بازرگانه کان هه تا ولاتی (عه جه م) و (گورجستان) ده چن مال ده بن و
 کوتال دین . هه شیانه خاوه نی کار و کاسبی خویان .

داهاتی :

له بهر نهووی ئیره که وتوته تیوانی چیا بهرزه کانهوه و زهوتی به کی بهرده لانه باخی باشیان هیه و کیلگه یان که مه ، گهنم و دانه و تله یان له ری نهووه و موشرا بو دی ، دیهاته گورده کانی ناو چیا گهنه شامت ده کهن به نان ، له میوه کان پازده جور هرمیی هیه که به باشی ناوبانگی رویشته .

خواردن و خواردنموه :

نانی سپی ، نانی لهواشه ، کولیره ی سپی وه کو گول ، نانی ئالقه که (که مک) ی پیده لین ، کاهتی به قهیماخ ، پاقلاره ، کته ی گوشتی کهو ، شوربای ماستاو ، چاجیفلی ، په نیری قجیل ، قهیماخ ، ههنگوینی شانه ، که بابی کهو و پلاوی کهوی به ناوبانگه .

شهره تی کوکه نار ، شهره تی هه نار ، شهره تی ئوشتله ، شهره تی ریواس ، شهره تی موسه للهس ، خوشاوی قه یستی و شهره تی ههنگویناوی خوش و ناوداره .

خانویه ره کانی :

له کونهوه خانویه ره ی شهره فخان و خانویه ره ی خانویه کاتن که ئاوه دان بون نان و خواردن یان بهشتی هه متو ریوار و غریبه و هه ژاریکی ده کرد ، به لام ئیستا وه قهه کانیان تیکچوه ، ته نیا له مانگی عاشورا و شهوه کانی رهمه زاندا شوربا دابهش ده کهن ، ئهو شوربا بهش کهس نایه وی چونکو درگای مالی هه متو خانه دان و بنه ماله کان بو ریوار و پیداوستان له سر پشته .

سهیرانگا کانی :

ئهو حه قده شیو و دوازده هه زار باخانه ی باسمان کردن هه ره که

سەيرانگاڭىيىكە بۆ خۆي ، لەوانە : باخى خان ، باخى مېرەك ، باخى بەخدۆ و
 باخى ئۆيخ ئاوبانگان ھەيە . يەككى دىڭ لە سەيرانگان (گۆلى خان)
 لە گەزەكى تەقلەبان كە بەلەمى لەسەر دەگەزى . مەيدانى جليتن لە نزيك
 مزگەوتى شەرەفخان ھەمۆ ھەفتە سەرباز و پالەوان و شاسوارەكانى رۆژەكتى
 لىي گۆدەبنەو ھە جليت و گۆيىنى لى دەكەن .

يارى تۆيىن :

لە سەرىكى مەيدانەكەدا كۆلەكەيىكى بەردى يەكپارچە چەقاو ھە و لەو
 سەريش ھەروا ، لە ھەر دۆلا بە سەدان سوار رادەو ھەستن يەكى گۆپالايىكى
 سەرخى لە زەرد گىراويان بە دەستەو ھەيە ، لە ناو ھەراستى مەيدانەكەدا
 تۆيىكى دارى بە قەدەر سەلكى زەلامىك دانراو ھە ، لە پىكا دەھۆل و زورنا
 لىدەدرى ، كە گرمەي دەھۆل گەرم بۆ لە ھەر لايى سوارىك جيا دەيىتەو ھە
 بە پىتاو شالائو بۆ تۆپەكە دەبن ، ھەر كاميان زوتر بىگاتى گۆپالايىكى تى
 دەسەرەوئى و گۆيەكە بەرەو كۆلەكەي لاي خويان لىدەخۆزى و
 سوارەكەي خەيمى بە ھەمۆ ھەيەو ھە قەلا دەدا گۆيەكەي لى بستىتەو ھە
 بۆ لاي خويانى بگىزىتەو ھە ، ئەوان بە گزىيەكەدا دەچن و سوارەكانى ھەر دۆ
 لا دەزىنە ناو مەيدان و دەيىتە ھەرا ، ئەو تۆپەكەلە ئەو ھەندە گۆپالى بەر
 دەكەوئى جارى وا ھەيە پارچە پارچە دەبن ، لە ئەنجامدا كام لايان توانى
 گۆيەكە بگەيىتە لاي خويان دەيىتەو ھە ، لا دۆزاو ھە دەبن بانگەيشتىكى
 گەورە بۆ براو ھەكان بكا .

بە راستى ئەم يارىتە شياوى تەماشا كەرنە ، زۆر جار ئەم يارىتەدا گۆپال
 بەر لاقى ئەسپەكان دەكەوئى و دەيشكىنى ، بەلام ئەم ئەسپانە ئەو ھەندەيان
 يارى پىكراو ھەيە بۆن ، ھەكو پشيلە لە ھەر لايىك بن چاويىكيان ھەر لە
 گۆيەكەيە ، چەند جارىك لەسەر ئەم گۆيىنە بو ھە شەز و خويى تىدا رزاو ھە

به لام ئیستا له پیش یارتدا بزار ددهن هر لایح توانی پینج جار یا ده جار
توبه که بگه ییته لای خوی براوه و لایه که دی ده بی بانگه یشتیان بکا.
ئه م یارتیه له هه مو ولاتانی کوردستان و خاکی عه جه مستاندا به یارتی
قارمانان ناسراوه .

هر له م مهیدانه دا ئه ستو ئیکی چامی زۆر بلند چه قاوه و جامیکی زیو
له سه ر لوتکه که دی داکوتراوه ، کورده سوار چاکه کان لهو سه ری مهیدانرا
به ته فله کوت ئه سپه ره سه نه کانیان پز ده کن و دین تا ده گه نه ئاستی ئه و
ئه ستونه و له گه رمه ی غاردا تیریک داویژنه جامه که ی سه ری ، هر که س
بیته نگینوی له لایه ن خانه وه جامیکی زیوی ده دریتی .

کانی ئه سه که نده ریش له پشت قه لا جیگا سه یراتیکه له ناو میړگ و
چیمه تیکی هیجگار خوشدا و سه کوی دانیشتی بو دروست کراوه .

سه یرانگای کیوی دیوانیش که ئه سه که نده ر له کاتی خویدا بو گرته
بنلیس به نداویکی لی دروست کردوه ، به نداوه که بچکۆله و که مه ، ته و قه
سه ری ئه م کیوه به ته له سم و فیلی هه نده سه یی وای لیکراوه که ئه و دیوی
کیوه به رزه کانی وه کو چیای نه مرۆد و چیای مۆده کتی و چیای مۆش و
چیای کۆوارتی هه مو لی دیاره ، سه یرانگاییکی خوشه .

زیاره تگاکانی شاری بنلیس :

قه بری پیاوی گه وره ی خوایت و شیخی مه زنی زاهیر و باتین (شیخ
ئه بق تاهیر) که هه زاران که راماتی لی بیندراوه له ناو مه دره سه ی وه رسنگیدا به ،
زیاره تی (شیخول عه رب)یش جیگاییکی پیروژه ، (شیخ حه سه ن قه ناخی)
که شاره زای ته فسیر و هه دیس بو له قولنچکیکی سه ر پردی خاتونیه دا
نیزراوه ، قسنی (شیخ عه له مدار)یش که پیاویکی گه وره بوه لیڕه به .

بهم چه‌شنه تۆسه‌د و تۆ زۆژ له‌گه‌ل مه‌ليك نه‌خمه‌د پاشا له‌ شاری
بتلیس به‌ که‌یف و به‌زم رامان‌بوارد ، منیش هه‌رچه‌ به‌ر چاوم که‌وت و تیی
که‌یشتم تۆسیم ، پاشا رۆژی ده‌یهم خۆی بۆ رۆیشتنی به‌ره‌و وان ساز کرد .
ئه‌و دیاریتانه‌ی خانی پایه‌به‌رز دای به‌ پاشا نه‌مانه‌ بۆن :

سێ کچی نه‌پشکو تو ، پێنج خولامی مۆلی نه‌هاتو ، ده‌ ئه‌سپی که‌هێله
به‌ زین و لغاوی گه‌وه‌ردار و زنجیری زی‌ه‌وه ، سێ تفه‌نگی نقیمداری
مازه‌نده‌رانی ، ته‌فسیری قازی و به‌غه‌وێ و که‌شاف و قامۆسی ئه‌لبۆلدان ،
بیست به‌رگ کتییی شاهانه ، سێ مافۆری ئاوریشمی ئیسفه‌هان ، سێ
لبادی نه‌خچه‌وان ، چل شیریی ئه‌لوه‌ن ، ده‌ قه‌تار و شتر و ده‌ قه‌تار ئیستر .
پاش پیشکیش کردنی ئهم دیاریتانه‌ خان ده‌رویشایه‌تی کرد و گوئی «تکایه
ئهم پیشکیشانه‌م ئی قوبۆل به‌رمۆن» . جگه‌ له‌مانه‌ خان ئه‌سپێکی که‌هێله‌ی
به‌ زینی سۆرمه‌ و ئه‌سپێکی یلکندز و قه‌تاریک ئیستری دا به‌ کوێخای پاشا ،
هه‌ر وه‌ها بۆ بیست و یه‌ک که‌س له‌ پایه‌داره‌کانی پاشا یه‌کی یه‌ک ئه‌سپی
که‌هێله‌ی دانی و بۆ له‌وان خوارتریش هه‌فتا ئه‌سپی دا که‌ یه‌کی یه‌ک کیسه‌یان
ده‌هێنا .

پاشاش له‌ شوێنی مالا‌وایتدا که‌ولیک سمۆری سپی به‌ شانی خاندادا
که‌ له‌ سه‌رای تاییه‌تی سولتان هاتبوه‌ ده‌رموه‌ و وینه‌ی ده‌ست ناکه‌وێ ،
پشتینه‌که‌ی پشتی خۆی که‌ به‌ گه‌واهێر رازابۆوه‌ له‌ گه‌ل خه‌نجهر و چه‌قۆکه‌ی
له‌ پشتی خان به‌ست ، به‌ چوار کۆژی خان و کوێخا چاکراغا یه‌کو یه‌ک که‌ولی
سمۆری دانی که‌ نرخیان له‌ هه‌زار قرۆش پتر بو ، بۆ خێزانی خان (خانم
سولتان) یش سمۆریک و تاجیکێ به‌ گه‌وه‌هر و هه‌فتا پارچه‌ قوماشی زۆر به
نرخێ شیب و به‌زێر چنراو و چه‌ند دانه‌ ئه‌لماس و یاقۆت و زوبه‌رجه‌د و
مرواریج درشتی به‌ عه‌مه‌راغادا ئارد . بۆ تۆکه‌ره‌کانی خان و بۆ چیشته‌که‌ر و
بۆ ئه‌و هه‌فتا سه‌رۆک هه‌زانه‌ی سه‌ر به‌خان چه‌ند جۆره‌ چۆقه‌ و پشتینی زۆر

باش و مامناوهندی به خهلات دانج. خان زوری پی خوش بق و خه لکی بتلیس
دلشاد بقون .

ئو ده رۆژه له ناو خه لکی بتلیسدا مابۆینه وه جورێك هۆگرێ له
ناوماندا پهیدا بۆیو كه باسی ناکرێ، پاشاو خانیش دۆستایهتی و ریزی تیوان
خۆیان ئهوهنده پتهو کړدبو کړدبۆیا ته سه رای بهر مه کیان . (۱۲)

(توغ) هه کانی پاشا و دوازه ههزار سوپاکه ی ده رکهوتن و چونه
قوناخی ریی (ئووا) ، رۆزی دواپ پاشا و خان مالاوای پیا ن له یه کتر کرد ،
یه کتریان ماچکرد و سوار بۆنه وه شان به شانی یهك به شیوه کانی بتلیسدا
به ره و وان هاته قوناخی ریی ئووا ، لهو میڕگه دا چل په نجا خیهوت هه لدر
بو ، خان پاشای لهو خیهوتانه دا دابه زاند و لیڕهش نان و خوائیکی بۆ ساز
کړدبو كه هه ره له خۆی ده وه شیته وه، پاش نان خواردن خانی پایه بهرز دهستی
حه سه ن و حوسینی کورێ خۆی گرت و هیئانه کن پاشاو گوئی « به خشینی
هه ره کهس له قه ده ره ده سرۆیشتیته تی ، من له مانه به نرخر شک نابهم که هی
خۆمن ، ئه و هیئاومنه خزمه ت پشکیشستانی ده که م به خزمه تکاری خۆیان
قبول بفرمو ، » هه سه ن و حوسینیش یه کی شه مامه ییکی عه مبه ری خاویان
به دهسته وه بق و سه ر و قورئانیان له باخه ل ده ره یئا و دایان به پاشا (۱۳) .

(۱۲) ئیشاره یه بۆ به سه رهاتی به ره ی بهر مه کی یان له گه ل هاره نه ره شیدی
عه باسی ، له سه ره تاوه ته باپ و دۆستایه تی یان به جورێك چه سه بان دبو
که خه لیغه ، جهغه ری بهر مه کج ده برده وه ناو مال و خیزانی خۆی و
بهرامبه ره به عه باسه ی خوشکی دایده نا ، که چی له پزیکا لێ یان
هه لکه ژایه وه و قه لاچۆییکی وای تی خستن که نیره وه زی زبندوی لهو
بنه ماله یه دا نه هیشت .

(۱۳) عه بدال خان که به ره پیاویکی هتیکار ژیر و دۆربین بو ، له نیازی خراپ و
ویستی ده روئج ئه و پاشا چا وچنۆ که گه یشتبو ده یزانج چه ند ئیروئج به
ولات و دم و ده زگا که ی ده بات و ئهم جیاوازی یه زور قوله ی تیوان
خۆی و ئه و له مه ز زانیاری و خوینده واری خان و ئاوه دانی و پشکه وتویج

پاشا ناوچه‌وانی ماسچ کردن و له‌ملاولای خۆی دانان و گوتی « خانی خوشه‌ویستم ، ئەسته‌خیزوللا خزمه‌تکاری چتی ، ئەم دۆ شازاده‌یه بۆن به رۆلێ گیانی من و با لای خۆت بن پشیاں بخوینە و بیان ئاملینە ، خوا یاریی دەیانکەم به دۆ چرا (۱۴) » پاشان پاشا و خان دۆبه‌دۆ چۆنه ناو هۆبه‌پیکه‌وه زۆر پیکه‌وه ئاخوتن . پاشا وای به خان گوت :

نامۆژگارتی مه‌لیک ئەحمەد پاشا بۆ خانی پایمهرز : (۱۵)

« ئەی خانی برام ، سالی ۱۰۴۵ که (سولتان مراد خان) لیره لیت میوان بۆ من هاو‌ده‌م و سه‌له‌حداری بۆم ، ئەوساش وه‌کو ئیستا زۆرمان نان و خوانی تۆ خوارد ، سولتان ئەوه‌نده‌ی خۆش ویستی و چۆ بویه‌ دلێوه که‌خه‌راجی مۆشی خسته‌ سه‌ر خه‌زینە‌تان و بۆ هه‌تا‌هه‌تایه‌ داپی و کردیتی به

بتلیس له‌ لایتک ، له‌گه‌ل پاشاییکی کۆنه‌ سه‌دری ئەزه‌م و زاوای سولتانی ئەسته‌مۆل که له‌ هیز و ده‌سه‌لات به‌ولاوه‌ هۆی شانازی‌یتک شک نابا ، له‌سه‌ر دلی بوه‌ به‌ گری و هه‌رچه‌نده‌ خزمه‌تی بکا و دبارتی بداتی و دۆستایه‌تی له‌گه‌لدا به‌ تین‌تر بکا ، ته‌می ئیروێج له‌ دل نازه‌وینته‌وه و هه‌تا ده‌ستیکی ناپیاوانه‌ی لێ نه‌وه‌شینێ گزی رقه‌ ره‌شه‌که‌ی ناخی دانامرکیتیه‌وه . ئەوه بۆ وه‌کو دوامین ته‌قه‌لا جوته‌ کۆزی مندالی خۆی به‌کی به‌ قورعانیکه‌وه‌ پیشکیش کرد به‌ هیوای شه‌ر له‌خۆ لادان که به‌لکو هیچ نه‌بێ له‌ باری ئابینج و ئینسانی‌یه‌وه‌ به‌زه‌یج بچیتته‌ دلێوه و گه‌زی لێ لا بدا ، که‌چچ وه‌کو له‌ باشتردا بۆمان ده‌رده‌که‌وێ ئەمه‌ش که‌لکی نه‌گرت و چزۆی دوژمنانه‌ی خۆی هه‌ر پێدا جزاند .

(۱۴) له‌ناو عوسمانی‌یه‌کاندا باو بوه‌ که ده‌ست به‌سه‌ری په‌کیکدا بپن و بلین (ئمه‌ چرای داگیرساوی منه) ، ئەو که‌سه‌ی له‌و کاته‌وه‌ ده‌کاته‌ په‌روه‌رده و که‌مه‌به‌سته‌ی خۆی .

(۱۵) ناشکرایه‌ که ئاخوتنی پاشا و خان له‌ ناو خپوه‌تییکی دۆبه‌دۆدا که‌س گۆی لێ نه‌بوه ، ئەمه‌ی ئه‌ولیا چه‌له‌بج تۆسیویه‌تی گیزانه‌وه‌ی قسه‌ی پاشایه ، ئەوه‌بۆ پاش بزانه‌وه‌ی شه‌ر و گیرانی بتلیس ، مه‌لیک ئەحمەد پاشا به‌ ئه‌ولیا ده‌لێ (من ئەم شه‌زه‌م له‌سه‌ر ده‌سه‌تی سولتان مرادخان کرد که داوای لیکردم تۆ له‌ له‌عه‌بدالخان بستینمه‌وه) .

چرای خوی ، به لام نهو سهردهمه تو الاو بقیت ، سالی ۱۰۴۸ که مراد خان بهغداي گرت و گه زایه وه دیار به کر ، تو نه چوی خزا پیرو زانه ی لی بکیت و چاوت پتی بکه وی ، سولتان له مه زور تو زه بق به منی گوت « نه حمده تولی من له (ویسف) فرمانزه وای (مزوری) و عبدالله خانی بتلیس بستینه وه » . نهو کوچی دوا بی کرد و نه ما ، من به والی دیار به کر مامه وه ، سوپام کو کرده وه و چومه (ویسف خان) فرمانزه وای (مزوری) له (عمادیه) ، حوسده که سم لی کوشت و خویم گرت و به دیلی هی نامه دیار به کر ، پاشان بهر له لام کرد و حکومه ته که شیم دایه وه به خوی ، پیس وایه نه وهت ناگا لیله ، پاشان له سهر فرمانی مراد خان سوپام خر کرده وه بیمه سهر تو ، هه تا قه لای میافارقینیش هاتم . ریش سپی که وته تیوانمان ، هفتا کیسه و گه لیک تالانی دیکه لی وهر گرتن و چاوپوشیم کرد و نهو سوپا گرانهم برده سهر کورده پرچنه کانی (چپای شنگار) ، نریکه ی ده هه زارم لی کوشتن و زورم به دیل گرتن و تالانیک بی ژمارم چنگ کهوت و گه زامه وه دیار به کر ، نه مه شیان خوت ده یزانی . برا گیانه م خان ، له کاتیکدا والی نه رزه رو م بوم ، دیسان به هو ی لاویتی به رحه تی دانه نیشتی ، نهو کوردانه ی له نه یاله تی نه رزه رو مه وه هاتبونه کوستانی (هه زار گول) بو هوار و له وەر ، تو به ناوی دهبه که سهندن هفتا هه زار سهر مه زت لی سهندن ، خاوهن مه زه کان هاتنه لای من شکاتیان کرد ، منیش نامه ییکی دوستانهم به دهستی کویتخای دهر که وانی خومدا بو ناردی ، له وه لامدا گوتبوت « من له نه یاله تی نه ودا نیم ، منیش خاتیک پایه به رزم ، مه لیک نه حمده پاشا چ په یوه ندیک بی منه وه هیه ؟ » گوایا نامه که مت درآند بق و فرمانت دابق کویتخاکم بکوژن ، (علیاغای موده کتی) تکای کرد بق تا وازت له کویتخاکم هینا بق و هاته وه نه رزه رو م ، له شکر م ریک خست بیمه سهرت به لام (سولتان عبیراهیم خان) منی له نه یاله تی نه رزه رو م لآبرد و تو له دهستم دهر چوی .

ئىستاش ھەرچى چۆچۆ ، ئەو كاتانە تۆ تازەكار بۆى ، لە ساھى خواوہ ئەوا جارىكى دىكەش بە يەك گەيشتەوہ و دىسان نان و نىعمەتى تۆمان خوارد و چاكەت لەگەل كردم ، جا خانى برام ، تكات لىدەكەم ئەوہ بزائە كە من وەزىرىكى عوسمانىم و تەنيا مۆتەسەزىفكى ئەيالەتى وان نىم ، من زاواى سولتان مرادم ، تۆش لە ئەيالەتەكەى مندا حاكىمكى سەربەخۆيت و ئەم ئەيالەتەت بە خانەدانى ھەتاھەتايە بە دەستەوہى ، نەكەى بلىي « من پاشام ھىنايە مالى خۆم و ئەوہندە رىز و قەدرم گرت » بە قسەى دۆزۆ و شۆفاران دەمارى كوردايەتى خۆت گرژ بكەيت و كارىكى خراپت لى رۆ بدا ... لەگەل عەشیرەتەكانى دەورو پىشتى خۆت بە خۆش و ئاشتى رابویرە و ئەركى سەرشانى خۆت بەرامبەر بە سولتانى عوسمانى بە تەواوہتى بەجى يىنە ، دەنا قسەى ئەم برايەى خۆت راست و رەوانە ، ئەوہندەى تۆسقالىك لە جادەى راستى و ئايىن و زانايى لاىدەى خۆت تۆشى زيان دەبى ، پياوہتيت بى ھەتا من لە وانم لەگەل خەلكدا باش بە ، ئەگەر دەلىي (ئىشیر پاشا) مەلىك ئەحمەد پاشاى ھەلداوہ بۆ وان و تازە دەبى چ قەدر و سەنگىكى ماىن ، نىش دەلىم لەسەر دەسخەتى موبارەك من سەردارى گەورە و فەرمانزەواى بى سنۆر و دەستورى مۆكەزۆم ! جا تۆش لەسەر خۆ بە و لە رى راست لامەدە ، ئامۆزگارىيەكانم بۆ تۆ ئەمانە . »

كە پاشا لى بۆوہ خان گوتى « گەورەم زۆر جوانت فەرمۆ ، قسە لەمە باشتەر و بەجى تر نابى . » دىسان يەكتريان ماچكردەوہ و پىش ئەوہى لىك جيا بىنەوہ ، خان بە پاشاى كوت « ھەز دەكەم (ئەوليا چەلەبى) بۆ چەند رۆژىكى دىكەش لىرە بىتتەوہ ، پاشان من خۆم بۆ وانى بەزى دەكەم . » پاشا ئىزنى دام و گوتى چەند رۆژىك بىتتەوہ و پاشان زۆ وەرە لام بۆ وان . پاشا رۆشت و من لەگەل خان گەزەمەوہ بۆ بتلىس .

خان له ناو خولامه تايه تيه کانی خویدا ژوریکي بو دیار کردم ، شه و روژ پیکه وه قسه ی خوش و گوتاری زانایانه مان ده کرد ، روژیک له تیوانی قسه کردندا خان پتی گوتم «ئهولیا ئاگات لیه ئهم پاشایه ی تو کونه قینی وسترانه ی له دلدايه ؟» له ناو ختومه کانی ریی ئووادا به ناوی ئاموزگارتیه وه رابوردوی سئ سالی هینایه وه بیرم و به چاویدا دامه وه ! پتویسته پیاو خوی له هج وا پیاریژی ، ده ی ، با بزاین چۆن ده بی ، « منیش گوتم » خان ی گه ورهم ، به راستی پاشا شهرمه زاری تویه ، ئهو قسانه ی له روی خوشه ویستی به وه کردوه ، نه کا دلت ره نجایی ؟ ئیره کوردستانه نه ته وه ی روژه کتی سهر بزین ، ئه ولات خاکی وانه ، نه وه کو که سانی دۆزو و زمان سربکه ونه تیواتنه وه و دوستایه تیتان بشیوین ، که پاشا ویستویه تی چهند ئاموزگارتی بیکت بکا ده بویه تو پیت خوش بی ، ئهم پاشایه ههرچی خه وش و قین و فیز و رق و دوژمنایه تی هیه نایزانی ، هه تا بلی پیاویکی زیره ک و سه خیه » بهم جوړه گه لیکم مه تحی پاشا کرد ، خان بیده نگ بقو .

بهم جوړه سئ روژ له گه ل خان و پیاو ماقولانیدا ئه وه نده مان قسه ی خوش کرد ئه گه ره هموی بنۆسمه وه ده یته کتییک ، له چواردمه مین روژی هاتنه بتلیسمدا خان ی پایه بهرز بایه خیکی زوړی دامی ، که واییکی پشت مل سموری چۆقه ی شین به پاتتول و کراسه وه کرد به خه لاتم ، یه ک کیسه قرۆش و یه ک ئه سپی که هیله ی به زین و رهختی سۆرمه ی چندراوه وه به بهره و لغاوی چاکه وه ، ئه سپیکی خوشبه زی دی و بارگیریک و خولامیکی گورجی به بهرگ و چه که وه پنی بهخشییم ، ههر چوارده کوزه کانی خان و چاکراغای کوپخا و حیدمه راغا و عهره ب خلیل ئاغا و هه مو پیاو ماقول و ناوداره کان و سه ره ک هۆزه کانی ئه وئی له شیر و ده مانچه و تفه نگ و زری و مه تال و که مه ره بند و خه نجه ر و میژمه ر و پارچه ی ههریر و بۆهن و جه نقاویان دامی که بقو به سئ سه وه ته جلك و حه وت ئهینی ره سه ن ، خیزانی به زیژی

خان (سولتان خانم) كچى (زال پاشا)ش له يهك بوخچەى زېږدروډا قاتيكى ته واو جلك و سېسه د قرۆشى بو ناردم . به كورتى و ايان لى كردم له هەمو شتى تير بوم و هەمو ئاواتيكم هاته دى . جا مالاواييم له خانى پايه بهرز و هەمو بهگه سهروك عهشيره ته كان و دوسته كانى ديكه كړد و روم كرده ولاتى وان .

چونم له بتليسه وه بو وان

يه كه م روژى مانگى شهبان سالى ۱۰۶۵ له گه ل پياوه كانم له بتليس دهر كه وتين بهر وه خوړه لات . كه له شيوى بتليس دهر چوين به دهشتى رى ئووادا به چوار سعات هاتينه قوناخى (خانى خسر وه پاشا) .

خانى خسر وه پاشا :

خاتيكى كونه به دهست خانى بتليسه وه يه ، هيچ ئاوايى له كن نيه ، (خسر وه پاشا) لهم خانه وه تا ده گاته دهر ياي وان و له بتليسه وه تا ده گاته هم خانه له راست و چه پى ريگاكه ، ناو به ناو خاتوى دروست كړدوه تا خه لك هاويناى به گرما يته ژير سيه رى و به زستانان خويان له كزيوه و باران پياړون ، چونكو هو بهر و بارانه ي ليره دهر يي نه له موش و نه له نه رزه ژوم و نه له هيچ بيا بابتيكدا و نه ي نيه ، هشت مانگى ره بق هم ريگاي ئووايه نه وه نده ي مناره ييك بهر ي تيدا ده مي پي ته وه و ريگاي نه ملايه ي بتليس ده گيرى . بويه هو پاشايه هو هەمو پاره يه لى خه رج كړدوه هم خانه و خانه كانى ديكه ي سه ر ريگاي دروست كړدوه كه ريوار به رحه تى پيدا بږوا ، به لام ورده ورده نه وقافه كى كز بوه و هم شوينه بوته بوسه گا و مه كوى كورده كان و چنده لاييكيشى روخواوه به لام شوينه وارى هه ر دياره .

هر بهم دهشتی ریځای نووادا به سځ سعات روډو څوړه لات هاتینه
 قه لای (تهحتی وان) ، کورده کان پیتی ده لین (ناټوان) ، لیره ژا ستوری وانه ،
 له روځی دهریای وانه وه به دهست پاشای وانه وه څراوه ته ژیر دهستی سر
 میراو . کاتی څوی له زهمانی سوله یمانخانا زال پاشا لیره قه لایکی بچوکی
 دروست کړدېو ، پاشان له سرده می (شا ته هماسب) دا که عه جهم گه شسته
 ټیره و عادلجه واز و ټه خلایان گرت بو ټه وهی ټیره دا ټازو قه و یارمه تی به
 که شتی نه گاته وان قه لای تهحتی وانیان ټاغا کانی پاشا به دوسه د که سه وه
 فرماندهی ټهم خانه یه ، ټاغا یه کیش له وانه وه گومرگی څوی له و که شتیانه
 دهستی نه که دین و ده ژون ، له دهوروبه ری ټهم خانه دا هه ندی ماله کورد
 همن ، له مزگوتیک به ولاره هیچ خاتو و بازاری نه . به لام ټیره پیوستی
 به به نده ریککی ټاوه دان هه یه چونکو له نگه رگایکی باشی هه یه .

دهریای وان و ټهو روبرانه ی دینه نلوی :

له قه لای تهحتی وانه وه ریځا که ده یتنه دوزیان ، لای راستی که
 ده که ویتنه باشوری دهریا سخت و به رده لانه ، ده چیتنه وه (دول ه جوان) و
 (کیاون) و (قه لای سولتان) که به ناو ولاتی هه کاریدا له روځی دهریا وه
 ده چیتنه وان ، هر لیره وه دیسان به قه راخی دهریادا به روه باکور پاش
 ټیپه زینی چند قه لا به ده روژ ریځا ده گاته (وان) ، من بیستم که پاشا لم
 ریځا یه یانه وه بو وان رویشته ، منیش له گه ل هاوژیکانم له تهحتی وانه وه
 به روه باکوری روځی دهریا به ژیکه وتین و دیان که ټه وسه ری څوړه لاتی
 تهحتی وان هه متی دهریا به .

دیمنی دهریای وان :

میژوی مه قدیستی ده لې ټهو کاته ی (نه مرود) داوای خوا به تی کرد به
 دنیا دا ده گه ژا خاکی وانی زور بلند هاته بهر چاو ، هه رچی وه ستا و

کیوهه لکه ن هیه کوی کردنه وه ، به چل سال به نداویتی نمرودی بنیات نا که له بناخه وه کریکاران به ههوت رۆژ بهردیان ده گه یانده سه ری ، ئه وه بق له دوا ییدا (نمرود) له خوا و له ئیبراهیم یاختی بق ، خوا فه رمانی دا به (جو براییل) که نو که با ئیکی له و چیا به رزه دا به هه مو کریکار و وشتره وه به ناخی زه ویدا چونه خوار و ئه م ده ریایه له جیی ئه وان پهیدا بق ، در ئیژی بی چوار ده وری ئه م ده ریایه یه یازده قو ناخه ، ده ریایه یکه په یوه ندی به هیچ ده ریاییکی دیکه وه نیه ، ئا وه کی له ژه هر تالتره ، له خور هه لانه وه تا خورا و در ئیژی بی شیت و ههشت میله ، زستانان شه پۆلی زۆره ، چوار ده وری تیکرا پیتسه د میله ، تو قه لای له ده وریه و دو دو رگی گه وری له ناودایه ، یه کیان دو رگی (به لئیم هیه) ی پیده لئین و ئه و ی دی دو رگی (ئاخ ته مار) ه که له نگه رگاییکی باشی هیه ، ئه م ده ریایه یه له نا وه راس تا هفتا دو بالی قو له ، له هه مو لاییکی به وه ئاسنی بلندیان دا کوتا وه بو خۆپ گرتنه وه . ئه م ده ریایه یه له هه مو لاکانه وه نیکه ی هفتا ئاوی ورد و درشتی دیتنه وه سه ر .

لای باشوری (دۆله جوان) ه که له ولانی هه کاریدا دی ، (کانی کواش) له خاکی (هه کاری) له قه لاکانی (جو له می رگ) و وه ستانزا دی و له نیک (قوسقون قزان) دا تیکه ل ده بی ، دیسان رۆباریک له باشوره وه له بن کیانی قه لای وه ستاندا تیکه ل ده بی .

رۆباری (خۆشاب) که خۆیان (خۆش ئاف) ی پیده لئین ئاویکی گه وریه له ته موز و پاییزاندا بو ار نادا ، ئه م رۆباره خۆی ههوت ئاوی دیکه ی دیتنه وه سه ر و ئاویکی خۆشه .

سه ر چاوه ییکی دیکه دیسان له چیاکانی (هه کاری) زا دی که لقیکی له قه لای (خۆشاب) و به شیکی له خاکی مه حمودی یان له کیوه کانی (ئابا غای) و

(قەرە قەلای) وه سەر هەلدهدا و له قەلای وهستانی هه کارتی یه وه به ناو
باخه کانی (ئه دهرمید) دا دئی و ده زۆتته دهریای وانه وه .

رۆباری (كدك) ی لای باکور له به هاراندا هه لدهستی و سەر چاوه که ی
له خۆر هه لات له چیا کانی (ئاق کیرچی) و (چۆماقلی) یه وه به ، له خواری
قه لای (ئامق) تیکه ل به دهریا ده یی .

شه ش سه عات به ره و باکور دۆر ، رۆباری (قەرەچای) دیتته خوار ،
ئه میش له به هاراندا خراپ هه لدهستی ، به ناو دهشتی (چایه ری قاسم ئوغلی) دا
تیده په زئی و له نزیك (قەرە شیخه لر) ده چیتته ناو دهریا وه .

رۆباری (جاتیك) ئاو یكی گه ورمی باکوره ، سهره تای له کتیه کانی
(بارگر) زا دئی و له نزیك قەلای بارگر ده زۆتته ناو دهریا .

دیسان ههر له باکور رۆباری (به ندی ماسی) هه به که له نزیك قەلای
بارگر ده گاته دهریا ، ئهم ئاوه به ناو دهر به ندیکدا ده زوا لای خواره وه ی
سویره و سه ره وه ی خۆشه ، ئه ویش ههر له و کتیه وه دهر ده چی و له شوینی
تیکه ل بۆنیدا (به ندی ماسی) هه به ، دهریای وان که ماسی تیدا ناژی
به کاری خوا له یه ک رۆژدا لهم شوینه ماسی که له که ده که ن و یه ک مانگی
ته واو به م دۆله دا سەر ده که ون و له زیاره نگای به ندی ماسیدا بلۆ ده بنه وه ،
گژو گیای ناو ئاوی ده خۆن و گویا زیاره تی ئه و شه خسه ده که ن ، له پاش
مانگیك ده ست به گه زانه وه ده که ن ، له لایه ن ده فته رداری وانه وه ئاغاییک
رینگیان لی ده گرئی و ماسی له و دۆله دا ده میننه وه ، جا ئاغای ده فته ردار به
سه دان کریکار و خزمه تکار وه به رده بنه ماسی گرتن . به هه زاران بازرگانی
عه جه م و ئه رمه نی پاتول شین دین ئهم ماسی یانه ی میری ده کزن و به سه دان
وشتری لی بار ده که ن بۆ ولاتی عه جه مستان و له خیجان و باکو و ئازمه ربایجانی
ده بن ، ئهم ماسی یانه زۆر قه له و و به تامن ، هه مق سالی ده سکه وتی میری

لهم ماسخريانه تو بار ئاقچيه كه دهرى به ئازوقه و معاشى قهلاكانى رۆخى
 دهرىا . رۆزى راوه ماسخى نهو ماسخريانه وه كو له به سهرهاتى خويان گه يشتين
 له بهر دهستى خهلك راناكهن . شهره فخانى خاوهنى (شهره فنامه) ده لى ئهم
 زياره تگاي سهر به نده گۆزى يه كييك له زاناكانى سهردهمى ئه سكه ندهرى
 مه زنه و گوايا ئاو و ههواى بارگرى چۆته دلهوه و تىيدا نيشته جى بوه ،
 جا بو ئه وهى بژيوى خۆى و خهلكه كه پيدا بكا ته له سميكى ليره دا
 شار دۆته وه كه سالى جارى هه مو ماسخريانه كان روى تى ده كهن و له
 گه زانه وه دا ده گيرين .

له گه وره بى خوا ، ئهم دهرىا چيه كه ئهم هه مو ئاوى رۆبارانهى
 ديتته وه سهر ، نه دلۆپىن زياد ده كا و نه كه م ، ئاوه كهى وه كو ژه هرى
 ههلاهيل تاله ، ههر كهس تاره تى پى بكا ته شى ده سوتيتته وه و خهلك
 خويانى له بهر ناگرن . ئه وانهى نيشته جى رۆخى ئهم دهرىا به بو جلك شوشتن
 پيويستيان به سابتون نه ، ههر به ئاوه كه كه لوپه لىان به جوړيك
 خاوين ده يتته وه كه جاوه كانيان وه كو په مۆى لى دى .

له كاتى باى باشقور و خۆراوا ، دهرىا شه پۆل ده داته وه و ده يتته فه رته نه ،
 نزيكهى په نجا پارچه كه شتى له سهر ئهم دهرىا به ده گه زين . شتومهك و
 كه لوپه لى له قه لا بو ئه وه قه لا ده گوتزنه وه .

ديمهنى سهرسوژنهر :

يه كه م ديمهنى سهر كه له رۆخى دهرىاى واندا ديمان يه كييك له كاره
 سهرسوژنهره كانى خوا بو له دۆليكدنا نزيك ته حتى وان و بزانه وهى ريگاي
 . ئووا .

ده گيژنه وه گوايا پيش ئه وهى به ندى نه مرۆد نرۆ بى ، كاروانه و شتر
 له سهر چيا باره به رديان هيتاوه كه به فه رمانى خوا قه تارى و شتر و بار و

و شتره وان هه مو بۆنه بهرد ! جا ئیستا که له خواره وه ته ماشا ده که ی به
 ئاشکرا ده یینی که ئه و و شترانه به ریز بار کران ، هه ندیک بار کران و
 هه ندی یخ دراون یا به پیوه وه ستاون ، هه ندی له وانه تیکدران به لام
 شیوه کانیان وه کو خۆی ماوه ، سچ هه زار و هه وسه سهاله هیچیان لی
 نه هاتوه ! کاتێ له دۆره وه بۆیان ده زوانی وای تیده گهی ئه واکار وایتیک به ره و
 وان که وتۆته ری ، هه مو شیان (به رده ستی) ن . سه یر تر ئه وه یه له
 و شتره وانه کان هه ندیکیا ن ده ستیان هه لپیوه ته ئاسمان و هه ندی له په وژو
 سه ریان خستۆته سه ر خاك و هه ندیکى دى له سه ر لا راکشاون . هه ر که سه
 ئه مه ده یینی سه ری له کاری خوا سوژ ده میتی . . . منیش لی ره دا ژۆر له بهر
 خوا پا زامه وه .

له کاتی رویشتمان به ره و با کۆر هاوژنکانم گوتیان « قوربان ، له م
 نزیکه شتیکی سه یر هه یه ئه گه ر هه ز ده گهی با بچین بیسین » گوتم « برا کانم ،
 من هه مو ژبانی خۆم له پیناوی گه شت و سه یاحه تدا به خت کردوه ، ده ی با
 بزۆن » . نزیکه یه که سه عات به ره و با کۆر رویشتم ، له شار ی (موش)
 لامان دا ، به کۆیره ریگایتیکی به رده لانی دا چاره که سه عاتیکی رویشتم ، ئه م
 شته بێ هاو تابه مان دى :

پارچه زه وه زکی قوچ وه کو مناره قوت بۆته وه ، له تۆقه سه ره که ی
 ئاده مزادیک به زنجیر به سترا وه ته وه که ته نیا ئیسکه کانی ماوه ، زنجیره کانی
 نه ززیون و هه ر ده لی تازە له ژیر ده ستی وه ستا هاتۆته ده ری . ئیسکه گان
 هیجگار سپن ، ئیسکی قۆل و باسکه کانی سه وت هه شت گه ز ده بن
 ئه ستور و درێژ ، که لله سه ره که ی به قه درایێ گومبەزی ژۆره بچکوله کانی
 گه رماوه ، کونه چاوه کانی به ره مه تی زه لامیان پیوه ده مچ ، ته نانه ت هه لوی
 میشکی هیلانه یان تیدا کردوه .

دهلین ئەم ئیسکانه هی موسلمانیکه باوهزی به (ئیراهیم پیغه مبهەر) کردبو ، (نمرۆد) له سهر ئەم رهوهزه بهستویهتیهوه و ئاگری له ژێردا کردۆتهوه ، خوای گهوره پاش سوتان ئیسکهکانی به ساخی هیشتوتهوه ، ههندی لهو ئیسکانه له گهڵ بهرده کهدا جۆشی خواردوه ، ئیستا تهنا ئەژۆی و قۆلهکانی و سهری له بهرده کهوه دیارن . ئەم شوینه ماوه ییکی باش له جاده دۆره . شیخ مستهفای ئەخلاقی دهلی «ئەم پیاوه له ئۆمهتی برایم پیغه مبههره و خۆم له چەند کتیی میژۆدا دیوم» ، (مهقدیسی) میژۆتوسیش ههروا دهتوسی . سهر ئەوهیه ئەم ئیسکانه زیاتر له دوهزار ساله ههراون و نهژیون .

پاش تهماشای ئیره بهرهو باکور روشتین ، به چوار سهعات به روخی دهريادا هاتینه گوندی (ئازغاك) كه سهر به سنجاقی ئەخلاسه و گوندیکی ئاوه دانه .

ديسان سێ سهعاتی دیکه به گوێ ئاودا ریگامان برۆی ئاگه یشتینه (بهندی کاسی) كه شوینی ماسی گرته و داها ته که ی له لایه ن دهفته رداره وه وهرده گیرۆ و ئەمانه تیکی میریه . لیره وه بهرهو باکور هاتین دهريا كه وتبوه لای راستمانه وه ، به تهماشای گوند و ئاواپی به کانه وه گه یشتینه کۆنه شاری (ئەخلات) .

کۆنه شاری ئەخلات :

دهلین ئەم شاره مهلبه ندی (عاد) هکان بوه ، له ترسی رهشه با خۆیان له ئەشکه وتی چیاکاندا شار دۆته وه ، به تابه تی ئەشکه وته زله کانی چیا ی (سوبحان) كه ههریه که یان به زحه تی جیی سێ ههزار که سی تیدا ده یته وه . میژۆتوسان ناوی ئەم شاره یان (داربله) توسیوه ، واتا شاری تیره ی زهلامه زله کان . ئەم شاره ش ده ستاوده ستی کردوه و ئەوه نده ی پهره سه ندوه که

سەرىكى لە كەنارى دەرپاوه گەشتۆتە قەلاى (ئەرجىش) ، باخ و باخچە
پەرۋىن دارەكانى يەك لەسەر يەك دىيائى پۈكردۈە و ھەوارگەيان چىاي
سۈبھان بوە .

ھۆى تېكىچۈنى شارى ئەخلات :

پىشتۆر ئەم شارە بە دەست شاھەكانى ماھانەوہ بوە ، يەكى لەو شا
گەوجانە ويستويەتى لەشكر بكانە سەر شاي (سەمەنكان) ، بۆ ئازوقەى
سوپا داواى سەد ھەزار ھىلكەى لە خەلكى ئەخلات كرددە ، خەلك كە ئەم
فەرمانەيان پىدەگا دەلەين « تا ئىستا داواكارى وا نەبيستراوہ بەلام چارەشمان
نە ، » ھەرچۆتىك بى سەد ھەزار ھىلكە كۆ دەكەنەوہ و ئەمجا دەمىننە سەر
ئەوہى ئەم ھىلكانە چۆن بگەيتن ؟ كە ئەم ھەوالە دەگاتە شاي (ماھان) ،
نامەيىكيان بۆ دەتيرى كە « من داواى ھىلكەى مريشكم لە ئىوہ نەكردبۆ ،
ھىلكەى زىزم لىتان ويستوہ ، بەلام چۈنكو ئەوہندە ھەژارن ئەوا دەتان
بەخشم و ھەركەسە ھىلكەى خۆى وەرگرتەوہ » . خەلك دىنە سەر
دابەشكردنەوہى ھىلكەكانو لەسەر ئەوہى ئەو دەلەى ھىلكەى من زل بۆ
ئەم پىچۆكەم ناوئى يا من ھەر ھىلكەكەى خۆم دەوتەوہ لىيان دەيتنە ھەرا و
بەگژ يەكدا دەچن ، پياوہ ژىرەكانيان دەلەين « ئىمە مافى يەكرمان نەپاراست ،
تازە پىت و بەرەكەت لەم شارەدا نەما و توشى بەلايىكى زل
دەين » ، ھەمو ترسيان لى دەنيش ، زۆرى پى ناچى پەتاي ژشانەوہيان
تەدەكەوئى .

بە يەك شەو دواز دە ھەزار مال بار دەكەن و دەژۆن ھەتا ولاى مىسر
ناوەستەوہ ، لەوئى دەچنە كن (ئەلمۈستەكمى يىللا) ي خاوەنى قەلاى
(ئەلكىش) و داواى ھاوانەوہ دەكەن ، ئەويش لە ناوچەى خۆرھەلاى مىسر
كوستانى (قايتباى)يان دەداتى تىيدا نىشتەچى دەبن ، لە ماوہى سالىكدا

شاریکی خوش پیکه وه ده تین و خستی سۆر به کار دین که میسریه کان
نه یان دیق ، ئیستا له بهشی خۆره لاتنی (قاهیره) لای توپخانه گهزه کی
(نه خلات) ههیه چه ند هزار کاولیکه لم و خۆل دایووشیوه .

شای ماهانیش که ئهو زولمه ی له نه خلاتیه کان کردبو له شهزی
(سه مه نکان) به شکاوێ و سه رشوژی گهزایه وه و دیتی کهوا دوازده هزار
مال له (نه خلات) کوچیان کردوه .

پاشان له شایه کانی ئازمه رایجان (سولتان جه لایر) ئیره ی ئاوه دان
کرده وه . بایره گه وره ی عوسمانیه کان (قویا ئه لپ بای) که کاکه
ئه رتو غوله له گه ل برایتیکی به ناوی (بایندر خان) و باوکیان (سونه یمان
بای) له په نا قه لای (جه عهر) له ئاوی فوراندا خکا . ئه مانه له داخی
ته تاره کانی چه نگیز ولاتی ماهان به جی دیک و دینه نه خلات ، لای (سولتان
جه لایر) ده بنه بۆی به گتی و داده تیشن .

ئه م عه شیره تی جه لایره که به ره باوکیکی ته تاره چه نگیزیه کان بۆن و
پیاوی ئازا و مه ردیان تیدا هه لکه وتوه ، له گه ل ئه وه شدا که (سولتان جه لایر)
بۆبوه شای ئاق قۆیونلو ه کان دیسان هه ر (ئاقچه قۆینلی) یان پێ ده لێن و اتا
بچوکیان ده که نه وه و به سۆک ناویان دین ، ئه مانه بنه چه یان له ولاتی ماهانی
پشت روبرار — ماوه را ئو نه هه ر — موه هاتۆن ، له م نه خلاته وه بۆ هه ر شوینیک
ده چۆن له شه زدا به سه ر که و توپ ده گه زانه وه ، له به ره ئه وه سولتان جه لایر
شاری نه خلاتی به ملکایه تی دا به خۆیان و ئه وانیش ئاوه دانیان کردوه ،
خزم و عه شیره تیان له ولاتی (تورکستان) که هه والی خوشتی نه خلات و
ده سکه وتی ئه و هه مو تالانه ده یستن به ره به ره کۆچ ده که ن و دین بۆ ئه م
ناوه و ئیدی ورده ورده خاکی قه یسه ره کانی رۆم داگیر ده که ن و له م ناوه دا
هه را ده تینه وه . دانشمه ندیه کاتیش هاتنه نه خلات و به هۆی شه ز و تالانه وه

دهوله مه ند بۆن ، پاشان له شكري ته تاريان گه يشته سهر و بلاوه ي پي كردن ، له سالي ٤٧٦ دا شاري ئەخلات بۆ (قهره و یسف كورژي جهلاير) ههياوه و ئەويش سالي ٨٠٥ له ترسي (تيموري لهنگ) ههلدی و په نا ده با ته بهر (ييلدرم بايه زيد) ، تهيمۆر داوا له ييلدرم ده كا و یسفي بداته وه به لام نايداته وه ، تهيمۆر هه لده كو يتته سهر پرۆسه و له سهر ري ئەم ئەخلاته كا و له كا و داري له سهر به ردی ناهي لي . بۆيه عيستا كۆنه شار يكي ئاوه دان كراوه يه .

سالي ٨٦٨ ئيره كه وته ده ستي (شا حه سه نه دريژ) ، ئەو كاته ي (سولتان محمه د خان) دا گير كه ري ئەسته مو ل هاته سهر حه سه ن و له ده ستي (تورجان) ليكيان دا ، حه سه ن به زي و به حه قده سواره وه گه زايه وه (ته وريژ) و له و ئي مرد ، ته رمه كه يان هينا يه وه ئەخلات ناشتيان .

سه رده ميكي ش ئيره كه و تو ته ده ست شا يه كاني ئيران ، له سالي ٩٢٠ دا كه سولتان (سه ليمي يه كه م) شا ي ئيراني به زاند خه لكي ئەخلات هاته بكني و پيشان گوت « قوربان با پيراني تو ئيره ئيژراون ، بو پاراستنيان قه لا ييكي مان بو دروست بكه ، » به لام سه ليمي يه كه م زور كه يفي به قه لا كردن نه ده هات گو ئي نه داني ، چوه سهر (سولتان عه لائوده وه لي زولقه دري) فرما نده ي مه رعه ش كه يارمه تي عه جه مه كاني دا بو ، له ده ستي (كو كش) دا ئەويشي شكاند و پاشان په لاماري مسريه كاني دا ، (سولتان سه ليم) سالي ٩٢٦ له ئەسته مو ل مرد و (سولتان سوله يمان) له جي داناشت .

برا يكي (شا ته هه ماسبي) ئيران كه ناوي (ئەلقاس مپزا) يه له شا ي كاكي ده تو ري ، شا يه تي (شيروان) و (شه ماخي) به جي دي لي و له ده ستي قه پچاقوه خوي ده گه ينيته ناوچه ي كر يته و له ويشه وه دي ته ئه درنه بو كن سولتان سوله يمان خان ، سولتان زور ريژ و قه دري ده گري ، پاشان به

لهشكرىكى زۆرهوه دهچيته سهر خاكى عهجم ، (روان)و. (گهنبه)و
 (نمخچموان) و (تهوريز) و (خوي) و (مهره‌ند) و (ورمي) و (دومبلى)
 داگير ده‌كا ، له‌گه‌زانه‌ويدا (وان) و ئه‌و هفتا پارچه‌قه‌لايانه‌ى سهر به‌وان
 له‌سالى ۹۵۵ دا خويان ده‌دهن به‌دهسته‌وه و هه‌مو كوردستان ده‌چيته ژير
 ده‌ستى . به‌قهراخ ده‌رياي واندا ديتته ئه‌م ئه‌خلاته و ده‌چيته سهر قه‌برى
 باپترانى و فرمان ده‌دا به‌ (زال پاشا) و (وه‌ستا سه‌نانى ميعمار) كه‌قه‌لايينكى
 قايمى لى دروست بكهن ، خوشى له‌بتليسه‌وه ديتته دياربه‌كر و له‌ويوه
 ده‌گه‌زيتته‌وه ئه‌سته‌مۆل . له‌ولاشه‌وه (زال پاشا) به‌راويز له‌گه‌ل خه‌لكى
 ئه‌خلاتدا له‌خواروى كه‌لاوه‌كانى كونه ئه‌خلات له‌روخى ده‌ريا له‌سهر پارچه
 زه‌وىيينكى ته‌خت ده‌ست ده‌كا به‌بنيات نانى قه‌لا .

ديمهنى قه‌لاى ئه‌خلات :

وه‌كو گوتمان ئه‌م قه‌لايه‌ سالى ۹۶۵^(۱۶) له‌سهر نه‌خشه‌ى سوله‌يمان‌خان
 به‌ده‌ستى زال پاشا دروست كراوه ، قه‌لايينكى چوارگوشه‌يه له‌گوئى ده‌ريا ،
 دريوايه‌ هه‌يه‌چوار ده‌ورى سى هه‌زار شه‌قاوه ، تيكرا سيزده‌ قولله‌ى هه‌يه
 ديواره‌كانى زور به‌رز تين ، خه‌نده‌كه‌كه‌شى زور قول نيه‌ به‌لام هيجكار
 قايم و پته‌و داريزراوه و ديواره‌كانى زور پان ، سى ده‌روازه‌ى ئاسنى به
 زوى ده‌ريادا هه‌يه ، له‌سهر ده‌روازه‌كه‌ به‌خه‌تيكى درشت سالى ته‌واوكرانى
 توسراوه - ۹۶۳ - .

ئه‌م ده‌روازه‌يه‌ى لاي ده‌ريا روى له‌قييله‌يه ، ناو قه‌لا سيسه‌د و په‌نجا
 خاتوى به‌قور سواقدرಾಯى تيدايه ، مزگه‌وتيك و گه‌رماوتيك و خاتيك و
 نزيكه‌ى بيتست دوكانى هه‌يه ، سهر به‌ئيه‌اله‌تى وان و پاته‌ختى به‌گى موشه .

(۱۶) ئه‌م (۹۶۵) هه‌له‌ى چابىيه و راستىيه‌كه‌ى (۹۵۶) ه ، چونكو سالى
 ته‌واوبونى قه‌لاكه (۹۶۳) بوه .

له لایهن سولتانه وه (١٠٠٠٠) ئاقچه ی متری بۆ داندراوه ، به گه کای همو سالی بیست کیسه ی دست ده کوئ ، به پینسه کس به سر گونده کانی ئەم سنجاقه راده گا ، ٤٤ زعامهت و ١٣٠ تیماری هیه ، به گی ئالا و گه وری چهری و هزاره سکه ری جبه له بیری هیه که له ژیر فرمانی به گدا ده چن بۆ شه ز ، پله ی قازیتیه که ی سه دو په نجا ئاقچه یه و ده سکه وتی سالانه ی قازتی دو کیسه یه ، شیخه ل ئیسلام و نه قیب و کویتا و فرمانده ی نیه ، شا به ندر و باجگر و داروخه و میرای له ئەسته مو له وه بۆ داده ندری ، قه لاداره که ی سه د نه فیریکی هیه که همو شه و ته پل لینه دهن و هه میسه سازن . به شی خۆی جبه خانه و چهند توپی گه وری و گچکه ی شاهانه یی و کولومبورنی هیه ، ئەمینداری گومرگ له به ندری قه راخ ده ریا داده نیش و هه که لویه لیک بی دهیه کی میری لی و مرده گری و مه ساشی هیزی قه لای لی دها . سالانه به حهوت بار به قوتته رات ده دری .

که لاهه کانی ئەخلات :

له ناو که لاهه کانی ئەم شاره به سه دان گومبیزی مزگه وتان هیه که له به رد دروست کراون و به خشتی سقر داپوشراون و زۆر کونن ، ئیستا نوێژ و جومعه یان لی ناکریت و بۆن به هیلانه ی قه ل و کوند ، یه که له وانه مزگه وتی (ئەمیر خای) یه که ییکهس و بیتاز که وتوه ، ده رک و دیواری ئەوه نده نه خشین و رازا ویه وه ده لپی قاقه زی (غه ناکی) یه .

ئەمیر قای که ئەم شاره ی گرت چهند مزگه وت و فیرگه و خان و خاتوبه ری گه وری له ناو شارا هه بۆ هه مو ی به خه تی خۆی له دیواره کانی ئەم مزگه وته دا نویسه ، من خۆم ئەو نو سرا وانه م خۆینده وه و به دوریتین ساخم کردنه وه و نویسیم . زمانی خه لکی ئەم شاره شیوه ییکی مه غولی و جغه تایی به .

ئەمجا تۆسىسى سەرژمىرى شار بەيتى ئەو تۆسراوہ : سىچ و پىنج ھەزار
 مىحرابہ ، — راستە منارەى زۆرى تىدايە بەلام پىم وايە ئەم ژمارەى زۆر
 زيادە — دۆ ھەزار مەدرەسە ، ھەزار گەرماو ، دۆ ھەزار خان ، ھەزار شوئىنى
 ھەدىس گوتنەوہ ، شەش ھەزار قوتابخانە ، ھەشەد تەکیە ، ھەژدە ھەزار
 کانیو ، ھەشت ھەزار سەبیل ، دە ھەزار گەژەك ، دۆ سەد ھەزار مال ، ھەفتا
 ھەزار خاتوبەرەى گەرە مالان ، سىچ ھەزار کاروانسەرا ، دۆ ھەزار خانى
 غەربیان ، شەش ھەزار دوکان ، لە سەدو پەنجا جىگا گومبەزى گوزەرى
 زىژنگەر و گەوھەر فروش ، ھەوسەد عمارەت ، چل ھەزار سەيرانگا ،
 تۆسەد ھەزار باخ و باخچە ، ھەفتا ھەزار زیارتگا ، شەش سەد ھەزار مەلا و
 زانا و پیاو ماقول ! تۆسەرى سەر دیوار زۆرى لەم قسە خەيالى و ھاش و
 ھوشانە تۆسیوہ و شارەکەى ئەوہندە گەرە پىشان داوہ لە سىتور چۆتە
 دەرئى ، ئەم شتانەى ھەمو لە خۆیوہ ھەلبەستوہ و مەبەستى زۆر زلکردنى
 شارەکە بوہ .

چەند سەد کەسىك لە ناو ئەم کاولستانەدا دەرئى ، ئاوى خوش و باخ و
 باخچەیان ھەيە و بەبى ترس خەرىكى کار و کاسبى خویان ، زۆریان
 ملکہ کانیان لە بابو باپیرانەوہ بۆ ماوہتەوہ بۆیە ھەر یەکەیان خاتوى خۆى
 سەد میل لەوانى دى دورتر دروست کردوہ و بە تەنیا دەرئى ، بەلام ھەمويان
 پیاوى باشن .

لە ئەشکەوتەکانى ئىرەدا پیاوى خوائى وا ھەيە چل سالا لەسەر پارچە
 ھەسیرەك دەرئى و لەم ماوہىدا گوشتى گيانلەبەزى تەناوہتە سەر زمانى ،
 لەوانە (شىخ مستەفای ئەخلائى) یە کە چل سالى رەبەقە بە رۆژوہ ، یەکیکە
 لە گەرە پیاوانى ھەتەفى ، من چۆمە خزمەتى سەلام کرد ، دەزانى من
 کىم گوتى « وەعلیکە سەلام ئەى محافى ئەولیای دنیا گەز » ، داواى دوعاى
 خیرم لى کرد ، گوتى « پەنجاو پىنج سالا دوعاى خیرت بۆ دەکرى و بەھرەى

ئەو دوعايانەت پېن گەشتە ، تۆنەختى قورغانم بۆ بخوینە منىش دوعات
بۆ دەگەم ، با سەوداگەمان وابى « ، لەسەر چۆك دانىشتم و ئايەتتىكم بۆ
خویند ، ئەویش دوعاى بۆ كردم و دەستى بە ردینى دا هیئا و كردمى بە براى
دنيا و قیامەتى خۆى و گوتى « بۆ خۆى گەورە لەم گەزانەتدا پشت و
پەنات بى ، ھەرشت بزائە و خۆت بە گەم بگرە ، » ئیدى مالاوايىم لى کرد .

(شىخ عەلى ئەخلاقى) كە سى سالا لە ئەشكەوتىكدا رۆژوى داودى
دەگرئ ، پیاویكى بە نرخە و بەراستى مەردى خودایە ، لەسایەى خواوە بە
خزمەت ئەویش گەشتە .

(ھەسەن دەدەى ئەخلاقى) لە تەریقەتى خواجەکاندا گەشتە ئەو
پەرز و ئىستادەستى لە تىكەلى و دواندى خەلك ھەلگرتە .

جگە لەمانە لە ئەشكەوتىكى دامىنى كویستاندا پیاویكى گەورە ھەبە
ناوى (شىخ تەقى دەدە) یە .

لەمە زیاتر باسکردنى ئەم شارە و ئیرانەبە کەلکى نىە و خوینەر وەزەز
دەکا ، كازى دنیا وایە ، ئەنجامى ھەمو ئاوايى يىك كاۋل بۆنە . ئەو شارە
كاۋلانەى من توشیان ھاتوم بریتى بۆن لە — (كوفە) لە عىراقى عەجەم ،
(كۆنە بەغدا) ، (كۆنە موسل) ، (میافارقین) . لە عىراقى عەرەبدا (ئەتاكیە) .
لە میردا (ئەسكەندەریە) ، (ەسقەلان) ، (تەبەرستان) ، (بوسراى خۆران) ،
(تەرسوس) . لە ئەنادۆلى (بەلات) ، (مەلاخى) ، (ئایالتوق) ، (ئایدنچ) .
لە رۆمىلى (ئاتینە) و (کوالە) . لە كریمە (كۆنە کریم) ، شارى (ئىبن کرمان) و
(عىراق داىان) لە داوینى كىوى ئەلبورز و گەلیك شوینى دى .

ئەم شارى ئەخلاقەش وەكو ئەو كۆنە شارە كاۋلانەبە و پىویست بە
لەسەر رۆیشتى زۆر ناكا ، بەلام زمانە و خۆى پېن زاناکىرى . . . ئاخىر ئەم
شارانە وەختى خۆى بە ھىمەتتىكى زۆر وا ئاوەدان و گەورە كراون ، پیاو

داخ دهمخواو جهرگی ژان دهکا که ئاویان دهیښی ، بهلام دهلیی چی دنیا وایه ، ههمیشه تالاییک ئاوه دان دهکرته وه لاییکی دیکه کاول دهیښ .

زیارتهگای بایرانی سولتانه عوسمانیه کان :

قهبری (قویا ئالب بای) کاکي (نهرتوغرول) که پیاویکتی ئازا و قارهمان بوه له تهتیشته قهبری (حهسن بایندرخان)ی براهیتی ، به فهرمانی شای (ماهان) کراوه به خانی (نخلات) و ژور بنیانگی لهم شارهدا هیه .

نهوانی دتی : (سولتان عهبدوλλά) ، (عیزهددین خان) ، سولتان حهسن) ، (سولتان مهیمه ندی) ، (سولتان بۆغه بای) ، (سولتان توخته بای) ، (قورقود خان) ، (سولتان عهلی خان) ، (سولتان کازم) ، (سولتان به ندی خان) ، (ژوربای خان) ، (ئیسماعیل خان) ، (بهدربای خان) ، (چیغهلی خان) ، (توخته میش خان) ، (سهلجوق خان) ، (ئیسراییل خان) ، (مهعسوم بای) ، (قوهتلی بای) .

ژنهکانیش که له ولاتر تیزراون نهمانه : (ماما خاتون) ، (سرمه خاتون) ، (جان خانم) ، (نیلوفر خانم) ، (سهرو بۆی خانم) ، (زیبا خانم) ، (وهسفیه خانم) ، (خورشید خانم) ، (دۆندی حورمه) ، (سهفیه حورمه) .

له بنهمالهی دانشمه ندی بهکانیش : (مهلیک گوندوز) ، (مهلیک قبله) ، (مهلیک سهفا) ، (مهلیک موقهدهس) ، (مهلیک عمران) ، بایرانی نهمانه له (نیکساری نیتک (سیواس) تیزراون .

بنهمالهی چۆپانیش که نهخلاتیان به دهستمهوه بوه و خهلك نه میریان پیدهلین دوازده کهسن ، نهمانیش بنهچهیان له ماهانهوه هاتوه ، سالی ۱۲۳ له زمانه مهلیک هوشامی نه مهوتدا له گهل داغستانیه کان موسلمان بۆن و لیره تیزراون : (نه میر زیاد) ، (نه میر یادس) ، (نه میر کوردومان) ، (نه میر

عیدبار) ، (ئەمیر قنیاق) ، (ئەمیر سارموان) ، (ئەمیر سولتان وەلی) ،
(شەمسەدین) که باپیره گه‌وره‌ی خانه‌کانی بتلیسه .

له قه‌ره‌مۆینلوه‌کانیش ئەوانه‌ی لی‌ره‌ بێژراون : (قه‌ره‌ جه‌لایر خان) ،
(قه‌ره‌ وی‌سف خان) ، (قه‌ره‌ دورمش خان) ، (قه‌ره‌ بورخان) و (قه‌ره‌ شیخی
خان) .

ئافره‌ته‌کانی ئەمانه‌ له ژێرزهمینه‌کانی ناو شاردا له‌سه‌ر ته‌خته‌کانی خۆیان
راکیشراون و روژی مردنیان له‌ ته‌تیشته‌وه‌ نوسراوه‌ . له‌و ژێرزهمینه‌دا
ته‌خت و سه‌کۆی به‌ردیان بو‌و ک‌ردۆن ، هه‌ندیکیان به‌ جلکی قه‌دیقه‌وه‌ ، به‌
کفنی سه‌پ ، به‌ پرچ و ردیته‌وه‌ پال‌خراون ، زو‌رشیان وشک هه‌لا‌تۆن .
ته‌نانه‌ت قوله‌ره‌شیک به‌ پێوه‌ راگیراوه‌ و داریکی به‌ ده‌سته‌وه‌یه‌ پیاو له‌ ده‌مو
چاوی ده‌توقی ، ئی‌ره‌ قس‌نه‌وانی نی‌یه‌ ، له‌ زهمانی سولتان مراد خانه‌وه‌
ده‌رگاکی گیراوه‌ ، من له‌ کو‌تیکه‌وه‌ به‌ گوريس‌ خۆم شو‌ژ ک‌رده‌وه‌ و
زیاره‌تم ک‌ردن و شیعی‌تکیشم بو‌و تو‌سین .

وشک هه‌لا‌توه‌کانی ئەخلات له‌ رو‌م و عجه‌مدا ناوبانگی هه‌یه‌ ،
هه‌رچه‌نده‌ ئەم جو‌ره‌ ته‌رمانه‌ له‌ شو‌ینی دیکه‌ش هه‌ن ، به‌لام ئەمانه‌ی ئی‌ره‌
به‌ پرچ و زیشه‌وه‌ باستر ماون .

ب‌ه‌سه‌کانی دیکه‌ی شاری ئەخلات :

کیوه‌کانی ئی‌ره‌ پ‌ژن له‌ (کان) ی جو‌ربه‌جو‌ر ، له‌وانه‌کانی (زه‌زنیقی
سۆر) که‌ له‌گه‌ل سابۆن تیکه‌ل بک‌ری و پیاو له‌ خۆی هه‌لسو‌ی یه‌ک داوه‌
مۆی به‌ له‌شه‌وه‌ نامینی و وه‌کو‌ لو‌که‌ نه‌رمی ده‌کاته‌وه‌ . ئەوانه‌ی تو‌شی
نه‌خو‌شت گۆلی ده‌بن ، نه‌ه‌نده‌ی نی‌سکیکی له‌گه‌ل تر‌ی زمش بخۆن له‌
نه‌خو‌شی‌یه‌کانی به‌له‌کتی و فه‌زه‌نگی و گۆلی و گه‌ژی رزگاربان ده‌بی .
(کان) ی (زه‌زنیقی زه‌رد) که‌ له‌ کیوه‌کانی ئەخلاتدا هه‌یه‌ گلیکی زه‌ردی

قورس وه کۆ گله سهر وايه که بۆ (رۆم) و (عه جهم) و (فه رهنگستان) ده زوا ،
 گويا کيميا گهران تیکه ل به مسی ده کهن و چهند شتی دیکه شی داوینه سهر
 ده بیته زیز ، نه گهر له م شته تیو مسقال له فنجایتیکدا بتویندریته وه
 کاتی توستن بخوریته وه ههر چی موی بی که لکی له ش هه یه هه لده وه ری و
 له ش سۆک و سپی ده کا ، به لام زیاده زه وی کردنی خراپه .

له دوا ی گه زان به قه لای ئیره دا مالا واییم له قه لادار و نه وانی دیکه
 کرد و ههر به قه راخی ده ریادا به ره و خوره لات هاتینه قه لای (عادلجه واز) .
 لیره به خزمهت مه لیک نه حمده پاشا گه یشته وه و نامه ی خانی بتلیس
 عه بدالخام دایه ، خویندی وه و گوئی « له خویه وه ده لی ، هه خوا ده زانی
 چی ده بی ، » خان له و نامه ی ده توستیوی « گه وره م ، له کاتیکدا تو پس
 ده خیه ته قه لای وانه وه ، خه به ریکی خوشته له نهسته مۆله وه پیده گا که به یی
 شاد ده بی ، وا دیاره (ئیشیری پاشا) خراپی لی قه و ماوه و به م زوانه خه به ری
 کوژرایت بۆ دئی ، بیگومان له گه ل چۆیه وان مال و پاره ییکی زۆرت ده ست
 ده که وئ ، له دوعای خیر فه رماوشمان مه کهن . » پاشا نامه که ی هه لگرت و
 هه والی کوژه کانی خانی به دۆرودریژی لی پرسیم ، منیش نه وه ی ده مزانی
 پیم زا گه یاند .

پاشان زۆیشتم بۆ ته ماشای شار .

قه لای عادلجه واز :

بیاتنه ری ئیره له شایه کانی ئازره بایجان (تاجدین عالیشان) ، پاشان
 ده ستاوده ستی کردوه و له سالی ٩٤٠ هه جهمه کانی ناو قه لای نه یاتوانی خۆ
 له بهر زه برو زهنگی عوسمانی زابکرن ، کلێله کانی قه لایان هیتایه خزمهت
 سۆله یمانخان . به که متین فه رمانزه وای ئیره (زال پاشا) بوه .

قه لاکه به بهردی تاشراو له سهر به کپارچه زهرد و ماهی قه راخ ده ری

دروستکراوه و زور قايمه ، له خواره وه به يې به تيو سعات دم گاته سهرې ،
 دمریای وان که خوره لالت و باکوری قه لای دموړه داوه له م سهرموه وه کو
 خلیجیکې بچوک دیته بهرچاو، کاتی نیوه ژویان نه یې همیشه ته و قه سهره که ی
 له ناو هه وریاه و ناییندرې . قه لای ناووه خه رهندي نتيه و بوشي ناکرې
 چونکو دموړه که ی ره و زیکه هیلانه هه لو و شه هینه و نینوکی لي گیر
 نابې . سی و هشت دانه قولله ی قایمی هه یه ، دموړه ئاسنه که ی سی
 دمرگای په که له دوی په که .

له ناو قه لادا هفتا مالی یې باخ و باخچه هه یه هه موی به قور سواخ
 دراون . مزگوت و جبه خانه و عماری دمخل و عماراو و قولله ی
 ته ویله خانه و مالی قه لاداری لي په . توپی گه وړه ی بالیومی تیدایه ،
 خاتوبه رهی گه وړه ی تیه ، درېزای چوارده وړی چوار هزار شه قاوه ، هر
 چنده هیلکه یې دروستراوه به لام بهرمو باکور درېژ بونه وه ، له بهر نه وه ی
 له لای باکور هود له کیوه بلنده دوره کانه وه حه واله ی توپی به سهرموه یه
 وا درېژ کوله کراوه . ریشی تی ناچی له و حه واله یه وه زیان به قه لا بگا ،
 چونکو هر توپی که له وړا بگریته قه لا راسته وخو ده که ویتته دمریاه .

له خوار قه لاشه وه وارش هه یه که له سر به رده کانی چیا داندراوه ،
 به لام شوینه که ی گردولکه ییکتی نرمه ، لایکی له سر به ردی قه راخ دمریاه و
 سی دموړه ی هه یه . دموړه ی نه خلالت زوی له باشوره ، دموړه ی
 خوره لالت روی له نه رجیشه . نه م قه لایه ی خوارموش به به ردی گه وړه
 داندراوه و چوار گوشیه ، لای باکوری هر چنده له سر به رده به رزه کانه ،
 دیسان دموړه ییکي (نورغون) ی تابه تی پیوه یه که هه میشه قه پاته .
 درېزای چوارده وړی نه م دارشه شش هزار شه قاوه . نه و لایه ی روی له
 له نگرگایه توپی نه وه نده زلی لي داندراوه که زه لام به لوله که یه وه دمچی ،
 به هه مویه وه هفتا و شش توپی شاهانه و بالیومی هه یه . له م قه لایه دا

سیسەد خاتونیکى قورى بىن باخ و باخچە ھەيە . عەجەم چەند جارىك ئۆرمەن گەمارۆ داوہ و بە ھەناسە ساردى گەزاوئەوہ . ئەشكەوتى ناو چىكان جىبوسەى چاکە . ئەو لای قەلا ، شىتو و سەر چىكان ھەمىرى باخ و باخاتە و بە ھۆى ئاو و ھەوای سازگارەوہ دايتشتوانى لەشساخن . لای قىلەى دەربای وانە ، بە ھەمىقەوہ ھەزار و سەد مالىك دەبن .

ھەشت گەزەك و ھەوت مىجرابى ھەيە ، مزگەوتى زال پاشای بە ناوبانگە ، گەرمای زال پاشا كە لە دەرمەوى قەلادايە زۆر خۆش نىە ، گەرمایىكى دىكەشى ھەيە وێرانەيە ، ھەفتا گەرمایى ئاگانىش ھەيە ، ناو قەلا خاتىكى لىرە بەلام زىزنگەرخانەى تىە ، بازارىكى بچۆكى ھەيە پز لە کوتالە، ھەمىقەشنە كە لۆپەلىكى تىدا دەست دەكەوئى ، ھەوت ھەزار باخى ھەيە ، بەرى خۆرھەلاتى شار ئاوىكتى خۆش و باخچەى بە ھەوز و پلۆسكى ھەيە و سەيرانگای خەلكە ، باخ و سەيرانگای زال پاشا بە ناوبانگە .

بەزىو مەبراىەتى قەلا :

ئۆپرە پاتەختى بەگى سىنجاق و سەر بە ئەيالەتى وانە ، بە پىرى قاتونى سولەيمانخان خاسەى مېرى (۱۵۴۰۳۶) ئاقچەيە ، سالانە شەش ھەزار قرۆش دەسكەوتى بەگە و بە شەسسەد كەسەوہ دەچىتتە شەز ، بەگى ئالاو سەرۆكى چەرى ھەيە ، بە جبە لەبەرەكائىتەوہ ھەزار عەسكەرى ھەيە كە لەگەل بەگدا دىچن بۆ شەز ، قەزاكەى سەد و پەنجا ئاقچەپىرە و سالانە قازىبەكەى ھەزار قرۆشى دەست دەكەوئى ، مفتى و نەقىب و نايب و داروخە و مىراو و شابەندەر و ئەمىندارى گومرگى ھەيە ، قەلادار فەرماندەيە و نەفەرەكانى ھەمىشە ئامادەن . كۆيتخاى سۆپا و فەرماندەى يەنچەرى نىە . چونكۆ لە (وان) نزىكە جار بەجار ئاغای يەنچەرى چاوشىك دەتيرئى بۆ تەمىن كردنى يەنچەرى تەواوبارەكان .

سالی ۱۰۳۱ ئەم قەلایە شەش قاوش یەنیچەری بۆ پاسەوانی دەروازە و دۆ قاوش تۆپچی و قاوشیك پاسەوانی بوە ، بەلام ئیستا ئەوەندە تۆپی بالیومز و جەخانە ی بێ ژمارە تیدایە بۆتە داخی سەر دلی عەجەمە کان .

زیارەتگاکی عادالجەواز :

کۆری زāl پاشا فەرماندە ی ئیره بوە ، شەویك لە ناکاو هەشت هەزار پیایوی شای عەجەم خۆیان دەگەییشتە ناو باخەکانی ئیره و بۆسە دادەتین ، کۆری زāl پاشا پیدەزانی بە هەفتا کەسەووە هەلەکویتی سەریان و بە جۆریکیان دەشکینی کە لەو هەشت هەزار کەسە بە حالەحāl پەنجایان لی دەردەچی ، لەمانیش یەکیك شەهید دەکری ، عەجەمەکان لە داخی ئەم روزەردی یە شەبە یخویتیك دەکەن کۆری زāl پاشا شەهید دەکری ، قسنەکی لییره .

زیارەتگای چلان هەیه ، گویا چل برا بە یەك زگ و بە یەكجار هاتونەتە دنیاو .

چییای سوبحان :

لە باکۆری (عادالجەواز)دا کیویکی بئندی سەر لە ئاسمان هەیه بە ناوی (چییای سوبحان) . بە قسە ی (مەجستی) کە (پەتلیموسی زانا) دایناو لە دنیادا سەدو چل و هەشت کیوی گەورە هەیه کە ئەمە یەکیکە لەوان ، هەمۆ سالی (تورکمان) و (کوردەکانی) (خالتی) و (چەکوانی) و (زازا) و (لۆلۆ) و (زێباری) و (پسانج) و (گەرگەری) بە سەد هەزاران سەر مەژموە بۆ هاوینەهەوار دەچنە سەر ئەم چیا یە . ئەو ئاژەلانی ی لییره دەلەوەرین زوربەیان جمکە دەزین .

سەر لەوهدایە کە پیرەپیاموکانی ئیره پێیان گوتم لەم نزیکانە یتیک

به يهك زك حهوت مندالی بوه ، من نه چوه ئه قلمه وه چونكو تا ئیستا شتی وا
 زوی نه داوه و به درۆم خستنه وه ، سچ كهس له و ریش سپیانه به ناوی
 كۆزی ساوری و كۆزی دزدار و كۆزی مهیمه ندی له گه لم هاتنه مه حكه مه ،
 قروشیکیان دا به قازج (حامید ئه فنه ندی) و داوای دهفته ری زهمانی (زال
 پاشا)یان کرد ، قازج ئاردی ئه و دهفته رهیان له خه زینه ی قه لا هینایه دهر و
 ته ماشامان کرد ، ئوسرا بو « لهم سه رده مه دا له کوستانی (چای سوبحان)
 ژنی کابرایکی تورکمان كه ناوی (موول سجاه) له پاش تو مانگ و ده روژ
 زگپژی له سه عاتیکدا چل دانه مندالی بوه بیستیان کۆز و بیستیان کیژ
 بۆن ، له بهر ئه وه ی (زال پاشا) خه بهری ئه م رو داوه ی به سوله یمانخان
 راگه یاندوه ، وایتره دا تو سیمان . سالی ١٩٤٣ . » جا مێك بزوام به بۆنی
 حهوت مندال بهزگیك نه ده کرد ، ئیستا ده بی بزوا به چل مندال بکه م !
 ئه مهش له خاسیه تی چای سوبحانه .

له م چایه دا گورگ و که متیار و دیز و ریوی و چه قه ل و پلنگ و
 هه مۆ جوړه دژنده یك هه یه و هه رچه نده لیره جۆت بگرن قهت بیچۆیان
 نابن . له سه ر ئه م چایه گورگ و مه ز پیکه وه ده گه ژین و توکیك له که ولی
 مه زه که لار نایته وه ، له بهر ئه وه له م چایه دا زۆر پتوستان به شوان
 نیه . گۆله سه گی وایان هه یه به قه د که ره به غدایی یك زله ، مه به
 گوشتخۆره کان ئه گه ر هیلانه بکه ن بیچۆ هه لناهینن بۆیه لی نیشته جی
 نابن . به لام دالی زۆره ، ئه و دالانه هه وایان تیدایه ته مه نی ده گاته هه زار
 سال . مریشکی ئیره زۆریان روژی دۆ جار هیلکه ده کهن .

له نیوانی ئه خلالت و چای سوبحاندا ته ماشاگایکی زۆر به سام هه یه
 (کانی چیمه ن) ی پی ده لێن ، ئه و کانیه له ناو بهردان دێته دهر و به سه ر تاته
 بهرداندا هه لده ژژیه خواری ، گر مژنیکی لی دێ گویچکه ی پیاو که ز ده کا و
 دهنگی له دۆ فرسه ق دوره وه ده بیستری . ئاوی ئه م کانیه ده چیه ناو

خليجتيكهوه و بزر ده بڼ ، ئاوه گه ی له ژمهړی هه لاهیل تالتره و هه ر ئاده مزاد یا ئاژمډ و مه لیک لڼی پخوا ته وه ده ز به جی دمهړی . (حاجتی چارولل) ناو که بازرگانیکی خیره ومه نده حه شارنکی گه وره ی له ده وری ئهم ئاوه کردوه ، قه راخی کانیه که هیچ گیای لی سموز نابڼ .

له باکوری خوره ه لاتی ئهم چیا به گۆمیتی گه وره هه یه هه وار چیه کان مه له ی تیدا ده کن ، ئاوه که ی زه رنیقی تیدایه و زور گه رمه ، بهر هه ر کوئی یتکی له ش بکه وئ موی هه لده وهری به لام بو ژنان زور به که لکه ، ئه وانه ی خورویان له له شدا بڼ قورزی ئهم ئاوه له خویان هه لده ستون چاک ده بنه وه .

ديسان له نزيك باکوری قه لای (عادلجه واز) له داوینی (چپای سوبحان) ئاویکی سویر دینه دهر له رونیدا ده لڼی چاوی قرژاله ، ئه ملاولای ئهو کانیه ئاوه که ی بوه به کانه بهرد ، وه ستا کان دین دمییزن و ده بیه نه وه ، هه ندی وه ستا به پڼی پیداویسی خویان سندوقی دار دروست ده کن و له ئاوی ئهم گه ژاوه پزی ده کن و که مینک خوئی یتیکه ل ده کن به کاری خوا ئه و ئاوه ده بیه ستڅ و ده بیته بهرد ، به لام به رده که ی زور سهخت نیه ، بو دهر گایا به ردی کوچکه ئاگریا جڼ پڼی پله کان و ئهم جوړه شتانه به ئه ندازه ی پیویست قالبی دار یا قور دروست ده کن و له م ئاوه ی تیده کن که به رده که ی ته و او به ستی و زهق بو یه کاری دینن .

دوای ئه وه ی له ته ماشای عادلجه واز بوینه وه ، که وینه ری ، بو سهعات به قه راخ دهریادا زوشتین هاتینه گوندی به رده کون (ده لیک داش) ، دۆ سه د ماییکه له روخی دهریا ، له ویشه وه هاتینه گوندی (ده میرچتی) ، که مینک له دهریا دۆره و سیسه د مایینکی مه سیحی به ، له خاکی قه لای ئه رجیشدایه ، دانیشتوانی هه مو ئاسنگه رن ، لیره وه هاتینه گوندی (که نزمک) که دۆ سه د

مال دهبین له خاکی ئه رجیشدا و ئاوه دانه . لیږه له نړیک باره گای پاشا ههوت
 دزیان گرت و هه رله وئ سهریان بږین . که لیږه بارمان کرد بهرو
 خوره لات هاتینه قه لای (ئه رجیش) .

ئهم شوینه له کونه وه ده ستاوده ستی کردوه تاله سالی ۱۵۲۱ دا که وته
 ده ست (قلیچ ئه رسلان شا) ، قه لایکی لیږ دروست کرد و ئاوه دانتری کرد ،
 پاشان گه یشته ده ستی (قهره ویسف شای قهره قوینلو) که چاکی ئاوه دان
 کرد بږوه ، به لام که ته یمور هات به جاریک کاولی کرد . سالی ۹۵۵ که
 سوله یمانخان له ولاتی عه جهم گه زایه وه ئیره ی له ده ستی عه جهمه کان
 هتیا به دمر .

پاته ختی به گی سنجاقه ، خاسه ی میری (۳۰۰۰۰۰) ئاقچه یه ، به گه که ی
 سالانه ده کیسه ی پښ ده بږی و به هزار عه سکه ره وه حکومت ده کا ، ۸۶
 تیمار و ۱۴ زعمامه تی هیه ، به گی ئالا و گه وره ی چهری و ویزباشی هیه ،
 به پښی قاتون به جبه له به ره کانیه وه هزار که س پښ چک و شه زکر له
 ئه رجیشدا ئاماده ن که له گه ل به گدا بچن بو شه ز .

که مه لیک ئه حمده پاشا چوه (ئه رجیش) ، به گه که یان (فهرهاد به گه)
 به هیزی قه لا و سوپای خوینه وه شه شه زار عه سکه ری هه لېژارده ی بو
 پیشواز هتیا بو که بریقه ی چه که کانیان ئاوی چاوی دبرد ، کاتی نړیکی
 قه لا بۆینه وه له ناو قه لا ده نگي ئه لا ئه لا هه ستا و له بورج و قولله کانی
 قه لاوه به هزاران تهننگ ته قنیرا ، هیتا خرهمی ئه و دهریزانه نه بږا بږوه
 که گرمه ی توپی بالیومز دنیای له رانده وه و ئه و ناوه پښ بو له دوکهل ، به
 نړیک بونه وه ی پاشا توپیچی به کانی قه لا بو دهرخستی شاره زایت خوینان
 چند گولله ی توپی بالیومز یان به سهر دهریادا خل کرده وه که ئه و گوللانه
 هه تا ماوه یتک به سهر ئاودا به خشکه پښ ده زوئین . پاشا له میوانخانه دابه زی و

فهرمانی سچ روژ حسانه‌وهی دا ، منیش ده‌ستم کرد به گه‌زان و تهماشای
قه‌لا .

دیهمنی قه‌لای ئمرجیش :

قه‌لاییکی چوارگۆشی گه‌وره‌یه له‌سه‌ر گردۆلكه‌ییکی نزم له
گوێ‌ده‌ریای واندا، به‌رده‌کانی یه‌کی ئه‌وه‌نده‌ی فیلین ، قه‌لاکه‌ سه‌چ
یینگه‌رده ، قولله‌ی چوارقولنجکه‌کانی زۆر قایم ، له‌به‌ر ئه‌وه‌ی هه‌واله‌ی به
سه‌ره‌وه‌یه دیواره‌کانی بلند نه‌کراون و له‌جیاتنی ئه‌وه‌ ئه‌وه‌نده‌یان پان کردوون
جلیتینیان له‌سه‌ر ده‌کری ، خه‌ره‌ندی یه ، هه‌ندی سأل ده‌ریا هه‌لده‌ستی
حه‌وت هه‌شت مانگ ئه‌م قه‌لایه له‌ناو ئاودا ده‌مییتیه‌وه . دو
ده‌روازه‌ی هه‌یه یه‌کیان رۆی له‌خۆراوایه که ده‌روازه‌ی عادلجه‌وازی
په‌نده‌لین و ئه‌وه ده‌روازه گه‌وره‌که‌یانه .

ناو قه‌لا هه‌زار خانوویی قوژنی هه‌یه ، مزگه‌وتی سوله‌یمانخان که
کۆنه مزگه‌وتی وێسف پاشا بوه و تازه‌کراوه‌ته‌وه ، شێوه‌ی کۆنه و مناره‌ییکی
هه‌یه . دۆسه‌د دوکانی لێیه ، جبه‌خانه‌ی زۆره ، ته‌نانه‌ت سه‌د و ده‌ پارچه
نۆبی تێدایه که له‌تۆپه‌کانی قه‌لای عادلجه‌واز جواترن ، تۆپ هاوێژێک به
لای باکویدا کیوی (ئالا داخ) هه‌یه که باخچه‌ی زۆر خوشی لێ کراوه .
هاوینی ئێره گه‌رمه و دانیشتوانی قه‌لا شه‌ش مانگ له‌باخچه‌کانی ئالا داخدا
زاده‌بوون .

حکومه‌تی قه‌لا :

به‌گی ئه‌م قه‌لایه به‌گی ئالا و فهرمانده‌ی گه‌وره‌یه ، قه‌زاکه‌ی سه‌دو په‌نجا
ئاقچه‌ییه ، میراو و باجگر و کوێخای شاری هه‌یه . له‌ناو قه‌لادا قه‌لاداری
یه‌نچه‌ری که له‌ئسته‌مۆله‌وه داندراوه سیسه‌د کس و چوار بلۆک نه‌فه‌ری
هه‌یه .

له بهر ئه‌وه‌ی ستوری عه‌جه‌مه ، ئه‌گه‌ر قه‌لادار تۆپ هاوێژێك له
 پردی ئه‌رجیش به‌ولاوه‌تر بژوا ، فه‌رمانه‌ خه‌به‌ر به‌ پاشای وان ده‌دا و ده‌لێ
 قه‌لادار قه‌لای به‌جێ هێشتوه‌ ده‌ز به‌جێ له‌سه‌ر کار لاده‌برێ . لایێکی
 دۆژگه‌یه ، به‌نده‌ره‌که‌ی له‌نگه‌رگایێکی جوانی هه‌یه‌ بۆ که‌شتی به‌کانی وان
 که‌ ملل و شتومه‌کی بازوگانی لێ بار ده‌که‌ن و لێره‌وه‌ هه‌تا ئه‌رزه‌ژۆم ده‌چن .
 دانێشتوانی قه‌لای هه‌مویان (بۆشناق) و (ئه‌رنه‌ووتن) و موسلمانن ، له
 سه‌رده‌می سوله‌یمان خاندای هینراونه‌ ئێره ، له‌ناو خۆیاندا مه‌لایان هه‌یه ،
 کورد و عه‌لق و جه‌لوی نه‌ناسراو ریگا ناده‌ن بچێته‌ ناویان هه‌مو خزم و که‌سی
 به‌کترین .

ته‌زای قه‌لای ئه‌رجیش :

لای باکووری (ئه‌رجیش) له‌سه‌ر رێی (ئه‌رزه‌ژۆم) گه‌زایێك هه‌یه ،
 هه‌مو سالی هاوینان (له‌ کاتی گه‌شتی کوله‌که‌دا له‌ شاره‌کانی وان و بتلیس و
 ئه‌خلات و هه‌مو کوردستانه‌وه‌ به‌ هه‌زاران که‌س خێوه‌ت و خواردن و
 خواردنه‌ویان دێنن و سێ مانگی ته‌واو لێره‌ راده‌بۆین و به‌م ئاوی گه‌زاوه
 خۆیان ده‌بۆژێنه‌وه ، له‌ نزیک ئهم گه‌زاوه‌ شوێنه‌واری بینای زۆر گه‌وره
 هه‌یه‌ که‌ گوايا ئه‌سکه‌نده‌ر کردۆتی ، ئاوی گه‌زاوه‌که‌ ئاشکێژێکه .

که‌مێك له‌ولاوه‌ (کانی خانان) هه‌یه ، له‌ناو به‌ردانه‌وه‌ ئه‌وه‌نده‌ی
 فیه‌قه‌یێك ئاو هه‌لده‌دا و ده‌ژێتته‌وه‌ ناو حه‌وزێکی ده‌ به‌ ده ، ئاو هه‌که‌ی رونه
 به‌لام زۆر گه‌رم نیه‌ چونکو گومبه‌زی له‌سه‌ر نه‌کراوه .

(کانی شیر)یش هه‌یه‌ که‌ وه‌ستای به‌ردتاش سه‌لکه‌ شیرێکی تاشیوه
 ئاو له‌ ده‌می ئه‌و شیر هه‌لده‌ژێتته‌وه‌ حه‌وزێکه‌وه ، به‌لام په‌نا به‌خوا ئاو هه‌که‌ی
 ئه‌وه‌نده‌ گه‌رمه‌ له‌ناو حه‌وزه‌که‌دا وه‌کو مه‌نجه‌لی سه‌ر ئاگردان قوڵپ ده‌دا ،
 سه‌روێن دێنن به‌م ئاو ئاو ده‌ژۆتی ده‌که‌ن، به‌ کاری خوا سێ هه‌نگاو به‌ولاوه‌تر

له كوني به ردیكهوه ئاویك دیته دهر ټهوه نده سارده له هاوینا كه س
ناتوانی دهستی تیخا . ټهم ناوچه په كه وتوته دهرجه هه ژدهی ئیقلمی عرقیه و
هه وای زور سازگاره .

له زیاره تگاكانی ئیره قسنی (سولتان قهره ویسف بای) هه په كه
پیاوینکی خوایی بوه .

له گهل پاشا ئیرمان به جی هیشت و به قهراخ دهریادا هاتین ، له (قهره
كوپری) قوناخمان گرت ، پردیكی قایم و باشه به لام نه مزانی كنی كردویه تی،
ئاوی (ئاقسو) به ژیریدا دهرزا ، ټهم ئاوه له (جیای سوبخان) و ئالاداخوه
دیته خوار و دهژیتته دهریای وانهوه ، قهراخی ټهم ئاوه (یازلقي) پیده لین
حه سیری باشی هه په . له نزیك ټهم پرده (پازار كویتی) هه په سیسه د مائیکی
مه سیجی لی په هه مویان کاریان حه سیر چینه ، ټهم گونده سهر به هیزی
وانه .

لیرهوه رۆ به خوره لآت دیسان به ناو سازلق و زه لكاودا كه
شوینیکي به ترسه هاتین گه یشتینه روباری به ندی ماسی كه له کیوه كانی
بارگرموه دی و به بن قهلائی بارگردا تی ده په ژی ، پیشتتر باسمان كرد كه
ئیره سالی جاریک راوه ماسی لی ده كری .

ده ژوشتین كه له بهرام به رمانه وه (قهلائی بارگر) دهر كه وت ، فهرماندهی
هیزه كان و سنجاقی ئیره (شهره ف خانی مه محمودی) به پینچ هزار جبه له بهر و
جهك هه لگرموه و به سوپای پز له سیلاحوه گه یشته پیشوازی پاشا،
دابهزی و زكینی پاشای ماچ كرد و تا ماوه یك به پین له گه لی ژوشت ، دواپی
به فرمانی پاشا به بی ئاوزهنگی سوار بووه و هاتینه (قهلائی بارگر) . له
قهلاوه چل په نجا توپ و چند هزار فیشهك هاوژرا و كرا به شادج ، پاشا
چوه ناو سهراپه ردهی خوی ، پاشان بهك بانگ هیشتی بو كرد و دیارچی
چاکی پیشكیش كرد و كرا به دیوان .

قه‌لای بارگری :

دولتیکی درپژ که نه‌وسهری بۆته خلیج ناوی به‌ندی ماستیه ، جاله خوره‌هلانی نه‌و به‌نده و له سهر به‌رده زه‌شه‌کانی نه‌و چیا به قه‌لاییکی پینج سوچی به‌رز به به‌ردی گه‌وره دروست کراوه ، نه‌م قه‌لایه به ده‌ست کورده‌کانی محمودیه‌یه ، نه‌فهره‌کانی هه‌مو کوردن ، خاسه‌ی میریه‌که‌ی (۲۰۰۰۰۰) ئاقچه‌یه ، ۹۷ تیمار و ۷ زه‌عامه‌تی هه‌یه ، به‌گی ئالا و سه‌روکی چهری هه‌یه ، له‌کانی شه‌زدا سه‌ه‌زار عه‌سکه‌ر کو ده‌کاته‌وه ، قه‌زا که‌ی سه‌د و په‌نجا ئاقچه‌یه ، باجگر و میرای هه‌یه . هۆی نه‌م ناوه‌ی قه‌لا نه‌وه‌یه که (قلج نه‌رسلان) کاتی ئیرمی بنیات نا ، له‌م شوینه‌دا باج و بارانه‌ی له کاروانی و بازرگانه‌کان ده‌ستانه‌، کورده‌کان ناویان لی نا قه‌لای بارگری .

خه‌لکی ئیره هه‌م‌تیان کوردی ئازان و له قاره‌مانه‌کانی هۆزی مه‌حمودین ، نه‌سپی که‌هیلای زه‌سه‌نی پاشودرپژ پشت کورتی شان گاجوتی مل مامزی قه‌له‌و و ریکوپیکسه‌لیره هه‌یه له هه‌مو کوردستانه‌ وینه‌ی ده‌ست ناکه‌وی .

سه‌رای شه‌ره‌ف خان و گه‌رماو و خاتیک و باخ و بیستان و به‌شی خۆی دوکانی هه‌یه ، ئاو و هه‌وای سازگار و تریکه‌ی خۆشه . نه‌م قه‌لایه به‌خاکی ئازهر بایجان ده‌ژمیردری . سالی ۹۵۵ که کورده‌کانی ناو قه‌لا سه‌ریان بۆ سولتان سوله‌یمان دانه‌واند و قه‌لایان دا به‌ده‌سته‌وه ، فرماژه‌ویه‌تی درایه‌وه به‌خۆیان به‌گی ئیره له محمودیه‌که‌نه .

له‌م قه‌لایه‌وه به‌رمو قبیله‌هاتین ، هه‌وارگه‌ی (حه‌سن تاپدی)مان خسته‌لای چه‌پ که هه‌مو کورده‌کانی مه‌حمودی هاوینان دینه‌ ئیره ، پهی هه‌لکه‌زام چۆمه قوچی سه‌ری ده‌بینم کوستانیکه سه‌ری له ئاسمانه ، که له‌م چیا به تیه‌زیت رنگا ده‌یته‌ دو ، رنگای ده‌سته چه‌پ بۆ قه‌لای (وان)

دەچى و رىڭگى لاي راست دەچىتتە قەلاي (ئامىق) • لىزە بۆينە ميوانى
 گوندى (پاس) لە دامىنى چىاي چۆماخلى دا ، ھەرىمى وانە و سەد مالىك
 دەبى ، گوندىكى ئاودەدان و بە باخ و باخچە يە ، من ئىزىم لە پاشا و مرگرت و
 چۆم بۆ قەلاي (ئامىق) • گوندە ئاودەدانە كانى لاي قىيلەم بەجى ھىشت و
 بە ناو بەردەلان و بە قەراخ دەريادا بە چوار سەعات گەشتىم •

قەلاي ئامىق :

بە قسەي مېژۆتوسان ، ئىزە نەتەومى (عاد) بنىاتيان ئاودە ، بەردە كانى
 ئىزە و ۋەكۆ عەقىقىيە مەن سۆرن • قەلا لە قەراخى دەريا لە سەريەك كۆلەكە
 بەردى خويى دروست كراوہ كە ئەۋەندەي پىنج منارەي سەلىمانى بەرزە ،
 خوا دەيزانى زاتم نەكرد سەركەومە ئەۋ ئاسمانە بچم تەماشاي بكم ، چونكو
 دەبى بە چەند ھەزار پلە كانى بەردا سەركەوى تا دەگەيتە ئەۋ پەيزە دارانەي
 بە بەردە كانىانەۋە ناۋن و پاشان ديسان پلە كانى بەردى دىكە ... لە كاتى
 شەژدا پەيزە دارەكان بە گورىس ھەلدەكيشنە سەرۋە و ئىدى لە ھىچ
 لايتكەۋە ماۋەي پى ھەلگەزاني نامىنى ، لە ھىچ شوپىتكەۋە ھەۋالەي بە
 سەرۋە نيە ، لايە كانى قىيلە و باشۆر و خۆراۋاي دەرياي وانە و ئەم بەردە
 ۋەكۆ سنگىك لەم ناۋ ئاودە سەري ھەلداۋە ، شىيىكى سەيرە •

لە ھەمۆي خۆشتر لە تەۋقە سەري ئەم بەردە قۆچە كانىلەيتك ھەيە
 ئاودە زيادىيەكەي بە لاقدەي بەردەكە دا دىتە خوار ، لە ناۋ قەلادا مزگەۋيتىك و
 پەنجا خاتۆي لىيە ، لە عەمبارە كانىدا گەنە شامى و چەلتۆك و شەش تۆپى
 شاھانە ھەيە • قەلايىكى زۆر سەختە ئەگەر لە ناۋ خۆيدا ئازۆقە و ئاۋى
 بىچ لە گرتن تايى ، من تەنيايەك قەلاي لەم بابەتەم دىۋە : لە ولاتى (ئەدەنە) ،
 سىنجاقي (سەلفكە) لە نرىك (لارندە) ، قەلاي (ئەرمەناك) ، ئەۋىش شياۋى
 بىيىنە بەلام ئەم قەلاي ئامىقە لەۋ سەختتر و پى ھەۋالەترە •

سالى ۸۰۰ تەيمۇر ھاتۇتە سەر ئەم قەلایە كە دىۋىيە تى گوتۇيە تى
 «ئەم قەلایە پىسە گەلنىك شا وخونكارى بەدناۋ كىردوۋە و ئابزۇقۇ بردۇن ، من
 ھەيلى خۇمى لە گەل نابەم » و بەبى خۇ تىگە ياندن بەجىنى ھىشتوۋە . دەرئاي
 وان لە بەردەمى ئەم قەلایەدا ئەۋەندە قۇلە ، گورىسى چەند سەد جۇتە
 بالىيان بۇ شۆر كىردۇتەۋە نەگە يىشتۇتە بنى ، بۇيە پىيان گوتوۋە (ەمىق) و
 كوردەكان بە ھەلە كىردويانە بە ئامىق ، جار جارە (ئامۇك) ىش دەلەين .

لە درز و كۈنە بەردەكانى ئېرەدا بە ھەزاران شەھىن و ھەلۇ و خەرتەل
 ھىلانەيان كىردوۋە . جارنىك قەساب لە خوارەۋە گامىشىك سەر دەبۇن و
 خەرىكى كەۋل كىردنى دەبن ، ھەلۇنىك لە ھەۋاۋە لۇل دەيىتە سەلكى
 گامىشەكە كە لەۋ ناۋەدا كەۋتوۋە ھەلەدە گرەت و دەيىتەۋە ھىلانەكە
 خۇي دەرخواردى بىچوركانى دەدا . تا ئىستا ئىسكى ئەۋ سەلكە ۋەكو
 سىندۇقىكى سېتى لە بەردەمى ئەۋ ھىلانەيەدا ديارە ! ئەمە ئەۋەمان پى
 دەسەلەينى كە ھىزى ھەلۇ بە ئەندازە يىكە سەلكە گامىشى سەد ھوقەيى بۇ
 ھەلدە گىرى .

ئەم قەلایە لە سەردەمى سولەيمانخاندا بە دەستى (رۇستەم پاشا)
 گىراۋە ، ئەمۇۋ وىۋادەيىيە و ھى پاشاى وانە ، قازى وان نايەتچ ئېرە دەكا ،
 قەلادار و پەنجانە فەرىكى ھەيە . لە وارشى خوارەۋەدا سەد خانۇنىكى قوزى
 بە باخ و باخچەي ھەيە ، مزگەۋت و خان و گەرماۋىك و بازارىكى بىچۇكى
 لىرە .

پاش تەماشا كىردنى قەلارنىكەۋتەن بەرەۋ خۇرەلەت ، لە كىن گوندى
 (جانكەلەر) لە رۇبارى (جانك) پەزىنەۋە و پاشان لە ئاۋى (سوارچىلى) شمان دا
 ھاتىنە گوندى (ئابلان) ، لىرە لە گەل پاشا يە كىدىگىر بۆينەۋە ، باسى قەلای
 ئامىقم بۇ گىزايەۋە ، بە بىن چاۋپىكەۋتەن ۋاقى ۋرما و ئەۋانەي لەۋى بىتۇن
 شاھەدى قەسەكەيان دام .

لیره ژا هاتینه گوندی (قهره قاسم) که سهد مالیکه له ناو میړگیکدا ،
 ئیره سه کویکی سولتان مراد خانی لیره که چیگا سهیرانیانه . مه لا قاسم
 ناویک له م گوندهدا ته کیهی دهر ویشانی هیه ، فی داران دینه ئیره به حهوت
 روژ چاک دهنه وه . ئەمجا بهره و قبيله هاتینه (چای باشی) و قوناخمان گرت ،
 گوندیکی سهد مالی ئاوه دانه له ناو چیمه یتکیدایه و که میك له روبراره وه
 دۆره . ئەم روبراره له کیوی (چوماقلی) و چای (ئاق کیچی) دینه خوار که
 توپ هاوینیک له خوره لاتی واندايه و دهچیتته وه ناو دهریا .

پاشا لیره وچانی گرت ، پیاوماقو و گه وره کانی وان به خزمهتی
 گه یشتن و نه و ندهیان دیاری بۆ هیتنا باسی نا کرئ ، چونکو تا ئیستانیه کیکی
 وه کو مه لیک ئەحمدهد پاشا که موری لی سهندرایتته وه و (۱۷) دۆ جار بۆین
 به قایمقام و وه زیریکی زاوای سولتان بی نه هاتوته وان ، جگه له وهی
 وه زیریکی نه و نده گه وره و پایه به رزه هه تا بن قه لای ته رجیلی دیار به کریشی
 به دهسخته تی موباره کی سولتان بۆ تۆسراوه له ژیر فرمانیدا بی ،
 سه رده رگاوا تیک بۆ چاک کردن و تازه کردنه وهی قه لای وان تیررا .

خه لکی وان به جازیک زراویان رژا ، نه وه هه مو سوپای وانه تا ده گاته
 (دیار به کر) و (حه زۆ) و (بتلیس) له گه ل پیشواز که ران له و ناوه دا هیتیان
 کرد بۆ وه ، له دهر که وانه ناو داره کانی نهسته مو ل (سته فا ئاغا گوئ زل) به
 خوی و چل دهر که وانه وه لیره بۆن ، نه مانه خه زوری خسه رو پاشا (سوله یمان
 به گ) و (حوسین ئاغا) و کوزه کانیان هیتنا بۆ که به ناوی دۆرخانه وه له
 وانیان دابیتن . دهنگ بلاو بۆ وه که فرمانی کوشتنی سهدان پیاوی گه وره و

(۱۷) مۆروه رگرتن و مۆر لی سهندرانه وه زاراوهی تاییه تی رژیمی عوسمانی
 بوه ، وانا دانران له سه ره ک وه زیری یا له سه ر کار لابران مه به ست له
 مۆر مۆری تاییه تی سولتانی عوسمانی به که ده درایه ده ست سه دری
 نه زمه و نه ویش چی بوسته تایه له دستۆر و فرمانه کان به ناوی
 سولتانه وه ده ری ده کرد .

ماقولی وان دەرچوہ (۱۸) ، بۆیہ خەلک لە ترسی گیانی خۆیان ئ. م ھەمو
 دیاری یەیان ھێنابو ، شتە کە ئەوەندە زۆر بو ئاغاو دەس و پێوەندەکانیشی
 تێر کرد ، فەرمان دەرچۆ کە بەیانێ زۆ بچینە ناو شار .

باسی ئالای سوپا :

سەر لە بەیانێ روژی دۆشەمۆ دوامین روژی مانگی رەجەبی سالی ۱۰۶۵
 لە سەعاتیکێ پیرۆزدا پاشای پایەبەرز بیسیملای کرد و سواری ئەسپە
 رەسەنەکە ی خۆی بو ، کوێخای چاوەشەکانی وان بە سیسەد چاوەشی
 چۆقەدارەوہ تیکرا ھاواریان کرد « تەمەنت درێژ بێ و خوا دەوامی سولتان
 بدا » ، کە پاشا کەوتە زێ ھەشت قات تەپل خانە لێدرا کە وەکو تریشقە ی
 ھەور دەنگی دایەوہ و دەریاش لەولاوہ کەوتە شەپۆل دان .

لەسەر دەستوری وەزیر لە پێشەوہ ھەزار و پێنسەد عەسکەری
 سواری (تەتاری) چەتال بە دەست بە سەدەف و سوات و قەمچێ شتێداق
 بە دەستەوہ ، کلاو و شەپرتە لەسەر یا تەپلە ی چالەبێ و تۆغای و میزدەری
 مەنسوریان بەستبو ، ئەمجا ھەزار کەس عەسکەری (دەلی) و ھەزاری
 (کوکلی) کە تاجی کەولە سمۆرە و سالتی و قورقونای و یەلکەن و
 ئوراقوس و غاز ی پۆرچاوت و کۆزی ئەلیاس و بە ھلۆج و غاز ی میخالج و
 ھەرقۆم و قاسمی بالمیلی چۆقە ی قەراخ شیتی بە ریشو و مانلفکە ی عارەب و
 تاجی بە کداسیان لەسەربو و پەزی سیمرخ و بالقچیل و دۆژنە و وشتەر و
 شەھین و زەغغوسیان لێدابو ، پێنسەد شەشەد کە سیش قەپانچە ی سمۆریان
 ھەبو و ھەندیکیان بالی میسکی قەرتال و ھەلو و دال و قەرەقوشیان لە

(۱۸) ئەم ھەوالە بە مەبەستی تۆقاندنی چەند کەسانیک بوە ، تا ھەرچیکیان
 بو ھەلدەسوژێ بە ناوی دیارییەوہ بو پاشای بەتین و ملی خۆیان لە شیر
 سەربز رزگارکەن .

پشتی خویان بهستبو ، له جياتی قوسدا تیجه گوبالی وایان به دهشوه به
 که تویرمه که یان به زیر نهخش کرابو و نهستورای به قهدهر باسکینک دهبو ،
 کهولی گورگ و ورچیان له بهر کردبو و پارچه ی هریری پیدا هاتبوه خواری .
 ئالای (دهلی به کان) سور و شین و هی (کوکللی به کان) زهره و ئال بو ، هندیك
 خویان له قه تلاوی ئاسنی شین هه لکیشابو بوتلو قلی و دهر به ندلی و
 توغولقالي و کلاو زری و سه ریپه نا و کوکستلی قازی ئاسنیان له بهر کردبو و
 ته نیا چاویان به دهره وه بو ، بقون به یه کپارچه ئاسنی به سام و ترسینه ر ،
 سواری نه سپی کویت بون و مامزه یان له پی کردبو ، لبادی به خه نه سور کراویان
 کردبو به بهر و نه رمه زین ، ته نیشیان مه تالی یا نجقلی و خوتای به حری و
 تیزه ی ته یموری به دهست کهولی به ور و پلنک له بهر دا و سواری نه سپی
 که هیله ، به ریکی تیپه زین . له ناو نه مانده په نجا چاوهشی زری له بهر که
 که مهری سی هوقه یی زیویان بهستبو خه نجر له بهر دا و په زی شناسواریان
 له سر چه قانده بو ، هندیکی دی چهفته ی عه تقایان بهستبو گوچائیکی زیوی
 دو هوقه یی به دهسته وه شهروالی قه دینه ی سور ره رسته مانی له پیدا و
 نه سپه کانیان به پارچه ی والا و متومورقو داپوشیو به نه لالا نه لالا گوتن
 عه سکه ره کانیان زیر ده کرد و به ناویاندا ده گه زان تیپه زین . دوی نه وان
 پیسنه د نازوقه چی ، پیسنه د چاشنگیرچی ، پیسنه د سه زاج و خولامی
 تاییه تی ، پیسنه د مه یتری خیه ت ، پیسنه د ساره وان ، پیسنه د خه ربه نده ،
 پیسنه د قهره قوللوقچی و عه کام و چراچی ، پیسنه د مه یتر و خر مه تکاری
 دیکه . نه مچا چل ئالاسه گه وان و چل ئالاساریجه به چه که وه و به سواری و
 یه کتی به تهنگیکی چل په نجا دره می به وه روشتن ، دوی نه وان هه زار و
 پیسنه د هه زه می به چه که وه ، پیسنه د سر دهر گاوانی کهولی سمور له بهر
 هاتن .

نه مجار توغ و باغراغی پاشایان هینا سی نه سپی یه ده کی ویرخه و

ههشت یه دهه کی به زیتنی گه وهه ردار و زنجیری زیره وه له گه ل دهسته ی
 میترخوزه کان و به دوا یاندا ههشتا به یداخه سه گوان و ساریجه کان له گه ل
 چاوه شه کانیا ن و ههشتا بلوکباشی و چاوهشی پز چهك ، له دوا ی ئه وان
 شاتره کانی پاشا که ئابلاقی سپه یان به سه ر تاسکلاره زیرینه که یاندا دابو
 ئه ته کلغی کورت و که نتوزه یان له به ردا و ته وه رزین به ده سه وه جوت جوت
 وه کو تاوس له نه جیه یان ده کرد . پاشاش به فیزیکه وه ئه و سورغوچه
 گه وهه رداره ی سولتان دابویه و گوتبوی تو سه ردار ی هه ره مه زنی ، به
 لاییکی که لله یه وه نابو ، له راست و چه پی مه تاره چی به کان به مه تاره ی
 زیره وه و تهنگی به تهنگی نقیمداره وه ، له پشت پاشا وه سیلاحدار و
 چۆقه دار به لباده ی سور و ئه سکوفه ی زیردروه وه هاتن . بیست و دو ئاغا و
 چوار سه د خولامی تایه تی که هه ندیک گورچی و زوریان ئه بازه پی بون
 سه ره ناکانیا ن له چکی سور و سه وز و ئال و زه رد و ره نگی دیکه یان به سه ردا
 دابو ، که وا محه مه دی به کانیا ن به لادا کردبو خشتی زیوی له که ول گیراو به
 ده سه وه به سوار ئ هاتن ، پاشان سه د مه یته ری توخماخ و تهنک به ده ست ،
 جا (کوئخا ویسف ئاغا) و (جهغه راغای خه زینه دار) له گه ل سه د ئاغای پز
 چه کی ئیسک سوک و تو قات ته پلخانه که سنجاق و به یداخیا ن له راست و
 چه پ بو به سیگالیدان تییه رزین و دوا پی سه قاکان و هه ندی پینه دوز و مه یته ر
 هاتن .

له راست و چه پی ئه م ئالا گه وره یه جه هده کهس به کللو زری و نوقمی
 ئاسن و به شان و شکو سوار ی ئه سپی که هیله رمبی قه ف قه ف به ده ست و
 تهنک و ده مانچه به قه ده وه خشت به ملاولادا هه لواسراو به توپز و غه داره و
 بوزدوغان و قولنگی فرهادی یه وه و به سوار ئ به ته یتشت یه که وه بو
 سه لام راوه ستابون . له پیشه وه قولی راست ، قولی چه پ ، باشلی ، داشلی ،
 حه سه نی و حوسینی له گه ل یتت ئاгада ، پاشان کوئخای خانی بتلیس به

ههزار عسکەری هەلبژاردەوه ، کۆیخای خانی هەکاری بە پینج هەزارهوه ،
(برایم بە گی مهحمودی) بە ههشت ههزارهوه . بە گی شیروان بە ههزار
کهسهوه بە گی مه کس بە گی کهسان بە گی بایهزید بە گی هیزان بە گی پنیانش
بە گی پیره دۆس بە گی گەرگەر بە گی ئاغا کیس بە گی بهنی قەستیل بە گی سەرد
بە گی کارنی بە گی هیریون بە گی زیری بە گی موش بە گی عادلجهواز بە گی
ئەرجیش و بە گی بارگر هەر یه که به کویخا و ههزار کهسهوه هاتبون بو
سهلام ، بە گی چل و حوت عهشیرت به عسکەر هوه هاتبون . ته نیا له
به که کانی مهحمودی (ئهولیا به که) نه خۆی و نه کویخای و نه دیاری
نه هاتبو ، پاشا گوتی «با وای ، جاری با بزاین» ، به چوار سهعات له
رۆبار هوه به بهردهمی ههشتا ههزار عسکەر دا هات و وهلامی سهلامه کانی
راست و چهپی ده دایه وه . پاشا لهم گەرما و ناو ههشاماته نازه حهت بو
فهرمانی دا « با بۆن بو پیشه وه » ، عسکەر به ره و وان جولاً و پاشاش به
کاوه خو له دواوه ده هات که خه بهریان دایچ نامه بهری ئهسته مۆل هاتوه ،
دهر که وانی خانم سولتان گهشت و به سهر سواری یه وه نامه که ی دا به پاشا ،
له و نامه ی دا هه وائی ئه نجامی (ئیشیر پاشا) تۆسرا بو و داندرا نی (قهره
مراد پاشا) به وه زیری گه وره . من گوتم «ئهو نامه یی خانی بتلیس نارد بو ی
به راست دهرچو ، ئیشه للاً ئه وه ی له باره ی دهسکه و تیشه وه نوسی تو ی
دیه دی » . لهم کاته دا (عوسمانا غای مۆردار) هاته قسه و گوتی « قوربان
(ئیشیر پاشا) ئیمه ی بو (وان) هه لدا تا دنیای بو چۆل بی و به وه زیری
گه وره بمیته وه . که له ئهسته مۆل دهرچوین به م چله ی زستانه ئه و سێ
مانگه نازه حهتی و ماندو یی ده کیشین ، وا له سایه ی خوا وه خه بهری
کوژرانی هات ، زۆر شوکر ، ئیستاش و اشه نه چینه نا و وان ، مادام ئیشیر
مرد ئیمه له دهر وه ی وان رابوه ستین و به م سوپایه وه بچینه (ئهرزه ژۆم) یا
(به غدا) . » پاشا که پاشه ژۆژی له بهرچاو بو یی گوت « کۆزه هه ی

نهفام ، توچ همدت هه به له ئاستی وهزیری خاوهن مۆری سولتانی عوسمانیدا زماندریژی بکهیت ؟ یه کییک مردیچی پی خوشبونی بۆچی ؟ بۆچی من له سهر قسهی (ئیشیر پاشا) هاتومه وان یا به فرمانی سولتان سترغوجم لیداره و وهکو سهرداری مهزن هاتوم ؟ تو چوزانی ۰۰۰ دا ییگرن ئهم نامهرده « به سواری به توپزی نفیمدار ئه وهندهی له سهر و گوێلاکی دا توپزه که ی له توکووت کرد ، دیسان دلی ئاوی نه خواره وه بانگی کرد « دهی کوا سهر بۆ ؟ » ئه وه گه وره پیاو و ماقولانهی له وی را وه ستابون و سهر در که وانی سولتان (مسته فاغای گوێزل) خویان به زکیفیه وه هه لواسی و به هه زار حال له دهست سهر بزی نامهر دیان سه نده وه .

دیسان پاشا دهستی کرده وه به سه لام سه نده وه له خه لک ، عه سکه ری پیاده ی وان دهر که وتن ، له لایینک هیزی چه سار ، لای راست هیزی عه ره بستان ، ئه مجا ئاغای یه نیچه ری به کان (عه بدی ئاغا) له گه ل هه وت قاوش یه تیچه ری . واتا تیکرا په نجا هه زار پیاده ی پزچه ک و تفه نگدار ، لای راست پیئسه د جبه چی ، لای چه پ تفه نگ داره کان بۆ سه لام را وه بستان ، له به رده می پاشادا به ریزه یه تیچه ری به کان و جبه چی به کان و دوا ی ئه وان سه گوان و ساریچه کان و بلو کباشی به کان به نه عه ده تهلیدان ریزیان به ست .

کاتی له سهر و خواری قه لاوه سی جار سه له وات لیدرا ، دهر زژیکی تفه نگ و دوا به دوا ی شیلگهی توپ ۰۰۰ سی جار به م چه شنه توپ و تفه نگی شادی ته قینرا و قه لای وان وه کو سه مه نده ری لیها ت یه کپارچه که وته سهر ئاگر و دو که ل ، گولله توپی به قه دهر شو تی گه وره به سهر ئاودا خل ده بو وه .

پاشا که ئه مه ی دی وه کو بارو ت گزی گرت و گو تی « هه ی قه لاداری نامهر د ، ئه وه کاته ی له گه ل (سولتان مراد خان) هاتینه ئیره ئه وه نده توپ نه هاو یژرا ، ئیستا له خو را ئه م هه مو بارو ته ره شه بۆ به فیژو ده دن ؟ » زۆر

له قه‌لادار توژه بقو ، كه چت كاتنج گه‌يشتينه نزيك گوندى (ئه‌سكه‌له) له چيا به‌رزه‌كاني وانه‌وه تا ناو‌قه‌ديان ده‌رز‌پژي توپ دنياي پز كرد ، ئهو گولله توپانه هه‌نديكي بو ده‌شتي وان و هه‌نديكي بو سهر ده‌ريا ده‌رزپژي . پاشا ئه‌وه‌نده‌ي دق توژه‌بقو و سواريكی به‌زي كرده سهر قه‌لادار كه چيدي نه‌هاوين ، به‌لام تازه پاشي چي ؟ گولله و باروتي ته‌قيو ناگه‌زيتته‌وه .

پاشا وه‌لامي سه‌لامي گه‌وره و گچكه‌ي ئهو خه‌لكه‌ي دايه‌وه كه هاتبونه پيشوازي و له كو‌تايي مانگي ره‌جبه‌ي ۱۰۶۵ دا له ده‌روازه‌ي ئه‌سكه‌له‌وه چوه ناو شاري (وان) . خه‌لكي شار به‌سه‌دان قوربانيان له‌سهر زي سهر‌پزيق و ريبازي پاشايان هه‌تا سه‌را راخستبو .

(ئه‌حمه‌داغاي ئه‌رغه‌نه‌لج) له ديومه‌خان سهره‌ييكي ره‌نگيني رازانده‌وه و بانگه‌يشتينيكي كرد ههر باسي ناكرئ ، سوپاي كوردستان و پياوماقولا‌ني وان نانين خوارد . پاشان ديواني شاهي جاز درا ، نو‌قات ته‌پل ليدرا و چاو‌هشان بانگيان كرد « كي شكاتي هه‌يه ؟ » شه‌ش هه‌وت كه‌سيك هاتن شكاته‌كانيان ده‌ربزي و به‌پزي شرع بويان جي به‌جي كرا . فه‌رمائيكي سولتان هه‌بقو بو كوشتني هه‌وت كه‌س و فه‌رمان درا بگيرين ، چواريان له‌ناو خه‌لكدا رايان كرد و سنيانيان ههر له‌وي كوژران ، پاشان ده‌ركه‌وت ئه‌م هه‌وته له ياخي‌بونه‌كه‌ي (محمه‌ده‌ميتني كوزي شه‌مسي پاشا) دا دوستان بوه و ئه‌وان هانيان داوه ، ئه‌وانه ره‌كيش كرانه به‌رده‌مي پاشا و دواي ساخ‌كرانه‌وه‌ي تاوانه‌كيان سه‌ريان له له‌ش جيا كرايه‌وه .

سهر ده‌ركه‌وان ده‌سخه‌ني سولتاني هيتا دايه‌ ده‌ست (عه‌ليه‌فه‌ندي غينايج زاده) و ئه‌ويش به‌ده‌نگي به‌رز بو هه‌مو لاييكي خوينه‌وه كه هه‌فتا كه‌س فه‌رماني له سهر‌درايان ده‌رچوه پتيسته كه‌لله‌كانيان بو (ئه‌سته‌مو‌ل) بنيردرئ . له‌م هه‌فتايه چل و پينجيان حازر بون به‌قو‌ل به‌ستراوي هيترا نه‌ خزمه‌ت پاشا ، پرسياي تاواني ئه‌مانه‌ي له خه‌لكه‌كه‌ كرد

هه مو گوتیان « مال کاول بۆن و شار بهر تۆپ دران و خوینی ئەم هه مو کوژراوانه له ئەستۆی ئەمانهیه ! » پاشا گوتی « من ئەمزۆ وه کیلی سولتان و سهردارێ مهزنی ئەوم ، له مانه ههوتیان بهره لا ده کهم ، به لام عیلاجی ئەم سی و ههشت که سهی دیکه تان بۆ ده کهم . دهی سه ربز ، لایان بهن ، ده ز به جی سه گوان و ساریجه به ره و قه لایان بردن ، یه کیان هه ره له ریگا گیانی ده رچۆ . (سوله یمان به گی خه زۆری خسه و پاشا) ی بانگ کرده لای خۆی که فره مانی شار به ده ر کرانی ده رچۆ بۆ ، به خشی و ئاغایه تیه که ی خۆی پیدایه وه ، ئاغا و پایه داره کانی دیکه ش که دۆر خرابۆنه وه به هۆی به شداری کردنیان له یاخ یونی محمه ده میتن پاشا ، بانگی کردن خه لاتی دانج و ناردنیه وه جی خۆیان . ئیدی خه لک بلاوه ی لی کرد و عه سکه ر کشایه وه ناو قه لا . ئەو شه وه له لایه ن تاوانبار و گونا هکار و ئەو که سانه ی ده یانویست نه سه ر فرمانه کانی میری بمینه وه ، هه شسه د کیسه پاره بۆ پاشا هات ! (۱۹)

بۆ به یانی پاشا له گه ل ئاغای یه نیچه ری و مفتی و نه قیبی ئەشراف و مه لاکان چۆنه سه یری ئەو شویتانه ی قه لا که پتیوستی به چاک کرده وه هه یه ، که ده بینن چای لای باکووری وان ئەوه نده ی یه ک کیو گلی نی ژۆ کراوه ، پاشا پرسی « ئەم هه مو گله بۆ لیڤه کو کراوه ته وه ؟ به مه به ستی گرتنی قه لا ژۆ کراوه ؟ » پیڤه میڤه ده کانی وان گوتیان « قوربان ، (ته یموری له نگ) به سی سال ئەم گله ی لیڤه که له که کرد تا ئەم قه لایه ی پی بگری به لام دوا ییش هتیجی بۆ نه کرا و هه روا به جی هیشت ، دوا ی ئەو (رۆسته م خانه که چه ل) ی عه جه م هه وت مانگ ئیڤه ی گه مارۆ دا و ئەو ییش ئەوه نده ی دیکه ی گل خسته

---

(۱۹) ئەو هه ژه شه و تۆقاندن و ده نکوباسه ترسینه ره هه مو ی به مه به ستی ده سه که وتی پاشا و رۆتاندنه وه ی خه لک بوه و باشیش سه رکه وته ، به تاقه شه وێک هه شسه د کیسه ی بۆ هات که به نرخی ئەو رۆژه ده بیته سامانیکی زل .

سەر ، که چتی (خه لیل پاشا) و (قهره مورته زاپاشا) فریا که وتن و سه نگه ریان به (روسته مه که چهل) به جی هیشت ، ئیمهش له بهره به یاندا دهروازه کانمان کرده وه و شوین سهر بازی عه جهم کهوتین ههشت هزار گوژراو و سی هزار زیندومان پی به جی هیشتن ، هفتا هزار گولله و هزار بهسته باروت و ههشسه قهتار ره وه و هزار ئه سپی قهره چوبون و گه لیک خیمهت و باره گا و سیسه د و بیست توپ و بیست توپی بالیۆمزمان لی گرتن جگه له ماڵ و تالاییکی زۆره ئیدج له وساو هه گله ههر لیتره ماوه .» پاشا گوتی «کویخا ، هه مو خیمه ته کانی من لیتره هه لدهن ، هه مو عه سکه ریش با لیتره دایه زن ، با به گی بیست و ههوت سنجا قی وان بین و بو خزمه تی سولتان له فزی دانه دهریای ئهم گله دا یارمه تیمان بدهن ، تیگرا گوتیان جه نابی وه زیر ، خوا ریکی خا .

یه کهم کهس خوی داوینی لی به لادا کرد و هه مو ئاغا کانی ژوره وهی خوی و ئاغا کانی وان دهستیان کرد به بهرد هه لگرتن و فزیدانی . له ناو شار جازچی جازیان دا هه رچی دنه که جۆینیکی پاشای خواردوه به پاچ و پیمه ژه و توره که و زه مبه تله وه بین بو گل فزیدان . خیمهت و باره گای پاشا و بار و بارخانه ی ئهو هه مو عه سکه ره له دهشتی وان هه لدره و ئهو ناوه به جارێک ئاوه دان بۆ وه .

پاشا قه له می به دهسته وه گرت و بو هه مو به گه کانی ئهو سنجا قانه ی سهر به وانی توسی «ئه گه ره ئه ژیر فرمانی پادشای مه که و مه دینه دان ، وهرن له وان یارمه تی قه لاکه ی بدهن .» هه ره که له وه فرمانانه درایه دهستی ئاغا ییک و بو فرمانده کورده کان به زنی کران .

منیشی که ئهم ناوهم نه دیقو دهستم کرد به سه یران و ته ماشای قه لای
(وان) .

باسی قه‌لای وان

ئیره له پیشتردا نه‌ته‌وه‌کانی (عاد و سه‌مود) ی لی بوه که له چیاکاندا نیشته‌جی بۆبۆن له‌ناو ئه‌و ئه‌شکه‌وته قۆل و گه‌وران‌ه‌ی هه‌لیان که‌ند بۆ ، ئه‌وه‌بۆ خوای گه‌وره هه‌مویانی کرده به‌رد . ئه‌م ناوچه‌ی وان‌ه‌ش چه‌ند ده‌ست‌اوده‌ستی کرد تا له‌ سالی ۱۶۰۰ پیش هاتنی پیغه‌مبه‌ری ئیسلام له‌ سه‌رده‌می هه‌زره‌تی سوله‌یماندا (مه‌لیک جالوت) لیره‌دا کلیسایێکی گه‌وره‌ی دروستکرد ، پاش ئه‌وه‌ی (سوله‌یمان پیغه‌مبه‌ر) جالوتی کوشت ئیره‌ زۆر ئالو‌گوژی به‌سه‌ردا هات تا ۸۸۱ سال پیش هاتنی پیغه‌مبه‌ر که‌وته ده‌ست ئه‌سکه‌نده‌ری گه‌وره . له‌به‌ر ئه‌وه‌ی دانیش‌توانی ناوچه‌که به‌و کلیسایه‌یان ده‌گوت وان ئه‌و شاره‌ی له‌ لاشیه‌وه دروستکرا بۆ هه‌ر ناوی وانی به‌سه‌ردا بزا ، له‌ سه‌رده‌می پیغه‌مبه‌ردا به‌ ده‌ست کیسرای دادکار نو‌شێروانه‌وه بۆ ، یه‌کیک له‌ ئه‌سحابه‌کان ریی که‌وته ئیره قه‌شه‌ی کلێسا و چه‌ند که‌سیکی دیکه‌ی موسلمان کرد ، پاشان یه‌کیک له‌ بنه‌ماله‌ی (یه‌زدی گرد) به‌ ناوی (تاژدین) بۆ به‌ فرمان‌زوه‌ای ئیره و قه‌لای وانی نوێ کرده‌وه و قه‌لایێکیشی له‌ خواره‌وه دروست کرد .

سالی ۸۱۱ی کۆچی که‌وته ده‌ست (قه‌ره و یسفی جه‌لایری) که له‌ شایه‌کانی قه‌ره‌قۆیو‌فلوی ئازمه‌ربایجان بۆ ، ئه‌ویش له‌ ترسی (ته‌یموری له‌نگ) هه‌لات و په‌نای برده به‌ر (بیلدرم بایه‌زندی عوسمانی) ، به‌لام یه‌کیکی دخی له‌

شایه کانی نازمه ربایجان (حهسن بایندر) ناو سه ریج بۆ (تهیمور) دانه وانسد و شوینی کهوت ، ته یقوریش له پاداشتی ئەم دلسۆزی به نازمه ربایجان و شاری ئەخلات و قهلائی وانی داین .

له سالی ۹۵۵دا وان کهوته دهست (شا ته هماسبی سهفهوی) ، سالی ۹۵۶ له سهردهمی سولتان سوله یماندا برای (شا ته هماسب) که ناوی (ئهل قاس میرزا) بۆ له کاکێ تورا و هاته کن سوله یمانخان و پاشان له کاتی نازاوه نانهوه و تالانکردنی ولاتی عهجه مدا کوژرا .

(ئیراهیم پاشا) کرا به سهرداری مهزن و (ئهل قاس میرزا) بۆ به یارمهتی دهری ، جا به سوپای تهواوی ئە یاله ته کانی سه ر به (ئهنه دۆل) و ناوچه کانی (قرمان) و (مه رعهش) و (دیار به کر) و (شام) و (حله ب) و (ته رابلوس) و (ئورفه) و (ئهنه نه) و هه مۆ کوردستانه وه کهوته ری و له دهشتی واندا چادر و خێوه تیان هه لدا و حه سانه وه ، ئەو عهجه مانهی له ناو قه لادا خۆیان حه شار دابۆ له به رامبه ر ئەم هیزهی عوسمانیدا خۆیان بۆ نه گیرا له ترسان کلێلی قه لایان بۆ سهرداری مهزن هینا و چونه ناو قه لای (زگدزاو) هوه . هه ر له و روژه دا (ئهمین به گی مهحمودی) کلێلی قه لاکانی (ئامیق) و (سج ئاوان) و (سولتان کیانی) بۆ سهردار هینا ، له بهر ئەوه حکومهت و قه لاکان درایه وه به خۆی . دێسان قه لا زۆر قایمه کانی (جرم) و (بێدکار) و (بارگر) و (روسنی) و (حل) و (ته نوزه) ش کلێله کانیان بۆ هینا . سهرداری مهزن ولاتی وانی دا به وه زیری شام (خسه و پاشا) .

به لام گه لێک له خانه کانی کوردستان - وه کو (شه ره فخانی بتلیس) - که له لایه ن شا ته هماسبه وه تاجی له سه ر نرابۆ ، دهستیان کردبۆ به رینگرتی و نازاردانی کاروانی موسلمانان و رییواران .

سهردار خه بهری گیرانی وان و هه ر چل و سنج قه لاکهی دیکهی وه کو

هه‌والێکی په‌له‌ بۆ سوله‌یمانخان نارد که له‌و کاته‌دا له‌ گه‌رمیانی چه‌له‌ب بۆ ،
 نه‌وێش رو‌ی کرده‌ لای نه‌وان . (خسره‌و پاشا) که‌ یه‌که‌م فه‌رمانزه‌وای قه‌لای
 (وان) بۆ خه‌ریکی نو‌ی کردنه‌وه‌ی قه‌لای بۆ . شای ئی‌یرایش که‌ زانی قه‌لای
 وان گیراوه‌ به‌ له‌شکری ئی‌ران و تو‌رانه‌وه‌ به‌ره‌و نه‌ملایه‌ جمی ، (سه‌ردار
 ئی‌براهیم پاشا) ش به‌ هه‌یزه‌کانی خۆیه‌وه‌ چۆ بۆ پی‌شی ، له‌ وانه‌وه‌ به‌ره‌و
 باکو‌ر و خو‌رهل‌ات گه‌یشه‌ (سه‌لماس) که‌ له‌ وانه‌وه‌ جه‌وت فرسه‌قه‌ ، شا
 که‌ هانتی سه‌رداری بیست گه‌زایه‌وه‌ بۆ (ئیسفه‌هان) ، سه‌رداریش له‌
 (ئه‌سه‌دabad) ی نزیک (ته‌وریز) خستی ، پیاوماقو‌ل و مه‌لا و ناسراوه‌کانی
 سه‌ریان بۆ سه‌ردار دانه‌واند و دیاری‌یان بۆ هه‌تا . (ئی‌براهیم پاشا) فه‌رمانی دا
 که‌ ته‌وریز تالان نه‌ک‌رێ ، به‌لام هه‌واری (قزله‌جه‌) که‌ شوێنیکی سه‌ختی
 عه‌جه‌مه‌کانه‌ و سه‌ربزێوی ده‌کا (ئولامه‌ پاشا) ی به‌ ده‌ هه‌زار عه‌سکه‌ره‌وه‌
 نارد بیگرێ ، که‌چێ (ئولامه‌) شکا و به‌ عه‌سکه‌ریکی که‌مه‌وه‌ گه‌زایه‌وه‌
 (ته‌وریز) ، ئه‌مجاره‌ سه‌ردار عه‌سکه‌ریکی پتری نارد هه‌واری (ئوجان) له‌
 نزیک (ته‌وریز) و (خۆی) و (مه‌رند) و (تسو) و (سه‌لماسیان) تالان کرد و
 تو‌له‌ی خو‌یانیان سه‌نده‌وه‌ و به‌ تالانیکی زۆره‌وه‌ گه‌زانه‌وه‌ ته‌وریز . بیست
 رو‌ژ پاش نه‌و به‌سه‌رهاته‌ کورده‌کانی پنیانشی له‌ دو‌لی قه‌توره‌وه‌ هاتنه‌ ناو
 وان و قه‌لایان ئاوه‌دان کرده‌وه‌ . (شه‌ره‌فخانی بتلیس) چونکو‌ بۆ کن
 شای ئی‌ران هه‌لاتبو‌ ولاتی بتلیس به‌ خه‌لات درا به‌ (ئولامه‌ پاشا) .

دوای ئه‌مانه‌ (سه‌ردار ئی‌براهیم پاشا) به‌سه‌ر (بتلیس) و (حه‌زو) و
 (میافارقین) و (دیاربه‌کر) دا به‌ره‌و به‌غدا رو‌یشت که‌ له‌و کاته‌دا سوله‌یمانخان
 گه‌مارو‌ی دا بۆ ، دوای نه‌وه‌ی به‌ خزمه‌ت سولتان گه‌یشت له‌ گه‌مارو‌ی
 به‌غدادا به‌شداری کرد و نه‌و شاره‌ پاش چل رو‌ژ گه‌مارو‌ دران له‌ سالی
 ٩٤١ه‌دا گیرا .

پاش گه‌زانه‌وه‌ی بۆ (ئه‌سته‌مو‌ل) بیستی که‌ (قه‌سه‌ری ئه‌لمان)

لهشکری ناردۆته سەر (بهلگراد) ، (سوله یمانخان) به بیج راوهستان رۆی کرده ئهو ناوه و پاش داگیرکردنی هفتا پارچه قهلائی وه کو (ئهر دۆد) و دۆلکشینی (سولانکیش) و (ئهر دین) و (ئوسکه) به سهرکه وتویج هاته وه (ئسته موّل) . لهم کاته دا هاواری قهلاکانی (وان) و (عادلجه وازی) پیگه یشت که شای ئیران گرتونی ، (سولتان سوله یمان) چاری نه ما بو جاری دوهم به رهنگاری عهجه مه کان وه ستایه وه .

(سولتان سوله یمان) رۆژی هه وته می مانگی سه فهری ۹۵۵ له گه له (شازاده جیهانگیر) دا هاتنه (ئوسکودار) و (له ویوه) به سوپای ده ریا ئاساوه هات تا گه یشه ئهو شوینه ی پی ده ئین (سید غازی) ، لیره دا (شازاده سه لیم خان) والی (سارۆخان) گه یشته خزمه تی و کاروباری ولاتی (رۆمیلی) پی سپێردا و تیررایه (ئهر نه) . پاشان هات گه یشته به ره وه ی (ئاقشه هر) و له ناو باره گادا هه سایه وه ، (شازاده بایه زید خان) به سوپای خۆیه وه هات له به ره وه به ری ریگا بو سه لام راوه ستا ، که ئالا ی پیغه مه به ره که وت دابه زتی و چۆ زکینفی باوکی ماچکرد ، سولتان زۆری پی خوشبو ، ئهم شازاده یه شی ره گه له خۆی خست و به ره و ناوچه ی (وان) روشتن ، گه یشتنه (سیتواس) ، لیره دا (شازاده مسته فا خان) که فهرمانزده وای (ئاماسیه) بو گه یشته ده ست ماچکردنی سولتان و ئه ویش به سوپا که یه وه شوینی که وت ، که هاته قهلائی (ئهرزه رۆم) سێ رۆژ و چانی گرت و سوپای دیکه شی کو کرده وه و هات له به ره قهلائی (عادلجه وازی) دا پشتوی دا ، عهجه مه کان خۆیان رانه گرت هه ندیکیان به که شتی رۆیان کرده قهلائی (وان) و هه ندیک بو ده شتی (ته ختی وان) هه لاتن و قهلائی (عادلجه وازی) یان چۆل کرد .

له به رده می ئهو قهلا یه دا سولتان (ئولامه پاشا) ی کرد به به گلر به گی قرمان و (پیری پاشا) ی به چل هه زار که سه وه نارد سهر وان گه مارۆی بدا . ئه وان گه یشتنه خواره وه ی وان مه ته ریزیان هه لکه ند چۆنه ناوی و چه ند

ههزاره سکه ریکیان بۆ شوینه ونی به ژۆ کرد که بچن له خاکی عهجه مدا تالان و کاولکاری بکهن . سولتانیش به ده رۆژ گهیشه دهستی (تهوریز) .

برا بچکۆلهی شا (ئهلقاس میرزا) له بهردهم سولتان سوله یماندا دهستی به چاووژاو کرد تا سولتان کردیه سهردار و رۆی کرده (هه مه دان) و (دهر گه زین) و (ئهرده ویل) و (نه هاوهند) و (قوم) و (کاشان) و (قهزوین) و (مهراغه) و (ئهسه داباد) و شاری (ئوجان) و دهو روپشتی (ئیسفه هان) . له (عیراق) و ئازهره بایجاندا به چل رۆژ هفتا و شهش پارچه شاری داگیر کرد و له گهڵ (ئهلقاس میرزا) دا گه زایه وه خوار شاری (تهوریز) ، ئه وه نده یان تالان له گهڵ خۆیان هینابۆ که ههر خه به نده یێک باری و شترێک میسکی پێ بژابۆ ، ئه م قسه یه زۆر بلاوه ، به لام سوله یمانخان نه ی هیشت شاری (تهوریز) تالان بکری و رازی نه بو دهست بۆ دانیشتوانی بیرئ ، ته نیا کۆشک و خیابانی شا له ناو تهو ریزدا رۆخینرا و تهخت کرا . من که له سالی ۱۰۵۸ دا چومه تهو ریز باسی ئه و کاولکاریه م کردوه .

دوای ئه وه سولتان به ره و خۆراوا گه زایه وه و به پینج رۆژ گهیشه وه دهستی (وان) که ته ماشای کرد (ئولامه پاشا) و (پیری پاشا) هه روا له ناو سه نگهردان، ده زبه جی سهدری ئه عزم — سه ره ک وه زیر — (رۆسته م پاشا) ی به هفتا به گله ره گتی به وه کرده فرمانداری گرتنی وان ، به مه رجیک به ئاشکرا له و دوژمنانه که سیان له دهر نه چیت و ئه مایش له ناو خۆیاندا سه بارهت به چۆتیت گرتنی قه لا راوته گیر بکهن . جا سوپای عوسمانی وه کو شه لّخه چوارده وری قه لایان دا و ئه م ئابلقه ته نگه ده رۆژی خیاند، عه جه مه کانی ناو قه لا له بهر قاتوقۆی و برسیتی په ریشان بۆن ، له رۆژی یازده مه مدا فرمانده ی قه لا (سوپا سالار عه لیجان) له گهڵ چه ند که سیکا خۆیان له دیواری قه لاوه به گوریس شوژ کرده وه و چۆنه خێوه تی (ئهلقاس میرزا) و به سه ر دهست و پێیدا که وتن ، ئه ویش تکی له سوله یمانخان کرد

بۆ به خشتیان • بهم پێیه بیستی رهجهبی ۹۵۵ جاری دێ قهلائی وان به دهستی (سولتان سولهیمان) و گهوره وهزیرانی (رۆسته م پاشا) داگیر کرایه وه •

سولتان چل رۆژی دی له وان مایه وه و قهلاکهی به جوړی تازه کرده وه له جاران باشت • ئه مژۆ وان یه کیکه له قهلا هه ره قایمه کانی عوسانی و میژۆتۆسه کان نازناوی قزل ئه رسه لان (شیری سۆر) یان داوه تی چونکو رهنگی گۆمبه ز و بهرده کانی ئاله و له دوره وه دهلیی خوینی پیدا کرا وه •

ره وه زی وان :

وان له خاکی ئازمه ر بایجاندا یه ، باشتور و خۆراوای باکوری به دهریاچهی وانه وه یه ، خۆره لات و لای قیله ی که وتۆته ناو دهشت و چیمه تیک دهلیی به هه شتی شه داده • قهلاکه له ناو ئه م دهشته دا له دوره وه دهلیی و شتری بارکراوه و یخی خواردوه ، لای پشته وه ی گه یشتۆته په ژه که ی ئاسمان و له هه زار رهنگ ده نوینی ، ئه ملاو ئه ولاشی وه کو باری و شتر له به ریه ک ره ویوه ته وه و خواره وه ی وه کو کتوی بیستون به ردیکی یه ک ته خته ی بن هلو له و دیواره نزمه کانی وارشی شاری لییه ، لای باکوری کهندی ژیر ره وه زه که - ئه و جێیه ی ته ی مۆر خۆله که ی لی رۆ کرد بو - شاری لی نیه و لایه که ی دیکه ی زه لکاوه ، لای خۆراوای خۆلی ته ی مۆری لییه و پشته وه ی ده شته • ئه م چیا یه که ده لین له و شتری یخ دراو ده چنی ، سه ری و شتره که لای خۆره لات و کۆ بهرده کانی تۆپ نایانگانی ، لاقه کانی ئه و و شتره ده ژوائینه خۆراوای سه ر دهریا ، ئه وه ی گوتمان لاقی و شتره که یه له خواره وه ژا به سنج هه زار و شییست شه قاو به سه ر به رد و پنی یلکه ی به تر سېدا به یه ک سه عاتی ته واو جا ده یگه تی و ده بی له حه وت قو له و حه وت دهر وازه دهر باز بی ئنجا تازه ده گه یته دهر گای عه ره بجان که له هه مۆ دیواره کانی قهلا نزمه •

گاشه بهرده کانی ئەم قەلایە لە خوارەوه‌زا به چەشتیکی سەیر دینه
 بهرچاو ، لاییکی دەلێی هەژدیهایە و خۆی بۆ خوارەوه شوژکردۆتەوه و
 رینگای شاری گرتووە کەللە و چۆتۆک و ملی بە ئاشکرا دیارە ، لاییکی دیکە
 هەیه وەکو شیر وایە یا لە شیوەی تێمساح و کەشتی سەر ئاو ، هەیانە بێ
 کەموزیاد هەلۆی ئە سەر نیشۆتەوه ! لە خوارەوه‌زا به سێ سەعات دەگەنە
 لای ئەو بەردانە ، لە قەدی ئەم چایە شەشسەد ئەشکەوتی گەورە نھۆم
 لەسەر نھۆم هەیه هەر یەکە ئەوەندە کاروانسەراییک بەرینە ، لەناو هەندێ
 لەم ئەشکەوتانەدا شارە کرمی ئاوریشم هەیه کە وەستاکاران بە خەزەک
 دەیزێسن و دەیکەن بە داو و قوماشی لێ دەته‌ن . لە سەدان ئەشکەوتدا
 ئەوەندە گوللە توپ هەلداوەتەوه مەگەر خوا بیزانی ، هەندیکی لیتاوتلپ
 پێ کراوە ئە بارۆتی رەش ، هەندیکی دیکە پێتەتی لە شیر و تیر و تەفەنگ و
 مەتال و تەوەرزین و پاچ و پێمەژە و نوێل و چەرخوفەلەک و مەنجەتیق و
 بەردی خز و چەک و کولوپەلی بێ ژمار ، تەنانەت لە سەد ئەشکەوتا گەنم و
 جۆ و چەلتۆک و گەنمەشامی و پاقلە و نێسک و تۆک و دانەوێلەیی دێ عەمبار
 کراوە ، ئەشکەوتێک هەزار سالە پێ کراوە لە کەوشە کۆن و کالەیی دژاو و
 پەژۆکۆن و ئەم جۆرە شتە بێ کەلک و هیچ و پوچانە ، ئەشکەوتێک پێتەتی لە
 ئێسکی ئازەل و جانەوەر . یەکیکی دێ لەو ئەشکەوتانە پێتەتی لە کەندۆی
 گەورە گەورە کە یەکیان روونی بزێر و یەک روونی کونجی و یەک رووناسی و
 یەک روونی ئازەل و یەک نەوتی رەش و گەلێکی دێ لەم جۆرە چەورێیانە ،
 حەوت حەوزیان درۆست کردووە و پێیان کردوون لە پێستی مەژ و گامیش ،
 ئەو پێستانە ئاوەزۆت و پاک کراون و وەکو سیرمەیی باریک بێتویانن تا ئەو
 حەوزانەیان لێ پێ کردۆن ، پاشان ئەوەندەیان هەنگوێن پێدا کراوە تا توقوم
 بۆن و ئێستا لە پێستی دەرچووە بۆتە مرەباییکی ئەوەندە خوش پیاو لێی تیر
 ناخوا . لە ئەشکەوتێک ماسی خوێ کراو و لە یەکیک بەرخی خوێ کراو یا

گوشتی بز و گامیش وشك كراون ، سڼ ټه شكوت پريه تي له خوږي ، چل ټه شكوتيش ټه ونډه يان گه نمه شامي كولاو و كوليره و به كسم و ټارډ و ساوړ تيدايه خوا نه بڼي كه س نايواني . چنډه وزيش سرکه و هه نگوين و په تير و روڼي زه يتونه و ته نانه ت شهراب (مه) يش هه به كه ددرې به نه خوش يا بڼو له كانه . له وانه ش سهر تر ټه شكوتيك به كاري خوا كاني نه وتي تيدايه له قه لشتي به رديك دپته دهر و ده چپته هوزيكه وه ، كه پږ بڼو د هغه رداريكي ميري دي و به خه لكي دفروشني ، به لام ټم ټه شكوته شه و روژ داخراوه و چنډه ته پولاكه خوږي له لا هه لدر اوته وه كه ټه گهر خوا نه خواسته له بهر هر شتيك ټاگري گرت پږي بكوژيندر ټته وه .

به كورتي وه كو گوتمان له م چپاي وانه دا شه شه سد ټه شكوت هه به كه هيچيان خالي نين و هه موي پږه له چك و جبه خانه و ټازوقه ي شهر ، چونكو سوله يمان خان كه له شه رة كانيډا زور سهر كه وتو بڼو و چندين قه لاي داگير كردبو و خوږي به سهر هه مو شتيك راده گيشت ، په لاماري دهره وه بڼو ناو قه لا و بهر گري قه لا بڼو دهره وه هه موي ليكدابووه ، بڼو به له خواري قه لاوه تا لوتكه ي سهر ټي بيست بيست و سڼي سڼي و چل چل توپي باليومزي دامه رزانديبو كه هه تا مه وداي چوار ساعات له باخه كاني ټه رده ميته وه ري ټي دوژمن بگري و له ده شتي وان و چل ميلي دهر ياوه كه س نه ويري بجوليت ه وه . جا ټه گهر هاتو سهره زاي ټم هه مو شته دوژمن به فيليك گه يشته داميني قه لا و توپه گه وره كان ريگاي ليدانيان نه بو . . . . سولتان سوله يمان به هه زار زه حمه ت و ماندوبون ديوازي هه ندي له ټه شكوته كاني كون كردوه و ټوله توپي واي لن هيناو ته دهر ټي كه پياو سهر ي سوز دهميني ، بهم جوړه ريزيك توپي داناوه و گولله و پتويستي به كاني له ته تيشته وه داناون ، ټه شكوته كاني خوار ټه وانيشي كون كردوه و ټوله ي توپي له وان گچكه تري دهره يناوه و گولله ي به ردي له ته تيشته داناوه ، جگه له وانه له وارشي

خوارهوه دهرک و دیواری قهلاو بقرج و شوره کانی له دهروازهی یالتی یهوه تا قوللهی پاشا و له قوللهی رۆستهه پاشا و خسره و پاشاوه ههتا دهروازهی ناوه راست ، له دهروازهی تهوڕیزهوه تا دهگاته قوللهی سهرو قات قات توپی بو ریز کراوه و بههه حساببه له راست و چه پهوه چوارچین توپ دامه زراوه .

شیوهی قهلاوی وان :

قهلاویکی زور قایمه له سهرووی ئهوه ئهشکهوتانهیه باسمان کردن و سهری گه یاندوته ههوران ، بهشی خوراوی ههوت قات قولله و دهروازهی ههیه که بورجه کانی یه کتریان له دیاره ، ئهوه لایهی بهسهر باکووردا دهروانی له سهر تیره شاخیکی تیز سی چین دیواری قهلاویه خێلی عهزه و عهسکه ره کانی دیکه لیره دان ، لهه لایهوه به ناو بهرداندا ریگی هاته خوارهوه و ئاوهه لگرتنی ههیه و قولله کهی توپی بالیومی بو داندراوه . لای قیبهی بهسهر باشوری شاردا دهروانی و قهلا له شوینه دا دیواری بو نه کراوه ، له سهر ئهوه تهخته بهردانه سهرای فه رمانزه و و ژوری ئاغای یه نیچه ریه کان و باشچاوهش و تۆسه ر و کوێخای سهرا و قهلا دار و یه تیچه ریه کانی دیکه و توپچی و چه کدار و شانشینی یه کان کراون ، لهه ئاسته وه کهس زات ناکا ته ماشای خواره وه بکا . قوللهی ئاوخانه لیره یه که گاشه بهرده زله کان له خواری شاریان جیا کردوته وه ، له قهلا و لوتکه ی سهروه وه به پله کاتیکی چهند ههزار پله یی له بهرد هه لکه ندر او دهگاته سه ر ئاوی خواره وه ، ئه مه ریگی سه رکه وتن و هاته خواره وه یه ، ریگی ئاوهه لکیشایش جودایه ، له کاتی خویدا قلیج ئه رسه لان بویه کردویه تی به دو ری تا له کاتی گه مارۆدرا نا ریگی ئاوهینان قهله بالخ نه بی . هه ر لهه ئاسته ی قهلاوی واندا ئاشی خوڕخوڕه ده گه ژۆ و ئاوه که ی ده چی له ده باخ خانه وه بو باخچه کانی دهره وه و چی له وان زیاد بو دهر ژۆیته وه ناو ده ریا . ئاوه که شی زور روژ و خوشه .

بزرگه‌ی لای مله و شتره که :

جگه له و قه‌لایه که باسمان کرد ، نه‌وه‌ی گوتمان وه کو مله و شتر وایه قه‌لاییکی بچوکی لپی به وه کو قه‌لای زلی سهر که‌لله و شتره‌که‌ی لپی هاتوه و که‌وتوته خواری قه‌لای یه نیچه‌ریه‌کان ، ئیره‌ش ریگای ئاو و ئه‌شکه‌وت و قه‌لادار و عه‌سکه‌ر و چه‌کی پیتیستی هه‌یه و بۆته کۆسپی ریگای ته‌وریز و وا هه‌لکه‌وتوه که له‌گرتن نایین .

بارستایی قه‌لای ژورو :

ئهم قه‌لایهم به شه‌قاو بۆ نه‌پیتورا چونکو لایه‌کانی گه‌لجی نه‌وه‌نده قۆل و تاشراون ده‌لپی شیوی دۆزمخه ، ههر له‌به‌ر نه‌وه‌شه خه‌ره‌ندی بۆ نه‌کراوه ، نه‌وه‌ی زانرابی قه‌لاییکی ژور سه‌خته و له خۆره‌ه‌لآته‌وه بۆ خۆراوا و راکشاهه ، له خواره‌وه بۆ سه‌ری به سێ هه‌زار شه‌قاو و ژور به نازه‌حه‌تی ده‌گاته قۆله‌ی ناو قه‌لآ ، لایه‌نی خۆراوای سێ چێن ده‌روازه‌ی ئاسنه . له ناو ده‌روازه‌کانی قه‌لای واندا شه‌و و روژ ، هاوین و زستان ههر روژه تاقمێک له یه‌نیچه‌ری پراوده و عه‌زه‌به‌کان و پیاوه‌کانی حه‌وشه پاسه‌وانی ده‌که‌ن ته‌نانه‌ت ژێتیک یا منداڵیکیش ریگا نادری بێته ژۆره‌وه . ئهمه له‌به‌ر نه‌وه‌یه که جاریکیان چه‌ند سه‌د کوردیک به جلکی ژنانه‌وه هاتبۆنه ناو قه‌لآ و داگیران کردبو . دواپی ئهمه‌داغا ناوێک به پاره‌ی خۆی سێ هه‌زار که‌سی گرت و له هه‌مو لاییکه‌وه به هه‌زار فیل و ته‌له‌که و به که‌شتی ناو ده‌ریاوه توانیان که‌لێتیک بدۆزنه‌وه و بچه‌ ژۆره‌وه ، نه‌و کوردانه‌یان به شیر له‌توپه‌ت کرد ، هه‌ندیکیان له‌و سه‌ره‌وه خۆیان هه‌لداشته خواره‌وه و که‌لاکی کوژراوه‌کانیان له‌سه‌ر بورج و دیواره‌کانی قه‌لآ هه‌لواسی ، ئهم رۆداوه له زه‌مانی مرادی چواره‌مدا رۆی داوه و له‌و رۆژه‌وه ژن و منداڵ ری نادری بچه‌ ناو قه‌لآ . ده‌ قاوش یه‌نیچه‌ری بۆ وان داندراوه .

لهم دهر گایه وه بهرمو خۆرهه لآت تا قولله ی مله وشتر درێژایێ قه لآ
ههزار و چل شه قاوه ، ئه گهر سێ ههزار و شپست شه قاوی خواره وهشی
بخه یه سه ر ، قه لآی وان له خواره وه ژا تا قه لآی ناوه ژاست و قولله ی مله
وشتر ده یته چوار ههزار و سه د شه قاو ، پانایێ به کeshی جێی وای هه یه
دۆسه د سیسه د شه قاو ده یێ .

خانویه کانی ناو قه لآی وان :

نزیکه ی سیسه د مال یه نیچه ری و توپچی و چه کداری تیدایه که
هه مویان ره بن و خاوه ن ژن و مالیان تیدا نی به . به لام ئه ولای باکو ره ی
به سه ر ده شتا ده ژوانی و قولله ی ئاوخانه ی لێ به له ناو حه وشه ی به دیواردا
خاوه ن ژن و منالی لێ به . مزگه وتی سوله یمانخانی لێ به که کلیسا بوه و کراوه
به مزگه وت ، مناره که ی به بومه له رزه روخبو ئاغای یه نیچه ری (عومه راغا)
دروستی کردۆته وه ، گومبه ز و خانویه کانی هه تا نزیك تیه مۆژۆ له ناو هه ور و
مژدان و دهرناکه ون . ده لێن تیر نایگانی به لام ئه و کاته ی سوله یمانخان له
گرته ی روان گه ژابۆوه (ساری سولاخ پاله وان) و (حاجی سوله یمانی)
بانگ کردبو و تیری پێ هاویشته بۆن گوا یا ئه وان تیریان گه یاندۆته قه لآ . له
ناوه وه حه وت مزگه وت ، ته که یێك ، سێ قوتا بخانه و ده دوکانی بچوکی
تیدایه ، له هه مو مالێك سه رشوژك هه یه ، هه مو مالێك به ئیستر و بارگیر
له خواره وه ئاو بۆ خۆیان دینن .

شێکی گرتک :

ئه و لایه ی قه لآی ناوه وه که قیله یه و ده ژوائته شار ، له سه ر ئه شکه وتی
توپی مله وشتر به ردیکی قوچی چوارسوچ لۆس کراوه و شتی لێ
هه لکه ندراوه ، ئه و هه لکه ندراوه بریتیه له نوستین و تیگار و جفره ی وا
که من بۆم نه خوێندرایه وه .

قەلای ئۆرۈ :

ئەم قەلایە لای قىپلە نەبىج كە بەسەر دەشتىكى بەرىندا دەروانى لى
 ھىچ لايىكە ۋە ھەۋالەى نى ، زۆر قايمە و سىڭ گۆشە ھەلکە ۋە تۈە ، پىشتە ۋە و
 لای باقۇرى لى گەل قەلایە ۋە زۆرۈ دەيكانە چۈر گۆشە . ئەم قەلایەى
 خوارە ۋە لى ۋە شۈيئانەى بە قەلای سەر ۋە نوساۋە دىۋارى نى ، زۆر پتە ۋە و
 بە بەردى تاشراۋى زل تاۋدىن بىئەتى ناۋە ، تىزمە بەلام زۆر قايمە ، پانايى
 دىۋارە كانى دۈۋە گەزە و باش دارىژراۋە . لى قوللەى (ۋەلەد) ۋە ۋە تا
 قوللەى باخچەى كۆشكى پاشا دىۋارى قەلایىست گەز ئەستۈرە ، بەلام
 لای قوللەى ئەلماجى پاشا كە لىپاش گەمارۋكان چاك كراۋە ۋە ۋە دىۋارە كەى
 سى شەقاۋ پانە و جىلتىنەى لىسەر دەكرى .

قوللە كانى دەۋراندەۋرى ھەفتان، قوللەى (سولتان ۋەلەد) بۆ پاراستى
 دىۋارى قەلایە و ھەمىشە تۆپە كانى ئامادەن . لای دەروازەى يالى قوللە كانى
 شا و پاشا و رۆستەم پاشا و خىرە و پاشا و ئەلماجى پاشا و سولەيمان پاشاى
 لىپە ، قوللەى كە تانچى مەمەد پاشا لى سالى ۱۰۵۵ دا تازە كراۋە ۋە ۋە .
 قوللەى دەروازەى ناۋەزاست، قوللەى ئەھمەداغى وان، قوللەى ئەسكەندەر
 پاشاى چەركەس كە يەكەمىن والى ئۆرە ۋە ۋە ، قوللەى ئولامە پاشا ، قوللەى
 ئاتلى پاشا ، قوللەى يادى ، قوللە نەخشىن ، قوللەى فەلەمىت ، دىسان
 قوللەى ئەلماجى پاشا ، قوللەى دەرگەى تەۋرىز كە ۋە تۆتە ئۆر قەلای مەۋشتر و
 بە بەردى گەۋرە لىسەر رەۋەزىك بە ھەۋت ھەشت تۆى ھەلچىراۋە و بە
 زمان باسى ناكرى ، لى ھەر يەككە ۋە بۆ ئەۋى دى رىگلىكى ھاتوچۇ و
 يارمەتى گەياندن بە ئۆر بەردەكاندا ھەيە كە تەنبا خۇيان پىچى دەزانن .

قوللەى سەر دەروازە تۆپى زۆرى ھەيە چۈنكۆ مەترسى بۆ سەر
 (ۋان) ھەمىشە لىم لایەۋە دى ، بۆيە دامىنى ئەملايە قەلای دىۋارە كەى زۆر
 ئەستۈرە ، چل ئەشكەۋتى قات قاتى ھەيە . لى بەردەمى قوللە كانىشەۋە

دیواری نرمی زور قایم هن که کونه مه‌ت‌ریزیان تیدایه به‌لام توپیان بو دانه‌ندراوه ، له ژیر دیواره‌کاندا ژاره‌وه‌یه که له‌کاتی گه‌مارو‌درا‌نا نه‌گه‌ر دوژمن بیه‌وی خولیان له‌س‌ر روکا و بیان‌خنکینن بتوانن خوله‌که‌فری‌ده‌نه‌ده‌ری ، سی‌لای‌ئهم دیوارانه‌له‌ده‌روازه‌ی یال‌یه‌وه تا ده‌روازه‌ی ته‌وریز خه‌ره‌ندیکی بو‌کراوه که په‌نجا شییست شه‌قاو پانه به‌لام نرمه‌چونکو گه‌مارو‌درا‌نی زحمه‌ته‌لی‌ره یه‌که‌گه‌ز زه‌وی بدیه‌ته‌وه ده‌گانه‌ئاو ، بویه سه‌نگه‌ره‌له‌کندن سته‌مه ، کاتی‌خوی که (روسته‌م‌خانی که‌چه‌ل) به‌سوپای ئی‌زانه‌وه گه‌یشته به‌رده‌می‌ئهم‌قه‌لایه ، له‌دوره‌وه‌گل‌یکی زوری‌هینا و ورده‌ورده‌ئهم‌گل‌هی هینایه‌پیش و له‌شکر به‌دوایدا تا خنده‌کی پر کرده‌وه و چوه‌ناو مه‌ت‌ریز و گرتن . خنده‌کی‌لای ده‌روازه‌ی ته‌وریز زور گه‌وره‌یه ، سه‌د‌گه‌ز پان و چل‌گه‌ز قوله ، عه‌سکه‌ره‌کانی ئیره‌هیچ له‌دوژمن ناترسن ، ته‌نانه‌ت له‌کاتی‌که‌دا که‌گه‌مارو‌ی روسته‌م‌خان‌حه‌وت مانگی‌خایاند ، له‌م‌حه‌وت مانگه‌دا ته‌نیا‌حه‌وت توپیان ته‌قاند ، توپ‌یکی زه‌مانی سوله‌یمان‌خان ماوه‌ده‌مه‌که‌ی شکاوه‌پارچه‌ییکی لی‌بو‌ته‌وه توپه‌که‌لی پیده‌لین ، جار‌کیان ئهم‌توپه‌یان هاویش‌ت گولله‌که‌ی که‌وته تیوان‌حه‌وت نه‌فسه‌ری عه‌جه‌م که پی‌که‌وه دانیش‌تبون و هه‌موی کوشتن ، جگه‌له‌مه‌هر د‌رد و به‌لای‌یکش بین یه‌که‌مجار به‌ر‌قه‌لای خواره‌وه‌ده‌که‌وی .

جار‌یک پاسه‌وانانی قولله‌ی وان له‌گه‌ل قولله‌کانی دیکه‌دا ده‌مقال‌یان ده‌بن ، کابرای قولله‌ی وان ده‌لی « وس بن ، ئیمه له‌سه‌رده‌می روسته‌م‌خانه که‌چه‌لدا قاتوق‌زی که‌وته ناو‌قه‌لاکه‌مانه‌وه گوشتی‌پشیتله و توتکه‌سه‌گمان ده‌خوارد ، خوشک و پور و منداله‌کانمان گوشتی شه‌هیده‌کانمانیان خوارد و له‌پیناوی هه‌ر به‌ردی‌کی قه‌لادا هه‌زار سه‌رمان دا و ئهم‌قه‌لایه‌مان نه‌دا به ده‌ست دوژمنه‌وه ! » به‌م‌جو‌ره‌شانازی به‌خویه‌وه کرده ، به‌راستی نه‌ته‌وه‌ییکی که‌لله‌زه‌قن . (روسته‌م‌خانه که‌چه‌ل) پاش‌حه‌وت مانگ گه‌مارو

بار و بارخانه‌ی خۆی به‌جی هیشته و به‌هه‌ناسه ساردی گه‌زایه‌وه ئێران ،
 پاله‌وانه‌کانی (وان) شوینی که‌وتن تا له‌ نزیك (ورمێ) و (سه‌لماس) پشی
 گه‌شتن له‌شکره‌که‌یان شکاند و چه‌ند هه‌زار دیل و که‌له‌سه‌ریان هێناوه‌وه ،
 به‌ ماڵ و تالا‌ئیک‌ی زۆرمه‌وه‌ هاته‌وه‌ کردیانه‌ شایح و هه‌له‌په‌ژین . عه‌جه‌مه‌کان له‌
 ولاتی خۆیاندا ده‌لێن « رۆسته‌م خانی سوپا سالارمان له‌ چه‌ند لاوه‌ وانی
 بریندار کردوه ، ئاخ‌ری هه‌ر ئیچیری خۆیه‌تی ، » به‌لام ئیشه‌للا‌قه‌ت وایه‌ ،
 چونکو هه‌ر وه‌زیری هات‌بێ شتیکی له‌ قایسه‌کاری قه‌لای وان زیاد کردوه ،
 تا ئه‌مجاره‌ که‌ (مه‌لیک ئه‌حمه‌د پاشا) کرا به‌ سه‌رداری وان ، له‌ جی‌ی قولله‌ی
 قه‌لای ژۆرۆ قولله‌ییکی تازه‌ی درۆستکرد و ده‌رگای ئاسنی ته‌خست و
 کونی لوله‌ توپی بۆ هیشه‌توه‌ و له‌ چوارلاوه‌ هه‌شت توپی با‌یۆمزی بۆ دانا ،
 ئه‌مه‌ له‌ سالی ۱۰۶۵ دابو .

جگه‌ له‌ سه‌رپۆشیکی قاییشی بۆ ده‌روازه‌ی ته‌وریز درۆست کرد و
 له‌ راست و چه‌پی ده‌روازه‌دا خه‌ره‌ندیکی وای بۆ کیشا مه‌ل نه‌توانی به‌سه‌ریدا
 بفری ، پر‌دینکی به‌که‌ره‌داریشی خستۆته‌ سه‌ر ئه‌م خه‌ره‌نده‌ له‌ هه‌یج شوینیك
 وینه‌ی نه‌ ، هه‌مو ئیواران پاسه‌وان و پیاوه‌ تایه‌ته‌یه‌کان ئه‌م پر‌ده‌ به‌
 گوریس و زنجیر هه‌لده‌کێشنه‌وه‌ و به‌ دیواری قه‌لایه‌وه‌ ده‌توسین تا بۆ
 رۆژی دوا‌ی دایه‌نه‌وه‌ .

ده‌روازه‌کانی قه‌لای وان :

چوار ده‌روازه‌ی ئاسنی هه‌یه . له‌ هه‌مویان قایتر ده‌روازه‌ی ته‌وریزه
 که‌ پینج قاته‌ و پاسه‌وانه‌کانیان شه‌و و رۆژ ئاگادارن . له‌دیوی ناوه‌وه‌ی ئه‌م
 ده‌روازه‌یه‌ بنی مه‌ و شتر و بزگه‌که‌ ئاشگیزیك ئاوی حیات له‌
 سه‌رچاوه‌ییکه‌وه‌ دێته‌ ده‌ر بۆ خان و مزگه‌وت و ماڵ و گه‌رماوه‌کانی شار
 ده‌روا و چه‌ند باخچه‌ی خه‌وشی مالان پاراو ده‌کات و چتی زیاد بی ده‌چته‌

دەروە ، سەرچاوەی ئەم ئاوە پەرستگایێکی کۆنی لێیە ، پاسەوانەکانی دەروازە بۆ نوێژکردن دەچنە ئەوێ و ئاوی خواردنەوهشی لێ دینن .

دوهمیان دەروازەى ناوەندە کە بەرەو باشۆر و قیبلە رۆ لە باخەکانى ئەردەمیت دەکریتهوه و ئاسنى سێ قاتە . زۆر لە دەروازەى (باب ناسرى) مێسر دەچى ، ئاوی ئەم دەروازەیه پێرە لە چەك و جبه‌خانه ، نزیكەى دوسەد پاسەوانى ههیه ، پردیكى قائم خراوتە سەر خەرەندەكەى .

سێیەم دەروازەى (ئوغرە) ، ئەمەیان دەروازەى یێكى بچۆکە کەوتۆتە قوژبنیكى باخچەكەى سەرای پاشاود و بەلای قیبلەدا دەزوانى ، ئەم دەروازەیه هەمیشە داخراوە و کلێلەكەى لای پاشا خۆیەتى . ئەگەر تەتەرێك یا ئێرراویكى کوردستان یا عەجەم بگات ، شەوانە ئەم دەرگایەیان بۆ دەکریتهوه . ئەمەشیان پردیكى دار بەسەر خەرەندەكەیهوهیه و پاسەوانان پاسى لێ دەگرن .

چوارەم دەروازەى (یالى) یە کە دەروازە چوار قاتە ئاسنەكەى دەزوائتە پشتهوه و لە هەر قاتیكددا دەرکەوانى چەكدارى ههیه ، هەرچەندە ئەم دەروازەیه رۆى لە بەندەرگایە و کراوێه ، چەكدارى زۆرە ، تەنانەت کارگێزى گومرگ و دەفتەردارى چەكدارى خۆیانان ههیه . سەر دیواره‌کانى ئێوانى دەروازەکان ئەوەندەى چەك و جبه‌خانه لە سەرە کە لە ژمارە ناییت . بەردەمى ئەم دەروازەیهش لەسەر خەندەكەكەى پردیكى تەختەى لێیە .

بارستای قەلای وان :

لە دەروازە تەوڕیزی لای خۆرەلاتهوه هەتا دەرواز یالى لای خۆراواوهی ئەم قەلایەى خوارى بە دیوار و قوللە و دەلاقەکانیهوه پێنج

هزار شهقاوی تهواوه ، جا نه گهر قهلاي ناووهوشي له گهل حساب بکړي ده کاته يازده هزار شهقاو ، ټيکړا چوار هزار ددانه ي لږه که له کاتي گه مارو درانا هر ددانه يه ي دوز زهلامی له سهره ، نا ئيستا همو شهوي له هفتاوسې قولله دا پيښه د کس خريکي پاس گرتن ، شهوانه بيست و چوار ئاغا و چاوهش به جلکي شهوه وه ده گه زين ، بينن پاسه وائيک خهوي لي که وتوه دواي تي سره واندني دوسه د تيلا خه بيري پاشاشي ليده دهن تا بينيړته نهو دنيا ، چونکو نه مانه معاش و نازوقه ي باش ودرده گرن .

ټيره نزيکه ي چوار پينج هزار کس به گتي ليکه وتو و پياوي نازاي په زيوه ي ولاتان و کاربه دهستي دورخراوه ي تيدايه که به سهره نوړه ي پاسيان دپته سهر ، له مانه يه کيان بري فرما نه که ي ددرې به کوزه که ي نه گهر مندال نه بې . نه م پاسه وانا نه همو شهوي به چه که وه پاس ده گرن ، نه گهر هه وائيکي دوژمانيان پې بگا له ناو سندوقدا مه شخه لي داگيرساو به زنجير شوژ ده که نه وه و دنيا روناک ده پيښه وه . له دواي نوژي خه وتنان ته پلخانه ليده دري ، به لام له بهر نه وه ي سهره وه زور دوزه له خوارې باش نايستري .

حکومه تي قهلاي وان :

به پي قاتوني سوله يمانخان (وان) نه ياله ته ، يه که مجار له سهرده مي سوله يمانخان دا که مه قبول (ټيبراهيم پاشا) ټيره ي گرت درا به (ئولامه پاشا) . پاشان له سالي ۹۵۳ دا که عه جه م هاتن و گرتيان سوله يمانخان خوي هات گه ماروي دا و به دهستي (روستم پاشا) ي سهره ک وه زير داگير کرا و درا به (هسکه ندر پاشا) ي چه رکس و پايه ي وه زيرتشي له گهلدا دراين .

سالانه خاصه ي ميري يه که ي يازده جار سه ده هزار و سي ودوز هزار ئاقچه يه ، سي هزار عه سکه ري جبه له بهر له گه لي بو شهر ده چن ، پاشا همو سالي چل هزار قروشي له محاکمه و شهژ و ههراي خه لک ده ست

ده كه وى ، به لام مهليك نه حمده پاشا هزار كيسه زياترى دهست كهوت .

له نهسته موله وه ئاغايىكى زل ده كړى به ئاغاي يه نيچهرى يه كانى ئيره
كه له سهرده مى ئيمه دا (عه بدى ئاغا شپته) بو كه له شهش ئوردو گادا
سهرپه رشتى سى هزار يه نيچهرى ده كرد ، (ياستين چاوهش) بوته نه فهندي
يه نيچهره كان و جبه باشتيشيان هه يه كه له سى قاوشدا هزار جبه له بهرى له ژير
دهستايه . سهر توپچى ئيره له دو قاوشدا فرماندهى هزار توپچى يه ،
نه مانه له روژى جهون و هه ينى دا بو سام پيشاندا له گه ل پاشادا دينه ديوان .

كويخاي پاشا و سه لام ريكخه ر و سهرميراوى شاريش فرمانزه وان .
(شانى نه فهندي) سهرپه رشتى داراي ده كا كه ٦٤٨٧ ئاقچه ي هه يه و مالى
ميرى له گه ل سه د و په نجا كه سى به رده ستى خوى له حه وسه د فرمانزه وا
وه رده گرى و نه وه ده سكه وته به سهر حه فتا قه لا و موچه خوره كانى ميريدا
ده به شپته وه و بوى هه يه به قه فتانى سهره وه بيته ديوانى پاشا . چاوهشى
كويخاكان ، نه ميني چاوه شه كان ، چاوهشى كاتبه كان ، ده فته رى تيسار ،
نه ميني ده فته ر ، روژنامه چى ، حيسابدار ، موقاته عه چى و مه وقوفاتچى و
هت ديكه . تو خه ليفى ديوان له لايه ن سولتانه وه فرمانزه وان كه مه عاشيان
٦٠٩٩٩ ئاقچه يه ، له ناو نه مانه دا كاتى پاشا ده چيت بو شه ر ، كويخاي
زه عامه ت و سوله يمان به گه قول ئاغاي راست و قول ئاغاي چه پ و ئاغاي
عه زه ب و ئاغاي حه سار و قه لادارى ژورو و قه لادارى مله وشتر و قه لادارى
خوارو و نه ميني گومرگ و ئاغاي خه رج و ئاغاي داروخه و ئاغاي شابه نده ر و
ئاغاي ميرا و له گه لى ده چن ، نه م (گه نجى ئاغاي) ميراوه ئاو بو تو هزار
به ند به زى دم كا و ده يه كيان لى ده ستينى و يه كيكه له ئاغاكانى پاشا ، سه د
پياوى خوى له ژر ده ستايه ، ده سكه وتى بو پاشا شهش كيسه و بو خوى
سى كيسه يه ، جكه له ميراو (چوپلك) يش هه يه كه ريگواوبان و خه رهنده كان
پاك ده كانه وه ، حاكمى شهر عى هه يه كه دايره كه ي سيه د ئاقچه يته ، به لام

پاش داکیر کرانه وەى وان له لایەن پاشاوه به پێنسه د ئاقچه دراوه به مه لایىك .
 له هەرىمه كانى (ئەردەمیت) و (وەستان) و (كوار) و (كواش) و (سۆرپ) و
 (ئامیق) قازى یەكایان سالى ده كیسه ده رانه تیانه . مفتی حەنفى هەیه كه
 مفتی شافعی و حەمبەلى و مالکى لەژێر دەستایه و بۆ هەمو كیشه و هەرایىك
 فتوا دەردەكەن ، له هەر فتوايه ده ئاقچه دەستیندرئ ، نه قیسی ئەشرا فیش
 هەیه ، نایى شارىشى دێته دیوانى پاشا ، ئەم نایبه سالى جارێك به
 گونده كاندا ده گەژئ و داها ت كۆده كاته وه ، وان سەردارى یەنیچەرى و
 كوێخای سوپای لئ نیه ، ئاغای یەنیچەرى فرمانزەواى یەنیچەریه كانه و
 له ناو سوپاشدا قۆل ئاغاكانى راست و چەپ فرمانزەوايى ده كەن .

سوبا و كارگێزانی :

راست ، چەپ ، كۆكلى ، رەبەنى تیشته جئ ، توپچى حەسار ، جەجئ ،
 قەلادارى ژۆرۆ ، قەلادارى مله و شتر ، قەلادارى ژۆرۆ ، باشلى ، حەسەنى ،
 حوسینى ، ئاغای چاوه شه كان و ئەوانى دئ . تىكرا وان كراوه به دۆ
 (تووغ) و بیت و چوار ئاغا كارئ ، عەسكەرەكانى قۆلى راست زۆر
 ئازان و ئاغايان (سوله یمان به گى خەزۆرى خسرەو پاشا) به ، ئاغای قۆلى
 چەپ كۆزى دەمىرچى به ، (داشلى) به وانه دەلێن له قەلا بەردینه كەى
 سەرەوه دان و (باشلى) یەكان له حەسارى خوارەوه دان ، سەر له وه دایه كه
 هەرچەنده ئەم دۆ به ریه دۆژمنى یەكترن ، هەر كاتى دۆژمنى دەرەوه رۆى
 تىكردن دەبنه براى گيانى یەكتر و پیاوانه پێكه وه شه ر ده كەن . چاوه ش و
 پاسه وانه كان و جەجئ یەكان . ئەمانه ئیشیان چەك سرتنه وه و پاك كردنه وه یه و
 توپچى یەكان و رەبەنه كان هەمويان ئازان .

به پێى قاتون قەلاى وان شه شه زار قۆلى هەیه ، (ئامیق) و
 (ئەرجیش) و (عادلجه واز) و (ئەخلات) و (وانى خوارۆ) و وه ستانىش شه ش

ههزار قۆلیان ههیه که هه مۆی ده کاته دوازدده ههزار قۆل . پاره ی ئه مانه له دهفتهرداری وان و خاسه ی متری له کواش و کوار و قۆتته راتی ماسی و خه رج و گو مرگی وان و خویلتین . مه مله حه — و باجی بازار و قه پان و باجی مۆش و باجی عه رب و ئه رمه نی به کانی بتلیس و باجی ئه و که شتی و که له کانه ی به سه ر روباری مراددا ده رۆن و به کورتی له سیسه د و شیست پارچه باجی جۆربه جۆره که هه ر ساله شه شه سه د کیسه ی رۆمچ ده ستیندری و ده یاندریتی، ئه گه ر مه عاشیان یه ک مانگ دوا بکه وی دنیا به سه ر ده فته ردار و چل دايره که ی دیکه و بیست و چوار ئاغا کاندای ده رۆخینن و به قیژه و هاوار ده چنه سه ر پاشا و ئاژاوه ده یینه وه .

فه رمانزده وای سنجا قه کانی وان :

به پێی قاتۆن فه رمانده ی سح وحه وت سنجا ق له وان هه یه ، به لام ئه و سنجا قانه ی دانان و لابر دنیان به ده ست حکومه تی عوسمانی به بیستن وه کو : (ئه رجیش) ، (عادلجه واز) ، (مۆش) ، (بارگر) ، (گه زگه ز) ، (کسانتی) ، (هیزان) ، (سعد) ، (ئاغاکیش) ، (شروی) — واتا شتروانی کوردان — ، کورده کانی (قه تور) ، (قه لای بایه زید) ، (به رده ع) ، (ئه رمجک) ، (کورلادیك) ، (چۆپانلق) ، (شۆرگر) ، (داله گیر) ، (زریق) (سنجا قی وان) که پاشای لی داده نیشی . هه رچی خاسه و باجی ئه وانه هه یه هه مۆی دیته وان . حه وسه د پارچه گوندی هه یه که به زه عامه ت و تیماره وه به ستراوه و ده یه کیان لی ده ستیندری .

ئهو حکومه تانه ی لابر دنیان بۆ نیه :

تیمچه حکومه تی (هه کاری) که که وتۆته لای قبیله ی وان و له تیوانی شتاق و ده ستاندا ئه و خانه یه که له (جۆله میترک) داده نیشی و خاوه نی چل و حه وت ههزار سه ربازه ، هه مۆیان ردین تاشراو ، چوار شانه ، زرته بۆز و

ناشیرتن و ئازان ، وهکو هۆلهندی به کان ته نیا له سه ر چه ناگه یان نه ختی ریش
 دێلنه وه ، سیل قیتن و وهکو قازاقه کانی ئاخمیخ کاکولیکی ته نک به
 ناوچه وانیانه وهیه ، که لله ی سه ریان به قه ده ر مه نجه لیکه و زور به یان ئالقه یان
 له گویدا یه ، هه ر یه که یان چل په نجا دره م نه نک ده ته قینسی ، ئه وه نه ده
 نیشانچین کیچ ده نگیون ، یه کتی قه لخاتیکی کوردی یان به پشته وهیه و
 گوپالیک به دهسته وه ، میزه ره کانی ره نگاوژه نگی سه ریان دۆ په زی
 تی ده چه قینن . زور به یان چیلکه ی گوئی یان به چه قو کون ده کن و په زیکی
 شه هین هه لۆ یا که له شیر ی تیزاده کن ، جلکیان شال و شه پکه که دامینه که ی
 چین چینه ، کاله ی پۆچه کلی ، پینسه دی ، هه زاری ، سه دی و که پکه پسی
 له پی ده کن که هه رتا که ی دۆ هۆقه قورسه ، وا ری ده که وی له کاتی شه زدا
 قه لخانیا ن پی نابی کاله که یان داده کنن به دهستی ده یگرن و به ده سه که ی دی
 خه نجه ر یا شیر ده وه شینن ، له ده که س پشت نا که نه وه ، له شاری وان و بلاو
 بۆ ته وه که یه کیک زۆر توژه ببی و په لاماری خه نیمه که ی خو ی بدا ده لین
 «وهک چه لۆی هه کاری کاله ی به دهسته وه گرت و هات !» هه کاری ده هه زار
 تفه نگچی له م بابه ته ی هیه و له کاتی شه زدا ده یگه یینیه چل په نجا هه زار ،
 به لام ئه م ده هه زاره یان مه عاش خۆرن . بۆم ده رنه که وت مه زه یان چی به .

حکومه تی بتلیس :

هتی خانی پایه به رز عه بدال خانه که له مه وپیش باسما ن کرد، عه شیره ته که ی
 رۆژه کی یان پیده لین ، ئه ویش ئه وه نه دی هه کاری عه سکری هیه .

حکومه تی مه محودی :

ئه مان له خۆره لاتنی وان له ناو چیاکانی یالچین داده نیشن ، له گه ل
 خاکی عه جه م چای (شاکیکی) یان تیوانه ، له ولایانه وه قه لای قه نۆری
 عه جه م هیه . هه مو به سه ر یه که وه شش هه زار شتیه وپشین یان هیه که

له هه ره ئازاكانى كوردستان و سوارچاكيشن ، چەند جار لە (سەلماس) و (خۆى) و (ورمى) لە سوپاى شايان داوه و سەر كهوتون .

له به گه كانيان (برايم به گه) له قهلاى (خوشاب) داده نيشى و قاره مانه ، چەند جار خۆى فزێداوه ته ئاگرى شه ز و به سەربەرزى هاوتۆه دەر . ئەم مهحمودى يانه به ژمارده سەد و بيست به گى سەرەك هۆزيان ههيه كه هه مويان خهلات له برايم به گه وەرده گرن . له ناو ئەمانيشدا خاكى ميري و خەرج و زەعامەت ههيه ، لاى قبيله ي ئەمان ولاتى هه كارى يه و له گه ل جه نابى (شير يەزدان) خانى گه وره ي (هه كارى) خزم ، لاى باكوريشيان قهلاى وانه .

حكومه تى پنيانش :

ئەمانيش هەر مهحمودين به لام حكومه تيان جيايه ، شهش قوناخ له خۆره لاتى وانه وه دورم ، به گيان هه سەن به گه و له قهلاى هه سەن داده نيشى ، ولاته كه يان لاى خۆره لات و باكور و باشورى به سى قوناخ ولاتى هه جه مه و له گه ل خانى ورمى (چۆلاق سولتان) دا سنوريان پيكه وهيه ، شهو و روژ له گه ل هه جه ماندا شه زه دهنده كه يانه ، شهش هه زار هه سكهريان ههيه ، به لام چەندى بيري لى كه يته وه ئازا و به دهست و بازون ، چەند جار پيشى سوپا په نجا هه زار كه سى به كه ي خانى ورمى و تهو ريزيان گرتوه ، له خاكى ئەمانيشدا خاسه ي ميري و تيمار و زەعامەت ههيه ، هه جه م ناوى (غازى قزان) يان ليتاوان .

گويا له كاتىكا (سولتان مراد) به سوپاوه چوبوه سەر (روان) ، هه جه مه كان له لايتكى ديكه وه له شكه ريان ناردوه ، خانى پنيانش كه ناوى (مير عزيزى شەل) بوه له دهشتى سەلماسدا به ههشت هه زار كه سه وه پيش به سى هه زار هه جه مى (شاسه يوان) گرت و قزانى تى خستن و چى يان پى بق

به تالان هينای ، له و روژه وه ناوی (غازی قران) یان به سهر دا بړا ، خوا یارین
له توره ی خویدا باسی ولات و قه لاکه یان ده که ین .

له لای خوړه لاته وه (به نې قه تور) ، (بیره دوستی) ، (جولانی) ،
(دمدمی) و (دومبلی) پینج حکومه تن که به قاتونی سوله یمانی سهر به وان
بون ، به لام که (ته و اشی سوله یمان پاشا) ی وه زیر ته وریزی گرت و قه لایکی
گه و رهی دروست کرد ، ثم پینج حکومه ته ی له وان دایرې و خستیه سهر
ته یالته ی (ته وریز) ، پاشان که عه جه م ته ورزیان گرت وه ثم پینج حکومه ته
له م ناوهدا مانه وه . سالی ۱۰۴۸ که مرادخان مرد عه جه م سوپایان هینایه
ناو قه لای قه تور و دهستان کرد به تیکدانی ناشتی نامه ی مۆرکراو ، ثم
پینج حکومه ته کوردهش به ناچارې شوین عه جه م که وتن ، چونکو باخ و
زه وی و کیلکه یان له گه لیان سنور و هاوبه شه ، به لام نه بونه پیاوی شا و
هر به خوش نشیتنی مانه وه .

له سهر بزیاری سوله یمانخان ، هر کاتی سولتانی عوسمانی به سهر ولانی
واندا له شکر بئیرته خاکی عه جه م ، به گلر به گی وان ده بیته پیشه نگی سوپا ،
خانی هه کارې و به گی مه حمودې دهنه چهره چی ، قاره مانه کانی پنیانش
دهنه قهره ولی راست و چه پ و فرمانیان ئاگاداربون له کاروباری دوژمنه .
دوای ئه مانه پاشای وان و ئنجا وه زیره کانی عوسمانی و له پشت ئه وانه وه
سولتان خوی یا سهرداری مه زن ده که ویتته ری ، ئه مجار متری میرانه کان
دین و له دوای هه مویان خانی بتلیس به خوی و سوپایه وه ده بیته بنکر و
ئرکی سهرشانی ئه وه که نه خوش و له پې که وتوه کان و ئه وانه ی هه لدین
هه لیان گریته وه و چی پیوسته له گه لیان بکری .

سوپای ئاوا یه کگرتو لای راستی به گی پازده سنجاقی کوردستان
وه کو (سعد) ، (شروی) ، (زریق) ، (کارنې) ، (هیزون) ، (گه زگه ز) ،

(ئاغاگیش) ، (کسان) ، (مه کس) ، (بهردع) ، (لادیک) ، (ئوزه جک) ،
 (داله گهز) ، (چوپانلق) و (بهنی قه تور) به ته پل لیدان ده زۆن و لای چه پیش
 سوپای پازده سنجاق کوردی دیکهی وه کو (لامۆس) ، (عادلجه واز) ،
 (ئهرجیش) ، (بارگری) ، (بایه زید) ، (ئاقچه قه لآ) . (سۆره کیو) ، (قهرمه
 قه لآ) ، (کوردی ماکو) ، (زیادین) ، (ئاباغای) و (شتاق) ده زۆن . ئهو
 نه فه رانهی له ناو قه لآ کاندان قاتون وایه نیوه یان بچن و نیود بینه وه ، قه لآی
 وان خۆی شه شه زار عه سکه ری هیه و قه لآ کانی دیکه ش شه ش هه زاریان
 ده بی ، ئه مانه نیوه یان ده چن . پاشای وان به جبه له به ره کانیه وه سی هه زار
 عه سکه ریکی ده بی و هی سنجاقه کانیسی بیته سه ر تیکرا چل و هه شت هه زار
 عه سکه ری هه لئزاردی ئازایان لئ پتکدی .

مزگه وته کانی قه لآی وان :

په رستگاییک له قه لآی ژۆرۆی واندا هیه گویا له زه مانئ (داود
 پیغه مبه ر) دا درۆست کراوه ، پاشان که هه زره تی ئه بو به کر به بالۆیزی هات
 کرا به مزگه وت . چه ند شا و خونکار ده ستاو ده ستیان پئ کردوه و هه ر به
 مزگه وتی ماوه ته وه ، تا له سالی ۱۹۴۰ دا (سولتان سوله یسان) ئاوا و به رینتری
 کرد و ناوی مزگه وتی سوله یمانخانی لینا ، مزگه وتیکی گه وره یه . یه ک
 ده رگا و یه ک مناره ی هیه ، ئهو سالی بۆله رزه له وانی دا مناره که ی رۆخا ،
 عومه راغای سه رۆکی یه نیچه ریه کان مناره ییکی زۆر چاکی بۆ کرده وه که هه تا
 کانی نیوزۆیان لوتکه ی له ناو هه وردا بزهر ، قه لآکه ی ناوده وه له مه زیاتر
 مزگه وتی نه ، هه مۆ په نجه ره کانی به سه ر دامینی شار و ده شتی ئه رده میت و
 باخ و باخچه کاندان ده زوانی ، جگه له مه ئهو مزگه وتی (گه وره) یه ی له قه لآی
 خواره وه یه ده سکردي شا جیهانی ئاق قۆینلوه و له مه گه وره تر مزگه وتی
 تیدا نه ، ناو مزگه وته که گومبه زیکی گه وره ی له سه ر کۆله که ی ئه ستور بۆ
 دامه زراوه که هه یجگار بلنده ، وه ستاکه ته قه لآی زۆری له گه ل داوه و گه لیک

نەخش و نىگارى لەسەر مەژمەز ھەلکەندراوى بۆ داناو ، دەرک و دیواری
 بە تۆغلى رەش و سۆر لىي نوسراو ، مزگەوتىكى کۆنە و لەبەر ئەوێ بە
 پارەى ھەلال دروستکراو بۆن و بەرەكەتى زۆر ، وێنەى خەتەکانى سەر
 دیواری ئێرە لە قەلاى ھوموسىش ھەيە ، مینبەر و میحرابەکەى بە مۆرقى
 رەش و سپى و سۆر و بەردى بە قىمەت نەخشاو ، منارەکەى ھەند شىترىنە
 تەماشای کەى . بە کورتى ئەوئەندە جوان و دلزىنە لە ھىچ کۆئى وێنەى
 دەس ناکەوئى و جىگایىكى پىرۆزە ، لە درەوێ مزگەوتەکە شوئى خوئندن و
 حوجرەى فەقئیان ھەيە .

مزگەوتى (خسرەو پاشا) ی وەزىرى سولەيمانخان ، ھەر ئەم پاشايە
 زىژنگەرخانەى بتلىس و قەيسەرئى بە ناوبانگەکەى و خانى گەورەى رىگای
 ئوواى درۆست کردو ، ئەم مزگەوتەشى لەکاتى فەرمانزەواتى واندا
 بنیات ناو و ھەمو گومبەز و ژۆرەکانى بە مزى ئاسمانىژەنگ داپۆشيو و
 گەلىك ھونەر و وردەکارى تىدا بە کار ھاتو ، ئالائى سەر منارەکەى زىژى
 ساخ و کە ھەتاو لىي دەدا ئاوى چاو دەبا ، لە ھەر چوارلاو پەنجەرەکانى
 بلۆر و شوشەى تاشراوى تى گىراو ، لە تەنىشت مزگەوتەو حوجرە و
 مەدرەسەى لىيە . دەرگای ناوہزاستى لە نزىك سەراى پاشاويە ، ھەمو
 ھەينى نىك پاشاکان بۆ نوژ دىنە ئێرە .

جگە لەمانەى باسکرا ، وان جىگای خوش و گەورەى نىە ، مزگەوتى
 دەروازەى تەورىز پەرستگایىكى کۆنە و نەزانرا کى دروستى کردو ، ئەویش
 حوجرە و فەقئى ھەيە ، مزگەوتى (دەروازەى ئەسکلىپ) عەباس ئاغا ناوئىك
 درۆستى کردو .

مەدرەسەکانى :

مەدرەسەى مزگەوتى ئۆلو ، مەدرەسەى خۆزخۆز ، مەدرەسەى

خسره و پاشا ، مه دره سه ی دهر وازه ی ته وریژ ، مه دره سه ی عه باس ئاغا ،
مه دره سه ی چیا چه له بتی .

قورئان خویندن :

له دۆ شوین جینگای قورئان فیر بۆن هه یه ، یه کیان له مزگه وتی ئۆلۆ و
ئه ویتەر له مزگه وتی خسره و پاشا ، به لām چونکو قوتابیان که مه ناخویندری ،
له هه مو مزگه وته کاندای دهرسی عیلمی تازه ده خویندری ، به لām وه کو ولاتی
رۆم خویندننگای نوئی ی نیه ، مه لای موسلیم و بوخاری زانی زوژه که
حه دیسه کانیان له بهر کردوه .

قوتابخانه کانی :

زیکه ی یتست قوتابخانه ی مندالی ئه بجهد خوینی لی یه ، منداله
زیره که کانی زۆر جوان فارسی ده خویننه وه .

ته کیه کانی :

ته کیه ی (خواجه کانی رۆم) ی به ناو بانگه .

کانی یه کانی :

له سه روچاوه ناسراوه کانی وان ، کانی خوژخوژه و چوار کانی و کانی
خسره و پاشا ناویان هه یه که له ناو شاردان .

گهژه کی ئیسلامه کان :

له گهژه که ناسراوه کانی : گهژه کی پاشا ، گهژه کی خوژخوژه ،
گهژه کی مزگه وتی ئۆلۆ ، گهژه کی سه رچاوه ، گهژه کی ئه سکه له ، گهژه کی
دهروازه ی ناوه راست ، گهژه کی دهر وازه ی ته وریژ .

خانقومه گموره کانی :

چلو پینچ سهرای ئاوه دانی ههیه ، لهوانه له دتوی ناوه وهی قه لای
ناوه ژاستا نژیک به مزگه وتی خسره و پاشا (سهرای پاشا) ههیه که بریتی به
له چل ژوری رازاوه و هۆل و دیوه خانی خواره وه ، دیواره کانی وه کو
قه لایه و پز له باخچه و دهر وازه ی تاییه تیج و کوشکی بهرز و گهرماو له ناو ،
سهراییکی گهرهیه ، سالی ۱۰۵۵ دروستکراوه .

کوشکی خه وه رنه ق که سوله یمان پاشا دروستی کردوه و ژوری تاییه تی
پاشای لی کراوه و سالی ۱۰۵۷ ی لی نوسراوه .

کوشکیکی بهرز له بن قولله ی سهره وهیه له عومر پاشازاده ی که تانچ
له گهل ئاوه دان کردنه وهی وان دروستی کردوه و سالی ۱۰۵۶ ی لی نوسراوه ،
له ناو ئهم سهره گهره یه دا چل په نجا ژور له قاتی خواری و مهیداتیکی زور
فراوان له ناوه ژاستا . په نجه ره کانی لای خوراوی به سهر باخیکی وه کو
به ههشتا ده ژوانی . بهرده می دهر وازه که ی مهیدانی دهره وهی سهرایه که
(مهلیک ئهمه د پاشا) هه مو روژ له ویدا ته پل لیده دا و یاری جلیت بازی
ده کری و ئاغا کان سوارچاکی خۆیانی تیدا ده نوین .

له ههر چوارلای ئهم سهرایه به خوار و ژوری دوقات شه شه سد ژوری
تیدایه ، دهر وازه ییکی به سهر بازدا ده ژوانی که شه و روژ پاس ده کری .
جگه له مانه له خواره وه سهرای حسین ئاغا ، سهرای قازی ئه فه ندی ،
سهرای کورزی ده میرچ ، سهرای چیا چه له بی ، سهرای کورزی جنده دان ،
سهرای جه عفه راغای خادم ، سهرای شانی ده فتردار .

له مانه بگه ژیتوه له قه لای خواره وه دا ههشت ههزار و هه شه سد خاتو
ههیه ، هه مویان خشت و گه چکارتن ، زوریان دق نهۆمن ، جاده کانی پاک و
خاوینن . سێ گهزه کی ئهرمه نی به کانی لی به که خر مه تیجی قه لان و له جیانی

سەرانه هەر شوپنیکى قەلأ پئویستی به چاك كردهوه بئ ئەوان دەیکەن ،
لەمانە زیاتر ئێره مەستیجى لى نیه ، ئەرمەنى به كان بازرگانى دەوله مەندن .

خانه کانی :

خانى گومرگ ، خانى ئەحمەد پاشای كورد ، خانى قەپان .

قەیسەرى و بازاڤى :

قەیسەرى يىكى زۆر ئاوه دانى هەيه هەمو شتىكى لى دەست دەكهوى ،
بهلام بازاڤى مزگوت و بازاڤى خسرەو پاشا و بازاڤى قۆندەرەفروشانى
زۆر قەلەبالغه .

روبار و سەرچاوه كان :

چياكانى وان زۆر كانىيان لى هەلده قولئ و دینه خوار و دەبنه رۆبار و
له گەزەكى خورخۆرە ئاش دەگيژن . له ناو دەروازەى تەوريزدا كانياوتك
دینه دەر ئاوه كهى زۆر خۆشه ، يەك بەرخ بخۆيت و لەم ئاوهى بەسەردا
بكهى دەى توئيتهوه . قوللهى ئاودارخانه جوگايىكى پيدا دئ كه له بورجى
ژۆروهوه به ناو بەرداندا دینه خوار . له بەرهوژۆرتەر بورجىك هەيه كه
چاوديرى ئەم ئاوهيه و تۆپه زله كانى وهكو دزكى ژۆژك ئاماده وهستاون ،
جوگەيىكى ديكه له باكورى چيا هەيه و قوللهى ئاو بو پاراستنى داندراوه ،
ئەو ئاوه له بورجى سەرەوه و خاكى سولتان دینه خوار و له هەمو سەر
زىنگاكانيدا چين چين تۆپى باليۆمز داندراوه ، خوارهويان ميشه و
زەلكاويكه كهس ناويرئ خوى ليدا ، چونكو ئەو هەمو تۆپه ريگاي پياو
ههچ رئى بالندهش نادەن به سەريا بفرئ .

سەرو خوارى وان به تىكرايى سەد و شىست تۆپى هەيه كه هەمويان
لۆله دابراون و گوللهى دە هۆقهيت دەخۆن .

گه رماوه کانی :

گه رماوی (سولتان) له نژیک بازارێ مزگهوت زۆر خوشه و ئاوو
 ههواى سازگاره . گه رماوی (جۆته) و گه رماوی (نهخستين) له نژیک
 دهر وازهی تهوړیز و (چاله گه رماو) ههره به ناوبانگه که یانن ، به پهی راپۆری
 گه وره کان هه مۆ مانگن شه شهسه د کهس ده چنه ئه و گه رماوانه ، له بهر ئه وهی
 خه لکی وان زۆر به دهمار و توژه و خاوه نی غیرهت و نامۆسن ، ئافره تیان
 ناچیتته سه یران و شایح و میوانی ، مه گه ر ئه و روژه ی بمری لاشه ی له
 حه وشه ی مāl یتته دهر ، بۆیه له زوربه ی ماله کاندای گه رماوی تایه تی هه یه .

پاش نیوه روژیان پیاو ناچنه گه رماو و ته رخان ده کری بۆ ژنی ئه و
 مالانه ی گه رماوی مالیان نیه ، ئه ویش ریگای تایه تی هه یه بۆ پیدارۆیشتنی
 ژنان که له و ماوه یدا نابج ئه و کۆلانا نه پیاویان پیدای بژوا . یه ک پیاو به ریگای
 ژناندا بژوا سزاییکى خراپی دهدری . ئه م خه لکه ئه ئاوا ژنی خو یان
 ده پارێزن .

شیره و رهنگ و روژی خه لکی وان :

ئه و براده رانه ی من به خزمه تیان گه یشتم هه رچه نده زۆر پتیر و
 په ک که وته نه بۆن رهنگی دهمو چاویان گه نم رهنگ و مو یان ماش و برنجی بۆ ،
 هه تا پیرتر بن ئازا و توژه تر دهب . لاوه کانیا ن بۆ شه ر هان ده دهن ،
 گه نجه کانیشیان گه نم رهنگن و ته ژوتازه و چاو جوان و قسه خوشن ، خوا
 ئاگاداره من ئافره تیانم نه دیوه به لām وه کو بیستومه زۆر جوان و به ناموسن .
 کیزه کانیا ن له باوک و برای خو یان به ولاره چاویان به پیاو ناکه وئ . ئه و
 براده رانه ی من لیڤه ناسیاویم له گه ل په یدا کردن چیاچه له بی و خادم
 جه غه راغای برای و حوسین ئاغای قو ل ئاغاسی و کوژه کانی و ئه وانی دیکه
 بۆن . هه رچه نده ئیره به هۆی ئاوو هه وای سازگاره وه پتو یستی به پزیشک

نابې ، به لّام له بهر زړه کچ و لښه اتویې خه لکه که ی هه کیمیشیان لې په یدا بوه ،
له مانه (مه سغود چه له بچ) له لیدانی دهمار (نه بز) زانیندا بې وینه یه ، (شیخ بای
چه له بچ) دوکتوری که له (نه تینا) ش هاوتای نیه ، برینکاری چاکیشیان هه یه .
له شیخه کان شیخی مزگه وتی ټولټو پیاوینکی دوعا قبوله .

نوسمر و شاعر :

یه که م که س شای شاعران (شانی نه فندتی) یه که له ده ریای
زانباری یه کانداه له وانه ، جگه له و (وانی چه له بچ) و (میر سوپه هری) یش
له شاعیره ناسراوه کانی .

و ملی و دیوانه کان :

سولتانی بالولان (ویسف دده) هه یه که له ناو قولله ی دهر وازه ی
ټوغرونی پاشادا ده نوئ ، پیاوینکی نه وونده به رخه گه لیک که رامه تی لې
بندراوه ، له وشه ی « ویسف نانی ده وئ » زیاتر هتچی به دمدا نابې .
روژیکیان هر له خو یه وه دهستی پیکرد « لیده له خان ، بکوژه خان » ی
ده گوت و ده گوته وه ، زوری نه خایاند هرای بتلیس زوی دا و له و هه رایه دا
چه ند هه زار عه سکر به رده می شتر که وتن و کوژران .

جلك و پیلوویان :

زیاتریان چوخه له بهر ده که ن و چه کمه ی سه رحه دتی له پې ده که ن ،
که ولی سمور ده پوښن و پشتینیکی هه ریری سولک ده به ستن و خه فجه ریکی
له بهر راده که ن ، میزمر و ته پله قه یفه کانیان زور زله ، ژنان به تیکزایتی
جزمه ی زمره هله دیکشن و ملیان به خشلی زیر و زتو داپوښیوه .

ناوی پیاوان :

په هله وان ټوغلی ، چه نده دان ټوغلی ، ده میترچی ټوغلی ، به شارته

ئوغلى ، عەلىشار ئوغلى ، قلىچ ئوغلى و كەرەمدەدەتن ئوغلى ناويان ھەيە ،
ھەرودھا ماللىچيا ، رۆستەماغا ، بورھاناغا ، تۇغراغا ، ئەسەد بەگ و
قەزەنفەر بەگىشيان ھەيە .

نساوى كىز و ژنەكانيان :

ئايشە ، فاتمە ، كۆلسۆم ، ئەسماخان ، ئۆمەھان ، سەلىمە ، سالم ،
كالمە ، كامىلە ، ئەسماخانم ، پەرى بۆي خانم ، ھوما و مىسكبار ناويان ھەيە .

خولامەكانيان :

ئوسف . ئەورەنگ . چەردى . جۆلنەي . ھەق و يۆدى ، چومەز ، زال ،
ئەسكەندەر . قوباد ، شوغار . سەرورە ، خورزەم . لەوئەند ، ئەلەوئەند ،
سىامى ، پەروىز . شوكروللا ، قاسم و شاقران ناون .

كەنىزەكان :

دەلفگار ، مەردەجان ، خەتمە . وەرەقە ، شاكرە ، ھىند ، ماھىيە . دورزىيە ،
جەوھەر ، ئوھسا ، سەروى بۆي . جان باي ، دلارام ، پەرىچىنە ، پەرىشان ،
جان تىسار . رۆكايە ، وەسىيە ، خالىيە ، زۆزان و شايخوبان .

ئىرە بەقسەي (عەلى قوشچى) سەر بەئىقلىتى ھەژدەھەمە بەپانى ،
بەلام خانى بىلتىس دەلى ناوئەندى ئىقلىتى سىيەمە و رۆي لەخۇراوايە .

كلىساكانى :

كلىساي گوندى (ئەسكەلە) بەناوبانگە . كلىساي (بەلىنم ھەيە) لە
دورگەي ناو دەرياچەدا و كلىساي (درك) لەخۆرھەلاتى وان .

دانەويىلە و كشتوكالى :

مىوہ و بەرھەمى زۆرە و ھەرزانە ، ھەوت جۆرە گەنى ھەيە ، ھەوت

جۆره جۆي ههيه له رهش و سپي و چهور و قهلهو، پاقله و توك و دانهوتلهي
زۆر زۆره .

پيشه و دهسكردهكاني :

وهستاي بهنا و موههنديسي واي ههيه هاوتايان مهگر له سهقر
دهستكهوي ، بهرگدرقي ئيره ئهوهنده شارهزان شويني دهرزي و تهقهلي
قوماشه كه ليك ناكريتهوه ، دوكانهكانيان پاك و خاوين ، زيندروهكانيان
زۆر وهستان .

كار و كاسبكاني :

خهلكي وان شەش پايەن ، يەكەميان مهعاش خوري پاشان كه له قهلادا
كار دهكەن و نابي خهريكي هيج كاسبكي بين مهگر له ناو شاردا بين به
بازرگان .

ههنديكيان دهچنه ولاتان شتومهك دينن و دهيفروشنهوه . ههنديك
كاري دهستخ دهكەن ، ههيا نه دهفتهردارن به قهلهم شت دهنوسن و له خزمهتي
ميري دان . ههندي مهلا و فهقين و بهشيك باخهوان و خزمهتكارن .

ميوه و خواردن و خواردنموه :

نانهگيا ، ئاوي رازيانه ، كوليچهي خاسي و سهموني سپي ئيره له هيج
كوئي نه ، ناني لهواشهي وهك گول سوروسپي ، ناني به قهياخ ، بۆرهكي
كهو ، شورباي ماستاو ، شورباي قيرتلي و سيو و قوروتهلي زۆر خوشه .
له سهوزهكانيش كهلهمي وان له ههمو دنيا دا به ناوبانگه كه دواني
باري وشترينكه ، گهلاي زۆر تهنگه و يهكي به قهدير ورگي فتيك دهبي ،
مهعهدهتوس و كهروهز و كولهكهي دريژ و پيواز و شوتخ زۆر باشي ههيه .
دوازه چهشنه سيوي ههيه وهكو تهپكاني ، جانگولتي ، سيلاني ، زافهراني و

شامت که لاسټور و ئاودارن • ئەم وانە ئەوەندەى سىو ھەيە که رۆژانى
سەيران شەژە سىوى پى دەکەن • شەربەتى ھەنگویتی چىای ورەك گيان
تازەدە کاتەوہ ، ئەم شەربەتە دارچینی تىکەل بکری و سى رۆژ بىنیتەوہ پىاو
سەرخۆش دەکا ، شەربەتى ئاوى شلە و شەربەتى رىواس و شەربەتى سىو
لە خواردنە خۆشەکانى ئیڕەن •

خاتوبەرەکانى :

لە زەمانى کوندا بە تەنیشت مزگەوتى ئۆلووہ سولتان جىھانشا
خاتوبەرەىتى بۆ میتوان و رىيوار داناوہ ، بەلام چوئکو ئیستا ھەمو مالیک
دیوہ خانى ھەيە ئیڕە کەس روى تى ناکا • خسرەو پاشاش خاتوبەرەىتى
خۆشى بۆ مەلا و زانا و دەرویش و ھەزاران کردوہ که سالى دوازە مانگ
ھەرچى روى تىکا ھەمو جۆرە خواردیتى دەدریتى و خەرچەکەى والى
وان دەیدا •

ئازەلى :

لە دنیادا گامیش وەکو گامیشى (ئەدەنەى ئەنەدۆل) و (سەرەزى
رۆمىلى) و (گامیشى وان) لە کوردستاندا زل و کەتە و بەسام نى بە کە
ئەوەندەى فیتلىک دەخۆن ، سالىک دایان بەستن لە فیل زلتەر دەبن • خەلکى
وان لە رۆژى ئەورۆژدا ئەم کەلەنە و ئەسپى رەسەن و وشر و بەرانى
دابەستراو دیننە دەر و بە شەریان دەدەن و پىزان رادەبوین •

سەيرانگاگانى :

جگە لە باخەکانى (ئەردەمیت) نزیکەى بیست سەيرانگاى دوروزنىکى
ھەيە کە شىاوى ئەوہن پىاو بىان بىنى ، يەك لەوانە بە مەودای بۆپ ھاوئىزىک
لە خۆرھەلاتى وان (بەردى ژوشکە سى) بە و لەولاترەوہ (گوندى يالى) ،

(ئالەمەئىك) ، (گولەزەرد) ، (سەررۆبار) ، (مىرگى قەرەقاسم) ، (سەكۆى مرادخان) ، (باخەكانى ئەرەمدەمىد) ، (بەندى مىرغ) ، (بەندى ماسىج) ، (قۆرخى خوشاب) ، (چىاى ورك) ، (خىابانى نكى بەردىر) ، (دىرى ئەندەرۆنەر) لە سەيرانكا بەناوبانگەكانى ئىرمەن .

باخەكانى :

لاى قىيلەى قەلاى وان كە لە گۆرستانى بەر خەرەندەكە تىدەپەزى تا دەگاتە ئەرەمدەمىد بە پانايى و درىزايى هەشت سەعات رىگا باخ و باخات و خىابانى گولستانىكە بە پىي دەفتەرى مىراو بىست و شەش هەزار باخە ، ئەوانە دەيەك دەدەن بە مىراو كە ئاويان بداتى ، نەشارەزا بكەوئتە ناو ئەو باخانەو بەرز دەبى ، هەمو باخىك حەوز و پلۆسكىكى لە ناوەرەستايە و كۆشكىكى خوشى ئەلايىكەو بەكرەو لە باخە هەرە خوشەكان باخى ماللى چىا چەلەبى و باخى شىرەك و باخى سولەيمان بەگە .

زىارەتگاكانى :

قسنى (غازى خسرەو پاشا) كە لە حەوشەى مزگەوتەكەى خۆيدا ئىزراو ، (مىرى مىران محەمەد تسكلى پاشا)ش گۆزى لىرەيە كە بە دەستى كوردىك كوژراو ، لە كاتىكدا لە دەشتى سەراو وىستۆيەتى لە ناكاو پەلامارى سوپاى (شا ئىساعىل) بدا كوردىكى يەزىدى (٢٠) بە دەستىك پشتىنەكەى گرتو و بە دەستەكەى دى بە خەنجەر و نەجر و نەجرى كردو ، پياوەكانى پاشا كوردەكەيان لە توپەت كرد بە جۆرىك كە دەستىكى هەر لە بەر كەمەرى تسكلىدا بەجى ما و پىكەو ئىزراو . (جەغفەراغاي خادم) كە خۆى يەكىكە لە بىنەرانى ئەم بەسەر هاتە ، واى بۆ گىزامەو :

(٢٠) بۆيە يەزىدى پى دەلەين چونكو پاشاى كوشتو .

لاوئیکى کورد گیرا بۆ. باوکه کەى ھاتە لای تسکلى پاشا و لى پازا يەوہ
 گوئى «پاشا کوژى من بى تاوانە ، ھەر ئەم کوژەم ھەيە . مەیکوژە و ھەجاخم
 کوژر مەکەرەوہ . ئەگەر کوژەکم بکوژى لە بارەگای خوادا بە دەستى
 يەخو بە دەستى کەمەرت دەگرم ! » پاشا گوئى ئەدایە ، بە کارى خوا
 وەکو کوردە گوئبۆى وابو . پاشا کوژرا و دەستى کوردەى لەبەر
 پشتیندا بەجى ما .

(قوربان بابا) لە ناو دەروازەى قەلای ژۆرودا نێژراوہ . ئەم پیاوہ
 ئىمامى ئەبو بەکرى بە چاوى خۆى لە ناو ئەم دەروازەیدا دێوہ و دواندۆيەتى ،
 بۆيە چل سال لەم بەر دەروازەى ژبا و بەجى نەھيشت . کە مرديش
 وەسيەتى کرد لەم جى نەزەرگەيە بنێژى .

قەبرى (حسين پاشاى جانپۆلاد زادە) کە وەزىرى (محەمەد خانى
 سەيەم) بوہ و کراوہ بە فەرمانزەواى وان لێرمە . ئەو کاتەى (سەنان
 پاشاى جەغالە زادە) لە شەزى (تەوریز) شکا و بە يەلەپۆزە خۆى دەرباز
 کرد و گەيشتە (وان) ، ئەم جانپۆلاد زادەى شەھىد کرد لەسەر ئەوہى کە
 گوايا يارمەتى نەداوہ .

با يىنەوہ سەر باسى مەبەست : کە (مەلىک ئەحمەد پاشا) گەيشتە وان ،
 بێبارى دا ئەو ھەمو گۆل و خۆلەى (تەيمۆرى لەنگ) لەبەر قەلادا خۆى
 کردۆتەوہ ، فۆپى بداتە دەرياوہ . نامەى بۆ بەگ و فەرمانزەواکانى وان نارد ،
 ئەوانيش ھەمو (بەسەرچاو) يان گوت و روژ بە روژ ھەر لافاوى خەلک بۆ
 دەھات ، خواردنيان بۆ سوپای کوردستان دێنا و ديارى بۆ پاشا و خوشيان
 دەمانەوہ ، تا واى لى ھات حەشامەت ئەوہ نەدە زۆر بۆ لەسەرى ئۆردوگا تا

ئەو سەرى بە دۆ سەعات نەدەبزاىەو ، تەنیا چىشتەكەر و نانەوا و مدبەقچى
نزىكەى سىح ھەزار خىوہ تىان ھەبو .

پاشا ھاتنى ئەم خەلكەى زۆر پىن خوشبۆ ، جگە لە دلنەوا پىن كوردنىان
رۆژى دۆ جارىش سەرەك ھۆز و ھەرمانزەواكانىانى بانگەيشتن دەكرد ،
دواى نان خواردن دەيانكرده ھەرا و دەستدەكرا بە خۆل رشتە ناو ئاو ،
سوپاى كوردستانىش وردە وردە خۆ دەبۆوہ . خانى ھەكارى خۆى نەھات
بەلام كوئىخاى خۆى (مەلا محەمەدى شتاقى) بە شەشەزار شەركەرى
چەلووہ نارد و ديارى چاكىشى پىدا ناردبۆ . بەگى مەحمۇدىيان نە خۆى
ھات و نە يارمەتى نارد ، عەبدالخانى بتلىستىش ھەروا ، پاشا ئەمەى زۆر پىن
ناخۆش بۆ ، (ئەحمەداغاي ئەرغەنىلى) بە نامەيىكى برايانەوہ ناردە لای خان،
كە ئەو نامەيە دەگاتە خان و دەيخوئىتتەوہ دەلىن « ئەسپى ئىمە لە وان ئاو
ناخواتەوہ ، » ئاغاي نامەبەرىش لە بتلىسەوہ بە دۆ شەو و دۆ رۆژ دەورى
دەرياچەى وانى دابۆ بە (قوسقون قزان) دا ھاتەوہ لای پاشا و بۆى گىزايەوہ ،
پاشا وەكو پۆشوى بەردەستى گزى گرتبۆ نە دەكوژايەوہ .

هوئی له شکر کردنه سهر خان

شتی خوا بیهوئی بیکا گه زانه وهی بو نیه ، نهو روژه پاشا لای (عهبدی ناغا)ی فرماندهی یه نیچه ری یه کان بانگه یشتن کرابو ، هه مو پیاوماقوّل و ناغاکانی وان و به گه کورده کان نهوئی کو بونه وه ، پاشا رای نهوانی وهر گرت ، تیکرا له دهست خان هاواریان لی ههستا و گوتیان « کابراییکه بیتدین ، خوانه ناس ، داوین پیس ، نهستیره وان و دروژنیکه چل ساله خوینی هه لاله ! » نهو خه لکه بیهوژدانه نه هه مو بوختانه یان به خان کرد که ناگای له هتچ نه بو (۲۱) ، به کاری خوا نهوان له قسانه دا بون که دهر که وان هاته ژور و گوتی « گهره م نامه ییک له والی (نه رزه ژوم) (تاوخچی مستهفا پاشا) وه هاتوه و چهند برینداریکی یه نیچه ریشی له گه لدایه » ، پاشا گوتی

(۲۱) نهولیا چه له بیهوئیکه بو لهو تاک تاکه خوینده وارانهی نهو زهمانه له ناو عوسمانی دا ، پاش نهو هی عهبدالخانی زانا و زیرهک و هونه رکاری ناست به جوژیک گیرودهی بو بۆ که له کاتی دوژمنایهتی سهره وه که شیدا ریز و قهدری خوئی سه بارهت بهو نه ده شارده وه . لیره دا خان بیهوژدانه یان پیشان ده داو سوچی نه م ناژاوه یه ده خاته سهر ناغاکانی وان یا به گتی مهلازگرد و چهند یه نیچه رتی تالانکراو . به لام پاشا هیتا له بتلیس نانی عهبدالخانی ده خوارد که نه خشه ی نه م پیلانه ی نه مزوی له دکی خویدا ده کیشا و به شوین ئاسانترین ریکادا ده گه ژا بو تالان کردنی خان . خۆ کردنه وهی له شکری کوردستان له شاری واندا به بیانوی گل فزیدان سهر بو شپک بو بۆ ریکخستن و ناماده کردنی سوپا بو سهر بتلیس .

خیرا بیان هیڼه ژور ، نامه بهر هات سه لامي کرد و نامه ی والی نهرزه ژومی دایه ، و اوسرا بڼو : (۲۲)

« گوره م . بو خاتری خوا له ژیر فرمانزه وایي ئیوه دا چته ییك هیه ناوی خانی بتلیسه ، به شهو به ده هزار که سه وه په لاماری ملکی (محمه د به گی مه لازگردی) داوه که سر به ئه یاله تی منه ، تالانی کردوه و نژیکه ی سیسه د ئیسلامی به ناهق کوشتوه و چل هزار سر مه زی شقای بردوه و خواردویه تی . ثم کابرایه له ناو ملکی ئیوه دایه و بیگومان دهره قه تی دین و ثم زولمه لاده بن ، دنا ئه گهر تالان کراوه کان و که سوکاری کوژراوه کان به جلکی خویناوی په وه رو بکه نه (ئه سته موّل) ئیشی ئیوه ش خراب ده بی ! ئه گهر ئاره زوتان کرد له شکر بکه نه سر ئه و چته و ریگره منیش به بیست هزار عسکه روه ئاماده م دیمه خرمتان . چاوه ژوانی فرمانتنام . » ئه وانه ی لای پاشا دانیشتون به بیستنی ئه م هه وانه که شانه وه و که وونه چه قه نه لیدان .

هر له م کاته دا په لیک له یه نیچهریه کانی (نهرزه ژوم) هاتنه ژور ، یه کیان که قولی بزاق قول به ژاوه که ی فری دایه به رده می پاشا و گوتی « هه ی وه زیر ، هه قم بستینه » و ئه وانی دیکه ش کردیان به هه را و هاوار ، پاشا گوتی ده ی غازی یه کانم چیتان لی کراوه ؟ گوتیان « گوره م . ئیمه پاسه وانی سنورین و به بازار گایتی به زئی ده چین ، که باره کانمان گه یشته (بتلیس) به بیاتوی ئه وه ی باج له هه مو که سیك ده ستیندری باجیان لی سه ندین ، پاشانیش کوردیکی زوریان خر کردبوه که گوا یا له شکر ده که نه سر

(۲۲) هاتنی نامه ی والی نهرزه ژوم دژی خانی بتلیس و شکاتی یه نیچهری یه کان و زاقه و هاواری ئاغنا تورکمانه کانی وان و داخوای هه مو یان بو له ناو بردنی حکومتی بتلیس شتیکی ریکه موت نه بوه ، به لکو ئه وانه پیلانیکي نه یینن ریکه خراو بون له پیشترا هونرا بونه وه .

(محمەد بە گەمی مەلازگەرد) ، بارەکانی ئێمەیان فەزێ دا و ولاخەکانیان ھەمو
لێ بە سوخرە گرتین ، ئێمەش چۆنە سەر خان و ھاوارمان کرد کە چۆ ئە ئاوا
برینداریان کردین ، جا خوا ھەڵدەگرێ ئێمە ھیزی بەردەرگا بین و لەم سەر
سنورە لە راھێ خوادا خەزا بکەین ئاوا سوکایەتی مان پێ بکەن ؟ » .

پاشا لە دواي بیرکردنەوە گوتی « چەتە پێ کردووە ، لە ولاتی خۆیەو
پەژێوەتەووە ئەرزەژۆم و چەند سەد کەسیکی کوشتووە . » فتاوی ھەر
چوار مەزھبی بە شیخوڵ ئیسلامەکان توسی ، مەلای وانیش فتاوی شەرعی
خستە سەر قاقەز و مۆری کرد و دایە دەست پاشا و گوتی « قوربان ،
خەزات پیرۆز بێ ، شیری غێرم ھەلکێشە و شوینەواری ئەم چەتە
لەسەر دنیا پاک بکەووە . » .

پاشا بە دانیشتوانی گوت « با نامەینک بۆ خۆی بنۆسم و بە پێی
قاتونی سولەیمانی داواي لێ بکەم بێتە وان لە گەڵ (محمەد بە گەمی مەلازگەرد) و
شکات کەرەکانی دیکەدا بکەوێتە محاکمە ، ئەگەر بە قسەی شەرع رازی
نەبێ ئەوسا لەشکری دەکرێتە سەر . » ئەوانەي لەوێ بۆن ھەمو گوتیان
« قوربان شەرعی چۆ ، ئەووە خان تاوانبار کراوە ، دەست دەکا بە سوپا
خۆکردنەووە و لەوانەي پەلامارمان بدا ، لە سایەي خواوە بە ھۆی گەڵ
فەژێدانەووە لەشکرێکی زۆر کوژێوەووە ، دەي با ھەتا زووە بچینە سەری ، »
بەلام پاشا بە قسەی نەکردن و گوتی دەبێ نامە بنوسرێ و کوژمەکی بەلاو
پێ کرد .

پاشا ناخواردن گەژایەووە قەلای ناووەووە لە گەڵ مەن و چەند ھاوودەمیکی
خۆیدا بە پیاسە چۆنە سەر قەلای ملەوشتەر بۆ سەر ئەو بورجەي (سولتان
مراد خان) دروستی کردووە ، لەوێ ھەناسەییکی ھەلکێشا و بە منی گوت
« (ئەولیا) ، باش گوێی بگرە تا بەسەرھاتی خۆم بۆ بگێژمەووە و ئەم
نەینی بە بزانبە . »

بەسەرھاتی مەلیک ئەحمەد پاشا

« من چرای ھەلکراوی (سولتان ئەحمەد خانی) خوالیخۆش بۆم ،
 سەویەك سأل لەمەوپیئش بە ھەر زەحمەتیک بۆ خۆم گەیانەدە ژوری
 تاییەتیی سولتان ، لە شەژەکانی پروسە و ئەدەنە و خوتیندا لە خزمەتیا
 بۆم . پاشا ئەو بۆم بە چۆخەداری سولتان (مرادی چوارەم) و لە شەژی
 داگیرکردنی رواندا لە خزمەتیدا بۆم ، ئەو بۆ پاشا داگیرکرانی (روان)
 ولاتەکانی (نەخچەوان) و (شیروان) و (شاری تەوریز) و سەدان ولاتی
 دیکەئێ ئێران گێرا و کاولکرا ، پاشان بە ناو خاکی کوردەکانی مەحمودیدا
 ھاتینە ناو قەلای (وان) ، سولتان مراد خەریکی تەماشای قەلای بۆ بە گەژان
 ھات تا گەیشتە ئەم کۆشکە ، پاشا نانخواردن خەوی ھات و توست ، ئەو
 سەردەمەدا (نیشانچی پاشا) سیلاحدار و من چۆخەداری پاشا بوین ، وا
 ریکەوت ئەو مەنقەلی ئاگرەئێ لە ژۆرەووە بۆ سولتانیان دانابۆ ، پریشکیکی
 پەژتیبووە سەر لێفەکەئێ و لەپژ دوکەل لە ژۆرەکەئێ بەرز بۆوە ، سولتان
 خەبەری بۆوە ھاواری کرد کێ لەوئێیە ؟ یەکەم کەس من فریا کەوتەم و چاوم
 بەو حالە کەوت بە دەست ئاگرەکەم کوژاندەووە و دوکەلێ ژۆرەووەم
 رمواندەووە . سولتان پرسیاری کرد کێ تۆبەچی بوە ؟ گوتم
 تۆبەچی (حسین پاشا شیتە) بوە بەلام ئەو کلۆلە فێ گرتۆبەتئی و

هۆشى لای ژۆرى ئىيۈە ئەماۋە • سولتان گوتى ھى ھى !
 دا بېيىن ئەۋ كافرە ، ھەزار فې يىگىرى لېرەۋە فېزى دەۋە خوارى و بىكەنە
 پەندى ھەمۇ تۆبەچى يىكى دىيىن • مەن و مستەفا پاشا و ئەۋانى دىي بېسەر
 دەستۇرىدا كەۋىن بە ھەزار حال تالە كۈشتى خۇش بۆ و دەرى
 كىرد •

بۆ رۆژى دۋايى لە كاتىكا (مراد خان) لەسەر سىنى يىكى زېز و چەند
 قاپى نەخپۇرى گەۋھەردار نانى بەيىنى دەخوارد ، پارويك نان و ھەندى
 خواردنى ھەلگىرت و گوتى « (مەلىك ئەھمەد) تۆ لە ئىستەۋە بويىتە
 سىلاحدار و نىكىتىن كەس بەمەن ، چاك ئاگات لىم بىن ، ھا ئەم پارۋە نانە
 بخۆ و بەۋ دۋەيانە بىن مەن بۆت دەكەم » ، خەلايىكى سەۋرەى گرانى دا بە
 شانمدا و مېزەرىكى مەھمەدى بە دەستى خۆى لە سەرم بەست و كىردى بە
 سىلاحدارى سەربەخۆ و ھاۋدەمى خۆى • ئەۋ بەسەرھاتە ئالەم كۈشكەدا
 رۆى دا و سالەكەى ۱۰۴۵ بۆ ، خوا كارىكى كىرد ئەۋا جارىكى دىي لەپاش
 بىست سال ھاتۋەۋە ئېرە و ئىستاش كە سالى (۱۰۶۵) ھ لەشم ساخە و بە
 سەردارى مەزن و دە ستورى موكەزەم گەزاۋمەۋە • سۈپاس بۆ خوا •

كە ھاتىنەۋە خوارى ، پاشا فەرمانى بىن كىردم نامەيىك بۆ خانى بتلىس
 بىنۆسم ، مېنىش ئاۋام نوسى :

نامەى ئامۇژگارى مەلىك ئەھمەد پاشا بۆ ئەبدالخان فەرمانزەۋى بتلىس :
 ھى لە دەۋلەتى عوسمانىدا لە ھەمۇ كەس سۈكتەر ، تۆ كە ناۋت
 ئەبدالخانە چەتەيىكى گومزاي سەرلەن شىۋاۋى ، شەرەت لىن ھەلگىراۋە و
 نامۇس و شورەيىت لەلا ئەماۋە ، بە درۆ خۆت لە بىنەچەى (سولتان
 ئەۋەدوللاى عەباسى) دەۋمىرىت و بەۋە بايى بوۋى ، كەچى لەغەنى خوات
 لە خۆت بار كىردۈە لەگەل يىگانە و رافزى و يەزىدىيە كاندا تىكەل بۆيت و

کابراییکی له دین وهر گه ژاوی ، شان به شانی گورانی پیژ و قه شمه ر و وشکه ژن و دمه گزه نان هه لدهستی و داده نیشی ، به له عنهت بی هه تا زوژی قیامت .

ئهوسایه ی من والی (ئه رزه ژۆم) بۆم ههر چیت کرد بۆ گوتم ئه وه تیپه ژتوه و لیت خوش بۆم ، که چچی گه یشتیته ئه م ته مه نه و هیشتا خۆت باش نه کردوه ، به ناوی باجه وه ریوار و بازرگانان تالان ده کهیت و ولاخ له خه لک دهستی ، ده چیه سهر خاکی (ئه رزه ژۆم) و چل هه زار سهر مه ژی (محمه د به گمی مه لازگردی) دینی و ولاته که ی تالان ده کهیت و سیسه د که سی این ده کوژی . ههرچی (یه زیدی) و (چه کوانی) و (خالتی) و (روژه کتی) هه یه له خۆت خۆ کردۆته وه (۲۳) ، ههر کهس به لاند بژوا رۆتی ده که یه وه و قۆلی ده په ژینج ، بۆی به ریگر و دهس درژژی ده که یه سهر هه مقو لایک . ته نانهت ئه گه ر ئه و مه لایانه ی لای خۆت به ناوی ئامۆزگاری یه وه پیت بلین بۆچ وا ده که ی ؟ له وه لایاندا ده لپی « ئیره کوردستانه ، بۆ ئه وه ی چاوترساندیتک له ئیواندا بمینی ئه م تالان کردنه قانونیکی عه باستی یه . » شهرت بی له ده ولته ی عوسمانیدا به جۆرینک ته مبی بکه م وه ک گواره بکریته گویچکهت و خۆت و مال و مندالت وه کو دیلی به زیژ کژاو بینه کویله ی عوسمانی به کان ، من خۆم ئه و ده رۆژه ی میوانت بۆم تیگه یشتم چ فیل و

(۲۳) سهرنجیکی ئه م نامه یه ده ری ده خا که عوسمانی به کان تیکزای کورده کانیا ن به چاوی دوژمن و ناموسلمان ته ماشا ده کرد و خوین و مالیانیا ن به حه لال ده زانی ، پیشه واییکی وه کو عه بدال خان که خاوه نی سامان و دارایچه یه و بنمهاله ییکی فه رمانزه وای له میژینه یه و له سهرانه ری کوردستاندا به چاوی ده سه لات و ریژه وه بۆی ده ژوانن ، بۆ کاربه ده ستانی عوسمانی جیتی مه ترسی بۆ ، له ناو بردنی پیشه واییکی وه کو عه بدال خان و حکومه تیکی سهر به خۆی وه کو بتلیس دۆ سو دی بۆ مه لیتک ئه محمه د پاشا این ده وه شایه وه : لابر دنی مه ترسی و ده سه که ویتکی بی ئه ژمار .

ته له که بیکت له ناخی دهر و ندایه ، بویه له ناو خپوه تی رڼی ئووا پیم گوتی
 « گیانه کم خان ، هه تا من له (وان) فهرمانزموام ، تو له گهل فهرمانده و
 بازار گانه کاند ته با به » ئهمم بو قازانجی خوت پین گوتی ، وا دیاره ئهو
 نسحه ته ی من بایچ پوشیک کاری تی نه کردوی بویه ئاژاوت ناو ته وه و
 ده ست داو ته کاری پین شهرعی ، گومان له ریگریته نه ماوه و له سهر حوکمی
 شهرعی ئیسلام خوین و مالت حه لاله و به ههر چوار مه زمب فتوای له سهر
 دراوه ، بزبارم داو ه بیمه سهرت و ولات له ده ست یاخی و پیاو خراپیکمی وه کو
 تو پاک بکه مه وه تا جاده و شارژی به کان ئه متین بینه وه .

جا له گهل ئهم نامه یه ی منت پیگه یشته رامه وه سته به خوت و
 فهرمانده کانی هاوژیتته وه و هره خزمهت سولتانی عوسمانی ، ئهو مه ژ و مالهی
 تالانت کردوه بیانده وه به خاوه نه کانیان و خوت له ته حتی وان ئاماده ی
 مو حاکمه به ، وه لالا بیلا ئه وه نده ی تو سقا لیک ده ست بو نابری . ههر
 ده بی پین ده نا جگه له وه همو زیانه ی لیت ده که وی ولاته که شته تالان
 ده کړی و خوت ناوت ده سزدریته وه . من ئه وا هاتم بو ده شتی ته حتی وان
 توش له گهل به زیتدی به مه لعونه کانی روژه کی خوت و هره بو به رده می
 قاره مانه کانی وان ، جا خوا یا به تو ی ده دا یا به ئیمه .

ئهم نامه یه له گهل نامه که ی (ئاو خچی مسته فا پاشا) ی ئه رزه ژومدا
 پیچرایه وه و درا به سهر دهر که وان (جانپولاد ئاغا) ، ئه ویش به پرتاو له
 ریگای قوسقون ترانه وه گه یانده ی خان و ئهم نامه یه له دیوه خاندا خو یترایه وه ،
 خان توژه بو گوتی « په حا . . . ده بی ئیمه ئه وه نده تاوانبار بین ولاتمان تالان
 بکریت و ئهم همو قسه ناخوشه مان بو بنوسری ؟ کاری خوا یه ، ههر دو
 ده ست بو خزمه تی سهره ! » ئهمه ی گوت و له به رچاوی نامه به ره که پالی لسی
 دایه وه ، به لام له ژیره وه به په له نامه ی بو به گه کورده کان توسی و داوای
 یارمه تی لیکردن .

له لاییکي دیکه شه و ه خه زینه ی شه رفخانی خسته سر پشت حه قده
 هزار ته نگچی کو کرده و قه لا و مه تریز و سه نگره کانی تازه کرده و ه ،
 ده هزار کهس بو توبه گرتن و قه ره ولی دانا ، له لایه ن کورده کانی
 براده ریشیه و ه حه قده هزار ته نگچی پیاده و ده هزار سواری بو هات و
 خوی بو شه ز ئاماده کرد . پاشان ئه م نامه یی بو پاشا نارد که گوهری لپ
 هه لده وهری : (۲۴)

نامه ی عبدالخان بو ملک ئمحمد پاشا :

« له پیش هه مو شتیکیدا سوپاسی ئه و خوا بی هاوتایه ده کهم که هوشی
 ته وای داوه به ئاده مزاد و به پاکترین و بهرترین گیان له بهران سه ره رزی
 کرده و کردویه ته سه رپشک بو هه لزاردن چاکه و خراپه ، بو ئه و ه ی
 سؤد و زیانی خوی لیک جیابکاته و ه به فرو فیللی درۆن و دۆزۆ و شو فاران
 هه لنه خه له تی ، ئه وانه ی ده بنه فه رمانزه و جله و ی کاروباری خه لک به
 دهسته و ده گرن ، ئه و ئه رکه به بی لادان له زئی و به بی چاوه زوانی دهسکه و تی
 تاییه تی بهرن به زیوه و له فرمانه کانیاندا پرسیان بی بکه ن .

ئمه ره وایه منیک ئه و ه نده ی پو شیک تاوانم نه بقو بی ته نیا له سه ر
 گوما تیک ئه و ده ریا سوپایه ت خه کردۆته و ه و شه زم بی ده فروشی ؟ داخوا
 رۆزی قیامه ت بهرپرسی ئه م کرده و ه یه ت فابی ؟ شاری بتلیس بکه و یته بهر
 تالان و بزۆ و مال و مندالی کوردان له ژیر پی زولم و زۆردا بیلشینه و ه
 تو چون وه لایمی سولتان ده ده یه و ه ؟ ئه و کاته ی له مالی من میوان بوی و
 ئه و هه مو به لپن و گفته باشانه ت بو هه لژشم چه ند زۆ له بیرت چونه و ه ،
 بوچی نه یانگوتوه پیای میرد هه ر به لپنی بدا به جی دین ؟ ئه و رۆزه ی

(۲۴) ئه م رسته ی (گوهری لپ ده باری) به جوانترین ههستی ریز و به گه وره
 گرته که گولیا چه له بی بهرام بهر به دوژمی ده و له ته که ی به کاری هیناوه .

به منت گوت « خانی برام ، ئیشاللا سنجاقی (موش) یشت بۆ دمه‌مه سهر بتلیس و تۆله‌ی چاکه کانت ده‌که‌مه‌وه . » منیش به‌م به‌لینه‌ت دلم خوش بۆ ، تۆ ئاره‌زۆت وابۆ که له سهرده‌می غه‌رمانزه‌واپه‌ت تۆدا هه‌مو که‌س به‌سه‌یتته‌وه ، ئه‌م له‌شکر هه‌تانه‌ت خه‌لک هه‌سانده‌وه‌یه ؟ ئیدی ئه‌م خه‌لکه‌ چۆن دمه‌سه‌یتته‌وه و په‌نا بۆ که‌ی به‌رن ؟ جارێکی دێ پێت گوتم « کاکه‌خان ، تۆ چرای داگیرساوی گه‌وره‌ی من سولتان مراد خانی ، سالی شه‌زه‌که‌ی (روان) زۆرمان نان خواردی و وا دیسان له‌و نانه‌ت ده‌خۆینه‌وه ، بۆیه به‌ دل هه‌ز ده‌که‌م هه‌ر له‌ خێر و خۆشیدا بیت و دوعای خێر بۆ (سولتان محهمه‌د خان) بکه‌یت » .

کوردده‌کان له‌ هاویندا دینه‌ هه‌واری مه‌لازگرد ، پیاومان ده‌چێ سهرژمیری مه‌زه‌کانیان ده‌کات و به‌ پێی قاتۆن مه‌زانه‌یان لێ وه‌رده‌گیرێ ، که‌چی (محهمه‌د به‌گ) سوپای له‌گه‌ل خۆی هه‌تانه‌ بۆ خاوه‌ن مه‌زه‌کانی گه‌رته‌ بن بالی خۆی و رێی مه‌زانه‌دانی لێ گرتن ، له‌م به‌ربه‌ره‌کانه‌دا به‌گه‌ژیه‌ کدا چۆن و چه‌ند که‌سیکی تیدا رۆپێ ، به‌لام بۆ ئه‌م لیکدانه‌ ئیمه‌ فتوای هه‌ر چوار مه‌زه‌بمان وه‌رگرتوه‌ و لامانه‌ .

یه‌نیچه‌ریه‌کانیش ، وسته‌مانه‌ باجی میرێ له‌ کوتاله‌کانیان بستینن نه‌یاندا و به‌ شێوه‌ی ئا‌واوه‌ هه‌رشیان هه‌تانه‌ باخی من و چه‌ند پیاویکیان لێ بریندارکردم و ئه‌م هه‌رایه‌ش له‌ قه‌باله‌ی شه‌رعیتا نوسراوه‌ که‌وا بۆم ناردن .

جا ئه‌گه‌ر ئه‌وانه‌ سهره‌زای ئه‌و کرده‌وه‌ نا قاتۆنی‌یه‌ی خۆیان هه‌تۆن درۆوده‌له‌سه‌یان هه‌لبه‌ستوه‌ ، تۆ ئه‌م هه‌مو قسه‌ ناشه‌رینه‌ت بۆ من نویسه‌وه ، منیش سهره‌زای ئه‌وه‌ی هه‌تیج تاواپه‌تیک له‌ خۆمدا شک نابهم ، دیسان داواتان لێده‌که‌م ئه‌م نامه‌یه‌م به‌ تۆبه‌ و پاشگه‌زبۆنه‌وه‌ دا‌ئین و لێم خوش بن ، چونکه‌ دۆستایه‌تی و خۆشه‌ویستی پێشومان زۆره‌ و ئێوه‌ وه‌زیری خه‌لیفه‌ی

پیتغه مبهرن و له سهرتان پتويسته هه ميشه لانى دادكارى بگرن و قهول و
به ليلى خوتانتان له بيز نه چيته وه .

به پیتغه مبهري خوا و هر چوار ياره كهى و به سهرى سولتاني مه زنتان
سویند دهم له ناو خه لكدا مه مشكين و روشكينم مه كن . وا ئهم
نامه يه به (زهينه ل ئاغا)ى خومدا نارد خزمه تان كه چى پتويست بى بو
ئاست بونه وه له گه ل شكات كه ره كاندا يارمه تيم بدن . ئيدى هر خوش
بى . »

كاتى ئهم نامه يى خان له قهلاى وان گه يشته ده ستى پاشا و تيدا
رون كرابووه كه (محمده به گى مه لازگردي) پوشانه ي نه داوه به خان و
به گزيشى دا چوه و ئهم محمده به گه خوى تاوا نبار و به شهرع خوينى حلال
كراوه و يه نيچهره يه كانيش به ههرا و هوريا چونه ته سهر ديوه خانى خان و
ليدرانه كه يان كاريكى به چى بوه ، پاشا ئهم نامه يى بى خوش بو و گوتى
« به لام بوچى نه هات تا ليتره شريعان بكرى ؟ » (زهينه ل ئاغا) گوتى « قوربان ،
خان دلى شكاهه و تكتانان ليده كا له گه ل يه نيچهره يه كان ئاستيان بكه يته وه ،
منى بو ئه وه ناردو ته خزمه تان له جياتى خوى . »

پياوما قولانى وان كيچ كه وته كه وليانه وه و تيكرا گوتيان « قوربان
ئه وه ده تان خلافتينى ، خوا ده يزاني روژيك دى ئيمهش وه كو محمده به گى
مه لازگردي مالويزان ده كا و پاشايش وه كو شهره فخانى باپيرى له ته نگانه دا
رو ده كاته ولاتى عه جهم ، چونكو ئه مانه له كونه وه دوژمنى خانه دانى
عوسمانين ، هه تا ئهم سوپايه ليتره خربو ته وه و هه مان بو هه لكه وتوه با
هه لكوتينه سهرى و له ناوى به رين ! » ئه وه نده يان له م قسانه به گوئى
پاشادا خويند و چونه ژير كليشه يه وه تا بريارى چونه سهر بتليسى دا .

پاشا به شش هزاره سكه رى مه محمودى هه لبارده وه هاته گوندى

(سەر روبرار) و لهوئ خێوت و باره گایان هه لدا ، جارچیش به ناو شاردا جاریان دا ههرچت چه كه هه لگره با بكه ویتته زئی ، به ههفتا دهر كه وانی خۆپیدا نامه ی بۆ سێ به گئی سنجاق و فرمانده سۆپایێ به كان نارد ، دۆ نامه ی تایبه تیشی به ئاغا كانیدا نارد ، (ئهحه داغای ئه رخه تیلی) به کیانی برد بۆ والی (ئه رزه زۆم) تاو خچی مسته فا پاشا كه باشتین عه سكه ری خۆی بنێرئ و ئه و نامه كه ی دئ بۆ (فیراری مسته فا پاشا) كه به عه سكه ره هه لبژارده كانی خۆیه وه بێ لای پشته وه ی خان بگرئ ، جا رۆژ به زۆژ شه پۆلی دهریای سوپا له به رده م قه لای واندا په نگاوی ده خواره وه .

پاشا فرمانی دا په نجا داته تۆپی قه لای وان و شهش تۆپی بالیۆمزی ساز بکرین ، بیست كه شتیش پز بکرئ له جبه خانه و چه ند هه زار قه تار به كسهم و بارۆت به هه لئه له كیشان به ره و خۆراوای دهریاچه ی وان رۆیان كرده به نده ری عادله وه از . فرمانی كی كرده سهر به گئی (مۆش) و داوای لێكرد شه شه سد كه لی تۆپ راكیش بنێرئ .

ههر له م رۆژانه دا بۆ شه ویكی تاریك ئه وه نده باران بارئ و تریشقه ی لیدا و لافاو هه ستا ، بوله رزه یێك دنیای راته كاند و گه لێك خێوت و چادری عه سكه ره كان به هه مۆ شتیكه وه ئاو رایسانئ بۆ ناو دهریا . به گرمه ی هه ور و شریخی بۆله رزه خه لك وای زانی ههر ئیستا قه لا نغرو ده بێ . كاتی به یانی هه ستاین ده بینن ئه و هه مۆ گل و خۆله ی (ته یمۆری له نك) له بهر قه لای زۆكردبو و به شی زۆری هیشتا ههر مابو ، ئه م باران و لافاو ره ی ماییه و كردۆبه ته ناو دهریاوه ، هه روه ها چای به رزی وان به جۆریك شۆراوه ته وه و پاك بۆته وه وه كو شۆشه دهره وشیتته وه . چونكو ئه و چه ند رۆژه ئه و گله ی ئه وئ بئسكۆل كرابو به م لافاو و بارانه یه هه لكه ندرا و لافاو له گه ل خۆی ژشتیه دهریاوه ، جگه له وه ی له م گله رزگار بۆن و ده شته كه پاك كرایه وه یه ك

که سیش خۆین له لوتی نه هات . عسکەر بهمه زۆر شادبۆن و به خێریان
زانی و خۆیان بۆ شهز ساز کرد .

یه کهم روژی مانگی رهمه زانی ئهمسال به چل ههزار عهسکەر له وانهوه چۆینه سهر خانی بتلیس

روژی دوشه مه به دوعا و سه له واته وه له وان ریکهوتین ، توپه کهلی
سوله یمانخانیان تهقاند که گولله کهی په نجا هوته ئاسنه ، نهو گولله یه به سهر
سوپای ئیسلامدا وا به هازه هار تپیه ژێ که هه مویانی چه په ساند و ئه سپه کان
سله مینه وه ، به چوار سعات به رهو باکور هاتینه گوندی (سهر روبار) و
له وی خپوه تی پاشایان هه لدا ، پاشا ناردی فه رمانده کان هاتنه لای و زۆر
دلخۆشی دانه وه . بۆ به یانج ديسان به رهو باکور به چوار سعات گه یشتینه
(میرگی قاسم ئوغلی) ، لیره دا دۆ توپی شاهی له وانه وه به عاره بانه و پێنسه د
چه کداره وه گه یشت ، توپه کانیان له بهر خپوه تی پاشا به زنجیر
به سته وه ، لیره شه وه ههر به رهو باکور (قه لای ئه مین) مان له لای راست
به جی هیشت و به سێ سعات هاتینه گوندی (قه ره شێخله ر) که گوندیکی
موسلمان و ئاوه دانه و مزگه وتیکی هه یه . ديسان به رهو باکور به سێ سعات
هاتینه گوندی (قه ره جانیکه لر) ، له رۆباری جاتی که په ژینه وه و رهو باکور
گه یشتینه (قه لای بارگری) و که مێک له ولاتر له (به ندی ماسی) و چانمان
گرت ، له کورده کانی مه مودی (شه ره فخان به گی بارگری) به سوپای
خپوه وه هات و تیکه ل به سوپای ئیسلام بۆ ، له رۆباری به ندی ماسی
په ژینه وه به رهو خۆراوا به قه راخ ده ریاچه ی واندا له هه ندی شوینی
زه لکا و له هه ندی ریکای باش توپه کانمان په ژانده وه و گه یشتینه قه لای
(هه رجیش) ، عسکهری ناو قه لا توپیان تهقاند و به رهو پیرتی پاشا هاتن ،

به گي ئەرچيش (فەرهاد به گه شيته) بانگه‌يشتيكي گه وره‌ي بو پاشا کرد و
ئه‌سيپكي به زين و رمختي زيوه‌وه‌ي پيشكيش کرد .

به‌رمو خوراوا به سئ سعات هاتينه گوندي (كه نزهك) كه گونديكي
موسلمانان و سهر به ئەرچيشه ، له‌ويشه‌وه به پينج سعات هاتينه گوندي
(ده‌ميرچي) ، ليره‌دا به گي (بايه‌زئد) به سوپاي خويه‌وه گه‌يشته ناومان .
ديسان رووه خوراوا گه‌يشتينه قه‌لاي (عادلجه‌واز) ، ليره‌دا والي (ئه‌رزه‌زۆم)
مستفا پاشا به ئاغاييكي خويدا په‌نجا ته‌نگي جه‌وه‌رداري له قه‌تاريك
ئيستر باركردبو و له‌گه‌ل ده‌خولامي گورجي به پيشكيش ناردبو .
(محهمد به گي مه‌لازگرديش) به ده‌هزار ته‌نگچيه‌وه هات و تيكه‌لي
سوپاي ئيسلام بو و پاشا خه‌لاتي کرد .

له‌ عادلجه‌وازوه دو توپي باليوز و گه‌ليك جبه‌خانه به‌زئ کران و
زويستن . ديسان به‌رمو خوراوا هاتين به سئ سعات گه‌يشتينه گوندي
(سورپ) . ليره‌ به گي (خه‌نه‌س) كه سهر به ئه‌رزه‌زۆمه به سوپاي خويه‌وه
هات و خه‌لات کرا ، ئه‌مجار رومان کرده قبيله و به سئ سعات به قه‌راخ
ده‌ريادا گه‌يشتينه قه‌لاي (ئه‌خلات) ، عه‌سكه‌ره‌كاني قه‌لا به شادي‌يه‌وه
پيشوازي پاشايان کرد و توپيان ئاگردا ، قه‌لاداري قه‌لا هاته‌ خيوه‌تي من و
ميش به ديارتي‌يه‌کانه‌وه برده‌مه‌ خزمه‌ت پاشا ، زۆر قه‌دري گرت و
خه‌لاتي کرد ، ئيدي له‌گه‌ل مندا بو به برادر ، به گي موشيش هات و خه‌لاتي
وه‌رگرت . بو سبه‌نين نيوه‌ي عه‌سكه‌ري ناو قه‌لاي ئه‌خلات شوين پاشا
كه‌وتن . ههر به‌رمو قبيله به چوار سعات هاتينه گوندي (ئه‌زغاك) ، به گي
(ته‌کمان) و هيزه‌که‌ي گه‌يستن و خه‌لاتکرا .

ئه‌مۆ (براي به گي مه‌حمودي) به شش هزار كه‌سه‌وه کرا به

چهره خچی که توغه کان پیش نه کهون و له گه ل پاشادا بزوا • دوژمنی
 خوینه خوی خانج ببتیس محمه د به گی مهلاز گردی به سی هزار که سه وه
 داندرا به قهره ولی ناوه ند ، به گی ته کمان و به گی خه نه س بو قولی راست و
 به گی موش و به گی عادلجه واز بو قولی چه پ دیار کران • به گی پشیانش به
 شه شه د که سه وه کرا په قهره ولی راست و به گی غازی قران به قهره ولی
 چه پ •

له گوندی ئیزغاک بارمان کرد به قهراخ دهریای واندا له دهشتی
 (رینگای ئووا) و نه ناو (چیمه نی چالش) دا خستمان • له شکر چین له سه ر چین
 ختیه تیان هه لدا • لیره دا هه ندیک له عه سکه ره کانی ئیسلام چوبون بو دار و
 چیلکه هیان و لوتیان ته قی بو به لوتی قهره وله کانی عه بدال خانه وه ، په نجا
 که سیکیان له عه سکه ره کانمان کوشتبو و سه ریان بزیتون و شهشیان به دتل
 گرتبو بردبویان بو خان • خان له دیله کانی پرسبو سوپای پاشا چه نده و له
 کورده کانی (ئهرزه زوم) کن هاتوه و توپ و جبه خانه تان چه نده • پاشان یه کی
 ده زیژی دابق به دیله کان و سه ره بزاوره کانی پیدا ناردبونه وه • پاشا فره مانج دا
 سه لکه کانیا ناشت و ئاغای قولی راستی کرده فره مانده ی دار و چیلکه
 هیان • له م کاته دا له ئه یاله تی ئهرزه زومه وه به گه کانی (پاسینی) و (عونیک) و
 (قره روجان) به ته پل لیدان به به رده می پاشادا تیه زین و پاشا خه لاتی کردن •
 پاشا پیاوه کانی ئه م سی به گه تازه هاتوه ی دانا بو چاودیرتی ئه وانیه ی
 ئاگرو دو و ئازوقه دین و ئاغا کانی قولی راست و چه پ گه زانه وه بو ناوه ندی
 له شکر •

ئهمجار به گه کانی (ئهرزه زوم) بوسه یان نایه وه و چه ند که سیکیان نارد
 بچن خویان و پیشان بدن که هاتون دار و چیلکه به رن ، له ولا پیاوه کانی
 خان هاتن بیانگرن ئه مان له ناو بوسه وه لئیان دهریه زین هفتایان لئ

کوشتن و بیست کوردی به یزیدتیان (۲۵) به دتل گرت و له گهل سهره
 براوه کاندایا پاشایان هینان ، پاشا خه لانی کردن . سه لکه کانیان له بهر
 خیمهت فزی دا و زیندوه کانیان خسته ژیر پرسیار . چهنده بازیکیان تیدا بق
 به ناوی کورزی باخه واز ، ههر له خویه زده هاته زمان و گوتی « قوربان، خان
 له سه نگه ره کانیدا ده ههزار تهنه گچی و دو ههزار عهسکه ری سواره ی هیهه ،
 په نجا ههزار چهك هه لگیش له ههر چوار ده وره ی (بتلیس) پینج قات و
 شهش قات له ناو چیا کاندایا خه ریکی پاسن ، (قهره عهلیاغا)ش به سئ ههزار
 تهنه نگداره وه قهلا ده پاریزی . خان به سئ ههزار مهردی هه لبارده وه له
 باخه که ی خویدا یه .

به لام قوربان ، پیش نه وه ی تو بگه یته (عادلجه واز) ههرچی خه لکی
 بتلیس هیه له ده ست زولم و زوری خان رایانکردوته چیا و چولان و ژن و
 مندا لیان که وتوته دهستی پیاوه کانی خان ، ئیستا له ناو شاردا هاوار و
 هه لالییکه بوته روژی حه شر . »

پاشا قسه ی کابرای به دل بق لی ی پرستی « ده ی قسه بکه ، له به گه
 کورده کان کنی هاتوته یارمه تی خان ؟ » کابرا گوتی « به خوا قوربان له
 ئه یاله تی دیار به کره وه به گه کانی (چیا قچور) و (جوموشگه زهك) ده هاتنه
 یاریده ی خان که والی دیار به کره پی زانی عهسکه ری کرده سهریان که بوچی
 به پی فرمان ده چن پستی یه کیک ده گرن له سولتان یاخی بوه ، ههر دو کیانی
 به ند کرده و ناردونی بو دیار به کر . به لام به گی حه زو که سهر به ئه یاله تی
 دیار به کره و خوی زاوای خانه ، له پیش ئه م شه زه وه له بتلیس بق و ئیستاش
 ئه م مورته زا به گه ههر ماوه ته وه ، به گی جسقه له ئه یاله تی دیار به کر و به گی

(۲۵) ههر کوردیک به دلی عوسمانی به کان نه بو پی به یزیدتی ناوبراوه ، سو پای
 عه بدال خان یا یزیدتی تیدا نه بوه یا ژماره یان زور کهم بوه ، که چی
 همو قیان به یزیدتی - واتا دین دوژمن - ناو ده برین .

زرتقی سەر بە وان ئیستا بە سوپاوە لە گەڵ خان ، هەر لە ئەیالەتی وان
 بە گەکانی (سەرد) ، (گەزگەز) ، (شروی) ، (کارفی) ، (هیزۆن) ، (ئاگاکیس) ،
 (کشان) ، (بردە) ، (لادیك) ، (ئەرەجك) ، (دالاگەر) ، (چۆپانلق) ،
 (هەکارئ) ، (بەنی قەتور) و (ئەباغای) هەمویان یارمەتی یان بۆ خان ناردووە و
 خوشیان خەریکن یێنە کن تۆ ، بەلام نایەن ، ئەوا لەناو دۆلەکانی ئەم چایانەدا
 خۆیان حەشار داووە و چاوەزوانی ئەنجامی بەسەر هاتن ، ئەگەر خوا نەکا خان
 تۆی شکاند ئەوا دینە خوار و ئەو کەسانە بەشتیر دادەپەلۆسن کە بونە هۆی
 ئەم شەڕە و تۆیان بەگژ خاندا کردووە .

هەمی پتیرە وەزیر ، قسەیی کۆژی باخەوان لە گوێ بگرە و لە خان
 مەترسە ، عەشیرەتی خان رۆژەکین کە نە شەژکەرن و نە خانیان خوش دەوێ ،
 زیاتر وریای بە گەکانی گورجستان بە ، ئەوان بە سویند و پەیمان لە گەڵ
 خان ریک کەوتون . بەلام قوربان تۆ یارمەتیت لە والی (دیاربەکر)
 داوا کردووە و ئەویش ئەوا بە ییست هەزار عەسکەرەو بە رێوێه ، تۆش
 لێرە شییست هەزار عەسکەرت پێیە ، شاری (بتلیس) بە جۆریك سام
 گرتوێتی هەر مەپزە ، بەلام هەر ئامادەن بۆ شەڕ ، چونکو رینگای دیاربەکر
 بەناو چیا دایە و ئێوەش چیا ی (دێوان) و (ئۆیخ) پێشی گرتۆن . لە هەمو
 ئەم چایانەدا دە چێن سەنگەری قایم ئامادە کراوە .

کابرا ئەم قسانەیی کرد پاشا سەد زێزی دایە و بەرەللائی کرد و پیاوی
 لە گەڵ نارد تا بردیانەووە ئۆردوگای خان . ئەمجار تۆز دە دێلە کە ی دیکەیان
 هێنان و لیحیان پرستین . هەمویان گوێیان « نزانم خەبەرێ خانی » ، یە کە
 یە کە هەمویان سەربێن ، کەسیان ئەم قسە یە زیاتریان نەدرکاند !
 پاشا زۆر تۆزە بۆ فەرمانی دا ئەو سەلکانەیان وەکو گو دایە بەر شەق .

هەر ئەو رۆژە لە (چیمەنی چالیش) بارمان کرد و بە قەراخ دەریادا

روهو باشقور به سى سعات گەيشتینه (تەحتى وان) ، ليره وه نامه بو
 عەسكەرى (دياربه كر) تيررا كه «بيست و چواري مانگي رەمەزان كه دەكاته
 روژي دوشەمه ، له پاشرا له خان بـسـرەوـيـنـن» . نامهش بو به گە كورده كاني
 هيشتا نه هاتبون روژيشت .

جگه له لاي دەريا سى الايه كه ي ديكه توبه چى و قەرەول بلاو كرايه وه و
 نزيكەى بيست هەزار كەس چۆن بو هينانى ئازوقە و سوتەمەنى ، فەرمان
 دەرچۆ كه پينچ فەرزه دواى نوێژکردن هەر فەرماندهيه تهپلى خۆي ليدا ،
 له پيشه وه (مهليك ئەحمەد پاشا) ، دواى ئەو فەرماندهى (هەكارى) ، (به گى
 مەحمودى) و چل و ههشت مێر ليو تهپليان ده كوتا و عەسكەر هەلده پەژين .

روژي دواى جارچى به ناو ئوردودا جازيان دا كه ده روژ ليره
 ئيسراحه ته ، هەر ئەو روژه دو كەشتى پز له چهك و جبه خانه به ساخ و
 سه لامەتى گەيشته تەحتى وان و له خوشى ئەوه ته قەى شاديمان كرد و
 هەلپەژين ، توبه كانيان له كەشتى دەرهيئا و له بهر خيوه تى پاشادا رتزيان
 كردن ، حەفتا هەزار عەسكەر به جاريك دەرزژي كرد و شەش توبى
 باليومز و چوار توبى شاهانه به كجى ته قيندران . گرمة و هازەى ئەو تۆپ و
 تەفەنگانه به جۆريك له دۆلى ريگاي ئووادا دەنگي دايه وه كه وه كو بيستان
 له سەر چيا كاني بتليس كه (عبدالخان) گووى لى بوە تاى لى هاتوه .

ئەو هەزار و دوسەد كەلانهى بو تۆپ راكيشان تيرابون گەيشتن
 به لام به گە كورده كاني قولى راستى كوردستان دياره بون ، پاشا چاوپوشي
 كرد و گوئى با بزاتين . پاشان له تەحتى وانه وه بهردو خوراوا به ريگاي
 ئووادا رومان كرده شارى بتليس . رتزي سويا بهم جۆره بق :

له ناوه ندا پاشا خۆي و دوازه هەزار عەسكەر هەلبژارده كه ي و له
 پشتيان وه حەفتا ئالا پياده كاني سه گوان و ساريجه كه له ناوياندا چوار چوار

عه‌ره‌بانه‌ی ئەسپ تۆپی بالیومز و په‌نجا تۆپی شاهانه‌ی راده‌کیشا •
 عه‌سکه‌ری پنیاش وه‌کو سۆکه‌قه‌ره‌ولێ راست و چه‌پ ، چه‌رخه‌چی چه‌پ
 به‌گی مه‌حمودێ و چه‌رخه‌چی راست به‌گی مه‌لازگرده‌ لای راست عه‌سکه‌ری
 قۆلێ راستی وان و به‌گه‌کانی دیکه‌ بۆ قۆلێ چه‌پ ، به‌گی بایه‌زید و به‌گی
 بارگرێ له‌ دواوه‌ بۆنه‌ بنکزی پاشاوه‌ی سوپا • ئەو به‌گانه‌ی نه‌هاتبۆن
 چه‌کداریان ناردبۆ لای راستیان پێ سپێردا که‌ له‌ ناو کێوه‌کان و سه‌ر
 گرده‌کاندا تۆبه‌ت بگرن و ناوبه‌ناویش بێن بۆ لای چه‌پمان •

ئا به‌م پێیه‌ پاشا ده‌شتی رێی ئووبای پێ کرد له‌ عه‌سکه‌ر و له‌ قۆناخی
 (خانی خسرۆ پاشا) دا وه‌کو جاران و چانسان گرت و هه‌ر چوارده‌وره‌ی
 سه‌را په‌رده‌ی پاشا به‌ عه‌سکه‌ر ته‌نرا و بۆ هه‌مو لایێک چه‌رخه‌چی و قه‌ره‌وێ و
 ولاخ له‌ وه‌ژینه‌کان بلاو کرانه‌وه‌ و چاوه‌شه‌کان عه‌سکه‌ریان وریا ده‌کرده‌وه‌
 که‌ ئاگاداری خۆیان بن و چه‌ک له‌ خۆیان نه‌که‌نه‌وه‌ • (برایم به‌گی مه‌حمودێ)
 له‌ (خانی پاپشن) دۆ دێلی گرتبۆ پاشای نارد ، پاشا پرسیاری لێ کردن ئەو
 دوه‌ سویندیان خوارد که‌ پیاوی خان‌تین پاشا به‌ره‌للای کردن • محهمه‌د
 به‌گی مه‌لازگرده‌ش که‌ چه‌رخه‌چی بۆ سێ که‌لله‌ و سێ دێلی بۆ پاشا ناردبۆ ،
 پاشا ویستی قسه‌یان لێ ده‌رییێ که‌چی به‌رامبه‌ر به‌ پاشا زۆر زماندرێژیان
 کرد له‌ سه‌ریان درا و سه‌لکه‌کانیان فێندراپه‌ به‌رده‌می سه‌راپه‌رده‌ی پاشا •

له‌سه‌ر فه‌رمانی پاشا هه‌وسه‌د هه‌شسه‌د که‌سیک له‌ کوژه‌ ئازاکانی
 عه‌سکه‌ری وان و له‌ ئاغاکانی ژورێ خۆیان پێچه‌ک کرد و خۆیان گوژی به‌
 ناو سۆپا و له‌ ده‌وروپشتی ئۆردۆدا که‌وته‌ گوژی گرتن و خه‌لک دواندن و
 ته‌ماشای تالان و لێ‌ووردبۆنه‌وه‌ی چه‌رخه‌چی و قه‌ره‌وله‌کان ، به‌ره‌و
 خۆراواش بۆ روانینی سه‌نگه‌زه‌کانی خان هه‌تا (کانی قه‌ساب) رۆشتن که‌
 ته‌ه‌نگه‌هاوێژێک له‌ سه‌نگه‌ره‌کان و ئۆردۆی خان دۆره‌ •

سەنگەر و سوپای خانی بتلیس

پەنا بە خوا لە بەر پتەرە (عەبدال خان) کە غێرەتی باپیرانی خۆی لە دەست نەدا بۆ و مەتەرێژیککی وای رێک خستبو کێوەکانی بتلیسی وەکو سەددی ئەسکەندەر قایم کردبو ، خۆرەهلاتی بتلیس ئەوەی بۆ رینگای ئووا دەچێ و شازۆی وانه لە دەمی دۆلێکدا (کانی قەساب) و لای باکوریش بەرامبەر چپای (دەدیوان) لە خوارەوهی کانی قەساب (دیوان پەست) هەیە . کێویکی بڵندە و لە پشته دەشی کێوی بڵندتر هەیە (ئۆیخ)ی پتەلێن . لە لوتکەیی بەرزێ دەدیوانەوه تا دەگاتە گردی دیوان پەست کە ماوەی تۆپ هاوژێک دۆرە نێوانی ئەم دۆ کێوە دۆلێکی تەسکە ، ئەمبەرەوبەری ئەو دۆلە کوردەکانی رۆژەکی وەکو میرۆلە خەرتکی کە و هەلکەندن ، حەوت چتین سەنگەری یەک لە ژۆریەکیان لێداوه و هەر سەنگەرە ئالای تایبەتی خۆی بە سەریەوه دەشەکیتهوه و ئەم کێوی دەدیوانە بۆتە یەگەرچە باخچە گۆلی رەنگاوەرەنگ ، هەموو سەنگەرەکان رۆیان لە ئێمەیه و بەسەر رۆی ئووادا دەزوانن بە جۆرێک کەس بۆستی جۆلانەوهی نیە ، ئەو دۆلە کە تاقە رینگای شاری بتلیسە کراوه بە سەددی ئەسکەندەر و ئەوەندە قایم کراوه مەلی پێدا نافتۆی ، لە سەری دەدیوانی گەورە وەزیری خان (چاکرانی) بە سەدو پەنجا ئالاقەنگەهاوژەوه هێزەکی خۆی بە جۆرێک چتین لەسەر چتین دامەزراندوه کردۆیه بە سەدی قەهقەها ، لە دە دیوانی خواریش (عەرەب خەلیل ئاغا) بە عەسکەرەکانیەوه خۆی داگرتووە !

پاشا که نه مهی دئی تیگه‌یشت که راسته و خو نه‌مانه له‌گرتن نایین ، له دیوانی خو به‌وه تاوئی به‌پئ و ماوه‌ییک به‌سواری بۆ راوئێ له‌گه‌ژ فه‌رمانده‌کانا رویشتین تا سه‌ر کینوئیک که‌وتین که کینوی (ته‌قله‌بان) ی پیده‌لین ، راستی به‌که‌شی نه‌وه‌یه هه‌ر زه‌لامیک لیره‌وه خل‌یتته‌وه به‌ته‌قله‌لیدان ده‌ژوا و ناگیرسیته‌وه تا ده‌گاته ناو شاری بتلیس ، که له‌و سه‌ره‌وه ته‌ماشای بتلیس‌مان کرد په‌نا به‌خوا شار و هه‌ر چواره‌دوپی وه‌کو ده‌ریا شه‌پۆلی چه‌کدار جمه‌ی دئی ، قه‌لای بتلیسیش هه‌مو بوج و شوره‌کانی توپی لئ دامه‌زراوه و عه‌سکه‌ری بئ‌ژماریان پیوه‌دیاره ، هه‌مو ددانه و بورجه‌کانی به‌ئالای ره‌نگاو زه‌نگ رازاوه‌ته‌وه .

پاشا زۆر به‌وردی هه‌مو لاییکی زوانی ، پاشان فه‌رمانده‌ کورده‌کانی له‌خوی کوکرده‌وه و پئی گوتن « خوا یار بئ‌روژی په‌لامار تو لیره‌وه ... تو له‌ملاوه ... تو ئاوا به‌سواری و به‌پئ شوینی هه‌ژده‌ فه‌رمانده‌ی دیار کرد و گوتی ئیوه له‌م شوینانه‌دا ئاماده‌ ده‌بن ، ئیمه‌ش له‌خواره‌وه به‌زیگی ئووادا به‌سوپای وان و هه‌کاری و دوازه‌هه‌زار عه‌سکه‌ری خو مه‌وه په‌لامار ده‌ده‌بن ، هه‌ر کاتی ئیمه‌ ئه‌للآمان ده‌ست پیکرد و توپه‌کانمان ته‌قاند ئیوه‌ش له‌م شوینانه‌وه په‌لامار بده‌ن ، به‌لام پیاوه‌کاتان ته‌مم بکه‌ن هه‌تا سه‌ری هه‌نگی خان پان نه‌کریتته‌وه ده‌ست بۆ هه‌نگوینی تالان نه‌به‌ن . جارئ که‌س ده‌ست بۆ ژن و مندالان نه‌بات و مالان تالان نه‌که‌ن ، تا بو‌تان ده‌کرئ خانم بۆ بگرن ، باخی خان داگیر بکه‌ن ، گه‌ماروئی قه‌لا بده‌ن . » هه‌مویان به‌لئ قوربانیان گوت و سوئند خورا و فاتیه‌خوئندرا ، جا له‌گۆشه‌ییکی ریگی ئووا له‌چیمه‌تیکدا دانیشتین و قاوه‌لتی‌مان خوارد و قه‌ره‌ولمان له‌چوار لاره‌ دانا .

له‌به‌ر نه‌وه‌ی عه‌سکه‌ره‌که‌مان زۆره‌ و گه‌لیکی تالانکار و شه‌زه‌خۆر تیدایه ، تا قه‌میک له‌وانه‌ ریک ده‌که‌ون و به‌مه‌به‌ستی تالانکردنی ده‌ورو به‌ری

بئلتیس ملی رینگا ده گرن ، به خویان نازانن تا به سهر شه شسه د کهس له
 عهسکهری رۆژه کیدا ده کهون و تیزان به رده بن ، ئیمه له گه ل پاشا دانیشتبوین
 ته قه ی تفه نگمان بیست به لام نه مازانی چیه ، پاشا ناردی بزانی نه وه چت بو
 که چون ده بینن کورده کان سهری دۆسه د تالانکار و شره خوریان بزتوه و
 نهوانی دیکه یان له گه ل خویان برده و رویشتون . که پاشا نه م هه والهی
 بیست ده زبه جیه فرهمانی دا شوینیان کهون ، (برایم به گی مه محمودی) بالی
 به نه سپه کانی خوی گرت و گه یشته سهریان و بو به شه ریکی قورس ، له و
 شه شسه د کورده ته نیا دۆسه د و په نجایان خویان گه یانده وه ناو
 سه نگه ره کان و نهوانی دی کوژران و که لاکیان فری درا ، که لله سهری
 شه هیده کانی خوشمان له شوینیک تیژران .

ئییواره پاشا له دانیشتنا گوتی «کورده نه و خانه نامه رده ی من میوانی
 بوم و ناسیم وای خو پیشاندام که ته نیا ته رده سته ی و چاوبه سته ی ده زانی
 که چی نه و ده رکوت که له هونه ری شه ریشدا شاره زایه و گالته ی پی
 ناکری ، وا دیاره له زور لاوه بوسه ی ناوه ته وه . با خیرا جارچی به ناو هه مق
 سوپادا جار بدهن هه رکه س بچی تالان بینن ده یکوژم » . نه و شه وه فره مان
 بو هه مق فره مانده کان تیژرا و قهره ول داندرا و بلاو کرایه وه هه رکه س له
 ختیه وتی خویدا ئاماده یی ، له ختیه وت نه بیننه دهر و هه راوهوریا نه کهن ،
 سواری نه سپ مه بن ، ئاگر نه که نه وه و تفه نگ ناوین » ، بو ماوه ی
 تفه نگ هاو تیژیکیش قهره ول داندرا ، چونکو نه و به گه کوردانه ی نه هاتبون
 بو کن پاشا مه ترسی ده ست وه شانندیان لی ده کرا ، ده شترساین نه وه کتو
 خانی بئلتیس که زور زیره که شه به یخونمان بکاته سهر ، به لام خوا ئاگای لی به
 نه و خانه پایه به رزه یی ئازار و یی وه ی بو ، له حالیکا نه و ئاگای له هتچ
 نه بو تا قمتیک پیاوخرایی زمان توس هینده یان به گوئی پاشادا خویند تا
 نه م شه ریه یان یی نایه وه ، خایش چاری نه ما ، غیره تی باپیرانی خوی ره چاو

کرد و سټی چل ههزار عسکهری له خوی خړکرده وه ، له قهلاي ټه خللات به ملاوه جارئ ټیبه له خان و جارئک خان له ټیبه دتل و کله له سهری دهستانده .

جارئیکیشان به گي پنیانش دټلیکی بو پاشا نارد که زور زمان لوس و قسه زان بو ، به پاشای گوت « گه ورهه ، ټهو خانه بیدینه له کورده کانی (بهزیدی) و (خالټی) و (چه کوانی) و (باپیری) و (چه لویي) و (ته مانی) و (مه تیږنی) و (بزنی) و (تانه کټی) و (که واری) و (که واشی) و (بزیکی) و (قه ناخی) بیست ههزار تهنک و چل ههزار سواره ی ټه سپی جلیټین و هه لټارده ی کوکر دټوه و به فرمانده یی (چاکراغا) به دټلی جهه ننه می کیوی ده دیواندا ټه مشه و په لامارتان ددهن » ! ټهو کابرایه که هاته سهر باسی خان ټه ونده ی به هیژ و آزار یی و شهز که ری و لیها تویي خاندا هه لځویند ده تگوت مه تحی (سامی نه ریمان) و (روسته می داستان) ده کا : هیشتا شانامه ی خانی ته و او نه کرد بو پاشا ئیشاره ټیکی (شانه علی) کرد شیرینکی له ملی دا سه لکی په زیه سهر مافوره ی ناو خټوه ت .

پاشا خوی ژماردی سوپا و هیژه کانی عهبدان خانی دهرانی و لیسی نه ده ترسا : ټهو لهو هه مو شهزانه ی پیشتړ کرد بو ی قال بوبو و باکی له شهز نه بو ، به لام خوا وای رهزا له سهر بو که ټهو روژه هه وای گهرما کاری له پاشا کرد بو هیژي له بهر برټیو . وای لی هات قسه ی بو نه ده کرا . که چټی بهو حاله شه وه ههر شیعی ده خوینده وه و دلخوشتی خه لکه که ی ده دایه وه . پاش راویژ کردن له گه ل گه وره و فرمانده کان بټیاری دا ټهو روژه روژو بشکینن . سفره ی نانی تیوه ژوی بو راخستن و له سهر نان خواردن پیی گوتن « ټه ی فرمانده کانی ئالی عوسمان و ټه ی پیاوماقولا نی وان ، ئیسه گه یشتینه ئیرد و چه ند روژه چاوه ژوانی هاتنی به گه کوردد کانین نه هاتن ، تازه به ته مای هاتیان نین ، با هه تا زوه له گه ل خان لیک بده یی یا ته خت یا به خت — یا ههره یا وهره . » هه مو گوتیان چټی تو بفرموی وا ده که یی . جا پاشا زریی

له بهر کرد و له گه ل ئاغا کانی خوی چو بو خپوه تی محمده به گي مه لاز گردی
بو ته گیر کردن .

— رَوْداوِيکي تَوْقِينهر —

پاش زوښتی پاشا بو خپوه تی محمده به گک ، من مامه وه له گه ل چهند
خولامیک خه ریک بوم فستق و بادام ده شکاند بو به ربانگ ، له پز دیتم
ئه سپ سواریکي ره سن به ده ستیک قه لختیکي چینی و که وله به وری به
دهسته وه به و به دهسته که ی دی شتیریکي روتی پی به ته نافی خپوه نه کانی
سهر ریکا هه لده بری و دی هر گه یشته پی شه وه نه زاندي « کوا مه لیک ئه حمده
پاشا ؟ » که زواتیم کوردیکه ده لپی دیو و درنجه ، گوتم « پاشات بو
چی به ؟ » به کوردی گوتم « ئه م رمبه ی له ورگی ژو ده کم ! » ميفتاح که
خولامیکي ئه بازهی ساویلکه به بانگی کرد « کورینه وهرن ئه م کورده
بکوژین و ئه سپه که ی لی بستینین » به لام من لی یان توژه بوم و به کورده کم
گوت « لولؤ ، ئه مه تا پاشا » و خپوه تی کوڅا و یسفم پیشاندا ، خر مه تکاره کان
ده ستیان دابوه کوتکی سنگ کوتان و ته ور و چه قو ده یانگوت ئه م کورده
په تی خپوه نه کانی هه لبریه ، کابرا که باوه زی کردبو (کوڅا و یسف) پاشایه
وه کو برو سکه هه لیکوتا سهری و پلاریکی تیزه ی تی گرت کوڅا و یسف
له ترسی روحي خوی بو کوتیک ده گه زالی پی دهرباز پی و هاواری ده کرد
وهرن ئه مه م له کول که نه وه ، تیزه بهر سهرتی کوڅا کهوت و بلاوی کرد و
تی پيدا مایه وه ، کورده شتیری به دهسته وه گرتبو هه رچی دهاته بهری له تی
ده کرد ، تا ئه وه هه متو خه لکه ی لی خو بوبونه وه بریتیکي کاریگهریان لی
کرد ، به لام ئه وه وه کو سه گتی هار دهستی ده وه شاندا ، بیست کهس له
هاواله کانی ئه م کورده له ده ور و پشتی خپوه تی پاشا خو یان مات کردبو
چاوه زوایان ده کرد بو رزگار کردنی براده ره که یان ده ته و تیزه هاتنه پی شه وه ،

له بهر خټوټی پاشادا چهند سهد که سټک کوټونه وه و کورده کانیان خستبوه
 ناو خوټیان ، پاش شه زټکی گهرم و خوټناوټ عسکه ره کان توانیان ئه و
 بیست کورده بکوژن و که لله کانیان له بهر خټوټی پاشا هه لواسن . خوا
 ئاگاداره به درټزایت ئه و گهشت و گه زانه ی به دنیا دا کردومه و چهند ئازاو
 به جهرگم دیوه هیشتا کهس نه گه یوده ته ئه م کوردانه بو چاوقایمی و
 بی زه زایت ! . گوايه ئه مانه نانخوری خانی بتلیس بون و بزیریان داوه سهری
 خوټیان داتین و پاشا بکوژن . پاشان که پاشا به موی زانی وازی له گه زان
 به ناو خټوټه کاندا هټناو زریشی له خوی نه ده کرده وه .

دیسان شتی سهر :

روژټکی ره مه زان پاشا به هزار که سټک چه کداره وه چوټو دۆر به دۆر
 ته ماشای سه نگه ره کانی خان بکا و منیشی له گه ل خوی برد ، به چاوی خوټمان
 دیمان که چهند گاه بردی زلی به قه د فیلټک و ئه و نده ی گومبه زی گهر ماوه کان
 یه ک له ته نیشت یه ک داندراون و له په نایانه وه چالی وا قولی لی هه لکه ندراوه
 بنی دیار نیه و به جوړټک ئه و ناو دیان به کوسپ و ری به ند ته نیوه کهس
 نه توانی لی تیبه زټی ، بو ئه وه ی پیشی چونه به ره وه ی له شکری عوسمانی
 بگرن هه زاران فیل و ته له که ی نه بیستراویان به کار هټناوه ، بو به ره لهستی
 داری براویان خستوته سهر زټی و دۆلی بتلیس یان کردۆته به نده رگه ی
 چالندهر ، مه ته ریژی چین له سهر چین و ههر چین به جوړه شه زکه ریکی
 تاییه تی پز کراوه . که واته ئه و هه والانه ی له باره ی بتلیسه وه ده مان بیست
 راست ده رچون ، بیچکه له و فزوفیلانه گرد و دۆل و چیا و مله ی بتلیس
 هه مقوی داخراوه و له زارکی دۆلی بتلیسدا به هه زاران ته نگه ی له سهر پی
 خوی مات داوه ، قه دپال و سهر کیوه کان پرن له ره شمال و خټوټی هه مه
 ره نگ .

پاشا روانین پاشا گوتی « هر کهس دلیتکم له ناو ئهم سه نگه رانه وه
 بو یینی سهد زیزی دده می » ، (علیخان) له کورده کانی مهحمودی گوتی
 « به مهرجن نه یکوژی من یه کیکت بو دینم » ، پاشا به لینی دا ، علیخان
 به بهرچاوی ئیمه وه تهنه که ی کرده شانی و نه وه نده ی بلنی یه کودو خوی
 گه یانده مه ته ریزی به رامبه رمان و چوه ناوه وه ، دوا ی توزیک له گهل
 زه لامیکی نه واندا هاته دهر و هینایه به رده می پاشا . پاشا لنی پرستی « کابرا
 بلنی بزائم ، خان چهند عهسکه ری هیه ؟ » نهویش راست و رهوان گوتی
 « قوربان ، ئیمه و خان حالمان حالی سه گه ، له و روزه وه ئیوه هاتونه ته حتی
 وان بقین به سه گی چوارچاو ، ها نه مرۆ ده بیته شه ر و ها سه بینه ، له
 خوانمان گهره که زو لیکده من یا ههره یاوه ره و له م تیوانی وه لا و بیلایه
 رزگار بین ، وامان لی هاتوه چاومان له و چهند قروشه وه یه له سهرده وه بۆمان
 دی ، به جاری جازز بوین ، خان زور کهسی له وانه کوشتوه که زیان کردوه ،
 ئهم هاتنه ی تو ئیمه و خانی به هیلاک بردوه ، ته نانه ت دوینی دهسته ییک
 عهسکه ری برستی هه لیان کوتاوه ته سهر باخی خان و چتی ئازوقه یی تیدا بوه
 بردویانه و دهنکه گه نمیکیشیان بو خان نه هیشتوته وه ، خو خه لکه که نه وه
 هیچ که زور برستی و په ریشانن ، له ولاشه وه نه و سوپای دیار به کر
 گه یشتوته پیشه وه و باو که زوی به خان و سوپاکه ی خستوه ! » پاشا
 به بیستنی ئهم هه واله خوشه ده لیره ی دا به کابرا و ئازادی کردو هر وه کو
 گفتی دابو سهد زیزیشی دا به علیخان .

چمکیک له کهرامهت و پیاوچاکی مهلیک ئهمحمد پاشا :

پاشا گه زیاه وه ناو خپوه تی خوی و ئاغا کانی وانی له خوی کو کرده وه و
 پنی گوتن « زۆله کانم ئاغینه ، ده زانم ئیوه به لیتتان داوه خوینی خوتان له
 پیناوی ده وه له تدا بزیزن و تا ئیستا چهند شه ری مهردانه شتان کردوه ، به لام
 با پیتان بلیم ، گریمان نه و کوردانه ی له ناو ئیمه دان هه مویان هه لکه زانه وه و

دهستان دایه شیر و ویکرا په لاماریان داین و میتش بانگم کردن — دهی
 تورکه غازی به کانم — ئیوه چه ده کن ؟ » (۲۶) ئاغاكان گوتیان « ههتا هه مومان
 دهینه فیدای دهو لهت ، سهر ددهین و سهر دهستینین و ههتا ده کوژرتین
 ههر دهست ده کهینه وه . » بهم قسه به پاشا فاتیحاییکی خویند و دهستی به
 ده موچاویدا هینا و ههستا ره مبه کهی دهستی سیلاحدار ئاغای وهرگرت و
 سواری ئه سپه کهی خوی بقو ، دوس سنج جار ئه مسهره و سهری لینگدا و
 پاشان راست روی کرده ریگای ئووا ، ئاغاكانیش به سواری دوی کهوتن .

له دۆره وه نزیکه ی دوسه د سواریکی کوردیان بینی له سه رخو
 ده ژویشن ، ئاغاكان گوتیان « قوربان ئوردومان به جی هیشت ، ئه مه سنوری
 خانه نه وه کو بیسه نیسانه » پاشا گوتی « ئه دی ئیسه پیکه وه فاتیحای شه زمان
 دانه دا ؟ چون ئه و فاتیحایه به هیچه بزوا ؟ ئه م تاقمه کورده وا له ئوردو
 جیابو نه ته وه و ده ژون له چ هوزیکن ؟ » وانی به کان گوتیان « به خوا ئوردوی
 ئیسه ههزار چه شنه میلله تی تیدایه ، ئه مانه وادیاره ده چن بو چیلکه و ئاگرودو
 هینان ، خوا دهرانی هی کام لان . » ئه و کوردانه زور له ئوردو نزیک
 بقوبه وه ، سوکه قهره وله کانی پنیانش به (خو) یان زانیقون و دهنگیان نه دان
 ههر دولا پیک وهر بقون و ته قه دامه زرا . پاشا گوتی من فاتیحاکم بو ئه مه بقو ،
 یاللا دهی ، کاتییکمان زانی قهره وله کانمان که سهریان لی شیوابو هه لاتن و
 کورده کان به دواياندا ، لی یان ده دان و ده یان نه ژاند « خان ، خان » یان
 ده گوت . ئاغاكان گه یشتن و له گه لیان کهوتنه شه ره وه ، پاشاش به خوی و

(۲۶) به لکه بیکی زور روی ره که زه به رستج عوسمانی به کان لی ره دا ده که ویتنه روی ،
 ئه و له شکره کورده ی مه لیک ئه محمد پاشا هینا بویه سهر بتلیس ، سه دی
 نه وه و پینجی کورد بقون و ههر ئه وانیش حکومه تی بتلیسیان بوی
 روخاند ، که جی پاشا ئاغا تورکه کان له ختیه ته کهی خویدا کوده کانه وه و
 پنیان ده لی ته نیا پشت به وان ده به ستی و کورده کان له هیچ باریکدا
 جی بزوا و متمانه ی ئه و نین .

حهوسهدههشسهدهسهوه فریا كهوت ، قهرهوله ههلاتوهكانیشمان به هاتنی
 ئهم یارمهتیه تیر بونهوه و گهزانهوه بۆ شهزکردن ، شهزکی گران دامهزرا ،
 پاشا به دهستی خۆی سنج کوردی کوشت ، لهم دۆسهده سواره کورده که میان
 به ساختی دهرچۆن چهند کهسیکیان لێ به دیل گیران ، پاشا لێی پرسین ،
 گوئیان « ئیمه دۆسهده کهسیک فیدایێ بۆین له پیناوی خاندایه گیانی خۆمان
 بۆردین و یه که یه که خۆمان هاویشه ناو سوپای ئیومهوه تا له دهرغهتیکدا
 توشی (محهمد بهگی مهلازگردی) بپین و بیکوژین ، بهلام زانیان که ئهو چۆته
 دهرهوه ، ئیمهش دهگهزاینهوه توشی ئهم قهرهولانه بۆین گوتمان با به
 دهستی خالی نهچینهوه تیمانسرهواندن ، کهچی ئیوه لیره بۆن و لیتمان
 تیکچۆ . خوا مالی خان ویران کا و چاوی کویر بێ » .

لهم شهزهده پاشا سهده و ههشتا و پینج کهلله سهه و دۆسهده ئهسپی
 دهسکهوت و لای ئیواره گهزاینهوه ، لهناو ههمو ئوردودا دهماودهه
 بلاوبوهوه که پاشا کهراماتی ههیه و ههر دوعایتیک بیکا جی دهگری . بۆ
 بهیانی ئهو ئاغا یا نهی بهشدارێ شهزهکیان کردبو خهلاتی گرانیان درای و
 چهنگالی زیریان لهسهه چهقینرا ، پاشا کویتخا ویسفی راسپارد که « لهگهله
 ههمو میرلیوا و فرمانده و ئاگاکاندا ههتا دهتوانی قسهت خوش بێ و چیت
 لهبارایه چاکهیان لهگهله بکه ، تا پیت دهگری دلخۆشیان بدهوه و بۆ
 شهزکردن ئامادهیان بکه . » خوا ههلهناگری کویتخا ویسفیش درێختی
 لێ نهکردن .

بۆ روژی دواهی دهرکهواتیکێ ئهستهمو له هات دهسختهتی موبارهکی
 سولتانی هینا بۆ که دهلی « ههرچی سهگوان و ساریجهی ئهیا لهتی وان ههیه
 یهکیکیان لێ مههیلوه و ههمویان سهه بیره ! » که ئهمه خویندرایهوه پاشا
 گوئی «فرمانی سولتان لهسهه سهرم» و له ساریجهکانی خۆی سهده کهسیکی

لښ کردن به ئاغای ژوره وه و گوټی « ئیشه لالا پاشان فەرمانی سولتان به جی دین « چونکو بۆ شه ژ دهچو چاوپوشتی لښ کردن .

له کورده کانی وان کوزی (ته تار به گی شیوان له گهل کوټخا و سئ هزار چه کداری گهشت ، (کوټخا ویسف) خه لاتی دانې و کردنی به یه ده گی له شکر ، پاشا له وهی که به گ خوی نه هاتوه توژه بق ، به لام به سهر خوی نه هینا ، ههر ئه و روژه کوټخای به گی هیزون به پینچ هزار چه کداره وه هات تیرران بۆ لای خانی پاپش کران به قهره ول ، دیسان به گی کارنی کوټخای خوی و دوه هزار که سی نارد بۆ ئه ویش کرا به قهره ولی لای دزمخان ، به گی سهر دیش دوه هزار که س و کوټخاکه ی گهشتن کران به قهره ولی ناو به ردی چیاکان .

ئهم چوار به گه که به نابه دلجی چه کداریکي که میان نارد بۆ و خۆبان نه هاتبون دلی پاشایان زور ئیشاند ، به لام هۆزه کانی (گه ژگه ژ) و (زریق) و (کورلارک) و (مه کس) و (که سان) و (ئاغا کیس) و (به نتي قه تور) و (به رده ع) و (ئهره جک) و (شور گهر) و (چۆپانلق) و (داله گهر) نه به گیان هاتبو و نه یارمه تی و نه هه واییک ! پاشا له ترسی ئه وهی نه وه کو له کاتی شه ژدا چه کداره کانی ئهم چوار به گه هه لگه ژینه وه و یاختی بین ، یه کی ئاغاییک و دۆسه د عه سکهری به سهره وه دانان و پئی گوتن وریا بن .

له م روژه دا ئه و نامه به رانه ی بۆ دیار به کر چۆبون ، کیواوکیو به پیرئی دا هاتنه وه نامه ی والی دیار به کریان هینا که پوخته که ی ئه مه یه « نامه که تان گهشت ، داوای یارمه تیتان کرد بۆ و فهرموتانه روژی بیست و پینجی رهمه زان دهچینه سهر بتلیس ، ئیمهش وا هاتین و ئیستا له خوار قه لای کفندزین ، جا ئه گه ر ئه و بزیاره ی دابوتان وه کو خوی ماوه ئیمهش سبه ی دینه سهر شاری بتلیس ، چاوه ریئی فهرماتانم . » پاشا ئهم خه به ره ی زور

پېڅ خوش بق سهد ليرهی سقوری دا به نامه به ره که و وه لامي نارد که « به لې سبهی ده چینه سهر بتلیس » .

سهر له وه دایه که هر له م روژده عهسکه ره کانی خان له تاوی برسیتی دهستیان به هه لاتن کردو ده هاتنه ناو سوپای ئیمه وه ، پاشا که بیستی عهسکه ره کوردیکی زور هه لاتون و له ناو هیزی به که کورده کاندایلاو بقونه ته وه له وه تر سبا ئه مه فیل بیت و له کاتی پیوستا دهستان لې بوه شین ، بقیه جارچی خسته ناو ئوردومه که هر کهس که لله ی یه کیک له وانه بینی که له سوپای خانه وه هه لاتون په نجا زیژ و ئه سپیکی دهریتی ، ئه و شه وه نزیکه ی سی هزار کهس له عهسکه ره کانی خان له ناو ئوردومه هه لاتن و رویان کرده وه کیو و باخه کان .

بق سبهینی که هه مو عهسکه ره کانمان به ئاماده پی راوه ستاقون ، له لای چه پی کیو ه کانه وه دهنگی تهنک هات و بق به هه را هه را ، قهره و له کان هفتا که سیکان گرتبق هینایان ، پاشا لې پرین ئیوه چین ؟ گوتیان ئیمه هه ندیکسان پیاوی خانین و هه ندیک دیار به کرین و بتلیسین له بهر زولمی خان و له تاو برسیتی خومان ویستمان به ناو چیا کاندای سهری خومان دهر کهین که چتی گیراین ، پاشا ئه مانه ی دایه دهست سیسه کهس له عهسکه ره کان که هه تا (دۆله جوان) به زئیان بکهن .

خهونی مهلیک ئه محمد پاشا :

پاشا ئه و به یانی به له ناو ئاغا کاندایلاوی کرده وه گوتی « من ئه مشه و خه ویتیکی سهریم دیوه ، شاره میروله ییک به لاقم هه لده گزان به لام ئازاریان نه بق ، ته نیا یه کیک زله یان تیدا بق هات به به له کم دا توسا ، زوری ئیشاند ، منیش لاقی خوم داته کاند میروله کان به ربقونه وه و مردن ، له وانه ی مابقون سازده یانم دا به ئه ولیا تا بیانباته وه کونه کیان ، چند دانه ییکیشم دا به ئاغای

وان دهمیرچی ئوغلی ، ئەوجا گەزام تا ئەو میرۆلەبەم دۆزییەووە کە
 گەزبۆمی و گوتم گویا تۆش ئازاد کەم ؟ دامە دەست و یسف ئاغا گوتم
 کاری بێنە ، ئیدی میرۆلەکانی دیکەم پێی خست و پانم کردنەووە . «
 (مەلا محەمەدی هەکاری) گوتمی « ئەو میرۆلەبەم کوژران دەکوژرێن و
 تۆش لەگەڵ خانا ئاشت دەبیتەووە و ئیدی میرۆلەبەم کوژران نادرێ ، »
 منیش گوتم « سوپای خان دەشکێ و ئەو میرۆلەبەم دابۆتن بە من ئەو
 دیلانەن کە بە منیان دەبەخشی و دەمدەبەووە . » پاشا گوتمی « هەردوکتان
 باشتان لیکداپەووە ، یاخوایێ بێ » .

ئەو رۆژە دەستەبەم مەلا و پیاوماقوڵی شاری بتلیس هاتنە خزمەت
 پاشا و پاش بەلێن دانی چەند سەد کیسە تکای ئاشت بۆنەووە لەگەڵ خانیان
 کرد ، پاشا تکای نەگرتن پێی گوتم « من لەوانەووە نامەم بۆ نۆستی و داوام
 لێ کرد بێتە دیوانی شەرع و نەهات ، ئیستاکە ئەم هەموو سوپایەم
 کوکردۆتەووە و چەندەم رەنج لەگەڵ کیشاوە فایدەنییە ، پێی بلێن با
 ئامادە بێ یا هەرە یا وەرە ! خەلکە کە بە دەستی خالی گەزانەووە .

★ ★ ★

شهزى قورس و شكاني خان

ژۆزى چوار شه مو بيست و چواري رهمه زان سالى هزار و شيبست و پينج تاريك و زوني به ياني چاوه شه كاني ئوردو دهستان كرد به (نه باها) كيشان و عسكەر سواري ئه سپه كانيان بون .

فرمانده كان هاتنه خيوه تي پاشا دوعاي بو كردن و هر يه كه ياني ناردنه و جني به ي بوي ديار كراوه ، تفهنگچي به كان هر به شه و چوبونه ناو و نه بوسانه ي بويان داندراوه ، له ناوه ندي سوپادا لاي پاشا يه نيچه ريه سهر به ته پله كان و سه گوان و ساريجه و چه كداري پياده تيكزا ههشت هزار كه سيك مابووه ، ههشت هزار عسكهرى ههلبژارده له گهل (به گي مەحمودى) بو قولى راست ، شەش هزار له گهل (به گي مەلازكرد) بو قولى چهپ ، (شهرف به گي بايه زيد) به شەش هزار كه سه وه بو ناوه ند ، به گه كاني (ئه رجيش) ، (عادلجه واز) ، (موش) ، (ته كمان) ، (قورزجان) ، (پاسين) ، (عونيك) و (خه نس) بو لاي راست . (كارني) ، (هيزون) ، (سورد) ، (مه كه س) ، (شروى) و (كه سان) ، بو لاي چهپ ژويشتن . دوازده هزار عسكهرى هه كاريش بونه چه رخه چي پاشا واته له به رده مي ئالاي پاشادا بونه پيشره وي سويا ، فرمانده كورده كاني ديكهش به ده هزار عسكەر و هه مو خزمه تكاره كانه وه وه كو مه يتر و پينه چي و عه كام و چراچي و ئوردوچي و بازارچي به وه له دواوه بونه بنكرى سويا ، فرمانى

قهره‌ول داندردان دهرچو • قوئی راستی وان لای راستی پاشاو قوئی چهپ
 له‌لای چهپی ئاماده راوه‌ستان ، پیاده‌کانی قه‌لای وان و نه‌فهری قه‌لاکانی
 دیکه له‌گه‌ل عسکهره پیاده‌کانی هه‌کارئ ، له‌چه‌کداری دهروازه‌کان شه‌ش
 فه‌وج یه‌نیچه‌ری و جه‌چت و توپچی که تیکرا دوازده هه‌زار پیاده‌بون و
 بیست و هه‌شت پارچه ئالایان هه‌لکردبو ، په‌نجا توپی شاهانه و ده توپی
 کولومبورنی و چوار توپی بالتیومی که عسکهری هه‌لئزاردی باشلی و
 داشلی و حه‌سه‌نی و حوسیتی به‌ئاسپای له‌ملاوله‌ولای توپه‌کانه‌وه ده‌ژوشتن و
 سی هه‌زار پیاده‌ی فیدایی له‌پشتیانوه ده‌هاتن ، سی سعات و نیوی ته‌واو
 به‌م‌جوره راوه‌ستان ، پاشا زرئی له‌به‌رکرد و شیري کرده شانی و نوژی
 کرد و له‌گه‌ل ئاغا‌کاتیدا به‌ده‌نگی به‌رز فاتحیان خویند ، پاشان وه‌کو تاوس
 به‌له‌نجه‌والار هاته‌ده‌ر ته‌ماشاییکی سعاته‌که‌ی کرد و سواری ئه‌سپ بو ،
 چاوه‌شه‌کانی دیوان تیکرا هاواریان کرد « خه‌زات پیروز بی و سه‌رکه‌وتو
 بی و عومری سولتان درژ بی ، هه‌ر بژی ده‌ولت » پاشا یه‌ک دو
 ئه‌سه‌ره‌وسه‌ر به‌به‌رده‌می خه‌لکه‌که‌دا هات و سلای لی کردن و ئه‌وانیش
 وه‌لامیان دایه‌وه • له‌وکاته‌دا برام ئاغای ئه‌مینی سندوق چل مه‌ژی له‌به‌رییدا
 سه‌ر بژی ، له‌و مه‌زانه‌ی کوژرانه‌وه سی‌یانین پاش سه‌ر بزان هه‌ستانه‌وه
 سه‌ر بی یه‌کیان سه‌لکه‌که‌ی ته‌که‌ته‌کی بو و دوانیان به‌بی سه‌ر رو له‌سوپای
 خان که‌میک به‌له‌قه‌له‌ق ژوشتن جا که‌وتن ، عسکهر که‌ئهم‌یان دتی به
 هاواری (ئه‌للا ئه‌للا ، ئه‌مه‌نیشانه‌ی خیره و ئیمه‌پیاوه غه‌یی‌یه‌کانمان
 له‌گه‌لدایه) ئه‌و ناوه‌یان پز کرد •

ته‌پل‌کوته‌کان ئیزیان خواست که ده‌ست بی بکه‌ن ، به‌لام پاشا گوئی
 جارئ ، خیرا چاوه‌شی هه‌مو ئالاکان بین ، که هه‌مو هاتن بی‌گوئن
 بکه‌ژینه‌وه ناو سوپا ، با گشت عسکهره‌کان (فه‌حی شه‌ریف) بخوینن ،
 ئه‌وانه‌ی نایزان (ئیزا جائه) بخوینن ، چاوه‌شه‌کان ئه‌م فه‌رمانه‌یان

به چي گياند . بهم جوړه شو همو عسكړه له سرخو به دهشتي رڼي
نو وادا هاتن و چاوده كان به ناوياندا ده گزان و ده يانگوت

« خمايي به كان ، بزائن و ناگدار بن ، نمرؤ رؤزي كمر به لايه ، نهم دوژمنه ي
بهرامبرتان دوژمنی گيان و دينتانه ، نهمانه يمزدين ، بز و بيانوي تيدا
نهماوه ، نمرؤ رؤزي عوسمانی به ! »

بهم جوړه خه لكان هاندهدا و ده رويشتن هه تا سه نكړه كاني خان دهر كه وتن ،
به فرماني پاشا سنجار بانگي محهمه دي هه لدرا و تو چين ته پلي فرمانده
كو ترا به جوړيكي وانا سان دهنگي دايه وه . بريقي رعب و تيزه و ئالا كان
ئاوي چاوي دهر د ، چهند هزار ئالا به جاري ده شه كانه وه و شريخه يان
زراوي زراوداري دهر د ، چيمه ني ريگاي ئووا به دهنگه دهنگ و قيژه و
هاري ئينسان و نه سپ و ئيستر و وشر بوبوه رؤزي حشر و تو زي پريان
وه كو هه وريكي رهش باراني خولي به سره عسكري خاندا ده باراند . ئه و
حشامه ته به جوړيك چين چين و قات قات نيشتبونه سره يك كه هيچ كهس
ماوه و دهر فته تي گه زانه دواوه ي نه مابق ، همو وه سيبيان بو يه كتر ده كرد و
گهر دني يه كريان ئازا ده كرد .

كه گه يشته مه وداي توپ هاويزيك راوهستان و فرمانده كان هه ربه كه
روقي كرده شو ئه و شوينه ي بوي ديار كرا بو ، له پيشه وه (به گي مه لازگرد)
روقي كرده (چا كراغي) وه زيري خان له كيوي (ده ديوان) ، (به گي كارنج)
به ره و (كيوي ئاويخ) بو (عرب خليل ئاغا) راوهستا ، كه خه بهر به پاشا
گه يشت له هه چوار لاهه دهوری شار دراوه ئيشاره تي دا توپه كاني
كولو مبورني و باليؤمه و شاهانه همو پيكه وه گرمزيان كرد و گولله كانيان
به ر زه لام و چيا و ره و مزه كان كه وتن ، خلكي ئاو مه نكړه كان كه ميتك بلاو
بون و گه زانه وه چي خويان ، ئه مجار ئه وان ويكزا نهمه ته ي خويانيان
كيشا و گرمانيان ، عسكړه كاني ئيمهش وه لامي نهمه تيان دانه وه .

من له م بازارى كزین و فروشتنه دا واقم ورمابق . پاش چهند ده زىژى
توپ كه له بهر كهوته مه تهرىژى دوژمن و عهسكه ره كانمان دهسته و شیر هه لیان
كوتایه ناو سه نگر و هوانیش به شیرمه وه به ره و ژویان هاتن ، له هه ردق لاوه
توپ ده ته قى و عهسكه ره كان كهوتبونه ژیر گزى ئاگرى نه مروده وه ،
دهنگوت روژى حشره چزه دوكه لى باروت بهرى ئاسمانى گرتبو ، (چاكرغا)
له سر لوتكه ی ده دیوان زورى خو گرت و شه زى كرد ، به لام به گه كانى
مه لازگرد و مه محمودى هه لیانكه ند و به ره و خواری شارى بتلیسیان ئاوا
كرد ، پاشا فرمانى دا به هیژى وان كه له دۆلى قه سابدا قه سابت بكه و
زینده وه ره هیلئى ، له سه نگره كانه وه خوین سه رى كرد و به ردك نه ما به
خوین ره نگ نه كرى .

له و كاته دا پاشا بانگى كردم دهسته سزىكى خوى دامى و ناردیه لای
برایم به گى مه محمودى ، منیش به شهش خولامه وه گه یستمه لای
دهسته سه كه م دایى و پیم گوت « جه نابى به گك ، پاشا سه لامت لى ده كاو
ده لى غیره ته كه هتى من نى به هى به ماله ی مه محمودى به ، با بیان یتم له پیناوى
دین و دمو له تدا چ ده كن ، خوا هاریكارتان بى » دوا به دواى قسه كه ی من
(برایم به گك) روى كرده عهسكه ره كانى و گوتى « كوزینه ، كنى خوا و
پیغه مبه رى ده وئى زرى به كه ی داكه نئى » نریكه ی سى هه زار كهس زرى كانیان
داكه ند له سر به كیان دانا و هه زار كهسیکیان له لایان به جى هیشت و هه مق
دهستیان كرده ملئ بهك و گهر دنى به كریان ئازا كرد . من له وه نه گه یستم ،
چونكو خه لك زرى بو روژى شه ز له به رده كا ئه مان بوچى فزئیان دان ؟
پزسیارم كرد ، گوتیان « ئیمه دهچینه ناو شه زه تفهنگه وه كه بقونى زرى
زور خراپه ، هه ره كهسیكى زرى له بهر گولله ی بهر كه وئى ئه گه ره شهیرى
به جورىك ئالقهى زرى به گوشتیدا دهچینه خواره وه پرزه ی ده بزئى ، خو

ئەگەر زىڭى لە بەردا نەبىن گوللە لەشى كۆن دەكا و دەجىتە دەرى ، يا پاكى
دەكاتهو و دەيكوژى يا برىنەكەى چاك دەيتتەو . »

چاوم لى بىر دۆبەدۆ لە ئەسپەكانيان دادەبەزىن و بە بەردەكاندا
هەلدەگەژان و پەلامارى سەنگەرەكانيان دەدا ، من ھەروا بە سەر پىشتى
ئەسپەكەمەو ھەر چەقىوم روم نەدەھات بگەژىمەو و ھەروا مامەو ، خوا
ئاگادارە ھەر ئەومەندەم زانى بەرى چاوم تارىك بو و سەرم سۆزا لە ھەردو
لاو گوللە وەكۆرەھىلەى بەھار دابارى ، ھەندىك كەوتن و سارد بۆنەو ،
ھەندىك كەوتبۆن و دەيانويست ھەستەو و ھەندىكى دى دەيانالاند و
ھاواريان دەکرد .

ھىزەكانى ئەولاشمان لەگەل گرمەى تۆبەكان لە بەشى خۆرھەلاتەو
بە ناو دۆلى ئەسكەندەردا لە شار چۆنە پىش ، عەسكەرى ئەرجىش چۆنە
ناو دۆلى ئۆيخ و پىاوەكانى عادىجەواز گەشتە دۆلى تەقلەبان .
عەسكەرەكانى وانىش وەكو گورگ بگەوتتە ناو مىگەلى بىن شوانەو
برىندار و مردويان دادەپەلۆست ، بەگەكانى مۆش و تەكمان چۆنە ناو دۆلى
قەناخ ، لە دۆلى ئۆيخدا بەگەكانى قوروجان و پاسىن رۋانە ناو
سەنگەرەكانەو . . . بە كورتى لە ھەر چوار لاو تەنگيان بىن ھەلچىن و
دايانە بەر دەمى شىر . كوردەكان خۆيان گەياندە سەنگەرە قايمەكانيان و
ھىوايان خستە سەر ھىزى باسكى خۆيان و بە ھەمو دلىكەو خۆيان بۆ شەز
ساز كرد ، ئەوانى دەرەو ھى سەنگەرەكان كە زانىيان عوسمانى و واتى بەكان
ئابلۆقەيان داوڭ خۆ بۆنەو سەر يەك و وەكو تۆپ لىك ئالان و بە وىتەى
سەگى ھار كەوتە شالار ھىتان ، ھەردولا ئەللا ئەللان دەگوت و لىكتريان
دەدا . ئەو رۆژە خوا ھىز و دەسەلايتىكى واى دابۆ بە عەسكەرەكانمان كە
لە ناو سەنگەرەكاندا بەسەر گاشە بەرد و رەووز و ماھى سەختا ، بە ناو چال و

بۆسە و تەلەي سەر زىگادا ھەر بۆيىشەوھە مليان دەنا ، سوارە كانمان بى باكانە
ئەسپە كانيان تاو دەدا شىريان دەوھشاندا و سەريان دەپە زاندا .

پياوھە كانى چەلۆي ھەكارى كە دىتيان سەنگەرەكان بە زۆرئەي گوللە
ريگاي چۆنە پىشەوھە يان نادەن لە پىشەوھە بە ناو رەوھزە كاندا بۆيان
سەرکەوتن و بۆ بە شىرلەيدان ، تومەز لەمەو پىشە دوژمنايەتخى خويىنى لە
تيوان چەلۆيى بەكان و زۆرەكى بەكاندا بوە ، ھۆزى چەلۆيى ئەم ھەليان بە
دەرفەت زاتىوھە و يۆزاي سۆپاي وان دەستيان بە ليدانيان کرد ، سى سەعاني
تەواو شەقەي شىريان ھات و كەس جىي خۆي چۆل نە کرد ھەتا لە
شەزكەرە كانى خان يەككىش يە پىوھ نەمايەوھە ، ھەرچى مابو ئەو بريتدار و
دەست و لاق شكاوانە بۆن كە ھەريە كەيان كەوتبۇو دەست چەند سەربىزىكى
بى زەزاوھ ، عەسكەرە كانمان ئەوھندەيان مل ھەلبىزىتو سەلكەنيان بى
ھەلنەدەگىرا ناچار بۆن لوت و گوئيان دەبىزىن و سەرەكانيان فرى دەدا ،
ھىوايان تىدا بۆيىست كوچكەو دە لوتى ھىنا بۆ ، يەككىكى دى چل گوئى و
يىست كەپۆي بى بۆ .

بەلام پياو بە ئىنساف يىگىزىتەوھە ، سەرکەوتن بە دەست خوايە ،
قارەمانەكانى رۆزەكتى ھەتا بلىي ئازا و بە جەرگەبۆن ، ئەمانە كە زانىيان
شكاون و دەورە دراون عەسكەرەكانى خان لەگەل فەرماندە و سەرەك
ھۆزەكانى (مۆدەكى) و (سۆرپايى) و ئەوانى دى كەنيان لەبەر کرد و لەگەل
(مۆسلى ئاغاي دۆلى گەندەل) شانيان پىكەوھە نا و پىشى چەلۆيى بەكانيان
گرت و بەرەودوا ھەليان بىزىن ، چل ئالاي دىكەي خان لەملا و لەولا
خوبۆنەوھە و ھەمۆ وىكزا بە دەزىزى تەنگ كارىكيان بە عەسكەرە كانمان
کرد كە ھەرچى كەوتە بەريان يەكى بە ساختى لى دەرنەچۆ و كەلاك وەكو
ھەسیر لەو سەربەردانە زاخران ، بۆ نەگبەتخى عەسكەرە كانمان خويان
ھاويشتە يەككىك لە سەنگەرە چۆلەكانى ھىزى بتلىس كە بىتە پەناگايان و

پیشی کورده کانی بتلیس بگرن که چچ له قه لای بتلیسه وه هوت توپیان
هاویشه نه وه سئنگره و عسکهره کانمانیان وه کو ئاردی ناو دژکان پهرش و
بلاو کرد و شهزکهره کانی خان بی وهی مانه وه .

راویژ و تهگیر کردن :

هه مو فرمانده کان له یه ک جی کو بۆ نه وه بو چاره دۆژینه وه « کوزه
کار له کار تراز ، شهزکهره کانی ئیمه چون بو تالانی شار و عسکهره کانی
خانش خهریکن خویان ده گرنه وه ، چار چی به ؟ » میان نارد کن پاشا بو
داوای یارمه تی ، منیش وه کو برو سکه خۆم گه یاندی و پیم گوت « پاشا ،
به گه کورده کان سلاوت لی ده کهن و داوای چه ند هه زار عسکهریک ده کهن
بگاته یارمه تی یان » به سه رهاته که شم بو گیتزایه وه . پاشا کو یخا ویسفی کرده
سهرداری سی هه زار عسکهری پاشایی و پتی گوتن « یه کتی پارچه ییکی
سپی بکه نه ملی ئه سپه کاتان و هه ر دو لکی میز ره پاشایی به کاتان به ملاولادا
به رده نه وه » چونکو عسکهره کانی خان و عسکهری کوردستانی پاشا
میز ره و سه ر و بهر گیان وه کو یه که ، ته ناهت له شه هید و برینداره کانی
خۆمان چه ند سه لکیکیان بو پاشا هینابو و خه لاتیشیان پی وه رگرتبو ، من
گه زامه وه بو کن به گه کورده کان و مز گیتی یارمه تیم بو بردنه وه .

کاتی سی هه زار عسکهری ههلبژارده ی کورد و سی هه زار عسکهری
پاشایی به فرمانده پی (کو یخا ویسف) گه یشتن له هه ر چوار لاوه ده میان
ژهنده مه ته ریزه که ی خان و بو به شهزیک ئه وسه ری دیار نه پی . هه ر
ئه وه نده مان زانی کو تو پیز عسکهره کانی خان ده ستو شیر له مه ته ریز
ده ره پیزین و وایان هه لکو تایه سه رمان که عسکهره کانی ئیمه هه ر یه کی به
لاییکدا هه لاتن ، پاشان به هه زار حال توانیمان له ناو به ردان خویان کهینه وه ،
عسکهری خان شهزیک ئه وه نده روسته مانه یان کرد که توانیان به شی هه ره

زۆریان خۆیان ززگار کەن و لەو سەرەوه شوۆر بۆنەوه خواری و خۆیان
 گەیانە ناو قەلا ، ئەم شەزکەرانی کە ئازوقە و جەخانەیان نەبۆ و زوربەیان
 برستی بۆن پالەوانانە دەجەنگان و بە کوژران خۆیان دەحەساندەوه ، هێزی
 وان کە شیریان دەوهشانە گوئییان لە نالەیی بریندارو هاواری خۆ بەدەستەوه
 دان نەبۆ هەرچی بەتایە بەریان دەیانماشتەوه ، دەیانکوشت ، دەیانبۆی و
 خۆنیان دەژشت و کەللەیی کوژراوەکانیشیان دەپەژاند .

هه لاتنی عهبدال خان بو ناو هوژی موده کتی

(عهبدالخان) له ناو کوشکی باخه خو شه کهیدا چاوه ژوانی نه نجامی مهیدانی شه ژ بو ، کاتی به دوریتن دیتی که عوسمانیه کان گه یشتنه ناو سه نگه ره کانیوه که وته بیرى گیان دهر باز کردن ، بو ژن و مال و مندال سهرو نه سپی ره سه نی ساز کرد و له سامانی خوی شتی هه ره به نرخى هه لگرت و به پینچ هزار ته نگی به وه ژوی کرده چیاکانی موده کتی ، هه رچه نده خان یتوانی له گه ل (عهلیاغای موده کتی) ژور خوش نه بو دیسان بو ئه وئ چو ، ژن و منداله کانی لای ئه و دانا و خوی به سه لت و بارستو کتی بوی دهر چو . پاشا که ئه م هه واله ی بیست (مه مه د به گی مه لاز گردی) دوژمنه ژه شه که ی خانی به دوا دا نارد .

پاشا کوژرانی ئه و هه مو خه لکه و رژی دهریا خوینه و نه مانی سه نگه ره کانی خان، عه سکه ره وه کو گورگی برستی په لاماری ناو شاریان دا و که وته تالان و چه پاوی خه لک ، سه ید و مه لا و پیاوماقولا نی شار هاته کن پاشا و لئی پاژانه وه که «هه ی هاوار پاشا ، دوژمنی تو خان بو ئه و هه لات و ژویتی ، ئه م خه لکه بن تاوانه بوچی مال و ویران بین و بکه ونه سه ر ساجی عه لی ؟» پاشا هه ر به سه ر پشتی زینه وه ئاغاکانی وان و به گ و فرمانده کانی دیکه ی گاز کرد و سویندی به سه ری سولتان خوارد که ئه گه ر

لەم کاتەوه تالانکار لەناو شاردا بمیئێ و یەك کەس هاواری لێ هەستی بە
 دەرکردن لێتان رازی نابم سەریشان دەبژم ، پێویستە هەر تالانیکی براویشە
 بدزیتهوه به خاوهنه کانی ، ئەوا منیش دێم بۆ ناو شار و ئیدی کەیفی خۆتانه !
 ئەمجار کوێخا ویسفی به دۆههزار کەسهوه کرده بهرپرسی ئەم فەرمانه و
 پێی گوت که تالانکاران بکوژئ و تالانهکان یا بداتهوه به خاوهنیان یا
 بیانیهێننه بهر بارهگا ، کوێخا به گهشته ناو شاری ههوت کوردی چاو
 پێی کهوت که شتومهکیکی زۆریان له مالتیک هیناوه تەدەر ، هەر لهوئ سەری
 هەر ههوتیانی بزێ و جارچی به چل پهتجا لادا بلاوکردهوه و به کوشتی
 چەند چهپاوکاریک ناو شار هیمن و ئارام بۆوه ، بهلام زوتر عهسکهریکی
 زۆر تالانیان بردبو و ههلابۆنه ناو چیاکان .

گهڕانی قهلاى بتلیس :

بهلام شار ههروا بێدهنگ نهمايهوه ، ئەو کورده یهزیدی یانهی لهناو
 قهلادا بۆن جار جار تۆپ و تفهنگیان داویشته و خهلیان دهکوشت ، لهسەر
 ئەمه پاشا ئاغاکانی خوێ و فرماندهکانی بانگ کرد و راویژی پێی کردن ،
 ههتو گوتیان « پاشا تو له سایه‌ی خواوه سه‌رکهوتی بهلام باشتروایه ههتا
 قهلاکه نه‌گرتی نه‌زۆی ، چونکو هه‌رچی سامان و زێڕ و گه‌وهه‌ری به‌ نرخێ
 خان هه‌یه‌تی هه‌مۆی له‌وێدایه ، با هه‌مۆمان پێکه‌وه په‌لامار بده‌ین و به‌ تۆپ
 لێی ده‌ین . » هه‌ندیکێ دیکه گوتیان « جه‌نابی وه‌زیر ، خان خه‌رج و باجی
 هه‌وت سه‌له‌ی موش و بتلیسی وه‌رگرتوه و ده‌نکیکی به‌ش کەس لێ نه‌داوه ،
 زۆرمان به‌لگه و قه‌باله‌مان بده‌سته‌وه‌یه که چه‌ندمان له‌سه‌ر خانه ، هه‌رچی
 چه‌ك و ئازوقه‌ی هه‌یه هه‌مۆی لی‌ره‌دایه ، با به‌ تۆپ بی‌روخێنێ و پی‌گرێ . »
 پاشا گوتی « دوو‌منی ئێمه و ئێوه خان بۆ ئەو هه‌لات ، قه‌لاش قه‌لا‌ی
 سولتانه ، به‌ تۆپ لێی ده‌ین و نه‌گیرئ و گه‌مارۆ درێژه بکێشێ ده‌یه‌ته هه‌لل‌او
 له‌وانه‌یه شار توشی تالان و بۆ بێ و خه‌لکه‌که په‌ریشان ده‌ین . » هه‌تو

فرمانده‌كان گوتيان « ئېمە دەستەبەر دەيىن ھەرچى شتىك بڑوا يا يەكك
 زيانى لى بىكەوى لى مى ئېمە ، عەسكەرەكانمان چل پەنچا ھەزار كەشيش
 بن دايىنيان دەكەين و ناھىلېن ھىچ بىقەومى » پاشا بەم قەسە رازى بو و
 بىزىارى گرتنى قەلاى دا .

يەكەم شت بالۆيزى ناردە سەريان و داواى لى كردن كليلەكانى قەلاى
 بو بىنيرن، ئەوانى ناو قەلا گوتيان « قەلا قەلاى خانە ، عوسمانى چ ھەقىكىيان
 بە سەريەو ھەيە ؟ ئەگەر ئەم قەلايە ھى عوسمانى بوايە ھىزى عوسمانى تىدا
 دەبو ، ئېمە ھەمۆمان پياوى خانىن » جگە لەمە خەرىك بۆن چەند كەسىك
 لەو راسبىردراوانە لەسەر دىوارەكانەو ھەلدېرنە خوارى بە ھەزار حال
 وازيان لى ھىنابۆن ، ھاتنەو ھەميان بو پاشا گىزيەو ، پاشا فرمانى دا
 كۆزىكى شەرع بەسترا و تىيدا ياخى بۆن و لە دىن وەرگەزانيان لە دەفتەرى
 شەرى ئىسلامدا تۆسرا ، جا پاشان فرمانى گەمارۆى قەلاى بو گشت
 فرماندەكان دەرکرد ، ئىوارە ھەمۆ عەسكەر رۆى لە قەلا كرد و تۆستن ،
 لەگەل بانگى خەوتنان بە ئاسپايى خويان ھاويشتە ناو سەنگەرەكانەو و
 قەرەول بە ھەر چوار لادا بلاو بۆنەو ، تۆپ و جەخانەكانيان ھىنايە
 پىشەو و دايانپۆشين .

يەزىدىيەكانى ناو قەلاش دار و دىوارى قەلايان بە مۆم و نەوت
 داگىرساند و بە چراخان كوردiane رۆژى رۆناك و ھەتا خوا رۆژى كردهو بە
 نەعرەتەى (خوا يەكە يەك) گرمەيان ھات . لە تاريك و رۆنى بەياندا
 تۆپەكانى باليۆمزە و شاھانە گەنم گردى قەلايان داگرت تا لە چەند لايىكەو
 كەلەبەرى تىكەوت ، زۆرى پىن نەچۆ ديمان كە ئالاىكى سىچ لەسەر
 دەروازەى قەلا ھەلكرا و داواى چەند كەسىكى باوہزىپىكراويان كرد ،
 (كۆيخا وىسف) و كۆزى دەمىرچى وان ھاتنە بەر قەلا ، ئەوان كۆزى
 دەمىرچىيان وەرگرت و ھەليان كىشايە ژۆرى و كۆيخاى قەلايان ناردە

خواری ، دواي ټهوهی هردولا سویند و قورعانیان بو یه کتر خوارد ، دانیشتوانی قهلا به تیر و میوه بی چک هاتنه دهرهوه که بچنهوه مالی خویان که چتی سه گوان و ساریجه دهرهویان گرتن و زیان کیشایه بهر ختیه تی پاشا ، به لام پاشا همویانی به خشی که نریکهی هوسد که سیک بون .

کویخا ویسفیش دهرگای قهلاي داخست و (ټه مان)یشی بو سرداری قهلا نارد که له قوللهی خندا خوی په نادابو به لام ټهوه هاته دهر ، ویسف خوی لی چوه پیشه وه و سویندی بو خوارد که قهلا گیراوه و ټه ویش ټه گهر بیته دهری رزگاری ده کا ، سردار له سر ټهوه سویند و په یما نه هاته دهر و بیست و هشت دانه کیلی قهلا و سهرای خانی دانی . ټا بهم چه شنه روژی بیست و پینجی رهمه زانی ١٠٦٥ قهلاي بتلیس وا به سانای داگیر کرا . (کویخا ویسف) سهربلو کباشی به هزار که سی هه لېژار دهره دانا به تو به چتی مال و خه زینه و گنج و گه و اهیری خان که له سیسده ژوردا بو ، ټهوه ژورانه ده ستیان به سهردا گیرا و من خوم مؤرم کردن و دهرگای قهلا مان داخسته وه .

بو باخی خانی ده ټالا سه گوان و ساریجه و هزار کهس له هیزی وان به سهر کردایه تی ده دهر وازه وان له گهل (علی ټه فندی غینای زاده) دا چون سیسده و شیت ژوری دهره وه و ناوه وهی خانیان ده ست به سهردا گرت و ههر چتی جبه خانه و گه نجینه ی هه بو به موری کویخا مؤر کران .

که هاتنه قهلاي خواری ، سرداری قهلا کوزی (قهره علی) له گهل قهلا دار و کویخا که ی و هوسد کهس جز و جان ههر ده ستیان له پشته وه به ستر و هیترا نه بهر باره گای پاشا ، پاشا له سهر کورسی دانیشتبو و سهر بزه کان چاوه ژوان بون . پاشا پرستی ټه مانه چین ؟ (کویخا ویسف) گوتی ټه مانه له سولتان هه لکه ژانه وه و دهر وازه ی قهلايان داخستبو نیازی

شەزەردنیان ھەبۆ، پاشا گوتی من تازە ھەوسەد کەسم لێ بەرەللا کردن ،
 کوێخا گوتی ئەمانە لەوان نین، ئەمانە سێ رۆژ لەمەو پێش دەسخەتی سولتان
 لەمەز کوشتیان ھاتبو خۆیان کوتابووە ناو قەلای خانەووە . خەلکی دیوان
 چاوەزوانیان دەکرد و سەربرێش شیرە تیزە کە ی ھەلبێبۆ ، پاشا گوتی
 سەردارە پێسە کە یان بێنن بزائم ، (قەرە عەلج) ناوی رەشتالە کە پیاو
 خراپیکێ بە ناوبانگە و اکوشتنی رەوا یە ھات ، پاشا چاک لێ ی ورد بۆو و
 دوا ی پرسی ئەوانی دێ چێن ؟ گوتیان ئەمانەش لەشکری ئەمن ، پاشا گوتی
 دە ی سەربز و ئیدی دەست کرا بە مل پەزاندنیان .

پاشا گوتی ئەولیا چە لە ییم بو بانگ کەن ، منیش ھاتمە پێشەووە ،
 پێ ی گوتم لە بیرتە دوینێ بە یانی خەونم بو گێزایتەووە کە مێرۆ لەم پێ
 ھەلگەزاتۆن یە کیکی رەش گەستی و ئەوانی دێ ھیچ ئازاریان نەدام ؟
 مێرۆ لە رەشە کە ئەم کافرە یە کە دەروازە ی داخست و دلمی ئیشاند ، دە ی
 خێرا بیکوژن . سەربز ھاتە پێشەووە ، منیش گوتم قوربان خەو نە کە ت زۆر
 راستە بە لام تۆ لەو خەو نەدا ئازادت کردبو ئیستاش خیری سەری سولتان
 ئازادی بکە ، پاشا گوتی باشە ھەلیستین ئەم مەلەقو نە ، (قەرە عەلج) ھەستایە
 پێ و گوتی جە نابێ وەزیر ئەو سەردەمە ی تۆ والێ دیار بە کربۆ ی من میراخوژت
 نە بۆم ؟ پاشا گوتی ھا ، کەواتە تۆ ئەو مەلەقو نە ی لە شەزێ شەنگار
 ھەلانی و ھاتوی خۆت تۆشی ئەم شەزە قورسە کردووە ؟ دە ی لێ یدەن لەم
 کافرە ! دێسان چۆمەووە پێش و گوتم گەرەم یە کیکی ئازادت کردبێ دۆبارە
 نایکوژیتەووە . پاشا گوتی باشە ، جا رۆ ی کردە قەرە عەلج و گوتی تۆ کە
 ئەوسا میراخوژێ من بۆ ی بۆچی ھەلانی ؟ قەرە عەلج گوتی تۆ لە سەر ئەو ی
 گویا ئەسپە چە قەلت لاوازە فرمانت دا پەنجاقە مچیم لێ دەن ، منیش کە
 لە بەرچاوی ھەموان ئابزۆم چۆبو نە متوانی راوہستم ، لە شەنگارەووە بە
 یەکشەو ھاتمە ماردین و لەو یوہ بو حەسە نکیف و دوا ی ھاتمە بتلیس بۆم بە

پیاوی خان و گردمی به خاوه ئی مال و حالی خۆم . پاشا گوتی باشه ، له جیاتنی
 ئەو په نجا قه مچی بهی به ناهه ق لیت درابو و ئازادم کردی به لام تو دهر گای
 قه لات بو داخست و ئەو هه مو زیانه ت لێ داین ؟ عه لیاغا گوتی وه زیر ، ئیشی
 قه مچی به کانت هیشتا له بنی ددانمدا به و داخست له دلّم نه چۆنه دهر ئی و یستم
 تۆ لهی خۆم ت لێ بکه مه وه . پاشا گوتی ئەم مه لعونه راست ده کا ، فه رمانی دا
 خه لاتیکی باشیان دایه ده ست (کوینخا و یسف) که به ئازادی لای ئەو میوان
 بێ .

ئەمجا پاشا گوتی له سه ر ده سه خه تی سولتان من ئەمانه قۆ ده که م ، دهی ،
 هه ر که س چه ندیان لێ ده کوژی جلکه کانی بو خۆی . ئەو دانیشته وانهی
 ئەو ئی که س زاتی نه کرد ورته ی لیوه بێ ، من گوتم پاشا ئاخو تۆ له خه و نه که تدا
 شازده میرو له ت به من به خشیو ، پاشا گوتی ئەشه میلا راسته ، دهی
 (ئهلویا) له مانه شازده یان لێ هه لبرێه و له جیاتنی هه ر یه که یان فاتیحاییک
 بخوینه ، گوتم گه وره م هه شتا فاتیحات بو ده خوینم و هه تا ده نگم برێ کرد
 گوتم ئەلفاتیحه ، پاشان چۆم له ناو بال به ستر او ده کان شیست که سیکم لێ
 جودا کرد نه وه ، پاشا گوتی (ئهلویا) ئەوه تۆ چ ده که ی ؟ به یه ک فاتیحا هه مو ت
 به ردان ! به لام من هه یچم نه گوت ئەوانه م برده خێوه تی خۆم و نانم له پیش
 دانان .

که هاته وه دیتم پاشا زۆر توژمه چه یزه رانه که ی ده ستی هه لده سوژینێ و
 هاوار ده کا دهی خیرا ئەمانه قزان تیخه ن ، په نا به خوا هه رچی سه گوان و
 ساریچه لهو ئی بۆن به شیر ی رۆت له م خه لکه ده ست به ستر او انه به ر بۆن ،
 ده ست و سه ر و قۆل و ملیان ده په زانندن ، ئەوانیش وه کو مه زێ به ر ده ستی
 قه ساب له مل شوژ کردن زیاتر هه یچیان له ده ست نه ده هات ، ده تگوت رۆژی
 حه شره ، له م ناوه دا یه کیك له رۆژه کتی به قاره مانه کان ده ستی خۆی
 راپسکاند و شیر ی له ده ستی سه ر بره که ی خۆی هه نایه ده ر و تی یان به ربو

حهوت سهریزی داپاچی و نهوانی دیکه‌ی بلاوه پین کرد ، کاتی به هه‌مو لاییک
که‌له‌کیان لپ کرد پاشا قیزاندی کورّه لپی مه‌دهن ، مخابنه مه‌ردی وا بکوژری
ده‌زبه‌جی ئازادی کرد و خسته ناو هیزی وان .

نه‌و ئاغا و پیاوماق‌لانه‌ی له‌وی بۆن که ده‌یاندی وا به شیرری رۆت
به‌ربۆنه‌ته نه‌و که‌ساسه ده‌ست به‌ستراوانه به‌زه‌یی‌یان پشاندا ده‌هاته‌وه به‌لام
که‌سیان نه‌یان‌ده‌وێرا ورته بکه‌ن ، من به‌ توژه‌یی تیم‌خوژین گوتم «نه‌ری
نابن توژی غیره‌تتان بن ، نه‌وا پاشا چاوده‌گیزی به‌لکو به‌کینک بجیته پشه‌وه و
تکای لپ بکا ، خۆتان ئاگاتان لپ بۆ من به‌ فاتحایه‌ک شه‌ست هه‌فتا که‌سم
رزگار کرد ، ده‌ی بیزۆن نه‌مه‌ سه‌ رۆژه به‌ کده‌ریا خوین له‌م ناوه‌دا رژاوه .»
ئیدی ئاغا‌کانی پاشا و ئاغا‌گه‌لی وان تیکرا چۆنه پیش و گوتیان قوربان
فه‌رمانی سولتان هاته‌جی و چی ماوه به‌ ئیمه‌ی به‌خشه . پاشا تکای گرتن و
پینج‌سه‌د و په‌نجایان مابۆن ، به‌ردران .

رێکه‌وتیکی سه‌یر نه‌وه‌یه که نه‌م شه‌ره‌ سالی ۱۰۶۵ قه‌وما و زیانی
سوپای خانی بتلیسیش ۱۰۶۵ که‌س بۆ ، له‌ ئیمه‌ش قۆسه‌د که‌س که‌وتبو .
نه‌مه‌ هه‌مۆی کاری خوایه ، بناخه‌ی دنیا له‌سه‌ر هه‌را و هوریا و تا دنیا
به‌ینی هه‌را و هوریا هه‌ر ده‌میته‌ .

هۆی راسته قینهی ئەم شەڕە

له پاش هه‌مو شتيك (مه‌ليك ئەحمەد پاشا) پيئي گوتم « (ئەوليا) ، ده‌زانی له‌ بناخه‌وه ئەم شەڕەم بۆ کرد ؟ » گوتم « ناوه‌للأ نازانم ، » پاشا گوتی « سالی ١٠٤٨ که (سولتان مراد خان) به‌غداي گرت ، له‌ گه‌زانه‌وه‌يدا خانی بتلیس نه‌هات خه‌زا پيروزانه‌ی له‌ بکا ، مرادخان زۆر دلی ره‌نجا و به‌ منی گوت (ئەحمەد وه‌ك قه‌رزی خوا له‌سەرت فهرز بی که تۆله‌ی من له‌ خانی بتلیس بستیینه‌وه‌) . پاشان له‌ وکاته‌دا که من هه‌وت مانگ جیگری (ئیشیر پاشا) بۆم ئەو شه‌وه‌ی ئیشیر به‌ سوپاوه‌ هاته‌ ناو (ئەسته‌موڤ) شه‌و سولتان مراد هاته‌ خه‌ونم له‌ سه‌ر چای وان راوه‌ستابو نايتکی خویناوێ به‌ ده‌سته‌وه‌ بۆ ، پيئي گوتم (ها ، له‌ تیکي بده‌ به‌ چیا و له‌ تیکي به‌ خانی بتلیس) ، به‌وه‌ قسه‌ که‌ی پیشقیم بیر که‌وته‌وه‌ و ئەم شەڕەم ساز کرد . هۆی ئەم شەڕە سولتان مراد بۆ » .

پاشان له‌ گه‌ل پاشادا چۆینه‌ سه‌ر سه‌نگه‌ره‌کان که‌ پز بۆن له‌ لاشه‌ی هه‌ردولا ، پاشا فه‌رمانی دا بتلیسی به‌کان یێن لاشه‌کانی لای خۆیان به‌رن بیاشاره‌وه‌ و ته‌رمی شه‌هیده‌کانی خوشمان له‌ گۆرستانیکي تایه‌تیدا بنیژرین و برینه‌داره‌کانمان بدرێن به‌ هه‌کیم و برینه‌کاران ده‌رمانیان بکه‌ن . ناو سه‌نگه‌ره‌کان که‌ لاک به‌ سه‌ر که‌ لاکدا که‌وتبو خوايه‌ هێژ و سه‌رکه‌وتن

به دست تۆبه ، له ناو ئەم بەرد و رههوز و دۆل و دهرهیه دا چۆن توانیمان
سوپای خان بشکێنین پیاو ناچێته ئاقلیهوه !

له گهزانه و مماندا خه بهریان هێنا كه له بهگه ناپیاوه كانی كوردستان
ئهوانه ی نه خۆیان هاتبۆن و نه یارمهتی یان ئاردبۆ وهكو (بهگی شیروان) و
(هیزان) و (كارنج) و (سعد) و (زریق) و (كسان) هاتۆن دهیانهوی پاشا
ببینن ، پاشا گوتی تازه پاشی چی ؟ مانگا مرد و دۆ بزا ، ئیدی هاتنی
ئهم نامهردانه مان بۆ چیه ، با بۆن ئهم یاخی یانه ملیان بشکێنن . ئاغاكانی
وان و یكزا هاتنه زمان و هاواریان كرد پاشا بۆ خاتری خوا مه هیله دهرچن ،
پاشا گوتی «ئهمانه بهگی سولتانن له ئه یاله ته که ی مندا ، پێشتریش یارمه تی یان
ئاردبوو به لکو نه هاتیان هۆیکی به جێی هیه ، به لام ئهوانه ی نه هاتۆن و
یارمه تیشیان نه ئاردبۆ پێویسته شتیکیان لێ بکړی ، ئیوه فکرکیان لێ
بکه نهوه » هه مو گوتیان ئیشه لالا ئهوانیش به دهردی خان ده به بن .

لهو به گانه یه کهم کهس بهگی شیروان هاته ژور و دوا ی ئهو بهگی
هیزان و کارنج و سعد و زریق و کسان هاتن . بهگی هیزان له ئاستی
خۆیه وه ده له رزی ، پاشا بێ ئه وه ی ته ماشایان بکا پاش دهقیقه یێك گوتی
«ئهمانه چین ؟ » دهرکه وان گوتی « گه وهره ئهمه شیروانی به و کورزی
ته تاری پێ ده لێن » پاشا گوتی « ئی ، چه له بی یکی به زولف و ریشه ، بیانوه
ژنانه که ی دیاره ، خان ریشی پێ هیشته توه و ئه ویش له بهر خاتری خان
نه هاته یارمه تیمان . ئه دی ئهمه کێ به ؟ گوتیان ئهمه ش بهگی هیزانه ، پاشا
گوتی « به لێ دیاره کچ هه ز به شه ره شیر ناکا و له ناو چه کاندا قه لخان
هه لده بژێری . ئه وی دی کێ به ؟ » گوتیان بهگی کارنی به ، پاشا گوتی
« ده ی پیری بێ دین ، تو له ژیر کێوه بۆی نه هاتی ؟ » و بهم شیوه یه هه ر
یه که ی توانجێکی تی گرتن و قسه یێکی ناخۆشی پێ گوتن و پاشان به
ئاغاكانی وان و بهگه کانی ئه رجیش و عادله وازی گوت «ئهم به گوکا نه

ده کهم به میواتان ناگاتان لیریان بڼ « به گی کارنځ هاته زمان و گوتی
 «قوربان ، سوپا و خپوه تی خۆمانمان پڼ به ، دهچینه وه لای خۆمان » . پاشا
 قیراندی دهی بیان بهن هم کافرا نه ، تومز له پیشترا رای سپاردون دهز به جڼ
 به گه کان و ئاغا وانی به کان قوستانه وه و بردیان لای خویان زنجیریان کردن .
 (محمه د به گی مه لاز گردی) که بو راوانی خان رویشتبو گه زایه وه ،
 زور ماندو بق و نه سپه کانی په کیان که وتبو ، نه گه یشتبوه خان به لام نه و
 نه سپ و ئیستر و بارخانانی له ناو چیا کاندایه جڼ مابو و بریتی بون له هزار و
 حوسه د نه سپ و ئیستر هینا بویان و نرته کی حوسه د که سیکیش که
 په راگه ندهی ناو دوول و چیا کان بوبون گرتبویان و به قول به ستراوی
 رایانگرتن . نه مانه زوریان له سوریان درا .

دوای سمرکهوتن چاکه ی پاشا بو عسکهره کانی :

له نیوه زودا چاوهشی هیزه کان و فرمانده کانی سوپا له بهر خپوه تی
 پاشادا خربونه وه و ته پل لی درا ، له و تالانه ی به گی مه لازگرد هینا بوی
 له پیشه وه سیسه د خپومت و باره گا و هو به دران به فرمانده و پیاوماقوله کان ،
 په کن له خیمه نه خشینه کانی خانش که سن هزار فروشی دینا درا به محمه د
 به گی مه لازگرد ، نه سپ و ئیستره کان دران به وانه ی نه سپیان نه مابو .
 جبه خانه کش به چهك و شیر و هزار و حوسه د تهنه گه وه بو خه زینه ی میری
 داندرا و جبه چی هات به ده فته ر وهری گرت . توپ و شته کانی دی خرا نه ناو
 که شتی ، چی هی عادلجه واز بق بو عادلجه واز و چی هی وان بق بو وان
 تیرانه وه و ته نیا ده توپ له بهر خپوه تی پاشادا مایه وه .

نه مجار هشت قات ته پل لی درا . گشت ئاغا و فرمانده کان له چه پ و
 راست راوهستان ، چاوهشی دیوان ده یگوت و نه وانی دی به دویدا «خه زات
 پیروز بڼ ۰۰۰ سولتانان عومر دریز بڼ ۰۰۰» په کم کهس (کویخا وینسف)

هاته پيش ، كهوليكي سمورهی رهشی به شانی دا دا و پشتیتیکی زیری له پشت به ست و پاشا به دهستی خوی سی چه تال و چه له نگیکی به میزمره کی دا چه قاند . چاومه شه کان هاواریان کرد « خهلات و چه له نگت پیروز بی » ، دوی ئه و به پیتی تشریفات (مهلا محمه د) وه زیری فرماندهی هه کاری خهلاتیک و چه له نگیك ، (برایم به گی مهمودی) و به گه کانی (پنیانش) و (غازی قران) و (بارگری) و (ئهرجیش) و (عادلجه واز) و (موش) ، به کی خهلاتیک و چه له نگیکیان درایه ، ئه و به گانهی نه هاتبون بۆ شهز و به ند کرابون هیچیان نه درایه . ئه وانهی له ئه یاله تی ئه رزه زۆمه وه هاتبون (محمه د به گی مهلازگرد) و به گی (خه نه س) و (بایه زید) و (عونیک) و (پاسین) و (ته کمان) و (قوربجان) به کی خهلاتیک و سی چه له نگیان له میزمره چه قینرا . به گی مهلازگرد گوتی « پیره وه زیر ، هه رچه نده عه بدالخان چل هه زار سه ر مه زی بردم و نیازی وابو مال و ولاتم لی تیک بدا ، به لام که تو له بهر خاتری من له شکرته کرده سه ری و توله ی منت لی سه ندموه ، تازه هیچ خهم نه ماوه » .

دوی ئه وهی به گه کان خهلات و چه له نگیان وه رگرت ، تیپ تیپ بلاوه یان لی کرد و گه زانه وه ، (رهمه زاناغای پیاوی مسته فا پاشای فیراری والی دیار به کر له جیاتنی پینج به گی سنجاقه کانی دیار به کر هاته خزمهت پاشا . پاشا زۆری قه در گرت و پاش به خیر هاتن لیتی پرسی ئه دی کوا عه سکه ره کانت ؟ کابرا دهستی کرد به مه رای و ماستاو کردن و گوتی «قوربان خه زات پیروز بی ئیمه خۆمان ساز کردبو بیتن که هه والی سه رکه وتنتانمان زانی گوتمان تازه چونی ئیمه ی پین ناوی ، عه سکه ره کانمان ناردنه قه لای هه زۆ و خۆم هاته خزمه تان » . پاشا کهولیتی سموری دایه و په زیکی له سه ری چه قاند و سه ر و خهلاتیکی گرانیسی بۆ به گه کانی ئه وئی داین که بیانداتی و خوشی ناردنه کن (ویسف ئاغا) میوان بی . ئاغا کانی وایش به کی خهلاتیک و چه له نگیکیان دراین ، ئه و خهزاکارانهی دۆمه زار و سه دو بیست

که‌لله سه‌ریان هیتابو یه کی خه‌لاتیک و چه‌له‌نگیکیان درایی و می‌زه‌ریکی
 محمه‌دی‌یان و هرگزت • به کورتی بلین له‌و دیوانه‌دا دۆ هه‌زار و هفتا
 خه‌لات و هه‌وت سمۆر و ئۆ وشه‌ک و بیست سنجاو به‌ شاندا دران و تا
 ئه‌و کاته دۆسه‌د و پینج کیسه‌ خه‌رج کرابو • ئه‌وه‌ی من زانییتم ئه‌وه‌بو که
 باسم کرد •

دانانی خانی تازهی بتلیس

له رۆژی ۲۷ ی رهمهزانی سالی ۱۰۶۵ دا

مه‌لا و شیخ و گه‌وره و پیاوماقولا‌نی بتلیس که کورده‌کانی عه‌بدال
حانیان له پیشه‌وه بو ، یه‌که‌م (زیادین به‌گه‌ک) که له کچی (زال پاشا) یه و له و
گه‌وره‌تر (به‌دره‌دین) که له عه‌ره‌ب خانمه و (تورودده‌هر) که له ژیتیکی
دیکه‌یه هاته دیوه‌خانی پاشا ، ده‌ستی پاشایان ماچ کرد و پاشاش ئه‌وانی
ماچ کرده‌وه ، زیادین به‌گی له ده‌سته راستی خوی دانا و به‌دره‌ین به‌گه‌ک له
ده‌سته چه‌پی و پاشان به‌سه‌ره به‌گه‌کانی دیکه‌ی دانا ، زۆر ریزی
شیخه‌ل ئیسلام و مه‌لای بتلیسی گرت .

یه‌که‌م که‌س (مه‌لا محهمه‌دی بۆتی) هاته قسه و گوتی « وه‌زیری به‌رێز ،
ئه‌مانه‌ی هاتونه‌ خزمه‌ت . هه‌مو پیاوماقولا‌نی بتلیس و ئه‌وه‌ی من عه‌رزتان
ده‌که‌م قسه‌ی هه‌موانه . تکات لی ده‌که‌ین زیادین به‌گمان بۆ بکه‌ی به‌خان و
گه‌وره‌ی ولاته‌ که‌مان » . پاشا گوتی « تکاتان له‌سه‌ر سه‌ر و له‌سه‌ر چاوم ،
به‌لام ئه‌گه‌ر ئه‌م به‌گه‌تان بۆ بکه‌م به‌خان . ئیوه‌ پشتی ده‌گرن و فه‌رمانه‌کانی
به‌جی‌دینن ؟ » هه‌مو ویکرا سویندیان خوارد که گیانی خۆمانی له‌ پیناودا
به‌خت ده‌که‌ین . ئه‌وه‌ چه‌ند ساله‌ له‌ گه‌ل عه‌بدالخاندا تو‌شی چه‌ند تالان و بۆ
بۆین و ئه‌مجاره‌ش ئه‌م هه‌مو خه‌لکه‌ی تیداچۆ . وامان لی هاتوه‌ ئیمه‌ش و
کورده‌کانی خانیش بیزار بۆین . پاشا گوتی من به‌گی ئه‌رجیش و عادله‌وازم

به دواى خاندا ناردوه بڼ گومان ده يگرن و ده پيښنه وه ، به لام ټپوه که داواى دانانى زيادين به گډ ده کڼ ده بڼ بزنان که خان دوسه کيسه قهرزى هيزى وانى له سهره و چل هزار سهر مه زى به گى مه لازگردى له پيدايه ، جا نه گهر ټپوه ده سته به رى دانه وېى هم قهرزانه دهن ټهوا من به گه که تان خه لات ده که م و سه بارهت به دانانيشى نامه بو سولتان ده توسم ، خو نه گهر به م مهرجه رازى نڼ ټهوا عهرزى خهليفه ده که م که وه کو زهمانى (سوله يمان خان) ولاته که تان بيته وه به ملکى عوسمانچ . ههمويان گوتيان جا قعيدى چي به ، خان خوى رويشتوه سامان و دارايى له ناو قه لادا به چي ماوه و خوتان مورتان کردوه ، له ناو باخه که شيده ټه و ننده ي مال و خه زينه هيه ټه گهر به چاکى بفرورئى له سهرى قهرز و قولله کاني زياده .

له سهر ټه مه فاتيحا خويندرا و (زيادين به گډ) بو به خان ، که وليکى سموره ي په راويژ مه خمه رى سوري به شاندارا و خه لاتيکى شاهانه ي له بهرکرا و ميژه ريکى جقه دارى له سهرنرا . له م کانه دا له بهر دهرگا ده دانه ټوپ ټاگر درا ، دهرکه وانه کان به راکردن هم خه بهريان بو دايکى زيادين به گډ برده وه و ټه ویش ده کيسه ي مزگينى دانى .

پاشا قولى زيادين خانى گرت و له سهر کورسى به زيت نيشانه که ي خوى دانا و له برده ميا به پتوه راوه ستا و گوتى « خانى گه وره م پتروزتان بڼ » ، ټه مجا فاتيحا خويندرا ، دواى ټه وه به دره دينى براى هات به يعه تى بڼ کرد و دواى ټه وه نورودده هر هات و چاوم لڼ بوو له کاتى به يعه ت کردندا چاوى پز بوو له ټاو من که ټه وم دى زانيم گرئى په کى له دلدايه خوا يار بڼ ټه م رازه له کاتى خويده ده توسم . براکانى دیکه ي خانى نبوى (شهره فهددين) و (شه مسه دين) و (ئيسماعيل) و (حه سن) و (هوسين) هاتن به يعه تيان کرد و له دوى ټه وان شپخه ل ئيسلام و نه قيب و شپخ و مه لاکان و فرمانده و گه وره کان هاتن . پاشا هفتا ده ست خه لاتى به سهر دابهش کردن،

(حهیده راغا) ناویك كه تهمه نی سهد و ههشت سال بق كرا به كویخای مال و پاشا نهویشی خهلات كرد .

خهلكی شار خانی تازهیان به تو دهسته دههول و زوزناوه گه یانده سهرا و له ناو قه لاش ده زژی تی توپ و تهننگ كرا و سی روژ كرا به جهژن و شادمانی ، بو روژی دواپ دیوه خانی بتلیس وه كو جارن دانگرایه وه و ههركه سه له شوینی خوی دانسته وه .

پاشا فهرمانی دا (كویخا ویسف) و هفتا ئاغا و قازی شار له گه لم هاتن چۆینه ناو قه لا مؤره كانمان شكاند و نهوهی لئی بق له ئیسترانمان بار كرد و هینامان كومهل كومهل له بهر باره گادا رومان كرد ، دیسان كویخا ویسف و مفتی و مهلای شار و ئاغاكان چونه ژوری مالی خان و دهرگای ژوره كانیان كرده وه و به ئاگاداری زیادین خان خهزینه و جبه خانه و شتومه كه كانیان هینایه دهر و له سهد و په نجا ئیستریان بار كرد و له بهر باره گا وه كو گردنك هه لیان دانه وه ، نه مجا ئاگاداری فه رمانده و عه سكه ره كان و خه لك كرا یین بق به شدار بقن له م هه زاجه دا . له م ریگی ئو وایه دا نه وه نده هه شامهت خه بۆوه كه نه وه سهری دیار نه بق وه كو دهریا جمه ی ده هات .

خەزىنە و سامانى عەبدال خان

ئەۋەى من مۆرم كىردى

يازىدە سىندۇقى چۈرگۈشەي مىناكارى كە يەكەن كەلبەي فېل و يەكەن
ئەبەتۇس و يەكەن سەرو و يەكەن بەزۇ و يەكەن يەنگى دىنا و يەكەن پىلاسانتا و يەكەن
ئىسكى ئەھەنگ و يەكەن ددانە ماسى و يەكەن كارەبى پەتى و يەكەن مەرجانى
سۆر و يەكەن لە دار غۇدى يىگەرد بۆن، چەند پېش تەختە كە يەكەن نىقىمكارى و
يەكەن مىناكارى و يەكەن سەدەف تىگىراو و دوانىن ھەلەكەندراو ، كە چاۋى
تەماشاكەريان ئەبلەق دەبۇ ، لە بەرچاۋى ھەموان مۆرەكانمان ھەلپچى و
ھەلمان دانەۋە ، ھەريەكى دە دانە كىتەبى بە نىخ و بايەخداری تېدا بۇ كە
لەلەين خۇشتۇسە بە بەناۋبانگەكانەۋە تۇسرا بۇنەۋە و بە چەشتىك
رازابۇنەۋە كە ھەريەكەيان كىرەۋە پارچە ئەتتىكەيىكى بىن وئە ، جگە لە
قەلەمدان و لىدان و گوللۇدان و بۇخۇردان و سۆردەدان و مەست
قەلەمبىزى بە نىقىم و وردەكارى بە بەردى گىراپىچى ، لە كىتەبەكان شانامە و
گولستان و شەرەفنامە و چەند دىۋانى شىعر كە زوربەيان بە دەسخت و
مۆرى زىادىن خان خۇى بۆن ، خان بە دىتەيان چاۋەكانى پىز بۆن لە ئاۋ .
پاشا كە ئەمەي دى گوتى « كۆزىم ھەست دەكەم ئاۋ لەچاۋت ھات ، بۇ
گىراي ؟ نەكائەم پېش تەختانە ھى تۇبن ؟ » خان گوتى « بەلەي ھەمۇي ھى

خۆمه ر هى باوكم نين چونكو زۆريان خۆم نوسيو منه ته وه و مۆرى خۆميان
 پيويه » ، ده ز به جى پاشا فرمانى دا ئه و چوارده سندوق و پيش ته ختانه به
 كليله كانا نه وه بدرينه وه به زيادين خان .

شته به نرخه كانى عبدال خان كه به همزاج فرۆشران :

حه قده بهرگ قورئانى نه خشيئراو و بو شاهان توسراوه به ده سخه تى
 (ياقوتى موسته عسه مى) ، (ئهحمه دى قهره حه سارى) ، (شيخ بايه زىدى وهلى) ،
 (شيخ قهره محمه د) ، (عه بدوللاى قريمى) ، (خايلد ئهغه ندى ئهسكودارى) ،
 (دهميرچى حه سەن چه له بى) له شاگردانى قهره حه سارى . ههزار و سيشه د
 بهرگ ته فسير و كتيبى به نرخ كه له سه ر قاقه زه باشه كانى خه تايى و ديمه شقى و
 سه مه رقه ندى و ئهحمه داوايى توسرابونه وه ، حه فتا بهرگ ته فسيري پيروز
 وه كو ته فسيري سه برى ته بهرئى ، ته فسيري دهيله مئى ، ته فسيري فهيزوللاى
 هيندى بى نوخته (جگه له ئايه ته كان وشى ته فسيره كه هيچى نوخته دار
 نه بون) ، ته فسيري (ئه بو له يسى سه مه رقه ندى) ، ته فسيري شيخ ، (ته فسيري
 بهغه وئى) ، (ته فسيري قازئى) ، (ته فسيري ئه بوسعودى سليمانئى) كه هيچيان
 لاي شيخول ئيسلامه كان ده ست ناكه ون ، ههزار و سيشه د بهرگ كتيبى
 حه ديسى پيغه مبه ر ، جگه له (قه دورى) و (مولته قا) و (كه ششاف) و
 (قه هستانئى) و (مه لا جامئى) ، ته جويدى به هه له به ست ريكروى شاتئى و
 حه ريرئى ، له كتيبى زمان قاموس و ئه ختيرئى و شه مئى و لوغه تى ئينو
 ماليك و چاره په ردئى و گه ليك كتيبى بايه خدارى دئى ، بيست بهرگ شانامه ي
 فيرده وسئى به خه تى ته عليق توسراوه ، ههزار بهرگ ده سخه تى جور به جور
 له خه مسه ي نيزامئى و ديوانى حافز و عورفى گولستان و بوستان و
 نيمه توللا و ديوانى مه لا جامئى و ته زكه زه تول شوعه راي حه سەن چه له بى و
 ته زكه رهى لوتقى و ديوانى سايب و ديوانى باقى و ديوانى نه فئى و ديوانى
 نيسارى و ديوانى ئه نوهرئى و ديوانى خاقانئى و گه ليكى دئى له كتيبى

نه خشاو و رازاوه ، دؤسه د و شیتست پارچه به یاز که هر تاقه لاپه زه یتکی
 سه د قرۆشی دیتا . ده سخه تی خوشنوسه کونه کان ، نه و به یازانه هه ندیکیان
 شه شه د په زه بق که هه موی ده سخه تی سه رده می سولتان بایه زیده و هت
 وه کو شیخ نه حمه دی قهرمه ساری ، به کری ، عه بدوللای قریمت ، حه سه ن
 چه له بی ئوسکوداری و حه سه ن چه له بی قهرمه ساری و خالید نه فه ندی و
 حسین نه فه ندی مودتری مه کتب و ویسف نه فه ندی و قهره علی چه له بی و
 مه نیتقی چه له بی و ده رویش علی و سقریولچی زاده و حوکی زاده و
 ته کنه چی زاده ، یه کی ۵ تا ۱۰ پارچه ده سخه تیانی تیدایه . بق خه تی دیوانیش
 تاجر زاده ی دوستی ییلدرم خان ، جندره چی زاده ، ئوقچی زاده ، گولابی
 زاده و نه حمه د چه له بی توسیویانه ته وه . له به ره وه ی باسی خه ته کان هاته
 گۆزی با که میك لی یان بدویم :

خوشنوسه کانی خه تی دیوانی و سولس نه سخمان باس کرد ، نه مجا
 نوره ی خاوه نی خه ته کانی دیکه یه .

خه تی ریحانی :- که شیخ ئیسحاقی فه قی خه لکی کوتاهیه دایه یتناوه و
 بۆیه که مجار له رۆمه وه په یدا بوه . نه م شیخ ئیسحاقه له کوتاهیه مزگه و یتکی
 هه یه مزگه و تی (ساق فه قی) ی پنی ده لئین .

خه تی سیاقی :- که له ولانی (میسر) له ناو گه لی (قییتی) دا په یدا بوه ،
 له کاتی گه شته که ی میسر و سوداندا گه یشته شویتیک (رومیله تول جیمال) یان
 پنی ده گوت شاریکی کاول و رۆخاو بق ، له وی کۆله که به ردی هیجگار زلم
 دی به خه یتکی سه یر لی یان قوسرابق گوتیان نه مه خه تی حه زره تی ئیدریسه
 له شاری کوفه ی نزیك به غداش جوړه خه یتکی سه یر و سه مه ره هاتۆته کایه وه
 ناویان لی ناوه (خه تی کوفتی) ، پاشتر زۆر هونه رکاری یان تیدا کردوه تا
 وای لی هاتوه نه مۆ دوازه جوړ خه تی کوفتی هه یه ، له مانه هه ره

ناسراوه کانیان خه تی کوفتی عوسمان ، هه فسق ، مه غریب ، فاسق ،
 مه رانکوشت ، ته له سانی ، سه ناری و هه به شی به ، له زور مزگه وتی میسر دا
 جوړه خه تی کوفتی هه به وه کو مزگه وتی عمری کورزی عاس ، مزگه وتی
 مه تیل ، مزگه وتی به رقوق ، مزگه وتی ست فقوس ، مزگه وتی ئای به گی
 تورکمان ، مزگه وتی فهرج ، مزگه وتی تیلون ، مزگه وتی تاهیر بیهرس که
 خه تی کوفتی سه یریان تیدایه ، له ولاتی مه غریبش مزگه وته کان خه تی کوفتی یان
 پیوه به وه کو (ته له سان) و (قورتوبه) و (ته بجه) . جا نه گه له مه زیاتر له
 سه ری بزۆین بابه ته که مان له ده ست دهرده چی .

له خه تی ته علیق دا نه وانه ی گه یشتونه ته پله ی وه ستای (نه میر علی
 ته ورزی) و (عیمادی حوسینی) و (محه مه د رهزای ته ورزی) و (قوتبه دین
 محه مه دی یه زدی) و (شا مه حودی) و (حه سه نی شاملو) و (موغیزه دین) و
 (موحه مه دی حوسینی) و (نه حمه دی حه سه نی) که قوتای عیمادی حوسینی
 بو و (میر شهره فخان) که له بایرانی خانه و (فه خری به رسه وئ) ناوانن ،
 به تاییه تی خه تی نه م فه خری به نه وه نده جوانه نه له پیش نه و کهس وای
 توستیوه و نه پاش نه و کهس ده یگانگی ، خوای گه وړه حوکی چاویکی وای
 داوه تی دیده کانی ده لوی گه وه ری شه وچران ، قورئان و گولستان و
 بو ستایکی توسیوه ، موغیزه یکن بو خویان .

هه روه ها تو ماری وایان له ناو هاته دهر که هه ریبه که ی گومبه زیکی
 نه فراسیاو دین ، له سایه ی خواوه منیش چه ند دانه ییکم ده ست که وت .
 نه م تو مارانه نه وه نده به هه رزان فروشران که پاره که بای یه ک نوخته یان
 نه بو .

باری جهوت و شتر گتیبی باییدار که موری خانیان پیوه بو

فتوحاتی مه کییه دانانی شیخ (مجیدینی عهره بچ) ، فسقوسی مجیدینی
 عهره بچ ، لیکدانه وهی فسقوس دانانی (ساری عه بدوللا ئەفه ندی) به خه تی
 خوی ، فتوحاتی مه ککیه دانانی (قوتبه دین حه نه فی) ، فه تحنامه ی میسر به دهستی
 سولتان سه لیم خان دانانی کاتب ویسف جان ، میلل و نیجهل دانانی (توح
 ئەفه ندی) ، مه نا قیبی شیخ ئە بو ئیسحاقی کارزوتی دانانی (شهوقی ئەفه ندی) ،
 سه عاده تنامه دانانی خوالی خوش بو (عاشق پاشا) ، مه ناسیکول حه ج دانانی
 (سینان ئەفه ندی) ، مه نا قیبی ئەولیا دانانی شیخ (دهده مه قسودی ئەخلاتی) ،
 میژوی خوتی مه قدیستی ، میژوی صالح ئەفه ندی ، میژوی جامیعول
 حیکایات ، میژوی میرخواند ، لوغه تی لامیعی ، شهرته کانی نویژ به شیعر هتی
 شیخ (شه مسه دینی فه ناری) ، ته رجهمه ی په ند نامه ی شیخ (فه ریده دینی
 عه تار) له لایه ن ئەمیر چه له بی پیاوی بایه زید خان ، جه ریده تول عه جاب ،
 میژوی میرئانی کائینات ، میژوی ته به ری ، قاتون نامه ی لوتفی پاشا ، میژوی
 خه زاکانی سولتان مرادی چواره م ، میژوی په چه وی ، نامیلکه ی عه قایدی
 که مال پاشا زاده به لیکدانه وهی قوسونتی زاده ، ته رجهمه ی میرئانی کاینات
 له لایه ن فه نایی ته زه بزوتی ، ته قویمول بولدان دانانی (عاشق چه له بی)

ته زه بزونی ، سوجه تول نه بکار له وه لامي سه بجه تول نه براردا عه تايي
 چهله بچ ديناوه ، زميلي شه قايق داناني نوعي زاده عه تايي چهله بچي ، ميژوي
 سوککه زڼي که هه مو خه زاکاني سليم خاني داگير که زڼي ميسري تيدايه ،
 ميژوي ميسر داناني شهاب چهله بچي ، حوسنول موحازره يا ميژوي (شيخي
 سيوتي که له زه مني بابه ئاده مه وه تا سه رده مي (عمری کورڼي عاس) که
 ميسري گرت هه مو به سه رها ته کاني ميسري تيدايه و ميژوييکي پز بابه خه ،
 هم کتيبه (شهاب چهله بچي) به شيوه يکي نه ونده ره وان و خوش
 توسيوه تي و کردويه به شيعر که شياوي خوئنده وهيه ، هه ر هم شهاب
 چهله بي به ميژوي سوککه ري توسيوه ، فتوحاتي ميسر داناني (ئين عه بدول
 حليم) ، فه زايلي ميسر داناني (نه بي عمری که ندي) ، کتيبي عين دولاق ،
 کتيبي مه له کان ، خوته تي قوزاغي ، کتيبي عين نه له سیر ، کتيبي ئيقازول
 موته فه زريل ، کتيبي ئيقازول غاغل داناني (تاجدين محمه د کورڼي عه بدوللا) ،
 کتيبي نه له ساليک داناني عين فه زلوللا ، کتيبي نه لموخته سه ر داناني شيخ
 (نه سه ر ديني کرمان) ، مه ناهيجول فيکر مه ناهيجول عيهر ، عينانول سيهر ،
 باسي پيغه مبه ر داناني نقوح نه فه ندي باسي پيغه مبه ر داناني وهيس
 نه فه ندي . واقيعه نامه ي وهيس نه فه ندي ، عه وانول سه واب
 هتي محمه دي کورڼي عه بدوله ليکي هه مه داني ، تاريخول سه حابه ،
 نه اته جريد في نه له سه حابه هتي (زه ه بچي) ، نه ئيسابه في مه عرفه تيل
 سه حابه . ريچالول کوتوب نه له شه ري حوسيئي ، ته به قاتول خوفنازي
 زه ه بچي ، ته به قاتول شافيعيه ي ئينول سوبوکي ، ته به قاتول مالکيه ي ئينو
 فه رجون ، ته باقاتي شه عرائي ، ميزاني شه عرائي ، ته به قاتول حه نه فييه ي ئينو
 دو قماق ، ميراث لزه مان داناني (سه بتي کورڼي جوزي) ، نه ليدايه وه لنياهيه ي
 (ئينو که سیر) ، کتيبي نه لسو که ردان هي (ئينو حيجه) ، نه له سه جعول هه زريل
 في نه وسافيل نيل ، ميژوي غابن ، سيما رول نه وراق هتي ئينو حوجه ، قازي

خان ، به زازبه ، تاتار خانیه ، که ششاف ، سن داود ، دوده جهنگی ، عه قایدی
به که وئی ، محهمدیه ، جامیعول کهیر ، جامیعول سهغیر ، نه نوارول عاشقین ،
توخفه تول نه برار ، کلیله و دیمنه .

جگه له مانه هفتا و شش بهرگ کتیبی فارسی و عه ربی و تورکتی له
دانانق (عه بدال خان) خوی له گهل سهد و پینچ پارچه فامیلکه ی جور به جور
که زور به یانی به زمانی فارسی توسیتو . دوسده بهرگ نه تلس مینور و
جورگرافی و پاپاموتته و کتیبی هه یته و حکمت به چاپی فهرهنگ — هه
کس دهیان بینی هوش له سهریا نامینی — ، چند نه خشی رهنگاوژدهنگی
دنای کون و نوئی که سهری ته ماشاکه ریان ده سوزاند ، هه جوره گیا و
روه کیك بو پزیشکان پیویست بئ . وینه ی هه مو نه ندای له شی ئاده مزاد
که هتچ ته ماشاکه ریک له گهل نه ندای راسته قینه لیکیان ناکانه وه و له فهرهنگ
چاپ کراون . دوسده دانه وینه و تیگاری سهرسوزینه به قهله می عه جم و
فهرهنگ کیشراون و ههریه که یان نمونه ی جادوکاری یه ، یه که له وانه نیگاری
شهری نیوان دو دهسته که شتی شهرکه ر بو که به پوخته یی له کاری
جادوگر دهچی و پیت وایه نه وه زیتدو و له بهرچاوتن . ده سکردی
هونه رکاره به ناوبانگه کانی جیهانی وه کو (شاقولتی) ، (وعلتی جان) ، (شه مست
خان) ، (مالیک) ، (نه روهنگ) ، (ئاغا رهزا) ، (محهمد رهزا) و (بهزاد) یان
تیدابو که چاوی ته ماشاکه ریان نه بللق ده کرد و پیاو له ته ماشایان تیر نه ده بو ،
نه سپیک و فیلکی جادویی کیشرا بو که به راستی جادویان کرد بو . وینه ی
بئ هاوتای سهر قوماش له ده سکرده کانی (ئاغا جان) و (ته قیه دینی به لختی) یان
له ناودا بو ، قه نه مکاری ریزوان به گی میری یش که یه که می زه مانه یه .

به لن هه زاران بهرهمی هونه رکاره بهرزه کانی دنیا لیره دا خرابوه
هه زاجه وه و نه کورده هه مه رهنکه و نه و جزو جانوه رانه و نه و خه لکه ی
هینی خوی و گیزه ر لیک ناکه نه وه ، نه و وینانه یان ده ستاوده ست ده گیزا و

لهم خيوة ته وه دميان برده خيوة تيكي ديكه و بئ قه در نه مديوه و دتويان
ده كردن تا وای لي ده هات به شر و ژاکاوي ده درايه وه دهستي ده لاله که .

بمسرهاتيكي مخاين :

نهم هه متو نه تيکه و گه نجه به نرخانه ي باسما ن کردن وه کو تور و گيزه ر
ده کيزان و ده فروشان ، ته ناهت يه کيکي دوزوي دمارگري تير باز له
دهستي (قازي زاده کان) نامهر د و دروزن و بوختانکهر و رهزا قورس ، هيچ
نه زان و پشت گوئ خراو و به کاره ي تراو (ا) دايک حيز و له تاقمي دژ به چاکه ،
به ته ماي قازانچ له و هه زاجه دا شانامه ي تيکي نه تيکه به هه زار و شه شه د قروش
ده کيزي و ده يباه وه خيوة تي خوي ، نه و ناپياوه به ييانوي نه وه ي گوايا
وي نه حه رامي هه رچي وي نه نازداره کاني نه و کتيبه هه يه تيکي ده دا ، به
چه قوي تورکمان ي به رده يته چاوي وي نه کان هه ليا ن ده کولي و لاپه زه کاني
کون کون ده کا ، هه نديک وي نه ش به ناوي نه وه ي گوايا سه ري ده بزي چه قو
به ملياندا ديني يا نه و سه رو چاوه جوانه و جلو به رگه رازاوه يان به تف و ليکي
ده مي پيسي ده شيوي تي ، نه و وي نه به نرخانه ي ماموستاي هونه رکار ييگومان
هه ري که ي مانگيکي پيوه خه ريک و ماندو بوه تا ئاوا به ته واوي
دروستي کردون ، نهم نامهر ده بئ نه ده به به تفيک خراپي کردن . بو سبه يني که
ده لال دي و داواي پاره که ي لي ده کا ، ده لي «من نه مه م بوچي به ، نه م کتيبه
گاوارا نه يه ؟ پزيه تي له وي نه ي حه رام ، نه مشه و هه ر نه وه م پي کراوه وي نه کاني
ره ش که مه وه و تيکيان دم» ، شانامه که ش فزي ده داته وه سه ر ده لال . ده لال
که نه مه ده يني هاواري لي هه لدهستي «کوزه هه ي نه مه تي محمه د ، وه رن
بزاني نهم زالمه چي له م کتيبه نازداره کردوه ؟ » کابراي نامهر ديش ده لي
«چاکم کرد ، دهستم خوش بئ ، نه هي مونکه رم پي کردوه ، تاقه يه ک وي نه م
لي کردوته وه و هه لم گرتوه چونکو له کوزه کم ده چي که له شاري (تيره)

به چيم هيشتوه ! » ده لال كهوا ده زاني يه كسهر راده كا بو كن پاشا و ده لى
 « وه زيرى گه وره ، هم شانامه يه كويخاي به گي هه كارى (خان مراد به گي)
 جوله مير گي دويى به هزار و دوسه قروش له هه زاجدا كزيوى كه چي
 حاجي مسته فا ناوي تيره يي له سهرى كرد به هزار و شه شسه قروش و بردي ،
 نه مزو چوم پاره كه ي لي وه ربگرم كتيبه كه ي به سهردا دامه وه ، چونكو خوي
 له قازي زاده كانه و پي وايه ويته حرامه هم شانامه به نرخه ي ناوا لي كردوه
 فهرمون بيين ، ته ناهت ده لال لي منيشي نه دا » .

پاشا و دانىشتوان كه نه ميان دي زور داخيان خوارد و نه حله تيان له
 كابرا كرد ، ده لال گوتي قوربان لهم ناوه دا ده لال يه كه ي مني تيدا نه چي » ،
 پاشا گوتي « ده لال دنيا به نه ده لال لي تو و نه مالي سولتان نافه وتي . ده ي
 خيرا نه حاجي تيره يي بهم بو بينن » ، پياوه كاني به پهله كابريان بو هينا ،
 پاشا لي پرسی « كابرا نه وه بو وات لهم كتيبه كردوه ؟ » كابرا گوتي .
 « چي ، بو چي نه م كتيبه ؟ نه مه ده سكردي گاورانه ، چاكم كرد ، نه هتي
 مونكه رم كردوه » پاشا گوتي « تو به رپرسی نه هتي مونكه ر نيت . به لام
 من به رپرسی فرماني ميريم ، هر ئيستا نيشانت ده دم تيكداني كتيبيكي
 دوه هزار قروشي سزاي چيه ، بين » كابرا هه رچه ند هاواري كرد « من
 يه نيچه ريم ، له هيزي ده روازم » سه ربزه كان بواره يان نه دا برديان هزار
 داريان لي دا و به فتواي قازي هزار و شه شسه قروشي ميري و ده قروشي
 ده لالي يان لي سهند ، شانامه شه كه شيان دايه وه ده ستي و له نوردوگا
 ده ريان كرد ، كابرا هه ر ده زويي و ده يگوت « دهك به لام لي داي » خه لكيش
 به هوا و فيكه كيشان دواي كه وتبون به راستي كرديانه مه يمون و به و
 ناوبه ردايه دا وه كو شاربه دم به ره و دياربه كريان به زي كرد .

خزكراوه يتيكي نه ديتراو كه بريتي بو له سيهد و هه شتا په زه و هه ر
 په زه ي ده سكردي يه كيكي له مور هه لكه نه هه ره به رز و ناسراوه كو نه كاني

جیهانی پیوه بو ، ئەم مۆرانه هەندیکى شیعەر و هەندیکى سەجە و هەندیکى دیکەیان ناوه که تیکە لاوی قسەى نەستەق کرابو ، خەتى ئەم مۆرانه لە ته‌علیق و نەسخەوه بگرە تا رو‌قە و کوفى تیدایو ، لە ناویاندا دەسکردى مۆرەه‌لکە نە ناودارەکانى وەکو (نەقشى) ، (سەلامى) ، (شەهلاد بەگ) ، (جان بەگ) ، (مەمى) ، (سەهەى) ، (جەم بەگ) ، (چەمەنى بەگ) ، (ئەحمەد بەگ) ، (مەحمود چەلەبى) ، (فەزید چەلەبى) (سەیری چەلەبى) بەرچاو دەکەوتن ، ئەو مۆرەى لە لاپەزەنىک درابى لە لاپەزەنیکی دیکەدا دوبارە نەکراپۆوه . ئەم تۆمارە رەنگینەش زۆرى دەست‌اودەست کرد و نەزاران ئەمدیوه و دیوایان کرد تا لە دوایتدا (ەلیەفەندى غینایى زاده) بە سەد قروش کړتى .

سێسەد و هەشتا پارچە شیرى دەبان و جەوهەردار و نقیمکاری گرانایى بە کالانەوه که هەمویان لە پۆلاى شیخانى و مەقراوى و سەنقورى و ئەسەدى و جیسقاوى و داودى و هیندى و ئیسفەهانى و شامى و میسرى و ئەستەمولى کۆن و فەرەنگى و ئەلمانى و سەلانىکی درۆست کرابۆن و خاسیەتیان لە کاتى ئاراستەکرانە سەر ملی دوژمن دەردەکەوت ، خوا رەحمى کرد بە راستى نەکەوتنە کار تا ئیستا بۆ هەپاچ کران هاتنەدەر .

سێ سندوقى پێز لە خەنجەرە بە ناوبانگەکانى کوردستان بە کالان و بە روتى .

دۆهەزار مەتالى چەلەبى و عەتتابى و میسرى و داغستانی و دیاربەکرى لە ئاسن درۆست کراو که لە کاتى شەژدا گیان دەرباز دەکەن .

هەزار و حەوسەد دانە گۆپالى بەغدا و بەسرای سەر بە بزمەر و رمبى میسرى لە چەشنى غورى و گورزى قیستمونى دەسک زیو و پەژدار .

دۆسەد دانە پەروانەى دەره‌وه لە دەسکردى وەستاکانى وەکو (حاجت

رهجه بی پروسه یی) و (کوژی خیرلی گه لییۆلی) و (محه مەدی گاله ته یی) و
 (ویسنی میسری) و (جانی شتیرازی) و (خانقولی شتیرازی) و (یار وەلن
 شتیرازی) و (وەستا عومەری رۆمی) و (وەستا قوردی میسری) و (میرزا جانی
 بهلختی) که به راستی هونەریان تیدا کرابۆ فرۆشان .

سەدهزار جۆره خەدەنگ و تیر و تیزه و سەرە رمب ، که هەریه کهیان
 یادگاری ولایتیک و سەرده میک بۆن ، تیردانه کانیان به پەژی تاوس و شابالی
 هوما رازابۆنەوه و کلکی تیره کان پەژی کۆتری زیره کیان لی قائم کرابۆ ،
 هەزار دانه تیر که نوکه کانیان به ژەر ئاو درابۆ و کلکه کانیان جقهی شه هینی
 لی به سترابۆ .

هەزار دانه تهنگی رهنگداری تهقه پین نه کراوی دەسکردی فەرەنگ
 هەریه کهی یادگاری یه کیک له کارخانه به ناوبانگه کانی ئەوروپا بۆن و
 له ناویاندا دەسکردی ئاسنگه ری مازەندە رانی و سه بی بهلختی و لاچین
 یه تم شای ئیسفه هانی و موزه فەر بای خوراسانی و سونده ک خانی بهلختی و
 وەستا ئوروجی میسری و ئوزۆن عومەری ئەسته مۆلی و وەستا مەمتی و
 وەستا عومەری بچۆک و وەستا محەمه ده درێژ و قەرە محەمه ده هەبۆ که
 وەستایی و شارەزایی خۆیانان تیدا به کارهینابۆ ، هەر له ناو ئەمانەدا
 دەسکردیکی حاجت شاش مسته فایان تیدابۆ که دەر و ژۆری به دەست چاک
 کرابۆ ، ئەم جۆره تهنگانه به تاییه تی راده سپێردران و ویتەیان له (هەرسک) و
 (داسلیجه) و (بازارجک) و ئەسته مۆلیشدا نیه ، ئەم وەستایه خۆی له
 ئینه بۆلی دادەنیشی و تهنگه بێن ئقیم و ساکاره کانی به پینچ سەد قروش که متر
 نادا و له سالیکیدا ته نیا دۆ تهنگی بۆ ته واو ده کری . وەستا رهجه بی قریمیش
 هیه که له باخچه سه رای له کارخانه ی محەمه ده کرای خان کارده کا و
 ئەویش وەستاییکی بێ هاوتایه .

سپسەد پيستی بهور و پلنگ ، هفتا توپزی تقيمدار ، دوسەد توپزی زيوی پەتی ، هەزار توپزی ئاسن ، دوسەد قولنگی فەرهادی ، دوسەد دانە توپزی ئاسن شکین ، سپسەد دانە زەمبەلەکی يایلی ، هەشتا دانە زینی زيوی هەلکەندراو ، هەزار دانە سەر زینی سورمە و مەخمور و چۆخە ، دوسەد دانە دگدگی بە سورمە ، دوسەد دانە لغاوی شامی و ماردینی ، هەشتا دانە پالتو و قوشقونی چۆخە و سورمە و دوسەد دانە عەبای شان سورمە .

دوسەد دانە جلەوی زەرد و سپی بە سورمە کراو کە دەسکردی خان خوی بۆن یەکی بە یەك کيسە فروشران و ئەو خەلکە بۆ کزینی پالەپەستویان بۆ ، شەشسەد جۆت ئاوزهنگی ئاسنی زەركەف ، هەشتا جۆت رکینی زيوی پەتی .

هەزار پارچە لیفەي دیا ، زیبا ، شیب ، زیرۆ درۆ ، دارایستی کیمخوا ، سەرنەك ، ئەتلەس و والا . دۆ هەزار سەرنی لۆکەي شێ کراره له پارچەي مەخمەر و شتی دی .

دوسەد دانە مافورەي ئاوریشمی عەجمی ، هفتا دانە لبادی درێژ و نەخشکاری ئیسفەهان ، سەد و پەنجا بەزەي فەرەنگی ، جاجمی عەرەبی ، شەمەدی بایبوردی ، قالیچەي عاشقانه و بەرمالی میسری ، هفتا دانە خێوەتي سێ ژوری تۆ ئەستۆتی ، شەشسەد خێوەتي کوللە دار ، سپسەد خەیمەي نەخشین ، شەشەد خێوەت و خەرگا و سپسەد وردە چادر . ئەمانە هەمۆي بە مەزاد هەزاج کران و فروشران .

ئەم کزین و فروشتنی شتومەکانە هەتا ئیواره درێژەي کیشا ، کە دیوان چۆل بۆ هەزار کەس لە پیاوێکانی خانی تازە و سێ هەزار عەسکەر کران بە پاسەوانی ئەو شتومەکانەي هیشتا نەفروشرابۆن . بۆ سەینێ ديسان دەریای حەشامەت لە بەردەمی بارەگادا خۆبۆنەو . دوسەد سندوقی لیاو لیپ

به خدانی گه وره‌ی و شتر بار هیزانه پیش که هه‌ندیکیان له داری سه‌رو و
 هه‌ندیك شۆلی حه‌لب وه‌كو سه‌به‌ته چن‌درا بۆن ، چهند دانه‌ییکیان مۆری
 خانیان پیوه‌بو و زور به‌یان مۆری (خانم سولتان) ژنی خانیان لی‌درا بو .
 ئەمانه‌ش وه‌كو پیشوه‌کان له به‌رچاوی مه‌لای وان و قازئی بتلیس و
 پیاو ما‌قوله‌کانی شار سه‌ریان هه‌ل‌چرا ، یه‌که‌م سندوق پز بۆ له که‌وا و
 سه‌لته‌ی هه‌ریر و زی‌زدرو‌ی نایاب و به‌رگی شاهانه‌ی وا که ئەو خه‌لکه‌ ویک‌را
 ده‌میان دا‌چه‌قاند و هه‌به‌سابۆن . سندوقیکی دئی پز بۆ له جلکی سورمه‌ی
 په‌راویز سپت ، کراس و ئاده‌ل کراسی ژنانه‌ و سه‌رپۆش و چارشییو ، پاشا
 گوتی ئەمانه‌ هه‌ی ژنانن با بمینی . سندوقیکی دیکه‌ پز له که‌وا‌ی سورمه‌ی
 خه‌ت‌خه‌تی ژنانه‌ و سوخمه‌ی به‌ گه‌وه‌هر و به‌ردی به‌قیمه‌ت نه‌خشاو که
 دو‌گمه‌ی سه‌رده‌سته‌یان (ئینجۆن) ی هه‌به‌شتی به‌قه‌ده‌ر فندقیك بۆن ، دو‌گمه‌ی
 هه‌ندیکیان زم‌رتی ئەسوانی بۆن ، پاشا به‌ چاوپیکه‌وتنیان چاوی زه‌ق بو ،
 له سندوقیکی دیکه‌دا بازن و خر‌خا‌ل و گۆ و گواره‌ و هه‌مایه‌ل و تاجی زی‌ز و
 گه‌وه‌هر و مرواری له‌گه‌ل گه‌ردانه‌ و پیلله‌ی تاج و با‌زی‌به‌ند و دو‌گمه‌ و
 دۆلاب ، نه‌وه‌د دانه‌ی بچ که‌م و زیاد که‌مه‌ربه‌ندی ئەلماس و مرواری که
 هه‌ربه‌که‌ی خه‌رجی ولاتی رۆمیان تی‌چۆبو ، که‌چی ئەم نه‌وه‌د که‌مه‌ر به‌نده
 هیچی له هیچی نه‌ده‌چۆ و لیک‌تر جیا‌وا‌ز بۆن ، پاشا گوتی ئەمانه‌ش هه‌ل‌گرن .
 سندوقیکی گه‌وره‌ کرایه‌وه‌ به‌ هه‌زاران ده‌سته‌س‌ری بۆن‌خۆش و خا‌ولتی
 ره‌نگا‌وره‌نگ و ریش‌قوی می‌زه‌ر و په‌رده‌ی ته‌نگ ده‌رکه‌وت ، له نا‌وه‌ندی
 ئەمانه‌دا پیش ته‌خته‌ییکی سه‌ده‌فکاری بچ‌کۆله‌ دۆزرایه‌وه‌ که له حه‌وت لا‌وه
 قفل و مۆر کرابو ، وه‌ستا‌کان و یستیان بیکه‌نه‌وه‌ خه‌لکی بتلیس رازی نه‌بۆن
 به‌لام وانی‌به‌کان پێ‌یان چه‌قاند که ئیلان و بیلان هه‌ر ده‌بچ بک‌ریته‌وه ، به
 نا‌چاری کردیا‌نه‌وه ، چ بی‌تین ، په‌نا به‌ خوا ، هه‌وسه‌د ده‌نگ له‌علی
 به‌ده‌خشان‌ی ئاودار ، سی‌سه‌د ده‌نگ یا‌قوتی سۆر و یا‌قوتی زه‌رد و یا‌قوتی شین،

سځ هه زار دانه پيرۆزه ي نيشاپورت ، شش مستوی خه نجهري له پيرۆزه دروستکړاو ، هوت پيالهي شهربتي پيرۆزه ، هوت فنجاني پيرۆزه ، سځ فنجاني زمروت ، سوراودايتيکي زمروت ، شش کاسهي ياقيق و هوت ته به قی سيلانی تيدا بو ، له قوتوله يتيکي قهراخي هم پيش ته خه يه دا دوسه د چل و پينج دانه نه لماس هاته دهر که هه مويان موريون ، له قوتوله يتيکي زهردا هوتا دانه نه لماسي نه تاشر او دوزرايه وه وه کو گوههري شه وچرا ده تر و سکا نه وه . پياوماقولاڼ و خه لکي شاري بتليس نه شه ميللايان کيشا و سوينديان خوارد که له به يانې يه وه تا ئيستا هه رچي شتومه کي هينراوه ته ئيره و هم مجري گوهه رانه ش هه موي هي خانم سولتان کچي (زال پاشا) يه که به جياز له (عادلجهواز) را له گهل خوي هيناوني و ئيستا ش کليله کاني لاي خويه تي ، پاشا له بهرچاوي هه مو ماقول و گه وره پياوان نه و هوتده سندوقهي دايه ده ست (عه مبراغاي) خواجهي خانم سولتان که بوي بهرته وه . ئاغا کاني وان هاواريان لي هه ستا « وه زيري بهرزي ، ئيمه هم پارهي زهره و زيانمان له سهر خانه ، تو نه مانه بده يته وه پارهي ئيمه له کوئ وهرده گيرئ ؟ » پاشا گوتي « نه گهر پارهي ئيوه هه موي دهر نه چو من بوتان ته او ده کم ، هه ليا نگر نه هم سندوقانه » ، ئاغاي ته واشي بردنيه وه بو خانم سولتان .

پاش ناردنه وه ي نه و سندوقانه چنه د شتومه کي کم نرخ مابقو فرش او هه راج هه لگيرا . ئيواره يتيکي دره ننگ که دنيا که ميک چول بو له لايه ن خانم وه ده بوخچهي پز له قوماشي ئاوريشمي به نرخ و کراس و دهر پي و سځ کيسهي پز له بهردي به نرخ و تاجيکي نقيمدار و هوت که وای گوهه ردار بو خانمي پاشاو چل ده ننگ ياقوت و سه د دانه له علي بده خشان و سه دانه پيرۆزه و په نجا ده ننگ زوبه رجه د و په نجا دانه نه لماسي ده قيراتي و دو مستو خه نجهري پيرۆزه و شش مجري پز له عودي ماوهردي که يه کيک

له سندوقه كانی داری عود بو ، چل هوڤه مېشكى خوتن و دوسه د شه مامه ی
 عه نهر و سې فنجانی پتروژه و سې كاسه ی ئاقيق و فنجایيكي زمروت و سې
 دهوری سیلانی . ههر بهم پې به بو خانمی پاشا له ناو قوتویيكي زیږی پهنی دا
 بازنه و خرخالی عهره بې نقیمداری شیوه خوراسانی و شش دانه گوارهی
 که یانی و جقه ی هوما و تهله سیميكي نقیمکارو چنده شتی دیکه که له
 نرخدانان نه ده هاتن ، بو پاشا هات . پاشا وهی گرتن و به (عه مبراغای)
 هه لگری ئه م دیاری یانه ی گوت « چ پیویست بو خانمی کیژم ئه م دیاری یانه
 بو من بنیږی ، من هېچ چا که یتیم بو یان نه بوه ، هه ق وابو ئه م شتانه بدرانیه
 به خانی کورزی خان ، چونکو ئه و بوه به چرای هه لکراوی من ، به لام
 ئیشه للا دوا ی گه زانه و هم بو ئه ستموّل له توله ی ئه مه دا وا ده کم له لایه ن
 سولتانه وه خاسه ی باجی موشی بو دیار بکړی ، له زمانه ی منه وه به م جوړه
 سلأوی لی بکه » ، خه لاتیکی سموریشی دا به عه مبراغای و ناردیه وه ،
 پاشاش که دیاری یه کانی و هرگرت خوی کړ کرد . بو روژی دوا بې که دیوان
 داندرا و خه لك بو هه راج کو بونه وه ، بانگه یشتنی خانم سولتان روی دا .

بانگه یشتنه که ی خانم سولتان

له لای شاری بتلیسه وه سیسه د پیاده دهر که وتن که هه ریه که یان
 سینی یيكي پز له کاسه و دهوری فخروری و قایی زیږی پهنی له سه ر بو ،
 (عه مبراغای) ئه مانه ی له به رده م پاشا دانا و گوتی « خانم سولتانی گه وره م
 سلأو له پاشای به ږیز ده کات و ئه م به رقه لیانه ی بو ناردون » جا خوی
 په شته مالیکی زیږدروی له پشت به ست و سفره یيكي قه له مکاری ئیسفه هانی
 ریکخت که هه رچې له وی بون ئافه رینیان له دم هاته دهر ، مه سینه و
 له گه یتيكي نقیمکاری هینا پاشا ده ستی شوست و بیسیلای کرد سه ر قایی
 هه مو خوارده کان لابرا ، ئای له گه وره یې خوا ... چونکو خوارده کان

به ميشك و عود و عه بهر لى نرابون بون و بهرامه ي خوش نه و ناوه ي پز كرد،
خوارده مه نى به كانى سهر نه و سى سه د سى نى به له خوشترين و به تامترين
خواردنى دنيا بون : پلاو بريانى به زه غه ران ، كوكتى ، چلاو ، ئوسله ،
خوشه ك ، عه بهر ، گولنان ، سىر ، گولاو ، كفته ، بادام ، سنه و بهر ، تو و
شتى دى .

كه پاشا دانسته سهر سفره و به خه لكه كه ي گوت فهرمون ،
دهفته رداری وان گوتى « گه ورم ، تو خوت ده زانى ئيمه چه ندمان شير له
روى نه م شارى بتليسه و دشاند و سه لته نه تمان لى تيكدان ، كى تيك هه يه
ناوى (مه كرى ژنان) ه نازانم خويندوت ته وه يان نا ؟ نه م خواردنه بيتته شيرى
خورما و نه باتى حه مه وى ده مى لى ناده ين » ، نه مه ي گوت و كشايه وه ، پاشا
بانگى شانى نه فهندى كرد گوتى تو و مره بخو ، له ئاغا كانى وان كوزى
ده ميرچى گوتى « عه بهراغا پياوئىكى به رژزه با بى له گه لمان دابيشى و بخوا ،
هر قاين نه و لى خوارد ئيمه ش لى ده خون ، (عه بهراغا) گوتى قه يدى
چيه ، بى سى ملاى كرد و هات چوك به چوكى پاشا دانشت و يه كه يه كه له
قابه كانى ده خوارد و به وانى ده گوت بخون . نه شه ده مى ملا ده توانين بلتين
خوارده مه نى به هه شت بو . منيش به جورىك به ربومه سهر خواردن هه
مه پرسه !

دواى نان خواردن ، تاقمه سى نى يكى ديكه يان هتيايه پيش كه
شهر بهت و خوشاوى جور به جور يان له سهر بو ، پاش خوارده وه و ده ست
شوران عه بهراغا ده ستى پاشاى ماچ كرد گوتى « سولتان خانمى گه ورم
سه لام له پاشاى به رژزه ده كات و داواى خوشى و له ش ساخت بو ده كا ، ده لى
گه وره ييم له گه ل بكا نه م سى نى و قاپانه م لى وهر بگرئ كه به تاييه تى هت
(زال پاشا) ي باوكمن » پاشا زور مه منون بو و گوتى « خوا رو سورى كاو
له شى ساخ بى ، ده ي خيرا نه سپه بوره كه ي خوم يتن با عه بهراغا سوارى

بیت و هەر بۆ خۆشی بێ ، پاش رویشتی عه‌مه‌راغا پاشا رۆی کرده
(زیادین خان) و پیتی گوت « کۆزه به‌راستی دایکت ئیمه‌ی شه‌رمه‌زار کرد » .

دیسان هه‌راج

له‌ مالی تالانچ چوار بار عۆد و سه‌نده‌ل ده‌ست چه‌لوکانی هه‌کاری
که‌وتبو و له‌لاییکه‌وه‌ فۆی‌یان دابو ، هه‌زیان له‌ چیشتی گه‌مه‌ شامج به‌ شتیر
کردبو ، ئه‌مان که‌ نه‌یانده‌زانی عۆد و سه‌نده‌ل چیه‌ ، شیر و گه‌مه‌شامی‌یان
کرده‌ مه‌نجه‌ل و داری عۆد و سه‌نده‌لیان له‌ ژیریا داگیراند ، بۆن و به‌رامه‌ی
عۆد به‌ ناو ئۆردودا بلۆبووه‌ . فه‌ژاشه‌کان زو گه‌یشتنه‌ سه‌ریان و به‌ تاوانی
ئه‌وه‌ی باخی خانیان تالان کردوه‌ و ئه‌م عۆد و سه‌نده‌لیان له‌وێ هیناوه
ژه‌کیشیان کردنه‌ لای پاشا و مه‌سه‌له‌کیان بۆ گێژایه‌وه‌ ، دانیشتوان ئه‌وه‌نده
پیکه‌نین بۆرا نه‌وه‌ ، پاشا گوتی ئه‌مانه‌ شه‌ژکه‌ر و قاره‌مانی ، عۆد و سه‌نده‌لیان
نه‌دیوه‌ و نازانن نرخێ چیه‌ ، پاشان به‌ ژێزه‌وه‌ ناردیه‌وه‌ جینی خۆیان و چوار
جه‌وال عۆد و سه‌نده‌لیش له‌ سۆتان رزگار کرا .

له‌ هه‌راجی ئه‌و رۆژه‌دا هه‌فتا باره‌ ئیستر قاپ و ته‌شت و مه‌نجه‌ل و
مه‌سینه‌ و له‌گه‌ن و تیان — مه‌نجه‌لی گه‌وره‌ — و قاپ و قاچاخی مدبه‌ق ،
هه‌شت دانه‌ شه‌مدانی زیتو ، سه‌د دانه‌ شه‌مدانی بچۆکی ئاگر کردنه‌وه‌ ، چل
دانه‌ مه‌قه‌ستی زیتو (٢٨) ، هه‌شت بخوردانی نقیمدار ، بیست دانه‌ گوللۆدانی
بلقوری تراشکار فۆشرا .

باری بیست ئیستر سندوقی گه‌وره‌ی لباد تیدا راخراو هات ، له‌
ناویاندا شه‌شسه‌د کاسه‌ فه‌خقورچێ گرانابی ، ده‌ ده‌ورچ به‌رقلیان خواردن و

(٢٨) مه‌قه‌ست ئامیتریکێ پتویستی مۆم و شه‌مدان بوه‌ بۆ قرتاندنی سه‌ری ئه‌و
مۆمانه‌ی له‌ کاتی سۆتاندا ده‌زوه‌که‌ی ناویان گر مۆله‌ ده‌بیت و رۆناکی کز
ده‌کا و پتویستی به‌ قرتاندنه‌ .

فنجانی چوار گول ، کاسه‌ی بولغارچی ، کاسه و ته‌به‌قی چینی ، سهد و په‌نجا کویه‌ی به‌لمت و خوسره‌وانی‌یان هینایه دهر که له‌ناو ئه‌م کویانه‌دا مره‌بای که‌بات و ئه‌مله‌ج و کابولتی و هه‌لوژه‌ی خوراسانی و قوخی بوخارایی و سیو و زه‌نجه‌فیل و گوژی‌هیندی و ترشیاتی خیار و ریواس و خورمائی حه‌به‌شی‌یان تیدا بق ، کاتی ده‌لال ئه‌مانه‌ی هه‌لگرت و ده‌ستاو ده‌ست گه‌زان ، ههر که‌سه به‌ ناوی چیشکه کردن قامکیکی لی ده‌دان زوری نه‌خایاند کویه‌کان خالی بونه‌وه و ده‌لاله‌کان باریان سوکتر بق ، هزار و شه‌شده به‌لم به‌هرزان فروشران .

چل بار میزهر هینرایه پیش ، خوا ئاگاداره میزهری محهمه‌دی وایان تیدا بق سێ چل درمی ده‌هینا ، پینج بار میزهری ره‌نگاوژه‌نگی ده‌سکردی ئه‌حمه‌داباد و گولکه‌نداباد و دیوه‌به‌نده‌رئاباد و مه‌حمود ئابادی ولانی هیندی تیدابو هه‌مو ریشوی ئاوریشیان لی نرابو .

سندوقیکی ته‌خته‌ی سه‌روی زور زل به‌ چوار زه‌لام هه‌لیانگرتبو ، که کرایه‌وه پز بق له‌ خه‌لاتی هینجگار به‌نرخ وه‌کو قوماشی زی‌دردو و شالی کشمیر و کوتالی داوی زی‌رتی هه‌لکشاو و هه‌ریر و ئاوریشم ، هه‌وت که‌س له‌ یه‌نیچه‌ری‌یه‌کانی وان هاتنه‌ پیشه‌وه ، یه‌کیان گوتی قوربان ، مانگی شه‌عبانی رابوردو له‌ قه‌لای وان هاتینه‌ خزمه‌ت و شکاتمان کرد که‌ خان هه‌وت بار کوتالمانی له‌جیاتی باج لی گیراوینه‌وه و لیتی کوشتوب و برینداری کردۆین ، ئه‌مه‌ باره‌کانی ئیمه‌یه ، پاشا له‌ خه‌لکی ولات و پاچگه‌کانی پرسپار کرد ، گوتیان به‌لی ئه‌م هه‌وت باره‌ هی ئه‌مانه‌یه ، کوتالیان هینابو باجیان نه‌دا به‌ خان و هه‌ریان هه‌لگیرساند ، خایش لیتی‌دان و هه‌وت باری له‌جیاتی ، باج لی‌سه‌ندن . پاشا فره‌مانی دا پاش باج لی وهرگرتن باره‌کانیان بدریته‌وه .

هه‌فتا بوخچه‌ی دتی دیا و زی‌باف و سرنگ و خارا و په‌رده‌ی قه‌له‌مکاری سه‌راپه‌رده و په‌رده‌ی توژ و دۆشه‌گه‌له‌ی چنراو .

له ناو ههوت سندوقدا ههفتا تهخته كهولى سمۆر و شازده كهولى سمۆرى بهرچۆخه ههه رهنگ و بىست كهولى سنجاوئ به خورى و په نجا كلاوى كهولى وشهك كه بهريان چۆخه ههه رهنگ بو يازده دانه كهولى قاقمى سپى بهرچۆخه ، زياتر له دۆسه د كهولى شىنى عهجه مى بى بهر .
 ئه و جاره ي پاشا له ئهسته موئه وه هاتبوه بتليس و ميتوانى خان بۆبو ، كهوله سمۆرىكى سپى خهلات كردبو ئه وىش له ناو ئه مانه دا بو ئاغاي يه نيچه رى به كانى وان به هزار قروشى كرتى .

جگه له و شتانه ي باس كران ، چل بارى تهواو شتومهك و كهلوپهل له ناو سندوقاندا كه جلك و بهرگى سولتان خانم و ژنى خانى تازه و ئافره تانى ماله وى خان بۆن بى ئه وى ده ستيان لى بدرى له بهرچاوى هه موان و له سه ر رازى بۆنى گشت لايهك درانه وه ده ست عه مبه راغا و تيرانه وه بو سولتان خانم . ئىستا ئه گه ر من شته فروشراوه كان و ناوى كزيار و پاره كانيان بنۆسم ، تۆسىنه كه م ئه وه نده دريژ ده يته وه سه ر ديته ئان .

ئه نجامى هه راج و ده سكه وتى مه ليك ئه حمه د پاشا

ئه م هه راجه چوار روژى تهواوى خاياند ، له و پاره يى كۆكرا بووه پاشا له بهرچاوى هه موان دۆسه د كىسه ي خه رجى هيزى وان دا به ئاغا كانيان و قه باله ي شه رعى پى نوسين ، پاشا و خانى نوئى يه كى و تهنه يىكى ئه م قه باله ييان لاي خويان هه لگرت ، هيزه كانى وانىش په نجا كىسه هه قى مانه د بۆنيان دا به پاشا و به م جوړه توله ي خويانيان له (عه بدالخان) كرده وه !

مه مبه د به گى مه لازگرديش كه گوايا چل هزار سه ر مه زى تالان كراوه شىست كىسه يان داين رازى بو و قه باله يان لى سه ند درا به پاشا و خانى تازه . ئه و مه مبه د به گه له مه و پيش په نجا كىسه ي له مالى خان

تالان کردبو هینایه وه بو پاشا ، پاره‌ی شتومه که کانی دیکه له پاشا به ولاره
 کهس لئی نه پرسینه وه و شته زور گرانه کانش هر خوی زیادی ده کرد و
 له سه‌ر خوی ده نوسی و کهس شتی به نرخ دهست نه کهوت ، تهانه‌ت منیش
 کهس لئی نه پرسیم .

خانی تازه‌ی بتلیس زیادین خانش به پنی نه‌ریتی کونی خویان خه‌لک
 سیسه‌د کیسه‌یان بو خر کرده وه و نه‌ویش سه‌د کیسه هه‌قی زه‌حه‌تی دا به
 پاشا له‌گه‌ل پینج ته‌ویله نه‌سپی سواری و ده‌قه‌تار ئیستر و ده‌زری و ده
 خولام و پینج که‌نیز و ختوه‌تیکی نه‌خشین و په‌نجا شه‌مامه عه‌مه‌ری خاو .
 خانی تازه بو سه‌لمانندی مل که‌چی خوی بو سولتان به‌لینی سه‌د کیسه‌ی
 دا . نه‌و سنی مجری‌یه‌ی له‌پیشه وه باس‌ان کردن هینایانه وه ، هه‌رچی
 که وه‌هری تیاندا بو به ته‌رازو کیشیان و توسران و به‌ئه‌مانه‌تی خوا و
 پیغه‌مه‌ر درانه ده‌ستی پاشا و پاشاش دای به هیزی وان که له خه‌زینه‌ی
 قه‌لای واندا هه‌نگیری . خانی تازه له‌بریتی تازه کرانه‌وه‌ی فه‌رمانده‌وایی به‌که‌ی
 ده‌سته‌به‌ری چه‌ند کیسه بو بو سولتان و سه‌دری نه‌عزم و (ده به محمه‌د
 ناغای مه‌تاره‌چی) کرایه به‌رپرستی نه‌ستانندی نه‌و ده‌سته‌به‌ری به .

به‌گه‌کانی (نه‌رجیش) و (عادله‌واز) و (موش) چوبون به‌دوای خانی
 هه‌لا تودا بگه‌زین هاته‌وه بی‌ئه‌ودی سه‌ر و شویتیکیان له خان زانیی ، به‌لام
 لهو کتیوانه بیست هه‌زار و شیست سه‌ر مه‌زیان له مه‌زه‌کانی محمه‌د به‌گی
 مه‌لازگردی دوزیبه‌وه ، کاتی به محمه‌د به‌گیان گوت نه‌مانه مه‌زی تون و
 دوروشمیان پیوه‌یه وه‌ره وه‌ریان بگروه ، گوتی حاشا نامه‌وی ، من زور نی‌به
 شیست کیسه‌م له‌جیاتنی نه‌و مه‌زانه وه‌رگرتوه ، نه‌م بیست هه‌زار سه‌ره بو
 پاشا و گه‌ردنی ئازا بی ، پاشا خه‌لا‌تیکی دیکه‌شی دا به محمه‌د به‌گه و
 مه‌زه‌کانی دایه ده‌ست وه‌کیل خه‌رج بی‌ته‌روشی و پاره‌که‌ی بدا به کوتال
 بو به‌رگی سالانه‌ی عه‌سکه‌ره‌کانی پاشا . جا روی کرده به‌گه‌کانی نه‌رجیش و

عادلجه‌واز و موش و پی‌ی گوتن « سه‌لامهت بن ، ده‌بویه هم یاخی‌به‌تان بدوزیایه‌ته‌وه » ، نه‌وانیش گوتیان « قوربان نه‌وا حه‌وت شه‌و و رۆژه له‌م‌ناوه‌دا ده‌گه‌ژین و شوینیمان نه‌دوزیوه‌ته‌وه ، به‌لام تۆشی ده‌سته‌ییک له‌عه‌سکه‌ره په‌راگه‌نده‌کانی بۆین شه‌ژیکێ قورسمان له‌گه‌ل کردن ، سه‌د که‌سیکیان لێ کوژرا سه‌لکه‌کانمان هیناون و سه‌د که‌سیکیانمان به‌دیل گرتۆن وا لێره‌ن « پاشا‌فرمانی دا سه‌ربزه‌کان ئاماده‌ بن ، دوا‌ی نوێژکردن گوچانه‌که‌ی به‌ ده‌سته‌وه‌ گرت و له‌سه‌ر کورستی دانیشته‌ و گوتی ده‌ی سه‌ربزه‌ خریک بن ، نه‌و ئاغا‌یا‌نه‌ی له‌وێ بۆن به‌سه‌ر ده‌ست و پی‌یدا‌که‌وتن و تکیان بۆ کردن ، پاشا‌تکای قبول کردن و هر ئا‌غایه‌ی دۆ سی که‌سی پی‌ به‌خشین و پی‌ی گوتن ئا‌گاتان لێ‌یان پی‌ نه‌مانه‌ ئازاد‌کرا‌وی من رێ‌یان بگرن . نه‌و به‌گانه‌ی که‌لله‌ سه‌ره‌کانیان هینابۆ یه‌کی خه‌لاتیک و کلا‌و خۆ‌دیکێ په‌ژداری له‌سه‌ر نان ، منیش به‌هه‌لم زانی چۆمه‌ پی‌شه‌وه‌ گوتم « پاشام ، له‌ شه‌ژی مه‌ته‌ریزه‌کاندا نه‌و رۆژه‌ی منت بۆ لای به‌گی مه‌حمودی نارد تا یته‌ یارمه‌تیتان ، (سولحان) ی نه‌گریس که‌ نیازی بۆ سه‌رم بی‌ژی سه‌رم بژی و هینامه‌ خزمه‌ت تان . ئیستا دا‌وا‌ی خوین‌بایه‌ سولحان ده‌که‌م » ، پاشا‌گوتی « نه‌شه‌ده‌میتلا نه‌ولیا راست ده‌کا ، ده‌ی خیرا که‌ن ، تو له‌م خه‌زایه‌ماندا فه‌تخی شه‌ریفت بۆ خویندین و به‌سه‌رهاته‌که‌مان به‌چاکی لای خۆت ده‌تۆستی ، سه‌ری سولحایتشت هینابۆ » ، جا سه‌د قروشی دامی و خه‌لاتیکێ گرانی به‌ شانمدا دا و کلا‌و خۆ‌دیکێ له‌سه‌ر نام و له‌ناو خه‌لکان به‌رزی کرده‌وه .

(ره‌مه‌زاناغا) ی کوێخای پاشای دیاربه‌کری بانگ‌کرد سی کیسه‌ خه‌رجتی ریگای دای و بۆ مسته‌فا پاشای فیرایش خه‌نجه‌ریکی ده‌بان و کۆیله‌ییکێ قول و نامه‌ییکێ پێدا نارد و به‌ژی‌ی کرده‌وه .

له‌ مانگی ره‌مه‌زانی سالی ۱۰۶۵دا شاری (بتلیس) مان به‌جی هیشته‌ و

به ئوردۆی دهریا ئاساوه له ریڭای ئوواوه گهزاینهوه و هاتین له قوناخی
(خسرهو پاشا) وچانمان گرت ، بۆیه گواستمانهوه که ئوردوگا کهمان
بۆگه نی کردبو و ئهو حهشامه ته کوردهش ده بوايه له شار دور بخزینهوه و
دهوله تی خانی تازهش سه قام بگری بزیار درا یه ک روژ لیتره بمینینهوه .

ئهو به گانه ی له ئه یاله تی ئه رزه ژۆمه وه هاتبو ن خه لات کران و
سه رداره کاتیشیان یه کی خه لاتیك و سێ کیسه و چه له نگیك و ئه سپییکی
ره سه نیان درایه (۲۹) ، بو والی ئه رزه ژۆمیش خه نه ریکی ده بان و
ده مانچه ییکی نقیمدار و نامه ییک قیرا و ئه وانیش رویشتن .

ئهو به گانه ی کوردستان که به ندکرا بو ن هه روا مانه وه ، ته نیا به گی
شیروان له سه ر تکای خانی تازه به سێ کیسه لی خۆش بق و گو تی
» هه رکه س له فه رمانی وه زیری عوسمانی هه لگه زینه وه سه ری ده بزم به لام
له بهر خاتری خان ئازادم کردی « ، ناردی خه لاتیکیشیان بو هینا ، ئهو به گه
هاته پیشه وه و دانه وی یه وه دهستی پاشا ماچ بکا به لام پاشا مسته کو له ییکی
وای له ته پلێ سه ری دا که ناوچه وانی بهر زه وی کهوت و وای سه ر لی شیوا
له جیاتیه دهره وه رقی کرده دهر گای ئاغا کان ، هه ر گه یشته وه ناو خیه ته کانی
خۆی بی ئه وه ی ته پل و که زه نای بو لی بدری سوپا که ی شوین خۆی خست و
به ره و شیروان گه زایه وه .

دوای ئه وه پاشا له گه ل میرمیران و پیاوماقولا ن چۆن بو شوینی راو و
سه رانگا کان و جیگا خۆشه کانی خان . له گه زانه وه دا بو میرمیران و

---

(۲۹) سه ردار : ئهو ئه فسه ره تورکا نه بو ن که ده خرا نه ناو سوپای به گه
کورده کانه وه تا ئاگاداریان بن و ری و شوینی پتو یستیان پیشان بده ن .
ئهمانه بهر پر سی ئهو هیزانه بو ن ، ته نانه ت وه کو ده بینین له کاتی
خه لاتکران و تالان پی بزانیشدا له شه زکهره کورده کان له پیشتر بوون و
پتریان بهر کهوتوه .

ئاغاكانى وان يەكى يەك تېچىرى راوكر اوى بۆ ياردن ، ئەوانىش بۆ ھەريەك
لەو ئاغايانەى تېچىرەكەى بۆ ھىتان ئەسپىكى كەھىلە و چەند تۆپ قوماشى
كوجەرانىان دانى و بىيارىشيان دا ديارى بۆ پاشا بنىرن .

ھەمۆ رۆژى بەيانىان لەلايەن خانم سولتانهوۋە سەد و لەلايەن خانەوۋە
دۆسەد قاپ خواردنى بەيانى دەھات . لەلايەن خانەوۋە سەبارەت بە
تازەكرانەوۋەى فەرمانزەوايى يەكەيەوۋە سەد كىسەى رۆمى بۆ سولتانى
ئەستەمۆل و سەد كىسە بۆ ۋەزىرى گەورە (سەدرى ئەزەم) و ھەندىكىش
بۆ كار بەدەستەكانى ئەستەمۆل رىكخرا . ئەو دۆسەد كىسە
زىزە بەبارى بىست ولاخەوۋە رەوانەى (ئەستەمۆل) كران .

بۆ سەينى پاشا بە دەستە و دايرەيەوۋە ھاتە ناو شارى بتلىس و نوژى
ھەينى لە مزگەوتى شەرەفخان كرد و لە گەزانەوۋەيدا پىاۋەكانى پارەيان
بەسەر ئەو خەلكەدا بلاۋدە كردهوۋە كە لە راست و چەپى رىگادا راۋەستاقون و
ھاتەوۋە بارەگاي خۆى ، بۆ بەيانى تۆغەكانى كەوتنە رى و خوشى بەدواياندا
رىگاي وانىان گرەتەبەر و ھاتن .

گه‌زانه‌وه‌مان بۆ وان

له بیست و نۆی زهمه‌زانی ۱۰۶۵دا

له پێشه‌وه خانی تازه له گه‌ڵ پاشادا به سوارچی ئه‌سپ و شان به‌شانی یه‌ك له گه‌ڵ ئه‌وه ده‌سته و دایه‌ره گه‌وره‌یه هه‌تا به‌ر باره‌گا هاتن ، له کاتی مالا‌وا‌ییدا خان تکه‌ای بۆ به‌گی هیزان کرد ، پاشاش تکه‌که‌ی خسته سه‌ر چاوی خۆی و هه‌ر له‌وێ سێزده هه‌زار زێژ و بیست‌زری و یه‌ك قه‌تار زیوی دا به‌ خه‌زینه‌ی پاشا ، به‌گی هیزان به‌ره‌لل‌اکرا و خه‌لاتنی درایه و دایانه‌وه ده‌ست خان . خان له به‌گی گه‌زگه‌زێ پرسیار کرد ، پاشا گوته‌ی « ئیشه‌لل‌اکه گه‌یشه‌وه وان دیوان ده‌گرم و له سه‌ری ده‌ده‌م تا بۆ جاریکی‌دی هه‌مو لایێک گوێ له‌مستی والی وان بن و به‌پێی فه‌رمانی سولتان بجۆلێنه‌وه . تۆش بژۆ وریای حکومه‌ته‌که‌ی خۆت به‌ » ، دیسان له‌گه‌ڵ خان سه‌ری یه‌کتریان ماچ کرد و لێک جودا بۆنه‌وه و خان به‌ره‌و بتلیس گه‌زایه‌وه .

سه‌ر له به‌یانێ روژی دوا‌ی پاشا له ته‌حتی وان بزۆت و به‌لای باشو‌ری ده‌ریادا له‌ژێ (قوسقون قزان) هه‌وه هاتین ، له پێشه‌وه پیا‌ده‌کانی هه‌کارێ و سه‌گوان و ساریجه‌کان کێوه‌کانیان پشکنی جا عه‌سکه‌ری پیا‌ده به‌ سا‌وا‌ت لێدان که‌وته‌ رێ ، یه‌که‌م روژی جه‌ژن به‌ناو ئه‌وه‌دار و به‌رده‌دا هاتینه گوندی (دۆله جوان) که‌که‌وتۆته‌ ییوانی چیا‌کانی (هیزان) و (شیروان) و ئاوێکی زۆر رۆن و پاکی هه‌یه ده‌ژێته‌ ناو ده‌ریای وانه‌وه ، له هاوین و زستاناندا بواری په‌ژینه‌وه ده‌دا ، گوندیکی سیسه‌د

مالی به له خاکی بتلیسدا • بزیاردرا شه و لیره بمینینه وه ، دۆهزار عسکهری
ههلبژاردی رۆژه کیمان گهیشتنی له چوارده وره مان کیشکی ئوردوی
پاشایان گرت •

لیره وه هه ندیک به سوارێ له ئاویان دا و هه ندیک به سه ر پرده که دا
په ژینه وه و تۆپه کانمان په ژانده وه ، جا به رۆخی ده ریادا به ره و خۆره لات ،
په نابه خوا به ناو دارستان و که ند و کو سپ و به رده لاند ده هاتین که
نامه به ریکی خان گه یشته ئه م نامه یه ی دا به پاشا « گه وره م وریا به و ئاگات
له و به گه گیراوه بچی ، له کاتی رۆیشتندا قه ره و ل و پیشه نگه کانتان وریا
بن » • پاشا ده زیژی دا به نامه به ر و فه رمانی دا گیراوه کان له سه ر پشتی
ولاخ دا به ستن و پیاده کانیشمان به ناو کینه کاندایا بۆ بۆنه وه •

به شش سه عات گه یشته نه گوندی (سوره) ، دۆسه د مالیکه له سه ر
رۆخی ده ریا و سه ر به وانه ، کلیساییکی کۆنی لێ به ، قه شه کان دیاریان
بۆ پاشا هینا ، عسکهری ئیسلام به شاخ و کینه کاندایا بۆ بۆنه وه و پاشا
له ناو میڕگینکدا وچانی گرت ، ئه و شه وه به گه کانی زنجیر کرد و تۆبه چی بۆ
جیای قوسقون قزان دانا •

رۆژی دوا یی به به له م په ژینه وه بۆ قه لاکه ی دۆرگه ی (ئاخه مار) •
(جالۆت شا) له کاتی خۆیدا کلیساییکی لیره دروست کردوه که له کن هه مو
دیانه کان زۆر پیروژه • ئه م دورگه یه له ناو ده ریای واندا له خۆره لات وه
به ره و خۆراوا درێژ بۆته وه و چاییکی به رزی سه ر له هه وره ، ده ورانده وری
حه وت میله و ته نیا له لای باشۆره وه کویره رتی ییکی لا پنی زۆر ناخۆشی
هه یه ، له باکوړه وه سنج میل له به نده ری سه ر ئاوی کواش دۆره ، له دۆره وه
توکی کلیسا که ی دیاره • کاتی قه شه کان دیاریان دا به پاشا و به خیره اتیان
کرد و گه ژانه وه ، له قه لاوه حه وت دانه تۆپی شاهانه ئاگر درا ، منیش له گه ل

ھەوت پیاوی خۆمدا، لە گەلیان سواری بە لەم بۆم و ھاتم بۆ سەیری
 دورگە کە . لە سەر گاشە بەردیکی ھەوسەد شەقاوی قەلاییکی سەخت
 دروست کراوە کە تەنیا لە لای خۆراواوە دەرگاییکی بچۆکی ھەیە ، ناو قەلاکە
 کلیساییکی کۆنە کە ھەرسێ کلیسا کە ی روان و ھەوت کلیسای نەخچەوان و
 کلیسای قیامە ی قودسی شەریف لە چاویا ھیچن ، ئە گەر بێتو پەنجەرە و
 دیوار و ژۆرە کانی و شیوہی بیناکە ی باس بکەم تۆسینە کەم زۆر درێژ
 دە بێتەو ، زیاتر لە دۆسە قەشە و رەھبانی ھەیە کە لە بەر پارێز و چلە کیشان
 لە ناو جە زەشە کانیاندا وشک ھەلآتۆن . خزمە تکارە کانیان ئەو ھەندە قەدری
 میوان دە گرن ھەر مە پرسە ، چ خواردنیک داوا بکا بۆی ئامادە دە کریت ،
 نوێنی دیبا و سە رینی پەزی قوی بۆ دادە تیسن . کلیسا کە بریتی بە لە شەش
 ئەشکەوت کە ھەمۆی پزە لە ئازوقە ی خواردن و خواردنەو ، لە ناو ئەو
 دەست لە دنیا ھەلگرتوانەدا سیسە دیان بەرگە درۆن ، بە زیۆمچۆنیان بەو
 خیراتە یە کە خەلک بۆیان دینن ، ئاویان لە عەمباراوە کاندایە .

بە بە لەم پەژینەو ھەو بەر ، لە خۆراوا ی ئەم دورگە یە بە پینج میل دۆر
 ھاتینە (ئاق کیری) ، ئێرە قەلای نیە و بواری پەژینەو ی زۆرە ، لە کاتی
 بەرێگادا ھاتنمان لە گەل پاشادا روو و خۆر ھەللات کە تەماشامان دە کرد لای
 چەپی دەریای وانمان وەکو خلیجیکی بچۆک دە ھاتە بەرچاو . ئاوی دەریا
 ئەو ھەندە ی شالۆ بۆ چیاکان بردو ھەمۆی بنکۆل کردۆن . ئەو کیوہی
 لەولامانەو ھە سەر لە ئاسمان دەسوێ چیا ی (کیان) ە کە ھەمۆی یەک پارچە
 بەردی خارە و بەردە کەشی وەکو بەردەستی ئاگر دەدا ، لەم ولاتە بە رینگای
 سەخت و چیا ی زۆر توش دەلێن کیان ، جا ئەم کیانی وانە ی سەر رێی
 قوسقون قزان لە ولاتی رۆم و عەرەب و عەجەمدا لە گشت چیاکانی ھە کاری
 بە ناوبانگ ترە . کابراییک لە سەر ھەو بەردیک تل کاتەو لە خوار ھەو ھەزار
 کەس دە کوژی ، سەرۆکی چیا ییکی وا بەرزە و خوار ھەو ی دۆلیکی یی بنە .

وہزیریک بہ ناوی (ئەحمەد پاشای خیابج) ویستبۆی ئەم ریگایە نەختیک
 بەرین بکا لە ھەندێ شوێن دیواری وشکە کە لە کێ بۆ کردبو و لە ھەندێ
 جیگای دێ بەردەھەلکەنی لە سەر دانابو کە کۆسپەکانی سەر ریگا بتاشی ،
 کە چێ خەلکی ئێرە بە بیاتۆی ئەوێ گوا یا ئەمە ریگا بۆ عەجەم خوش دەکا
 بیتە سەرمان نەیان ھێشت ئەم کارە خێرە سەر بگرێ ، بەلام لە راستیدا بۆیە
 واپان کرد کە دەستی وەزیرەکانی دەولەتیان نەگاتی .

لەم ناویدا گلکۆیکمان چاوپێکەوت کە بە سەرھاتە کە ی
 سەرسۆزێنەر و شیاوی گیرانەوێه :

به سهرهاتی (چاومار) ی بلوگباشی

له سالی ۱۰۵۵ دا کابرایتیکی هیجگار ئازا به ناوی چاوماروه له م ناوه دا پهیدا بو که له زور شوین خزمهتی کردبو . یه که م جار پیاوی (گورجی نه بی) و (کورزی قاترچی) بوه ، کاتی ئه م دوانه له گه ل (مراد پاشا) ی سهره ک وهزیر و (محمه د پاشا) ی چه ر خه چت به شه ر دین پاش حهوت سه عات شه ر گورجی نه بی ده شکتی و چاوماریش هه لدی ، به زیکهوت من له و شه ری ئوسکو داره دا بوم ، مراد پاشای سهره ک وهزیر فهرما تیکی دامی بیهم بو (شام) بیده مه ده ست (مورتهزا پاشا) . له نزیك خانی (چاقت) توشی ئه م چاوماره بوم ، به چه ته ی تیگه یستم ، به راستیش وابو ، چونکو له رقی ناچاری یه وه ریگری ده کرد .

یه کترمان ناسی یه وه و ئه ملاولای یه کمان ماچ کرد . حالی خوی بو گیزامه وه ، که پیم گوت برام وه ره بته مه کن (مورتهزا پاشا) زوری پی خوش بو ، له گه ل خوم برده لای مورتهزا پاشا و ماوه ییک لای ئه و مایه وه . له په لاماری پاشا بو سه ر دروزه کاندا له ده ره بندی ناقوره ی (سه فهد) دا ئه وه نده ی ئازایه تی نواند خوی پیش خست ، که گه ژانه وه (شام) زوری نه خایاند شامیان له مورتهزا پاشا سه نده وه و دایان به (ئیشیر پاشا) ، مورتهزا پاشا سیواسی درایه ، مورتهزا پاشا له (سیواس) چاوماری کرد به میراوی شاری (نیکسار) ، شش مانگ میراوی کرد ، روژی (دلاوه راغا) ناویک هات بو پشکنین و لی پرسینه وه ، چاوماری گرت و هه رچی هه یبو

لښی سهند ته نیا سځ ټهسپی سوارچی بۆ هیښته وه . به هر حالې بۆ (چاومار) له بهندیخانه هاته دهر و سهد که سیکې له خوی خړ کرده وه و له ناکاو به سهر مالی دلاوهر اغای دا دا ، هرچی داراچی هه بۆ له گډل په نجا ټهسپا تالانی کردو ماله که شی ټاگر تی به ردا و په کسهر خوی گه یانده کن (محه مه دهمین پاشای شه مسی زاده) له (وان) ، ټه ویش زوری قه در گرت . ټم محه مه دهمین پاشای والی وانه ټیوانی له گډل (سوله یمان به گي محمودی) به گي خوشاب و فرمانده کانی (هه کارچی) ناخوش بۆ ، چاوماری کرده سهر دار . ټه ویش هلی بۆ هه لکه وتبۆ جاری هیښی دهرده سهر هه کارچی و روژیک په لاماری محمودی په کانی دده و هه مو جاری به تالایکی زورم وه ده گه زایه وه . وانی په کان ټم پیاوخرایی یانه ی چاوماریان زور به دل بۆ و هه تا توانیان رویان دایې .

سالی ۱۰۶۰ که (مهلیک ټه محمد پاشا) بۆ به وهزیری گه وره ، محه مه دهمین پاشا له وان یاختی بۆ و دهستی به شهړ کرد ، قه لای سهر وه به توپ قه لای خواره وهی وانی داگرت و له چنده لاوه که له بهر که و ته دیواره کانی وه ، له ولاشه وه والی دیار به کر به هه مو سوپای وان و دیار به کر وه هاته سهر محه مه دهمین پاشا و له هه مو لایکه وه تهنگی پی هه لچنرا تا ناچار بۆ شه و له ناوایک به گورس خوی له دیواری قه لا شوړ کرده وه ټه سپیان بۆ راگرتبو سوار بۆ هه لات ، به تو روژ خوی گه یانده (ټه سته موّل) په نای برده بهر (مهلیک ټه محمد پاشا) ، ټه ویش لښی بورد و له (رومیلی) سنجاقی (کوستندیل) ی پی سپارد و ناردیه کریت . له دواي هه لاتی ټه مین پاشا تازه (چاومار) نهیده توانی له وان دانیشی هاته کن خانی بتلیس ، خان کردی به ټاغای خوی و ئیدی چاومار به رهحته دانیش و حسابیه وه .

دمورهدران و شهزگردنی چاومار له چيای کييان

نامه ييكي دۆستانه له برادهزه کاني هيزي وانهوه بو چاومار دي که بچي سهرتيان لي بدا ، ئه ويش به په نجا پياوي ههلبژاردهوه به ريگاي قوسقون قزاندا دهزوا بو وان ، تومەز پيئسه د شه شه د کهس له پياواني خاني هه کاري هه لسوکه وتي چاومار ده بژيرن و ئاگاداري هه مو جولا نه وه ييکين ، خوياني لي خوش ده کەن و له ناوه ندي چيای کييان پيشي پي ده گرن ، ده يته شهزي ده ستو يه خه ، چاومار داده به زي و ئه وه ندي بلبي يه کو دو حه فتا که سيان لي به رده داته وه ، ئه م شهزه گهرمه پينج ساعات دريژه ده کيشي ، له په نجا پياوه کهي چاومار بيستييان ده کوژرين و سبي که سي له گەل ده ميئته وه ، به و حاله شه وه سه د کهس له هه کاري يه کان ده کوژي و خهريک ده بن ئه وانه ي زيندو ماون هه لين ، له قه لاي وه ستانه وه دو هه زار که سيک به هاواري هه کاري يه کانه وه دين . به و حاله شه وه چاومار وه کو سه گي هار به هه ر چوار لادا ده ست ده وه شيني و خوين ده زژي .

له پاش شەش سەعات کە تاقە يە ک پياویشی له پشته وه ناميني و به ته واره تي شه که ت ده بي ، ده گه زته وه لاي ئه سپه کهي که خولاميك بوي زاگرتوه ، هه ردو چاوي ئه سپه که ماچ ده کات و سوار ده بي و ده لي (به قوربان بام مامزي چيا) ، به شير وه شاندين دژ به دوژمنه کاني ده دا و روده کاته ده ربه ند ، که چت ده بيني ئه و دو هه زار کهس زاري ده ربه نديان گرتوه و بوي دينه پيش ، چاومار که ده بيني پشت و پيشي گيراوه و هيچ که له بهريک نيه خوي پيدا ده رباز کا و ته نيشتي زه وه زيکي دو ئه وه ندي مناره ي سه يمانيه به رزه و به سه ر ئاوي ده ريادا ده زواني ، ئاوزه نگي له ئه سپ ده دا و هاوار ده کا (خوايه له سه ر تو) ئه سپ ده رده په زي و چاومار چاوي ده قوچيني ، ئه سپ و سوار له و ئاسمانه وه قول ده بنه ناو ده ريا ! ...

ئه وانه ي چاويان لي بو بو بوشايان گيتزايه وه گوتيان « قوربان ،

هه مۆمان زاره ستا بۆرین دیمان که خۆی هه لداشت ئه سپه که ی وه کو پشیله
چوار په لی له ژیر زگیدا گرمۆله کرد بۆ و چاومار خۆی به سهر زینه که یه وه
مه لاس دابۆ و ده ریا قوتی دان • زانیان که تازه پارچه پارچه بوه • چهند
که سیک چۆنه خواره وه تا شیر و خه نجه ر و تهنک و شته کانی بدۆزنه وه ،
به لام زۆر گه زان هتچیان ده ست نه که وت • له پز له ولاره هه والمان بۆ هات
که ئهوا چاومار خۆی و ئه سپه که ی به مه له کردن گه یشته روخی ده ریا ،
ئیمه ش خۆمانمان گه یانده لۆتکه ی چیا و روانیمان ده یینین که خۆی به لای
راستی ئه سپه که یدا هه لواسیوه و پیکه وه به مه له له وشکانی نزیك بۆنه ته وه ،
له ناو خۆماندا گوتمان « ئه ری خه لکینه ئه م چاوماره ی چهند وه خته تالانمان
ده کا و لیمان ده کوژی و هه ر ئه مژۆ دۆسه د که سی لێ خستۆن ، ئیستا لێ ی
بگه ژین هه روا به سانای ده رباز بێ ؟ ئه دی سه ی روژ له به رده می فرمانده ی
هه کارێ (به زدان شیر) خاندا وه لام مان چ ده بی ؟ » تیماندا هه بۆ ده یگوت
« کوژه سهر و مالم به قوربانێ کوژی وا بێ ، ئه م هه مۆ کوشتاره ی کرد ، به
ئه سپه وه خۆی هه لداوه ته ده ریا ، ئیستاش وه کو ماسی به ناو ئاودا ده خوشێ ،
ئه مه بلیمه تی خوایه ! » •

چهند سه د که سیک سوار و پیاده لهو شوینه ی چاومار خۆی هه لدا بۆ
به قه راخی ده ریادا شوینی که وتن ، به لام تیمانیان سێ سه عات ری بۆ ، ئه و
مه ودا یه ی چاومار به ناو ئاودا لێ ی په ژییۆ وه به وشکانی دا ده بوا یه به پینچ
سه عات پینچ بکریته وه جا بگاته وه سهر ریگا ، ئه و جیگایه ده ربه ندی قه لای
وه ستانه و رۆباری خۆشاب لیره تیکه ل به ده ریا ده بی •

به ریکه وت ئه و شوینه ی چاومار سه ری له ده ریا ده رهیتنا و پێ ی خسته
سهر وشکانی ، زه لکاویکی چۆل بۆ که س رو ی تی نه ده کرد • خۆی و
ئه سپه که ی یه که له یه که ماندۆتر بۆن ، لاقیان هه ل نه ده هاته وه ، که چتی لیره شدا
خۆی له زه لکاو ده هاته ده ر ئه سپه که ی ده چه قتی ، ئه و ده رده ات خۆی

رۆدهچۆ ، زۆری پهلهقاوه کرد ، به ناچارچی جزمه و جلکه کانی فرۆی دا و
 جلوهی ئهسپی راکیشا ، کاتی هات له زه لکاو دهرچی دیتی کهوا دهسته یێک
 سواری (هه کارچی) به رهو رۆی دین ، چاومار که زانی تیر و تفهنگ فایدهی
 نیه و ئهسپه کهشی هیزی دهر بازبونی نه ماوه ، دهسته وشیر هه لیکوتایه
 سه ر په لامار دهره کانی و ئه و بیست که سه ی ژاونا ، هاته وه کن ئهسپه که ی ،
 رای کیشا و به هاواریکی (یا ه ی) له زه لکاو دهری هینا .

کاتی ئهسپ سمی ده گاته سه ر خا ک ده حیلینی و چاومار خۆی داوێته
 سه ر خانه ی زین و هه لده کویتته سه ر دوژمنانی ، هه ر لایی رۆی تی ده کا دژ
 ده دن و خۆیانی له بهر ناگرن ، به لام دوژمن هه تا دئ هه ر زیاد ده کا ،
 چاوماری که ساسیش رۆت و پیخواس ده می به سواری و جاری به پێیان
 شه ژ ده کا ، که ده بینئ ئهسپه که ی له پینج شهش لاوه برینداره و ده له رزی ،
 دهستی لی هه لده گرئ و به قونه شه ر خۆی داوێته ناو چاکیک له رۆخی ده ریا
 که (باب به سۆران) ی پێ ده لین و له ده لاقه ی قسه که وه درێژه به شه ژ ده دا ،
 تا به کیک له دۆره وه گولله یێک له ناوچه وانی ده دا و شه هید ده کری .

که ده زانی مردوه دینه سه ری ، سه ری ده بژن و بو خانی هه کارچی
 ده بن ، خان ده لی ئه وه مه ردیکی قاره مان و ئازایه ، سه ره که ی ده تیریتته وه
 له گه ل له شه کهیدا له ته نیشت باب به سۆران ده ی تیزن و ئیستا که گه لکو که ی
 جی زیاره تی خه لکه .

مه لیک ئه حمه د پاشا که ئه م به سه رهاته ی له زمانی ئه و که سانه بیست
 که له شیر چاومار رزگاریان بقو ، هات و زیاره تی کرد . ئه مژۆ به سه رهاتی
 چاومار بو ته چیرۆکی ناو خه لکی وان و شیروان . خیرخوایه ک گو به زیکی
 له سه ر کردوه . ئه و ژه وه زه ی چاومار خۆی لی هه لدا یه ده ریا وه میژوه که یان
 له سه ر هه لکه ندراره .

رهنګه هندی کس بلین جا کابرایک له چیاوه خوی هلدایته ده ریا و
 که هاتوته دهری کوژرابی ، ثم هه مو باسکردن و پيدا هه لگوتنه ی بوچی به ؟
 له وه لاملدا ده لیم هه رچه نده پیاویکی سر به دهره وه نه بق ، به لام ته نیا له بهر
 نهومی هاوالی رینگام بوه و نان و نمه کمان پیکه وه خواردوه باسم نه کردوه ،
 به لکو له بهر نهومی خوا هه لنگری پیاویکی به دین و دلپاک و شافعی مه زب
 بق که له پیاویک بق له کورده کانی ئیزولی دهوروبهری مه لاتی به ،
 جوامیر و قارمان و مهردانه بق • من که له ماوه ی ثم چل و دق ساله مدا
 هه زارانی ئازا و شه زکرم دیوه هیشتا پیاوی به جهرگی وه کو (سید نه حمده
 پاشا) و (کدغاج پاشا) و ثم چاوماره مهرد و پاله وانم نه دیوه ! به تاییه تی
 نهو شه زه ی له (دهر به ندی ناقوره ی شام) کردویه تی له میژودا بن وینه بوه ،
 بویه هه قمه پییدا هه بلیم • رحمه تی خوی لی بن •

به ره و خوره لات ده ژوشتین که میراخوژی پاشا ره وه ینک نه سپی
 بتلیسی به کانی گرتبو ، پاشا نه سپه کانی یه که یه که دایه وه به خاوه نه کانی و
 نهومی بن خاوهن بق دای به وانه ی له شه زدا نه سپیان له کیس چوه و
 هه ندیکشی دا به ئاغا کانی وان ، له سایه ی خواوه نه سپ و زینیکش بهر
 من که وت •

که له پاشام بیست ده لنی « خوت حازرکه ، ده تیرم بق ولانی عه جهم »
 له خوځشی نهومی جاریکی دیکه ش نهو ولاته ده بینمه وه جیم به خوم
 نه ده گرت ، یه که کیسه فروش بق خه رجی رینگا و کورته کیکی بهر به سموره و
 ده ستیک جلکی باش و پشتی ینک زهخت و خولامیکی ئیسک سوکی دامی و
 گوتی « نهولیا ، کاتی گه یشته ولانی عه جهم ، نهو ده بزانه ی (ره ند) یان
 پی ده لنین له وی زورن ، شاعیری زمان دریز و بن دین و هه له وه زیان هه یه ،
 ده ته زمون و شت لی ده پرسن ، وریای خوت به و ری و شوینی
 موسلمان هتیت له بهر چاو بن ، هه میشه به ته نگ پینج فرهزه نویژی به

جهماعت به و ناموسی خۆت پيارتزه ، ئاگاداری پياوه کانت به و دايينيان بکه ، له هيزه کانی خۆمان هفتا ههشتا ساريجهی تهنه گهاويز له گهڵ خۆت بهره . « خهريکی ئهم جورده قسه و ئاموژگاری يانه بو من قسه کم پي بزي و گوتم » پاشا ، تو دهفهرموی ولاتی عهجم وایه و وایه ، پاشان دهتووی جزوجانه وهری سه گوان و ساريجه له گهڵ خۆم بهرم . من ئه مانهم له خاکی ييگانه دا چۆن پي دايين ده کړی ؟ به سه ری مباره کت قسه م پياوی و اه لده بزيرم که پيتم دايين بکړي ، چه که ه لگر و به ئه دهب و موسلمان و به ناموس بن « پاشا گوتی « ئافه رين ، به که يفی خۆت بکه » ، هه شتا که سی وریا و به دینم له سه گوانه کان هه لبارد و یه که یه که پيشانی پاشام دان ، زۆر که يفی پي يان هات و یه که کیسه فروشيشی بو خه رجی ريگا دانی و پي ی گوتن « با بزائم چۆن له سه ر دینی محمه د ده که نه وه و ئابزو و ناموسی خۆتان ده پاريزن . له قسه ی ئه ولیا ده رنه چن ، هه رکه سيک له فه رمانه کانی ئه و لای دا منيش که لله ی ده په زيتم . ده بزۆن خوا کارتان راست ييني » . پاشان به (ساری عه لياغا) ی گوت « توش ده چي بو لای (شا عه باس) له (ئيسفه هان) ، خۆت ئاماده بکه و دو ئالا چه کدار يينه » ، یه که کیسه فروشيشی دا به و .

بو روژی دوايی ئاغا که ی مورته زا پاشاشی ئيزن دا بزواته وه ، به و ئاغا ی سه ره که وه زيره که بو مه ز خۆ کرد نه وه هاتبو گوتی « تو فه رمو بکه زي وه (ئه سه مۆل) ، ئيشه لالا ئيمه خۆمان بو تان خۆ ده که ينه وه » ، پينج کیسه و خولا ميکی گورجی و ئه سيکی دایه و ناردی یه وه . ئه و به گ و پيا و ما قولانه ی (پنيانش) که بو شکاتی تالان کرانی مه ز و مالانیان هاتبو ن پي ی گوتن « ئيوه ش خۆتان هازر که ن ، سه ی له گه ل (ئه ولیا چه له بی) بکه زي نه وه » .

ساری عه لياغاشی بانگ کرد نامه کانی سولتانی دایه و دوا ی راسپيړی و

ئامۆزگارى بهرئى کرد ، پاشان منى بانگ کرد و گوتى «ئەوليا لەسەر ريگا
 که دهگهيتە فرمانزەواکانى عەجەم ، بە خوشى و زمانى شيرين لەگه‌ليان
 بدوئى ، که گه‌يشيته (گه‌نجالى خانى ورمى) خوتى لەگه‌ل ريکخه و هه‌تا
 رۆژنيک زۆتر ئەو چل هه‌زار سەر مەژەى پنيانشيه‌کان وەربگره‌يته‌وه‌ باشتره ،
 چونکو من به‌م زوانه‌ له‌ واليتى وان لاده‌بريم و دهمبه‌نه‌وه‌ بۆ (ئەسته‌مۆل) ،
 ئەم ئەسپه‌ چاکه‌ به‌ ديارى به‌ره‌ بۆ خانى ورمى ، تا ده‌توانى يتوان خوش کردن و
 سەندته‌وه‌ى مەژە کانت له‌ به‌رچاو بى ، خانى دوماه‌لى که براده‌ريکى
 مورته‌زا پاشاى خۆمانى گرتوه‌ ئەسپ و نامه‌کەى بده‌يه‌ و ئەو براده‌ره‌ى له‌
 چنگ يينه‌ دەر و له‌ويوه‌ ده‌چت بۆ (به‌غدا) ئەم شيره‌ جه‌وه‌رداره‌ و خه‌نجهره
 ده‌بانە و تيردانه‌ نقيمداره‌ ده‌به‌ى بۆ (مورته‌زا پاشا) له‌گه‌ل نامه‌کان ، به‌لام
 له‌ به‌غدا زۆر مه‌ينه‌وه‌ ، له‌ گه‌زانه‌وه‌دا به‌ (شاره‌زۆر) و (قه‌لاى ئەحمەد) و
 هه‌وارگه‌ى (زه‌لم) و (هه‌ريز) و ولاتى (ئەرده‌لان) و به‌ناو هه‌کاريدا وەر وه‌
 بۆ (وان) . ئەم زينه‌ زيزينه‌ و ئەم ئەسپه‌ ره‌سه‌نه‌ و ئەم خه‌نجهره‌ ده‌بانەش
 به‌ره‌ بۆ (قرچيل قه‌تمەر خان) فرمانزەواى (ته‌وريز) و له‌ هه‌موان زياتر ريز و
 خوشه‌ويستى بۆ ده‌ريزە چونکو يه‌که‌ وه‌زيرى وريا و کارزانى ئيرانه‌ ، ئەو
 کاته‌ى من له‌ به‌غدا بۆم ئەو کرابۆ به‌ سوپاسالارى ئۆردۆى ئيران بۆ سەر
 (قه‌نده‌هار) ، پاشان کرديان به‌ خانى خانان ، ئيستاش له‌ سەرک وه‌زيرى
 لابراوه‌ و وه‌کو من کراوه‌ به‌ خانى خانانى (ته‌وريز) ، ئەو کاته‌ى ئيمه‌ چۆنه
 سەر بتليس له‌ ولاتى عەجه‌مدا قاد داکه‌وتبۆ گوايا نيازمان وایه‌ بچينه‌ سەر
 ئەوان ، ئەگەر پرسياريان کرد راستى به‌کيان بۆ بگيرزه‌وه‌ ، له‌ مەژەکانى
 ورمى ئەگەر شتيکيان لى مايه‌وه‌ ئەويش له‌گه‌ل نامه‌ و ديارى به‌کان به‌ره‌ بۆ
 خانى ته‌وريز و تا ده‌توانى به‌ قسه‌ى خوش و زمانى شتيرين دوستايه‌نى له‌گه‌ل
 بگره‌ .

زين و ره‌خت و به‌ره‌ى گه‌وه‌ر نيشانى خانى بتليس و ئەسپه‌ که‌هيله

تایبەتیه کە ی و سێ سەر ئەسپی خوشبەزی دیکە و کتییکی شانامە و یەکی
 هوما یۆن نامە ی دا بە (ساری عەلیاغا) کە بیبا بۆ شا ، بۆ دایکی شا ئەسپییکی
 رازاوە و پینچ جوت کەوا ی سورمە لە بوخچەدا ، بۆ وەزیری شاش نامە و
 ئەسپێک ، ئیدی دوعای خیری بۆ کردین و هەردو کمان مالاوایی مان لی کرد و
 هاتین .

سیئی مانگی زیلقه عیدهی سالی ۱۰۶۵ له وانهوه به بالیۆزی چۆم بۆ ولاتی عهجه م

له پێشهوه (ساری عهلیاغا) به دۆسه د چه کدارهوه به راسپیراوی بۆ لای
شای ئیران ، ئه مجا من به سه د کهسی ئازا و موسلمان و قه تاریک ئیستره وه ،
له پاش من ئاغای مورتەزا پاشا عهلیاغا به سه د که سه وه له وان هاتینه دهر ،
ئهو پیاو ماقولانهی پنیانش که ده گه زانه وه سه د کهس ده بۆن و تیگرا پینسه د
که سینک بۆین که وتینه زۆی ، پاشا له شوینی تایه تی زاوه ستا مالا وایچ له گه ل
کردین .

له وان دهرچۆین رۆمان کرده خۆره لات ، باخه کانی (ئهرده میت)
که وته لای راستمانه وه و به سێ سه عات له لوتکه ی (زکوک) ئاوابۆین و
گه یشتینه گوندی (زکوک) وچانمان گرت ، سێسه د مایکه و کلیسایکی
لێیه ، باجی ئیره دهرۆی به میری وان و ده فته ردار وه ری ده گری ، لیره وه
به سێ سه عات به ره و خۆره لات هاتینه کلیسای (ونک و رک) که له دامینی
چای (و رک) دایه ، له م ناوچه یه دا به کلیسا ده لێن (وه نک) . ئه م کلیسایه
که له خواره وه تا لوتکه ی چای ورکی داگیر کردوه به شه قامیکی ئه مبه ره وه به
دار و دره خت و به گومبه زی گه وه ره و بچۆک و به دهر وازه ی ئاسنه وه بۆته
قه لایکی زۆر قایم و هیچی له کلیسا کۆنه کان ناچن ، نزیکه ی سێسه د قه شه و
ره به نی تیدایه که هه ری هه کی خه ریکی کارێکن ، ئهو شه وه به جۆزی ئه م
پینسه د عه سکه ره مانیان میوانداری کرد که باس نا کری ، بۆ به یانیش بۆ من و
هاواله کانم سه ر و که ولێکی وشه کیان به دیاری داینی .

بۆ به يانې شه‌وه‌کې رېمان گرت‌ه‌ب‌ر و به هه‌زار د‌م‌ر‌د و کوله‌م‌ه‌رگتې به‌ناو
 لير‌ه‌م‌واري چي‌اي ورک‌دا شوژ‌بوينه‌وه به پينج س‌ه‌ع‌ات گ‌يش‌ت‌ينه گوندي
 (هيندستين) که سي‌س‌ه‌د مال‌ي‌که و خاوه‌ني باخ و باخ‌ته و باجه‌ک‌ي به
 ده‌ف‌ته‌ري وان د‌ه‌درئ . لير‌ه‌شه‌وه به پينج س‌ه‌ع‌ات هات‌ينه چيمه‌ني (قولت
 چاير) و له‌ويوه چوينه (چاير‌ي سل‌ه‌مان به‌گ) و ئنجا بۆ قه‌لاي خو‌شاب.

قه‌لاي خو‌شاب :

له‌ب‌ر ئه‌وه‌ي روبا‌ري خو‌شاب به بن قه‌لاکه‌دا ده‌ژوا ناوي قه‌لاي
 خو‌شابي لئ نزاهه ، ناوه کونه‌ک‌ي (ئهرچه‌ک‌ي بالا) بوه و له بنياتي
 هه‌کاري‌يه‌کاني سه‌رده‌مي عه‌باسي‌يه ، سالي ٨٠٠ که‌وتوته ده‌ستي
 مه‌حمودي‌يه‌کان و عيس‌تاش پاته‌ختي به‌گه‌کاني مه‌حمودي‌يه ، سالي ١٠٦٠
 يه‌کئ له خانه‌کان به ناوي (سوله‌يماني زه‌مان) ئه‌م قه‌لايه‌ي په‌ره پيدا ، لاي
 خو‌ره‌هلاني که به‌سه‌ر گوژايي‌ي‌ي‌که‌دا ده‌ژواني قه‌لاي‌ي‌کي قايمي سوله‌يماني
 لئ دروست کرد و به‌ردی به قه‌ده‌ر فيليک تيدا کار کرد ، ئه‌و به‌ردانه
 دريژايي‌يان بيست پي‌يه و به باري دريژي خراونه‌ته ناو ديواره‌وه و
 سوچه‌کانيان هاتوته ده‌ري تا باشت‌ر خوي له‌ب‌ر گولله‌توپه‌کان بگري ، جوت
 ديواره و سه‌ره‌کانيان داپوشراوه ، واتا چه‌ندي توپ لئ بدرئ کاري لئ ناکا،
 سالي ١٠٦٠ که محمه‌ده‌مين کورئ شه‌مسي پاشا گه‌ماروي دا بيست و نو
 روژ به توپ کوتاي و نه‌يتواني به‌ردي‌کي لئ بله‌قيئ و به هه‌ناسه ساردئ
 گه‌زايه‌وه ، له ولاتي عوسمانيدا باوه که ده‌روازه‌ي قه‌لاکان له دار ده‌که‌ن و
 به‌رگي‌کي ئاسني تي هه‌لده‌کيشن ، ئه‌م ده‌روازانه له کاتي شه‌ژدا که ئاگريان
 له‌ژوردا کرايه‌وه ، داره‌ک‌ي ده‌ستوتن و ئاسنه‌ک‌ي هه‌لده‌وه‌ري ، به‌لام
 ده‌روازه‌ي ئه‌م قه‌لاي خو‌شابه هه‌ر تاک‌ي له سي‌س‌ه‌د قه‌تار پولاي نه‌خچه‌واني
 داژيژراوه و داري تيدا نيه ، ده‌روازه‌ک‌ي خراوته نيواني دو قولله و واين
 شاردوته‌وه که به چاو نايندرئ .

قەلەكە زۆر بچكۆلەيه و تەنيا فەرمانزەوا (برايم بەگى مەحمۇدى)
تيدا دادەنىشى ، ھەر چواردەورى ھەزار و دۆسەد شەقاوہ ، لە گۆشەيىكىدا
گەرماويكى بچكۆك بۆ بەگ ، عەمبارى دمخل و دان ، ژىرزەمىن ، جەخانە و
دە دانە تۆپى شاھانەى لىيە ، عەمباراويكى ھەيە ئاوى بارانى تيدا
ھەلدەگىرى ، يەككە لە بەردى رەوہزەكان بە چەشنى قورتمى فىل بۆ
دەرەوہ زاكشاوہ ، سەلمان بەگى بنياتنەرى ئەم قەلەيە چەرخى ئاسنى بۆ
دروست كرده و لەم قورتمەوہ بە زنجيرىكى سەد جۆتە بالى وای كرده ئاو
لە رۆبارى خوارەوہ ھەلدەكيشيتتە سەرى بۆ ناو قەلە ، ھەمۆ رۆژى خەلك
لە وارشى خوارەوہ دىنە سەيرى ئەم كارە سەرسۆزىنەرە ، برايم بەگى
فەرمانزەوا كە لە شەزى بتليسا پىكەوہ بۆين قەلەكى بە چاكى پىشانى
من و ھاوژىكانم دا ، ھەر چوار لای ئەم قەلەيە دەلىى دۆل و دەرەى
ھاروتە ، ھىچ لايىكى خەرەندى نى ، تەنيا لای ژوروى دەرەزەيىكى ھەيە ،
لای ناوہوہى دەرەزە خەندەكىكى ھىجگار قولى پز لە ئاوہ .

وارشى خوارەوہ :

لەم ناوہ بە وارشى دەلىن رەبات ، جا ئەم رەباتە لە دۆلىكىدايە ھەر چوار
لای ھەوالەى بەسەرەوہيە ، لای خۆراوای رۆبارى خۆشابە ، چل قوللەى
ھەيە و ديارەكانى نزم ، دۆ دەرەزەى بىن خەرەندى ھەيە ، ئەم قەلەيە
نزيكەى چوار ھەزار شەقاويك دەبى ، لە ناوہوہ ھەشەد مال و مزگەوتيك و
خاتيك و گەرماويكى پيس و چەند پارچە دۆكانتۆكەى ھەيە و ھىچى دى .

كوردەكانى مەحمۇدى :

سالى ٩٥٥ ئەم كوردانە سەريان بۆ سولتان سولەيمان دانەواند و لە
شەزەكانى (تەوريز) و (نەخچەوان) و (روان)دا خزمەتيكى باشيان نواند ،
لەبەرئەوہ ولاتەكەى خۆيان درايەوہ بە خۆيان كە بە ناوى نيشتمانى و

خانه دانی به وه فرمانزه وایح تیدا ده کهن ، ئیستا له ئه یاله تی واندا به گی خاوه ن ته پل و ئالای خانه دانی ، له سه ر بناخه ی قاتونی سوله یمانی زه عامه ت و تیماری خویانیان هه یه و داهاته کانیان بو به گه ، به هو ی نژیکی به وه له گه ل والی وان ده چن بو شه ر ، له ئه سه ته مو له وه قازی ییکی سه ر و په نجا ئاقچه یی بو داده ندری ، هه شت هه زار عه سه کهری هه یه و چه ند جار یك به ره نگاری شای عه جه م بون ، شه ر که ره کانیان چه ندی بلی ئازا و به جه رگن ، هه مویان ردین دیلنه وه و ئه م ردینانه رهنگی ئال و شین و زه رد و سوری لی ده ده ن ، زور موسلمان و به دین و له تیره ی شافین . له ناویاندا ئه گه ره یه کیک دروی له سه ر ساخ بکریته وه پئی ده لێن « تو درۆزنی » و شاربه ده ری ده کهن ، ته نات مال و مندالیشی دۆرده خه نه وه .

رۆباری خوشاب :

ئاوه رۆن و خوشه کانی چای هه کارچ و هه وارگه کانی حوسنی کۆده بنه وه و له ژیر ئه م قه لایه دا ناوی (خوشاب) ی لی ده نری و ده روا به ره و خوار ، له ده شتی وان به ناو باخه کانی ئه رده میت دا تیده په رۆی و له بن قه لای (وهستان) ی هه کاریدا ده ژۆیته ده ریای وانه وه .

شه ویک له م قه لایه ماینه وه خان گه لیک دیاری دانی ، به یانی ده رچۆن به پینچ سه عات گه یشتینه گۆندی (دۆ ئاوان) که سه د ماییکه و له ژیر ده سه لاتی مه محودی به کاندایه ، خه لکه که ی کوردن و مزگوتیان هه یه ، له ناو چیه تیکدا ختوه تمان هه لدا و دانیشتوانی گونده که به رخ و کارژۆله و ماست و په نی ییکی زۆریان بو عه سه که ره کانمان هینا .

جۆره چیشتیکیان بو هینان به ماست و گژوگیا لی نرا بو پیریان ده گوت (پۆخ) (٢٠) ! هه مومان له و پۆخه مان خوارد و زۆریشمان پین خوش بو ،

(٣٠) به زمانی تورکی به پیسایح ده لێن (پۆخ) ، وا دیاره ئه و پۆخه ی ئه ولیا چه له بچ له خوشاب خواردۆیه تی و زوریشی پین خوش بوه (دۆکولیو) .

گوایا ئەم پۆخنە لەم ناوچەیەدا لە خواردنە باشەکانیانە و بۆ میوانی
خۆشەویستیانی لێ دەتێن . بەلام هەندێ لە کوردە ناقلان تانە ناتاوێ
دەهاتن لێ یان دەپرسین « ئەزێ پۆخن ناخۆن !؟ » هێ واما تێدا بۆ بە شەرمدا
دەکەوت و لە ترسی ناوێ خراپەکی نە دەخوارد ، بەلام بە راستی شتیکی
خۆش بۆ . لێرەو بە شەش سەعات گەشتینە قەلای ئارەجک .

قەلای ئارەجک :

قەلایێکی چوار گۆشەییە لەسەر گردێک ، بەلام لوتکەیی ژۆرۆی
چیاکەیی ئەوەندە بەرز بۆ نەچۆم تەماشای بکەم ، بە دەست
مەحمودی یەکانەوێ ، لە زەمانی کۆندا ئێرە میرنشین مەحمودی بوو ،
ئێستا زۆر ئاوەدان نییە ، سەر بە ئەیالەتی وانە و بەگی سنجاقی هەییە ،
خاوەنی دۆهەزار عەسکەرە ، ئەسپە هەرە رەسەنەکانی مەحمودی یان لێرەو
دێ ، داھاتی بۆ بەگەکیەتی ، بەگ خۆی لە قەلا دادەتیشی و لە قوژبنییکی
وارشی خوارەو پێنسەد مالتیکی خاوەن باخ و باخچەی خوشی لێ بە .
مزگەوتێک و خاتیک و گەرماوێکی چلکن و چەند دۆکاتیکیی هەییە .

دەریاچەی ئارەجک :

ئەم قەلایە خلیجێکی بچکۆلەنی هەییە ، ماسی ئالای ئێرە لە کوردستاندا
بەناوبانگە و یەکی دەهۆقە دەبێ ، راوگەر دەیانگرن و بە دیاری بۆ ئەملاو
ئەولایان دەتێرن ، هیچ بۆنی ماسی لێ نایێ (سولتان مرادی چوارەم) کە
روانی داگیرکرد بۆ خواردنی ئەم ماسی یە لێرە و چانی گرتبۆ ، ئێمەش
میوانی بەگی (ئارەجک) بۆین ، نانیمان خوارد و دیاریمان لێ وەرگرت و
پاشان بەرەو باکوڕ بەناو دۆڵ و چیادا بە هەشت سەعات گەشتینە قەلای
ئاباغای .

قهلاى ئاباغاي :

ناوه كهى وشهى شيواوى (ئابا قاچى) يه كه به توركماني (قاچى) به شا ده لىن ، گوايا له مىسردا هيشتا ناوى قايتىيائى و ئهم جورانه ههيه ، له لاي خوراواوه ريگايىكى قه دېزى ههيه به ده سعات ده گاته وان ، ئهم قه لايه پىنج گوشه يه و له سهر دوندى ماهيك زور به قايمى دروست كراوه و ئىستا به دهست مه محمودى يه كانه وهيه ، ليره رى كهوتىن به ره و خوره لالت به كهوت سعات هاتينه قهره حسارى وان .

۵۴

قهره حسارى وان :

كوردەكان بهم قه لايه ده لىن (قه لاي قهره جه) ، زوربهى ديواره كانى به بهردى رهش له لايهن (غياسه دينى عه باسى) دروست كراوه ئاوايى يىكى كونه ، له خاكى عوسمانيدا ئهمه شه شەمين قهره حسارى كوردانه ، ئهوانى دى (قهره حسارى ئه فتون) ، (قهره حسارى شىين) ، (قهره حسارى وشتردار) ، (قهره حسارى ئه تتاليا) و (قهره حسارى ساحيب) . ئه مه شيان له وان كه متر نيه ، حسارى كه له سهر ترۆپكى كيويكى سهر له ئاسماندا قوت كراوه ته وه به لام بچوكه ، له بهر ئه وهى ههر چوار لاي گه لى زور قولى وهك چالاوى دۆزه خه ، ناتوانم بلىم چەند شه قاو قوله . قه لاکه چوار گوشه يىكى لاكيشى يه و ئىستا به دهست مه محمودى يه كانه وهيه و هى هاواناوى خوم ئه وليا به گى مه محمودى يه . ئهم ئه وليا به گه ميرىكى به زىزى خاوهن ته پل و ئالايه و هه متو ميرەكانى كوردستان چاكه ئه ميان له چاودايه ، چوار هزاره سكه رى ئازا و شه زكه رى ههيه .

ئەوليا به گە بانگه پيشىكى گه وهرى بو كردىن و خوشترين خواردنى بو ساز كرد بۆين ، پاش نان خواردن ئهنگوستيله كهى دهستم كه به خهتى (فهرید) شيعريك له سهر نقيمه زمزۆته كهى هه لكه ندرابو ، ئهوليا به گە داواى

لښې کړدم پيشاني بدم منيشن دامه دهستی خوښه وه توراښو به فارسي :

**له سمورې گشت خټلې نه بيا
هيوای به خشيڼي هيه نهوليا**

مير به چاوپيکه وتی هم موره وه شيتی لښې هات ، گوتی « نهوليا گيان ،
هم موره دده يه ؟ » گوتم « ميرم نه مه بښ من پيروزه و بو خه لکي دی
نه گټه » گوتی « نا نهوليا ، وشه نهوليا و نه بيا قهت نه گټه نابښ ، من و
تو نهولياي بڼ خه وشين و من هم موره پتوه دی » ئیدی هيچ چارم نه ما ،
گوتم « پيروزت بڼ ميرم » . ده تگوت دنيايان داوه تی ، بانگی کړد « کوزه
پينسه دسر مه ژ بدنه به کاکه نهولياي خوم » هروها کورته کيکي بهر
به سموره و شيرکي شيخانتي و نه سپيکي مه محموديشي دامی . سر و
نه سپيشي بو ئاغای مورته زاپاشا و ئاغای پاشای خومان خه لات کړد و
مالاوايي مان لښې کړد .

پاش پينج ساعات بهره و ژوروی روژه لات هاتينه گوندی (پاسک
ئاغای) نهوليا به گ که سد مالیکه ، مزگوتیک و هه ندی باخي جواني
هيه ، ديسان سځ سعاتي دی زوه و خوره لات به ناو بهرده لانيکي سهختا
هاتين گه يشينه گوندی (مه لاجين) که له ناو دؤليکدایه کيوه کانی نه ملاولای
سريان له ئاسمانه ، هزار مالي به باخ و باخچي کورده کانه و هه مويان
شافيعين و ئازا و شه زکرن ، له سر کانی هم گونده باخچيکي زور خوشي
نهوليا به گي لښي . کويخای گوند له ناو هم باخچيه دا نان و خوايیکي باشي
بو ريکخستين . ليرمش ديارتي مان وهرگرت و پينسه د سر مه زه کانم نارد
وان بوم بفروشن . ليره وه به سځ ساعات گه يشينه قه لای پنيانش .

قه لای پنيانش :

هم قه لایه له سر چاييکي قوچ هه لچنراوه که له کاری ئاده مزاد
ناچي و شياوی بينينه ، به کاری خوا بهرده کانی به جوریک توئی توئی

هه لکه و تۆن که هر ده لئی به ده سکرد بورج له سه ر بورج و ژۆر له سه ر ژۆر دروست کراوه . له ناوه وه نزیکه ی سه د ئه شکه وتی تیدایه ، ده مالیك و عه ماراوی هه یه ، ناو ئه شکه وته کانی پژه له ئازۆقه ، قه لاکه ی حه واله ی به سه ره وه یه به لام زیانی پچ ناگه یینی . سالی ۱۰۲۴ رۆسته م خانه که چه ل هه شت مانگی ته واو ئیره ی گه مارۆ دا و به توپ کوتایه وه هچي بۆ نه کرا ، ناچار به هه ناسه ساردی گه ژایه وه .

ده روازه ییکی لای خواره وه هه یه که ده بی به په یژه بۆی سه رکه ون و هه رکاتی په یژه که یان به گوریس هه لکیشایه وه سه ری ئیدی له هچ لاییکه وه زئی سه رکه وتنی نه . له ناوه وه مزگه وت و عه مباراوی هه یه . کیوه کانی ده ور و پشتی پلنگ و وشه ک و به رانه کیوئ زۆره ، راوکه ره کورده کان له سه ر کیوه کان چال هه لده که نن و سه ری داده پۆشن ، زۆر جار دژنده کان ده که ونه ناو ئه و چالانه وه ، جا پلنگ و وشه که کانی ناو چاله کان ده کوژن و که ولیان ده که ن . ئیره پلنگی وای لی هه لده که وئ به قه ده ر ئیستریك . له دۆلی (بزدۆك) ی خوار قه لاهه شه شه د ماله کوردی لی به به لام وارشی له ده وره نه و ته نیا خه ره ندی هه یه . قه راخ رۆباری ئه م بزدۆکه به هه زاران سۆره جناری گه وره و ئه ستوری لی به .

شتیکی سه یه :

به راستی من له چاونه ترساوئ مندالی ئیره سه رم سۆز ماوه . ئه و کاته ی به هاران دار ئاوی تی ده زئی و به ره و ژیا نه وه و شین بۆن ده چی ، مندا له کان کو ده بنه وه ، هه ر دار چناره ی حه فتا هه شتا بگه سه د مندالی پیدای هه لده رۆسکین و یه که له سه ر یه که هه تا لوتکه سه ری داره که ده چن ، واتا ئه و شوینه ی له هه موی باریکتره ، داره که ئه م کۆله قورسه ی بۆ هه لئا گیرئ و ئه وه نده شۆز ده یینه وه تا ده گاته نزیکی زه وئ ، ئه وسا هه ندیک له مندا لان

خۆيان ههڵدهدن ، باری داره که سۆک ده‌بێ به‌لام هه‌شتا چل په‌نجا مندالی
 پێوه ده‌مێنێ ، له‌پێ ده‌ مندال به‌ جارێک خۆيان هه‌ڵده‌دن و داره‌که سۆک
 ده‌بێ و وا به‌ ته‌وژم راست ده‌پێته‌وه که له‌ولاوه ده‌گاته‌وه زه‌وێ . ئێدێ
 ئه‌و داره که ساسانه به‌ ده‌ست ئه‌و مندالا نه‌وه په‌رێشان و هه‌ر ده‌بێ
 به‌ملاولادا خوار بینه‌وه . سه‌یر له‌وه‌دایه که چناری هه‌یج شوێنێک وه‌کو ئێره
 شلک نیه به‌رگه‌ی ئه‌م هه‌موو توشتانه‌وه و هه‌ستانه‌وه به‌گرێت و نه‌شکێ .
 هه‌موو رۆژێ که مندال له‌ قوتابخانه‌کانیان ئێزن ده‌بن دینه ژێر ئه‌م دارانه
 یاری ده‌که‌ن .

ئه‌م شاره‌ مزگه‌وتێکی بچۆک و مزگه‌وتێکی جومعه و خاڤتێکی هه‌یه ،
 گه‌رمه‌و و بازاری نیه ، مه‌ژێکی یه‌که‌جار زۆریان له‌ کۆیستانه‌کانه . گوایا
 له‌سه‌ر پیلانی ئیشیر پاشای والی حه‌لب عه‌جه‌مه‌کان چل هه‌زار سه‌ر مه‌ژی
 ئێریان فراندوه ، ئیمه‌ش وا ده‌چین هه‌ولێ سه‌ندنه‌وه‌ی ئه‌و مه‌ژانه ده‌ده‌ین .
 خه‌لکی ئاوا بێ له‌ژێر ئه‌و چنارانه‌دا جێگایان بۆ راخستین و زۆریان قه‌در
 گرته‌ن . ئاو و هه‌وای ئێره زۆر پاک و خۆشه .

خه‌لکی پنیانش :

پنیانشی یه‌کان ساڵی ٩٥٥ سه‌ریان بۆ سوله‌یمان خان دانه‌واند ، بۆیه
 داهاڤی ولاته‌که‌یان درایه‌وه به‌ به‌گه‌کیان . شه‌ش هه‌زار عه‌سکهری هه‌یه ،
 ئێره‌ش به‌ مه‌حمودێ ده‌ژمێردرێ ، نازناوی ره‌سمی‌یان (میره‌کانی پنیانش)
 خه‌لکی ئێره ئه‌قلیان له‌ چاویاندا به‌یه ، ئه‌وه‌نده راست و دلپاکن هه‌میشه شیر
 به‌ قه‌ده‌وه و خه‌نجهر له‌ به‌رپشتا ده‌لێی ئاگری قودره‌تن ، خۆیان ئه‌وه‌نده
 له‌ کن گه‌وره‌یه قه‌ت فێل و درۆ ناکه‌ن . ئه‌و سه‌د که‌سه‌ی له‌ واته‌وه له‌گه‌لمان
 هاڤه‌ن لێره به‌جێ مان ، من ده‌ که‌سم لێ هه‌لبژاردن و له‌گه‌ل خۆمدا برده‌م
 بۆ ولاتی عه‌جه‌م .

لیړه‌وه به‌رمو خورهلالت روښستین له (روباچک) وچانمان گرت ،
 (سولتان مرادی چوارم) که له شه‌زی (روان) گه‌ژاوه‌ته‌وه لیړه‌ خپوه‌تی
 هه‌لداوه و جن خپوه‌ته‌که‌ی کراوه به‌سه‌کو . ئیړه‌ سه‌ر سنوری پنیاشه و
 به‌خاکی عوسمانی ده‌ژمیردری . ئاویکی هه‌یه له ئاوه‌که‌ی قودسی شریف
 خوشره ، هه‌ر که‌س چل روژ له‌سه‌ر یه‌ک لی‌ی بخواته‌وه ئازا و به‌جه‌رگ
 ده‌بی و هه‌ر له‌به‌ر ئه‌وه‌شه‌ هوژی مه‌حمودی ئه‌وه‌نده ئازان . به‌داخه‌وه
 ریگا و بانی ئیړه‌ هه‌تا بل‌ی سخت و به‌رده‌لان و لیړه‌واره ، چیاکان مه‌ژ و
 بزنه کیوی زوره ، پلنگ و ویز و که‌متیاریشی هه‌یه . گونده‌که‌ی زور
 ئاوه‌دان نی‌یه سیسه‌د مال‌یکه‌هه‌مویان کوردن ، له‌هفته‌دا روژیک خه‌لکی
 ئه‌و ناوچه‌یه لیړه‌ کو‌ده‌بنه‌وه و ده‌یکه‌نه بازار ، هه‌ر که‌س شتیکی هه‌بی بو
 فروشتن ده‌بی‌نیتته ئیړه‌ . که‌زی که‌وتین به‌شش ساعات هاتینه‌قه‌لای
 قوتور .

قه‌لای قوتور :

به‌زمانی موغولج به‌پیاوی لاسار و که‌لله‌زه‌ق ده‌لین «قوتور» ، له‌پاش
 چه‌نگیزخان نه‌وه‌کانی موسلمان بون ، یه‌کیک له‌وانه (مه‌حمود شای غازان)
 وه‌زیریکی که‌لله‌زه‌قی بوه قوتور ناو ، شا‌فرمانی ده‌داتی که‌له‌ناو ئه‌م چیا و
 به‌رده‌لانه‌دا قه‌لاییک دروست بکا ، ئه‌ویش له‌سالی ۶۹۴دا ئه‌م قه‌لایه‌ی
 کردوه و ناوی قوتوری به‌سه‌را بزاوه . قه‌لاییکی دیکه‌ی ئاوا سه‌ختیش له
 سنجاقی (هه‌رسک) هه‌یه ئیستا به‌ده‌ست (واندیک) ه‌کانه‌وه‌یه . ئه‌م قوتوره‌ش
 به‌ده‌ست عه‌جه‌مه‌وه‌یه .

سالی ۹۹۲ که‌ (فه‌هاد پاشا) ئیړه‌ی گرت که‌وته ده‌ست عوسمانی ،
 پاشان له‌ ۹۹۶دا که‌ (کوژی جه‌غاله) له‌شه‌زی سه‌راودا شکا و بار و
 جبه‌خانه‌ی به‌جی هیشت ، عه‌جه‌م هه‌لیان ده‌ست که‌وت ئه‌م قه‌لایه‌یان گرت‌ه‌وه و

زۆر له جاران باشتريان كرد . سالى ۱۰۴۵ سولتان مرادى چوارهم پاشا گرتنى (روان) لهم دۆله دابهزىيو ، لهم قهلايه زاندهندهيان توپ تى گرتن كهس نه يده و پرا سهر دهرىنى ، مراد خان ده پرسى «ئهم دهنگى توپانه چين؟» پى ده لىن لهم قهلايه هى خوومان بو كهوته دهست عهجه م و ئىستا له وىوه توپمان تى ده گرن . مراد خان سواری ئه سپه تاييه تى به كهى خو (توغای ئىلى) ده پىت و له شوپىكى به رزه وه ته ماشای قهلا ده كات و ده لى « دهك به لام لىدا ههى ، قهلايىكى چه ند سهخت و دژواره . ئىستا زستانمان له پىشه ، كه ماروى بدهين خهريكان دهكا ، با جارى لى گه زىن » .

سالى ۱۰۴۸ كه بهغداى گرت ، له كاتى مۆركرانى ئاشتى نامه دا به (قههه مستهفا پاشا) ده لى «مستهفا ، لهم ئاشتى به دا با عهجه م قهلاى (مهكو) نزيك روان تىكدهن و قهلاى قوتورى لای وائىش بزوختىن » . به لام وا نه كرا ، ته نيا سهر بازه كانى ناوى هاتنه دهر و قهلايان به جى هىشت . وا زى كهوت له پاشا گىرانى بهغدا سولتان مراد مرد و ئىبراهيم خان له جى دانىشت ، عهجه م له پىمانه كيان پاشگهز بونه وه ، قهلاكانى مهكو و قوتورىيان ئاوه دان كرده وه و ئه وه ندهى دى قايميان كردن . ئىستا لهم قوتوره هاوستورى پىناشى سهر به ئه ياله تى وانه ، جاران پاتهختى سنجاقي قوتور بوه . هه رچه نده قهلاكهى به دهست عهجه مه وهيه ، به لام ناوچه كه خاكى عوسمانى به . قوتور خوى به گى ههيه و ئه و به گه له شه زى بتلىسدا به شدار بو .

قهلاى قوتور چۆن هه لكهوتوه :

له كو تا پى لای باشتورى دۆلىكدا له سهر چيايىكى قوچى سهر له ئاسمان قهلايىكى مهككه مى چوار گوشه لايىشتى به ، به شهقاو نازانم چه نده به لام بچوكه ، ئيره دوا ستورى خاكى عهجه مه ، سى هزار شهنگچى ههلبزاردهى

مازندهرانی تیدایه • نهو شهوهی ئیمه گه‌یشتین و له باخچه‌کانی خواره‌وه میوان بقین هه‌مو بورج و دیواره‌کانی قه‌لایان به‌مه‌شخه‌ل چرخان کردبو و پاسه‌وانه‌کانیان هه‌تا خوا روژی کرده‌وه ده‌نگی «خودا خوب» یان هات • پیاو راست بلێ هه‌روه‌کو قه‌لا دروست کردن قاییلی فه‌زه‌نگه‌کانه ، قه‌لا راگرتنیش هه‌ر له‌عه‌جه‌م ده‌وه‌شیتته‌وه • سه‌ر پاسه‌وانی قه‌لا و نه‌وانه‌ی له‌سه‌ر چۆك داده‌نیشن له‌قه‌لا هاتنه‌ خوار و له‌گه‌لمانا دانیشن ، زۆریان قه‌در گر‌تین و میوانداری‌یان کردین • به‌یانێ زۆ هه‌ندی پیاویان له‌گه‌ل ناردین هاتینه‌ نه‌و شوینه‌ی پنی‌ده‌لین (مه‌مه‌د ده‌ره) ، ئیره‌ گردۆلکه‌ییکه‌ ده‌ییته‌ سه‌ره‌تای خاکی عه‌جه‌م •

له‌ مانگی زیلقه‌عیده‌ی سالی ۱۰۶۵دا ستوری شامان شکاند و پیمان خسته‌ سه‌ر خاکی عه‌جه‌م و به‌ چوار سه‌عات گه‌یشتینه‌ قه‌لا‌ی (ئالباق) •

بەتا

ئىرەدا باسى كوردستانى ئەوليا چەلەبى لە بەرگى چوارەم
سەياحەتنامە كەيدا كۆتايى دى . ئەو بەپىي فەرمايتىك كە پىي دراو دەچىت
ورمى و تەوريز و قەزوين و ھەمدان و كرماشان و بەغدا و بەرگى
چوارەمە كەي دەپزىتتەم .

شىۋەي قوسىنى ئەوليا چەلەبىش لەم دوا بەشەدا گۆزائىكى ئاشكراي
بەسەردا دى ، وەكو جاران بە وردى لە دەر و ناوەوەي شارەكان ناكۆلىتەو .
وشەي كورد و كوردستان بەكارناھىتى و ئەو تام و بۆنەي پىشۋى نامىنى
ئەوەي زياتر سەرنجى خوينەر رادەكشى ئەوەيە كە شارەكانى ئىرانى
ريزە و يەك لەدواي يەك و رىكوپىك تۆمار نەكردو ، جۆرە ئالۆزى
شلەزائىك لە زنجىرەي قوسىنە كەيدا بەرچاودەكەوئى و وا لە خوينەر دەك
يىرى بۆ ئەوە بچى كە زەنگە ئەوليا چەلەبى بۆ ھەر شارىك چۆبى باسو
ئەو شارەي لاي خۆي لە لاپەزەنىكدا نوسىيى و پاشان لە كۆكردنەو .
لىكدانى ئەو لاپەزەندا پاش و پىش و سەر و بنى تى كەوتبى ، يا بلىن بە
ھەندى لەو شارانە نەچو و تەنيا پىشى بە پىسار و پىستن يەستو ! .
دەنا ناچىتە ئەقلەو ئەو چۆبىتە (ھەمدان) و (كرماشان) و (دزفول) ، پاشا
ھاتىتەو (قەزوين) و (سنە) و (قوم) و (كاشان) و (ساو) و لەويزا بۆ شارە
(رەي) و (دەماوەند) و ئەمجا لە قەلاي (دەنەو) بۆ (بەغدا) .

له گه‌ل ئه‌وه‌شدا چو ئكو زۆر په‌يوه‌ندى به‌مه‌به‌سته‌كه‌ى ئيمه‌وه‌ نيه‌ ،
له‌پاش ئاوابونى له‌ سنۆرى رۆم و عه‌جه‌م كۆتايى به‌و به‌شه‌هات كه‌ له‌سه‌ر
كوردستان ده‌دوا ، ئيمه‌ش پيش ئه‌وه‌ى به‌رگى چواره‌مى سه‌ياحه‌تنامه‌ ته‌واو
بى كۆتايى مان پى هينا .

پیرستی ناو و شویننه کان

((۵))

ناقچه قهلا ، ۳۶ ، ۳۷ ، ۲۱۲
 ناقچه قویونلی ، ۸ ، ۱۶۰
 ناقسمرای ، ۲۵
 ناقسو ، ۱۷۷
 ناقشمهر ، ۱۹۳
 ناق قوینلو ، ۲۱۲ ، ۱۶۰
 ناق کیمبی ، ۱۸۱ ، ۳۰۳
 ناکرتی ، ۵۷ ، ۷۰
 نالاداخ ، ۱۷۵ ، ۱۷۷
 نالاج خان ، ۲۵
 نالباقی ، ۳۲۵
 نالپستان ، ۲۵
 نالمهملیک ، ۲۲۲
 ناماسیه ، ۸ ، ۱۱ ، ۱۲ ، ۱۹۳
 ناموک ، ۱۸۰
 نامیدی ، ۳۴ ، ۳۶ ، ۳۸ ، ۴۶ ، ۵۵ ، ۷۰
 نامیق ، ۱۷۹ ، ۱۸۰ ، ۱۹۱ ، ۲۰۷
 ناوخچی مستهفا پاشا ، ۲۳۱
 ناویخ ، ۱۱۰ ، ۲۵۷
 نایاتلوق ، ۱۶۵
 نایاشیلی ، ۸
 نای بهگز ، ۲۸۱
 نایشه ، ۲۹۱
 نایدوس ، ۲۰
 ناینج ، ۱۶۵

ناباغای (ناباغای) ، ۳۱۲ ، ۳۱۸ ، ۳۱۹
 نابای سمجاقلی ، ۳۸
 ناناق ، ۳۶
 نانلی پاشا ، ۲۰۱
 نائینه ، ۶۴ ، ۱۶۵
 ناخمیخ ، ۲۰۹
 ناختمار ، ۳۰۳
 نادالیا ، ۲۱
 نادهم ، ۷۶ ، ۲۸۳
 نازغناک ، ۱۵۸
 نازهربایجان (نازربایجان) ، ۹ ، ۵۸ ، ۶۲ ، ۶۴ ، ۶۵ ، ۷۱ ، ۹۵ ، ۱۰۵ ، ۱۶۰ ، ۱۶۸ ، ۱۷۸ ، ۱۹۰ ، ۱۹۱
 ۱۹۵ ، ۱۹۴
 ناردلان ، ۹۰
 نارهچک (نارهچک) ، ۳۱۸
 نارمشت ، ۵۷
 ناسیای بچوک ، ۳
 ناشدی ، ۷۲ ، ۷۴
 ناغاجان ، ۲۸۴
 ناغارهزا ، ۲۸۴
 ناغاکیش (ناغاکیش) ، ۲۰۸ ، ۲۱۲ ، ۲۴۰ ، ۲۵۲
 ناقچه ناسمه ، ۸

نمبازه ، ۸۱ ، ۱۰۰

نمبازی ، ۱۸۴

نمباغای ، ۲۴۰

نمبلله ، ۵۹ ، ۶۰

نمبوئیسحاقی کارزونی ، ۲۸۲

نمبو به کر ، ۳۲ ، ۱۳۳ ، ۲۱۲ ، ۲۲۳

نمبولخه تیب ، ۶۰

نمبو سعود ، ۴۵

نمبو سعودی سلیمانی ، ۲۷۹

نمبو شهراب محمد پاشا ، ۳۴

نمبو عهلی سینا ، ۱۳۳

نمبو له یس ، ۴۵

نمبو له یسی سهرقمندی ، ۲۷۹

نمبی عمری کمندی ، ۲۸۳

نمباق ، ۳۶ ، ۵۵ ، ۶۹ ، ۹۵

نمتینا ، ۲۱۸

نمحممد ، ۱۴۹

نمحممد ناباد (نمحممداباد) ، ۵۴ ، ۲۹۵

نمحممد آغا ، ۲۰۱

نمحممد اغای نمرغمنلی (نمرغمنیلی)

(نمرغمنیلی) ، ۸۱ ، ۱۸۷ ، ۲۲۴ ،

۲۳۵ .

نمحممد به گز ، ۲۸۷

نمحممد پاشا ، ۴۶ ، ۲۱۶

نمحممد پاشای خیابی ، ۳۰۴

نمحممد چله بی ، ۲۸۰

نمحممدی قمره حساری ، ۲۷۹

نمختاد ، ۱۸

نمختمری ، ۲۷۹

نمخلات ، ۱۰۷ ، ۱۵۳ ، ۱۵۸ ، ۱۵۹

۱۶۰ ، ۱۶۱ ، ۱۶۲ ، ۱۶۵ ، ۱۶۶

۱۶۷ ، ۱۶۹ ، ۱۷۲ ، ۱۷۶ ، ۱۹۱

۲۰۷ ، ۲۳۷ ، ۲۴۶

نمدرنه ، ۱۶۱ ، ۱۹۳

نمدونه ، ۱۷۹ ، ۱۹۱ ، ۲۲۱ ، ۲۲۸

نمریل ، ۵۸

نمرتوغرول ، ۱۳ ، ۱۶۰ ، ۱۶۶

نمرچه کی بالا ، ۳۱۵

نمرجیش ، ۱۵۹ ، ۱۶۹ ، ۱۷۳ ،

۱۷۴ ، ۱۷۵ ، ۱۷۶ ، ۱۸۵ ، ۲۰۸

۲۱۲ ، ۲۳۶ ، ۲۳۷ ، ۲۵۵ ، ۲۵۸

۲۷۱ ، ۲۷۳ ، ۲۷۵ ، ۲۹۷

نمرخمنی (نمرخنی) (نمرغنی)

(نارغنی) ، ۲۷ ، ۲۹ ، ۳۰ ، ۳۶

۳۹ ، ۵۳ ، ۶۹

نمرده لان ، ۹۱ ، ۳۱۲

نمرده میت ، ۱۹۷ ، ۲۰۳ ، ۲۰۷ ،

۲۱۲ ، ۲۲۱ ، ۳۱۴ ، ۳۱۷

نمردود ، ۱۹۳

نمرده ویل ، ۱۹۴

نمردین ، ۱۹۳

نمرزه روم ، ۳۰ ، ۳۴ ، ۴۷ ، ۹۰ ،

۹۴ ، ۱۰۷ ، ۱۴۹ ، ۱۷۶ ، ۱۸۵

۱۹۳ ، ۲۲۵ ، ۲۲۶ ، ۲۳۱ ، ۲۳۵

۲۳۷ ، ۲۳۸ ، ۲۷۳ ، ۲۹۹

نمرژهنگ ، ۲۸۴

نمره جک ، ۲۰۸ ، ۲۴۰ ، ۲۵۲

نمرمن ، ۲۸ ، ۶۴ ، ۲۰۸

نمرمنالك ، ۱۷۹

نمرمنی ، ۱۵ ، ۲۱۶

نمرمیش ، ۲۰۷

نمرنوو تن ، ۱۷۶

نمرده مید ، ۲۲۲

نمرغاک ، ۲۳۷

نمره مر ، ۴۱ ، ۴۵

نمسیوز ، ۱۲ ، ۲۶

نمسیوزان ، ۱۲ ، ۱۳ ، ۱۵ ، ۱۹ ،

۲۱ ، ۲۳ ، ۲۴

نمستمرگون ، ۴۷

نمستمول ، ۷ ، ۱۱ ، ۲۰ ، ۲۲ ،

ٺٺلڪيش ، ١٥٩
 ٺٺلاوڙي ، ١٨
 ٺٺلو تهو ڪيل ، ٦١
 ٺٺلو تهو ڪيل عمله لا ، ٥٨
 ٺٺلو سٽه نسيم ، ٦١
 ٺٺلو سٽه وافي بيللا ، ١٥٩
 ٺٺلو سٽه نسيم بيللا ، ٦١
 ٺٺلو قته دير ، ٦١
 ٺٺلو هن ، ١٤٦
 ٺٺلو هنڌ ، ٢١٩
 ٺٺليني اي ته ڪفوري ، ١١
 ٺٺملهج ، ٢٩٤
 ٺٺمير به ٿي محمودي ، ١٩١
 ٺٺمير چلمبي ، ٢٨٢
 ٺٺمير خان ، ١٦٣
 ٺٺمير زياد ، ١٦٦
 ٺٺمير ساوهران ، ١٦٧
 ٺٺمير عومهر ، ١٤
 ٺٺمير عملي تهو ڀڙي ٢٨٤
 ٺٺمير عيدبار ، ١٦٧
 ٺٺمير ڪوردومان ، ١٦٦
 ٺٺمينه ، ١٨
 ٺٺمهان ، ١٨
 ٺٺمير يادي ، ١٦٦
 ٺٺمتاڪيه ، ١٦٥
 ٺٺنزله ، ١٨
 ٺٺنگوري ، ٨
 ٺٺنهڏول ، ٧ ، ٩٣ ، ١٦٥ ، ١٩١ ،
 . ٢٢١
 ٺٺنوهري ، ٢٧٩
 ٺٺنورهنگ ، ٢١٩
 ٺٺوليا ، ٧ ، ١٥١ ، ١٦٤ ، ٢٢٧ ، ٢٥٣
 ٢٦٨ ، ٢٧٠ ، ٢٩٨ ، ٣١٠ ، ٣١١
 ٣٢٠ ، ٣١٢
 ٺٺوليا ته ٺٺندي ، ٨١

٢٦ ، ٤١ ، ٤٥ ، ٤٦ ، ٦٦ ، ٦٧ ،
 ١٦٨ ، ١٦٢ ، ١٦١ ، ١٤٨ ، ١٣٠ ،
 ١٧٥ ، ١٨١ ، ١٨٥ ، ١٨٧ ، ١٩٢ ،
 ١٩٣ ، ٢٠٦ ، ٢٢٦ ، ٢٥١ ، ٢٧٠ ،
 ٢٨٧ ، ٢٨٨ ، ٢٩٦ ، ٣٠٦ ، ٣١٢ ،
 . ٣١٧
 ٺٺسٽينوز ، ٨
 ٺٺسڪليب ، ٢١٣
 ٺٺسڪلهه ، ١٨٧ ، ٢١٤ ، ٢١٩
 ٺٺسڪهنڊر ، ١٠٣ ، ١٠٤ ، ١٠٨ ،
 ١١١ ، ١١٦ ، ١١٧ ، ١٢٠ ، ١٤٥ ،
 ١٧٦ ، ١٩٠ ، ٢١٩ ، ٢٤٣ ، ٢٥٨ ،
 ٺٺسڪهنڊر پاشا ، ٤٢ ، ٥٠ ، ٢٠١ ،
 . ٢٠٥
 ٺٺسڪهنڊري ٿهوره ، ٨٩
 ٺٺسڪهنڊري ويٺان ، ٧١
 ٺٺسڪهنڊريه ، ١٦٥
 ٺٺسهد ٺاڀاد (آباد) ، ١٩٢ ، ١٩٤
 ٺٺسهد به ڪڙ ، ٢١٩
 ٺٺسما خان ، ٢١٩
 ٺٺسما خانم ، ٢١٩
 ٺٺسوان ، ٢٩٠
 ٺٺشڪ ، ٥٠
 ٺٺعاراز ، ١٥
 ٺٺفراسياو ، ٢٨١
 ٺٺقلي ، ٨٤
 ٺٺگلهنجه ، ١١٥
 ٺٺگيل ، ٢٧ ، ٢٨ ، ٣٦ ، ٣٧ ، ٣٩ ،
 . ٦٩
 ٺٺلبورز ، ١٦٥
 ٺٺلجه ، ١٧
 ٺٺلخه تيب ، ٧١
 ٺٺلقاس ميرزا ، ١٦١ ، ١٩١ ، ١٩٤ ،
 ٺٺلاجه ، ٢٠١
 ٺٺلان ، ١٦ ، ١٩٢ ، ٢٨٧

نموليا بهك ، ۱۸۵

نموليا بهگي محمودي ، ۱۲۳ ، ۳۱۹

نموليا چلمبي ، ۳ ، ۴ ، ۵ ، ۷۹

۸۷ ، ۹۱ ، ۱۰۱ ، ۱۴۸ ، ۱۵۰

۲۲۵ ، ۲۳۲ ، ۲۶۷ ، ۳۱۱ ، ۳۱۷

• ۳۲۶

نمھوان ، ۵۹

نميا سؤفيا ، ۲۷ ، ۴۱

نوتريش ، ۶۳

نوجان ، ۱۹۲ ، ۱۹۴

نورتهخان ، ۲۷ ، ۳۱

نورفه ، ۱۴ ، ۱۹۱

نورغون ، ۱۶۹

نوزون عوممر ، ۲۸۸

نوزهك ، ۲۱۲

نوسف ، ۲۱۹

نوسكودار ، ۷ ، ۱۹۳ ، ۳۰۵

نوسكه ، ۱۹۳

نوغراغا ، ۲۱۹

نوغرون ، ۳۹

نوغروني پاشا ، ۲۱۸

نوغزن ، ۲۰۳

نوقچي زاده ، ۲۸۰

نولاش ، ۹ ، ۱۰

نولامه پاشا ، ۱۹۲ ، ۱۹۳ ، ۱۹۴

۲۰۱ ، ۲۰۵

نولو ، ۱۵ ، ۲۱۳ ، ۲۱۴ ، ۲۱۸

نولوه سلطان جيهانشا ، ۲۲۱

نولان باردی ، ۱۱۵

نولا ، ۱۴۷ ، ۱۵۲ ، ۱۵۳ ، ۱۵۴

۲۳۸ ، ۲۴۱ ، ۲۴۳ ، ۲۴۴ ، ۲۵۰

۲۵۷ ، ۲۷۷ ، ۲۹۹

نويخ ، ۱۰۳ ، ۱۰۵ ، ۱۱۱ ، ۱۱۷

۱۴۴ ، ۲۴۰ ، ۲۵۸

نوممان ، ۲۱۹

نومما ، ۲۱۹

نيسير پاشا ، ۳۰ ، ۱۵۰ ، ۱۶۸

۱۸۵ ، ۱۸۶ ، ۲۷۰ ، ۳۰۵ ، ۳۲۲

نيسيراهيم : ۴۶ ، ۱۵۴

نيسيراهيم پاشا ، ۱۹۱ ، ۱۹۲ ، ۲۰۵

• ۳۲۴

نيسيراهيم پتفهمبر (برايم پتفهمبر) ،

• ۱۵۸

نيسين نملنمسير ، ۲۸۳

نيسين عباس ، ۵۲

نيسين كرمان ، ۱۶۵

نيسينو دو قماق ، ۲۸۳

نيسينو حيجله ، ۲۸۳

نيسينو حوجه ، ۲۸۳

نيسين عابدو حليم ، ۲۸۳

نيسينول خهرجون ، ۲۸۳

نيسينول سوبوكي ، ۲۸۳

نيسنام سجاره ، ۱۵

نيسين فهيزوللا ، ۲۸۳

نيسينو كمسير ، ۴۵ ، ۲۸۳

نيسين مسمعود ، ۴۵

نيسينو ماليك ، ۲۷۹

نيسياربه ، ۴۲ ، ۴۵ ، ۵۰

نيسيريس ، ۲۸۰

نيسيران ، ۷۱ ، ۷۴ ، ۷۸ ، ۱۶۱ ، ۱۹۲

۱۹۳ ، ۲۰۲ ، ۳۱۲ ، ۳۱۴ ، ۳۲۶

نيسرگانمسي ، ۹۴

نيسرغالک ، ۲۳۸

نيسر ميد (نيسر ميد) ، ۷ ، ۲۱ ، ۲۲ ، ۲۳

نيسواز ، ۱۸

نيسينبول ، ۲۸۸

نيسنام عيوز ، ۱۵

نيسنامي نمبو بهكر ، ۴۴

نيسنام عوممر ، ۱۱ ، ۵۹

نيسنامي علمي ، ۵۲ ، ۷۰ ، ۱۰۲

بایبود ، ۳۳
 بایندر خان ، ۱۶۰
 بایمزید ، ۱۸۵ ، ۲۰۸ ، ۲۱۲ ، ۲۴۲ ،
 ۲۷۳ ، ۲۸۰
 بایمزید خان ، ۲۸۴
 بتلیس ، ۱۰۳ ، ۱۰۴ ، ۱۰۸ ، ۲۷۴ ،
 ۲۷۷ ، ۲۹۰ ، ۲۹۱ ، ۲۹۲ ، ۲۹۳ ،
 ۲۹۶ ، ۲۹۷ ، ۲۹۸ ، ۳۰۰ ، ۳۰۱ ،
 ۳۱۰ ، ۳۲۴
 بداخ به گت ، ۱۱۵
 برایم ناغا ، ۲۵۶
 برایم به گتی محمودی ، ۱۸۵ ، ۲۳۷ ،
 ۲۴۱ ، ۲۴۲ ، ۲۴۵ ، ۲۵۶ ، ۲۵۸ ،
 ۲۷۳

برایم به گت ، ۲۱۰
 بردعه ، ۲۴۰
 بز دۆك ، ۳۲۱
 بزنی ، ۲۴۶
 بز بکی ، ۲۴۶
 به تال غازی ، ۱۱
 بهدر به گت ، ۱۱۴
 بهدری خان ، ۱۱۶
 بهدره دین ، ۱۲۴ ، ۱۳۰ ، ۲۷۵ ،
 ۲۷۶

به تلیمؤس ، ۵۲ ، ۱۷۱
 به تمان ، ۲۱ ، ۳۹ ، ۵۵ ، ۸۷ ، ۸۹ ،
 ۹۰ ، ۹۳ ، ۹۴ ، ۱۰۳ ، ۱۱۸
 به ختونه سر ، ۷۱ ، ۷۸
 به ده خشان ، ۱۸
 به رده ع (به رده) ، ۲۰۸ ، ۲۱۲ ،
 ۲۵۲

به رده کون ، ۱۱۶
 بهردینچ ، ۵۳
 بهرقوق ، ۲۸۱
 بهرمه کی ، ۱۴۷

یتنگیز ، ۵۴
 یشلی سورگون ، ۸
 یشربك ، ۵۰
 یشماعیل ، ۱۲۴ ، ۲۷۶
 یشماعیل ناغا ، ۱۱۴
 یشماعیل خان ، ۱۶۶
 یشفه مان ، ۲۱ ، ۲۴ ، ۱۰۹ ، ۱۲۴ ،
 ۱۲۷ ، ۱۴۶ ، ۱۹۲ ، ۱۹۴ ، ۲۸۷ ،
 ۲۸۸ ، ۲۸۹ ، ۲۹۲ ، ۳۱۱
 یشرا ییل خان ، ۱۶۶
 یشزول ، ۲۵ ، ۲۶ ، ۲۷ ، ۶۹
 یشزولی ، ۲۶ ، ۳۱۰

« ب »

باب ناسر ، ۲۰۳
 بابری ، ۷۹
 بابل ، ۱۰۶
 بابیه سوران ، ۳۰۹
 بابیر ، ۸۵
 بابیری ، ۲۴۶
 باخ جینانی ، ۱۱۵
 بارام پاشا ، ۱۵ ، ۱۸ ، ۴۲ ، ۴۳ ،
 ۱۷۷ ، ۱۷۸ ، ۱۸۵ ، ۱۹۱ ،
 ۲۰۸ ، ۲۱۲ ، ۲۳۶ ، ۲۴۲

بارگری ، ۲۷۳
 بازار جك ، ۲۸۸
 بازلق ، ۱۷۷
 باسندا ، ۸۹
 باشخان ، ۲۷ ، ۳۰ ، ۳۱
 باقی ، ۲۷۹
 بالقلی ، ۴۷
 بالقی ، ۴۴
 بالیس ، ۱۴
 بانویه ، ۱۸

بەردەنسىچ ، ۲۸

بەسرە (بەسر) ، ۵۴ ، ۵۶ ، ۵۹ ، ۶۰ ، ۶۱ ، ۸۴ ، ۸۶ ، ۹۰

۲۸۷

بەشارەت ئاغا ، ۱۱۰ ، ۱۱۴ ، ۱۱۵

بەشارەت ئوغلى ، ۲۱۸ ، ۲۱۹

بەشىر ، ۱۸

بەغدا ، ۳۴ ، ۵۴ ، ۵۶ ، ۵۸

، ۶۱ ، ۶۲ ، ۶۶ ، ۶۹ ، ۷۲

، ۸۴ ، ۸۸ ، ۹۰ ، ۱۳۰ ، ۱۴۹

، ۱۶۵ ، ۱۸۵ ، ۱۹۲ ، ۲۷۰

، ۲۸۰ ، ۲۸۷ ، ۳۱۲ ، ۳۲۴

۳۲۶

(بەغدۇق) (باغدۇق) (بەخىق) : ۵۹ ،

۱۰۲ ، ۱۱۹ ، ۱۴۴

بەغھوى ، ۴۵ ، ۱۴۶ ، ۲۷۹

بەكداش ، ۱۱۰ ، ۱۸۲

بەكداش ئاغا ، ۱۵ ، ۱۸

بەكداش ئاغاى مەلىك پاشاى ، ۱۶

بەكرى ، ۲۸۰

بەگباسدى ، ۸

بەگ بازارى ، ۸

بەگى مەحمۇدى ، ۱۶۵

بەلەت ، ۱۶۵

بەلخ ، ۲۸۸

بەلگىراد ، ۱۹۳

بەلمەدول خەتىپ ، ۷۰ ، ۷۹

بەندى ماسى ، ۱۵۸ ، ۱۷۷ ، ۱۷۸

۲۲۲ ، ۲۳۶

بەندەمىرە ، ۲۲۲

بەنى قەتور ، ۲۱۱ ، ۲۱۲ ، ۲۴۰

۲۵۲

بەنى قەستىل ، ۱۸۵

بەيتولمەقلىس ، ۷۱

بەھزاد ، ۴۹ ، ۲۸۴

بەھسەنى ، ۳۰

بەھلولى ، ۱۸۲

بۆتان ، ۶۲

بوخارا ، ۲۹۵

بوخارى ، ۴۵ ، ۲۱۴

بودىن ، ۲۱ ، ۴۷

بورھاناغا ، ۲۱۹

بوسراى حۆران ، ۱۶۵

بۆشناق ، ۱۷۶

بوقرات ، ۱۲۱

بولغارى ، ۲۹۵

بۆمبوج ، ۱۴

بىدكار ، ۱۹۱

بىرەدوسى (بىرەدوس) ، ۱۸۵ ،

۲۱۱

بىرەجك ، (بىرەجك) ، ۱۴ ، ۲۵ ،

۵۶ ، ۷۰

بىستون ، ۱۹۵

بىقىلى پاشا ، ۲۸ ، ۲۹ ، ۳۵ ، ۴۰ ،

۵۱ ، ۷۲ ، ۸۸

بىقىلى مەھمەد پاشا ، ۴۴

بىللاد رەبىع ، ۷۸ ، ۷۹

((پ))

پاپامۆنتە ، ۵۵

پاپش ، ۲۵۲

پادىرە ، ۵۵

پازاركۆبى ، ۱۷۷

پاس ، ۱۷۹

پاسك ئاغا ، ۳۲۰

پاسىن ، ۲۳۸ ، ۲۵۵ ، ۲۵۸ ، ۲۷۳

پالو ، ۲۷ ، ۲۸ ، ۳۶ ، ۳۷ ، ۳۹ ،

۵۳ ، ۷۰

پالىا مۆنتە ، ۱۱۸

بجوى سهرم ، ۲۱

براوده ، ۱۹۹

برۆسه ، ۹۴ ، ۱۱۱ ، ۱۶۶ ، ۲۲۸

برتك (پورتك) ، ۳۶ ، ۳۷ ، ۶۹

بردهرهش ، ۳۱ ، ۵۳

بردى عارهب ، ۱۱۰

بردى كچ ، ۵۴

زگارمگال تله كساندره ، ۱۰۴

سان ، (سيان) ، ۳۶ ، ۳۷ ، ۹۱

۱۷۱

نيانش ، ۱۸۵ ، ۲۱۰ ، ۲۱۱

۲۳۸ ، ۲۴۲ ، ۲۴۶ ، ۲۵۰

۲۷۳ ، ۳۱۱ ، ۳۱۴ ، ۳۲۰

۳۲۲ ، ۳۲۳ ، ۳۲۴

ورتمقال ، ۵۴

ورتمقالستان ، ۶۰

وزان ، ۳۶ ، ۳۷

ۆلۆنيا ، ۶۳

مچموى ، ۲۸۲

مرچينه ، ۲۰۹

مريشان ، ۲۱۹

مرويز ، ۲۱۹

مري بۆي خانم ، ۲۱۹

مشيش ، ۵۷

مله كان ، ۱۱۵

مهلوان ئوغلى ، ۲۱۸

مري پاشا ، ۱۹۳ ، ۱۹۴

بكار باشى ، ۲۱

بلوار ، ۵۴

«ت»

بنده ، ۱۸ ، ۱۱۵

جدين عاليشان ، ۱۶۸

جدين محمد كوري عبدوللا ،

۲۸۳

تاجر زاده ، ۲۸۰

تازدين ، ۱۹۰ ، ۲۰۱

تانه كي ، ۲۴۶

تاوخچى مستمفا پاشا ، ۲۲۵

۲۳۵

تاھير بيبهرس ، ۲۸۱

بتليش ، ۵۵ ، ۸۰ ، ۸۱ ، ۹۳

۹۵ ، ۹۶ ، ۹۷ ، ۹۸ ، ۹۹

۱۰۰ ، ۱۰۲ ، ۱۰۳ ، ۱۰۴

۱۰۵ ، ۱۰۶ ، ۱۰۸ ، ۱۱۰

۱۱۱ ، ۱۱۵ ، ۱۱۶ ، ۱۱۷

۱۱۹ ، ۱۲۲ ، ۱۲۵ ، ۱۲۶

۱۴۱ ، ۱۴۲ ، ۱۴۵ ، ۱۴۶

۱۴۷ ، ۱۴۸ ، ۱۴۹ ، ۱۵۰

۱۵۱ ، ۱۵۲ ، ۱۶۲ ، ۱۶۷

۱۶۸ ، ۱۷۶ ، ۱۸۱ ، ۱۸۴

۱۸۵ ، ۱۹۲ ، ۲۰۸ ، ۲۰۹

۲۱۱ ، ۲۱۲ ، ۲۱۹ ، ۲۲۴

۲۲۵ ، ۲۲۶ ، ۲۲۹ ، ۲۳۰

۲۳۲ ، ۲۳۳ ، ۲۳۴ ، ۲۳۶

۲۳۸ ، ۲۳۹ ، ۲۴۰ ، ۲۴۱

۲۴۳ ، ۲۴۴ ، ۲۴۵ ، ۲۴۸

۲۵۰ ، ۲۵۲ ، ۲۵۳ ، ۲۵۶

۲۵۸ ، ۲۶۰ ، ۲۶۱ ، ۲۶۴

۲۶۶ ، ۲۶۷ ، ۲۶۹

ترخى ، ۲۸

تسگلى پاشا ، ۲۲۲ ، ۲۲۳

تسو ، ۱۹۲

تكرت ، ۵۵ ، ۷۰

توپداشى ، ۱۴ ، ۱۵

تۆخته ميش پاشا ، ۱۶۶

توخمه ، ۱۹ ، ۲۰ ، ۲۱

توران ، ۷۱ ، ۱۹۲

تورجان ، ۳۳ ، ۳۴ ، ۱۰۵ ، ۱۶۱

تەمكەنچى زادە ، ۲۸۰

تەمەردانى ، ۴۳

تەل ، ۲۱

تەل جەزىرە ، ۷۰

تەلمەسان ، ۲۸۱

تەلمەساب ، ۱۹۱

تەل ھەوار ، ۷۰

تەمانى ، ۲۴۶

تەنچە ، ۲۸۱

تەنزىلە ، ۱۸

تەنوزە ، ۱۹۱

تەماشى سەلىمان پاشا ، ۲۱۱

تەۋرۈز ، ۱۷ ، ۱۲۷ ، ۱۲۸ ، ۱۶۱

۱۶۲ ، ۱۹۲ ، ۱۹۴ ، ۲۰۱

۲۰۳ ، ۲۱۰ ، ۲۱۱ ، ۲۱۴

۲۱۶ ، ۲۱۷ ، ۲۲۳ ، ۲۲۸

۳۱۲ ، ۳۱۶ ، ۳۲۶

تەي ، ۶۸ ، ۷۲ ، ۷۸

تېرە ، ۲۸۵ ، ۲۸۶

تېلون ، ۲۸۱

تەيمۈر ، ۷۲ ، ۱۷۴ ، ۱۸۰ ، ۱۸۳

۱۹۰ ، ۱۹۵

تەيمۈرى لەنگ ، ۱۲ ، ۶۹ ، ۷۸

۸۸ ، ۸۹ ، ۹۵ ، ۱۶۱ ، ۱۸۸

۱۹۰ ، ۲۲۳ ، ۲۳۵

« ج »

جالندر ، ۹۷

جالوت ، ۱۹۰

جامەخان ، ۱۲۷

جالوت شا ، ۳۰۲

جالينوس ، ۱۲۱

جانبولاد ئاغا ، ۲۳۱

جانكلمر ، ۱۸۰

تورەمى مەلىك پاشا ، ۵۶

تورك ، (توركى) ، ۴ ، ۵ ، ۱۳

۲۵ ، ۶۲ ، ۶۴ ، ۹۲ ، ۱۱۸

۱۲۳ ، ۲۸۴ ، ۲۹۹ ، ۳۱۷

توركستان ، ۱۶۰

توركمان ، (توركمانى) ، ۹ ، ۱۰

۱۲ ، ۱۶ ، ۱۷ ، ۲۵ ، ۶۳

۶۴ ، ۷۲ ، ۹۹ ، ۱۱۸ ، ۱۷۱

۱۷۲ ، ۲۲۶ ، ۲۸۱ ، ۲۸۵

۳۱۹

تورگە ، ۲۵۰

تورنا ، ۱۲۵

توغلى ، ۳۵

تەبىرل ، ۵۸

تەبىمرا ، ۵۹

تەبىرستان ، ۱۶۵

تەبىرى ، ۴۵ ، ۲۸۲

تەتار (تەنەر ، تەتارى) ، ۱۶۰

۱۶۱ ، ۱۸۲ ، ۲۰۴ ، ۲۷۱

تەتار بەگ ، ۲۵۲

تەختى وان ، ۱۰۷ ، ۱۵۳ ، ۱۹۳

۲۴۱ ، ۲۴۱

تەختى ماشا ، ۵۳

تەرابلوى ، ۱۹۱

تەرجىل ، ۳۱ ، ۳۶ ، ۳۷ ، ۵۳

۵۵ ، ۷۰ ، ۹۵ ، ۱۰۷ ، ۱۸۱

تەرەبزون ، ۱۹

تەرسوس ، ۱۶۵

تەقلەبان ، ۱۱۰ ، ۱۱۵ ، ۱۱۷

۱۱۹ ، ۱۲۰ ، ۱۲۷ ، ۱۴۴

۲۴۴ ، ۲۵۸

تەقىەدىن بەلخى ، ۲۸۴

تەرخىل ، ۱۸

تەكمان ، ۲۳۷ ، ۲۳۸ ، ۲۵۸

۲۷۳

جمعفر اغای خمزینمدار ، ۱۸۴
 جمعفری بهرمه کی ، ۱۴۷
 جهاله ، ۳۲۳
 جهه نایی ، ۱۶۳
 جهم بهگژ ، ۲۸۷
 جهمشید ، ۱۲۴
 جهنه تی چله بی ، ۱۱۳
 جهوههر ، ۲۱۹
 جیرک ، ۱۱
 جیستاو ، ۲۸۷
 جین ، ۲۷

« ج »

چارداقلی ، ۵۱
 چاره پهردی ، ۲۷۹
 چاقت ، ۳۰۵
 چاکر اغا ، ۱۱۰ ، ۱۱۴ ، ۱۴۶ ،
 ۱۵۱ ، ۲۴۳ ، ۲۴۶ ، ۲۵۷ ،
 ۲۵۸
 چالاب ویردی ، ۱۸
 چالندیران ، ۳۳ ، ۳۴ ، ۷۲ ، ۸۸ ،
 ۹۵
 چالش ، ۲۳۸
 چاله گمرماو ، ۲۱۷
 چاومار ، ۳۰۵ ، ۳۰۶ ، ۳۰۷ ،
 ۳۱۰ ، ۳۰۹
 چاوژهش ، ۱۱۵
 چای باش ، ۱۸۱
 چایمیری سلیمان بهگژ ، ۳۱۵
 چیاقچور (چه باقچور) ، ۳۶ ، ۳۷ ،
 ۶۹ ، ۱۰۷ ، ۲۳۹
 چنده دان ، ۲۱۵
 چرقه ، ۵۴
 چلردی ، ۲۱۹

جان ویردی ، ۱۸
 جان بزدی ، ۱۸
 جان بهگژ ، ۲۸۷
 جان به تر و کشیر ، ۱۲۳
 جان خانم ، ۱۶۶
 جان شیرازه ، ۲۸۸
 جان فیدا ، ۱۸
 جانك ، ۱۸۰
 جان نیسار ، ۲۱۹
 جان یای ، ۲۱۹
 جرجریا ، ۵۸
 جرم ، ۲۹۱
 جسق ، ۲۳۹
 جسقه ، ۶۹
 جندره چی زاده ، ۲۸۰
 جیدده ، ۵۴
 جوان مهرد ، ۱۸
 جویرائیل ، ۷۷
 جودی ، ۷۶ ، ۹۰
 جۆلانی ، ۲۱۱
 جولندی ، ۲۱۹
 جوموشگمزهك (چوموشگمزهك) ، ۳۶ ،
 ۳۷ ، ۶۹ ، ۲۳۹
 جۆلمه ییگز ، ۲۰۸ ، ۲۸۶
 جهبل سن ، ۷۵
 جهرجیس پیغه ممبر ، ۷۸
 جهیری ، ۴۵
 جهزیره ، ۳۶ ، ۳۷ ، ۵۴ ، ۵۷ ،
 ۶۰ ، ۶۹ ، ۷۰ ، ۷۲ ، ۸۸ ،
 ۸۹ ، ۹۰ ، ۹۱ ، ۹۲
 جهزیره ی ئیبنو عوممر ، ۸۹
 جهزیره ی عوممر ، ۶۰
 جهمبر ، ۱۳ ، ۱۴ ، ۷۰ ، ۱۶۰
 جهعفر اغا ، ۲۱۷
 جهعفر اغای خادم ، ۲۱۵ ، ۲۲۲

چينه دار ، ۱۱۰
چين ، ۱۳۱ ، ۲۹۵

« ح »

حاجى جاروللا ، ۱۷۳
حاجى ره جهبى پرۆسه يى ، ۲۸۸
حاجى سوله يمان ، ۲۰۰
حاجى شاش مستهفا ، ۲۸۸
حاجى ئاغا ، ۱۸
حاجى مستهفا ، ۲۸۶
حافىز ، ۱۲۴ ، ۲۷۹
حاکم بينهمريللا ، ۱۰
حاکمه ، ۱۸
حاله تى عزمى زاده ، ۱۲۳
حاميد ئهفەندى ، ۱۷۲
حانديک ، ۸۷
حسول ، ۱۰۹ ، ۱۱۲ ، ۱۱۷
حوسپين ، ۱۱ ، ۱۲۴
حوسپين ئاغا ، ۱۸۱ ، ۲۷۵
حوسپين ئاغا قولى خان ، ۲۱۷
حوسپين ئهفەندى ، ۲۸۰
حوسپين ، ئهفەندى رۆژنامه چى ، ۳۷
حوسپين پاشا ، ۴۸
حوسپين پاشا جانپۆلاد ، ۲۲۳
حوسپين پاشا شيبته ، ۲۲۸
حوسپين غازى ، ۱۱
حوسپينى ، ۴۹ ، ۲۸۳
حۆران ، ۱۹
حوکم ، خانى ، ۱۰
حوکمى زاده ، ۲۸۰
حوموس ، ۲۱۳
حهبهش (حهبهشه) ، ۵۴ ، ۲۸۱ ،
۲۹۵ ، ۲۹۰
حمديسه ، ۷۰

چنارلى ، ۵۳
چناره ، ۲۸
چوار بهرده ، ۴۷
چۆيان ، ۹۴ ، ۱۶۶
چۆيانلو ، ۲۰۸ ، ۲۱۲ ، ۲۴۰ ،
۲۵۲
چوروم ، ۸ ، ۱۱۰
چوگچ ، ۱۰
چۆلاق سولتان ، ۲۱۰
چۆل تهپه ، ۸۶
چۆماخلى ، ۱۷۹
چۆماقلى ، ۱۸۱
چومەز ، ۲۱۹
چونگوش ، ۳۰
چهرکەس ، ۸۱ ، ۱۰۰ ، ۱۲۸ ،
۲۰۱ ، ۲۰۵
چهرمک ، ۱۵ ، ۲۷ ، ۳۰ ، ۳۱ ،
۳۶ ، ۳۷ ، ۳۹ ، ۷۰
چهکوانى ، ۸۷ ، ۹۱ ، ۹۶ ، ۱۷۱ ،
۲۳۰ ، ۲۴۶
چهلۆبى ، ۲۴۶ ، ۲۶۰
چهلهبى ، ۲۱۵
چهلمابور ، ۱۰۴
چهلمەندەر ، ۹۸
چهلمەنى بهگ ، ۲۸۷
چهندهدان ئاغا ، ۱۱۴
چهندهدان ئوغلى ، ۲۱۸
چەنگوش ، ۲۱۸
چەنگيز ، ۱۶۰
چەنگيز خان ، ۳۲۳
چيا چه لمبى ، ۲۱۴ ، ۲۱۷ ، ۲۲۲
چيفغلى خان ، ۱۶۶
چيک ، ۶۳
چيکان ، ۱۲۷
چيمەنى چاليش ، ۲۴۰

حهیدر ، ۱۱۹
 ههیدر ناغا ، (حهیدمراغا) ، ۱۱۴ ،
 ۲۷۷ ، ۱۵۱
 حینی ، ۲۹

« خ »

خاتونیه ، ۷۴ ، ۱۱۰ ، ۱۱۱ ،
 ۱۱۶ ، ۱۱۷ ، ۱۴۳ ، ۱۴۵ ،
 خاتیمه ، ۱۸
 خابور ، ۳۶ ، ۵۵ ، ۵۶ ، ۵۷ ،
 ۷۹
 خاریوت ، ۲۵ ، ۲۶ ، ۲۷ ، ۳۶ ،
 ۳۹ ، ۶۹
 خمزینه ، ۱۲۷
 خاس ته په ، ۷۰
 خاس چایر ، ۹۴
 خاقانی ، ۲۷۹
 خالتي ، ۸۷ ، ۹۱ ، ۹۶ ، ۱۷۱ ،
 ۲۳۰ ، ۲۴۶
 خالید ، ۳۲ ، ۶۵
 خالید ئەفەندی (ئوسکوداری) ،
 ۲۸۰
 خالید کوری وهلید ، ۴۴
 خالیسه ، ۲۱۹
 خانی پاشن ، ۲۴۲
 خانچۆك ، ۳۷
 خانی خسرو پاشا ، ۲۴۲
 خانقولی شیرازه ، ۲۸۸
 خان مرادبهگ ، ۲۸۶
 خان مستهفا ، ۱۰۱
 خانم سولتان ، ۱۱۴ ، ۱۴۶ ، ۲۹۰ ،
 ۲۹۲ ، ۳۰۰
 خانویردی ، ۱۱۵
 خانی تالاجه ، ۹۰

حهیران ، ۷۰
 حهیری ، ۲۷۹
 حمزۆ ، ۳۶ ، ۳۷ ، ۳۹ ، ۹۳ ، ۹۴ ،
 ۹۵ ، ۹۶ ، ۹۷ ، ۱۰۷ ، ۱۸۱ ،
 ۱۹۲ ، ۲۳۹ ، ۲۷۳
 حهسار ، ۷۰ ، ۲۰۶
 حهسیر ، ۴۳
 حهسەن ، ۱۲۴ ، ۱۴۷ ، ۲۷۶
 حهسەن بادرهق ، ۱۰
 حهسەن باینیر (خان) ، ۱۶۶ ، ۱۹۰
 حهسەن بهگ ، ۲۱۰
 حهسەن پاشا ، ۴۹ ، ۹۵
 حهسەن تابیدی ، ۱۷۸
 حهسەن چهلەبی ، ۹ ، ۲۷۹
 حهسەن چهلەبی ئوسکوداری ، ۲۸۰
 حهسەن چهلەبی قهره حهساری ،
 ۲۸۰
 حهسەن ددهدی ئەخلاتی ، ۱۶۵
 حهسەنکیف ، ۲۱ ، ۳۶ ، ۳۷ ، ۵۴ ،
 ۵۵ ، ۷۰ ، ۸۸ ، ۸۹ ، ۹۰ ،
 ۹۸ ، ۱۱۸ ، ۲۶۷
 حهسەنه دریزی ئاققوینلو ، ۱۰۵
 حهسەنمەنسور ، ۲۵ ، ۳۰
 حهسەنی شاملو ، ۲۸۱
 حەفس ، ۲۸۱
 حەلب ، ۱۶ ، ۲۵ ، ۴۱ ، ۷۶ ،
 ۹۱ ، ۱۴۲ ، ۱۹۱ ، ۱۹۲ ،
 ۲۸۷ ، ۲۹۰ ، ۳۲۲
 حەما ، ۱۳۱
 حەمەلی ، ۲۰۷
 حەمدانی ، ۸۷
 حەمراوات ، ۴۱ ، ۴۶ ، ۴۷ ، ۴۹
 حەمره ، ۶۲
 حەوا ، ۱۸
 حەنفی ، ۱۶۴ ، ۲۰۷

« د »

خانيجه ، ۳۳

ختونی مه‌قدیسی ، ۲۸۲

خسره‌و پاشا ، ۴۲ ، ۴۵ ، ۹۰ ،

۱۱۰ ، ۱۱۱ ، ۱۱۴ ، ۱۱۵ ،

۱۵۲ ، ۱۸۱ ، ۱۸۸ ، ۱۹۰ ،

۱۹۱ ، ۱۹۲ ، ۱۹۸ ، ۲۰۱ ،

۲۰۷ ، ۲۱۳ ، ۲۱۴ ، ۲۱۵ ،

۲۱۶ ، ۲۲۱ ، ۲۹۹

خسره‌ویه ، ۶۷

خواجه ئه‌حمهد یسه‌وی ، ۱۳

خوتین ، ۲۲۸

خوراسان ، ۲۸۸ ، ۲۹۲ ، ۲۹۵ ،

خوړخوړه ، ۲۱۳ ، ۲۱۴ ، ۲۱۶ ،

خورشید خانم ، ۱۶۶

خوړه‌م ، ۲۱۹

خوسره‌وانی ، ۲۹۵

خوشاب ، ۲۱۰ ، ۳۰۶ ، ۳۰۸ ،

۳۱۵ ، ۳۱۶ ، ۳۱۷

خونچه‌بوئی ، ۱۸

خوی ، ۱۶۲ ، ۱۹۲ ، ۲۰۸ ، ۲۱۰ ،

خه‌تا ، ۲۷۹

خه‌تمه ، ۲۱۹

خه‌تیب ، ۵۵

خمدیجه خانم ، ۱۸

خه‌زه ، ۷۰

خه‌لات ، ۱۶۳

خه‌لیل ناغا ، ۱۱۰

خه‌لیل پاشا ، ۱۸۹

خه‌ندان ، ۱۱۵

خه‌نمس ، ۲۳۷ ، ۲۳۸ ، ۲۵۵ ،

۲۷۳

خه‌مورنه‌ق ، ۲۱۵

خیزل ، ۵۷

دارا ، ۷۱ ، ۷۴ ، ۷۸ ،

داراغاجی ، ۲۶ ،

داربله ، ۳۱۰

دارنده ، ۲۱

داسلیجه ، ۲۸۸

داغستان ، ۱۶۶ ، ۲۸۷

داقوق ، ۵۸

داله‌تهر ، ۲۰۸ ، ۲۱۲ ، ۲۴۰ ،

۲۵۲

دانشمند ، ۱۱ ، ۱۳

دانیمارکه ، ۵۴

دانیول ، ۵۴

داود پیغمبر ، ۲۱۲

داودی ، ۱۶۵ ، ۲۸۷

دبره ، ۵۹

درنده ، ۲۵

دروز ، ۶۷ ، ۳۰۵

درزی پیرمژن ، ۴۸

درنه ، ۹۰ ، ۳۲۶

ده‌رویش علی ، ۲۸۰

دزخول ، ۳۲۶

دزه‌خان ، ۲۵۲

دلارام ، ۱۱۵ ، ۲۱۹

دلاومراغا ، ۳۰۵ ، ۳۰۶ ،

دلنار ، ۱۱۵

دلفگار ، ۲۱۹

دلاومر ، ۱۸

دعمی ، ۲۱۱

دونلوان ، ۳۱۷

دوجه‌یلان ، ۵۸

دوجه‌یله ، ۵۸ ، ۵۹

دورییه ، ۲۱۹

دۆلی قه‌ساب ، ۲۵۸

۹۴ ، ۹۵ ، ۱۰۳ ، ۱۰۷ ، ۱۴۱ ،
 ۱۴۹ ، ۱۶۲ ، ۱۸۶ ، ۱۹۱ ، ۱۹۲ ،
 ۲۳۹ ، ۲۴۰ ، ۲۴۱ ، ۲۴۹ ، ۲۵۲ ،
 ۲۵۳ ، ۲۶۷ ، ۲۷۳ ، ۲۸۶ ، ۲۸۷ ،
 ۲۹۸ ، ۳۰۶ ،
 دیاله ، ۵۴
 دیجله ، ۲۵ ، ۵۵ ، ۵۶ ، ۵۸ ، ۵۹ ،
 ۶۰ ، ۶۱ ، ۶۲ ، ۷۲ ، ۷۹ ، ۸۷ ،
 ۸۸ ، ۸۹ ، ۹۸ ،
 دیر ، ۷۰
 دیر مەسیح ، ۱۳ ، ۱۵ ، ۱۹ ، ۲۱ ،
 ۲۴ ،
 دیری ئەندەرون ، ۲۲۲
 دیمەشق ، ۲۷۹
 دیوناباد ، ۵۴
 دیوان ، ۱۰۵ ، ۱۰۶ ، ۱۱۵ ، ۱۴۵ ،
 ۲۴۰ ،
 دیوان پەرست ، ۲۴۳
 دیوانە پوشو ، ۱۱۴
 دیوریک ، ۲۱ ، ۲۵
 دیوہ بئندەرآباد ، ۲۹۵

((ر))

رافزی ، ۵۹
 راھۆلی ، ۱۱۵
 روان ، ۱۶۲ ، ۲۰۰ ، ۲۱۰ ، ۲۲۸ ،
 ۲۳۳ ، ۳۱۶ ، ۳۱۸ ، ۳۲۳ ، ۳۲۴ ،
 روباجک ، ۳۲۳
 رۆژەکی ، ۹۱ ، ۱۰۸ ، ۱۱۸ ، ۱۴۴ ،
 ۱۵۱ ، ۲۰۹ ، ۲۳۰ ، ۲۳۱ ، ۲۴۳ ،
 ۲۴۵ ، ۲۶۰ ، ۲۶۸ ، ۳۰۲ ،
 روخا ، ۱۸
 روس ، ۶۳
 رۆستەم ، ۱۸ ، ۱۱۴

دوکچەدی ، ۳۱
 دۆلی دەوال ، ۲۱
 دۆلە جوان ، ۱۵۳ ، ۲۵۳ ، ۳۰۱
 دومبۆلی ، ۱۶۲ ، ۳۱۲
 دۆن ، ۴۷
 دۆندی حورمە ، ۱۶۶
 دۆنقازە ، ۵۴
 دەخال ، ۱۱۲
 دەدیوان ، ۲۴۳ ، ۲۵۷
 دەمدە مەقسودی ئەخلاقی ، ۲۸۲
 دەربەندی نافورە ، ۳۱۰
 دەرتەنگ ، ۹۰
 دەرتەزین ، ۱۹۴
 دەری ، ۹۰
 دەگرمەن ، ۱۱۰ ، ۱۱۲
 دەلی ، ۱۸۲ ، ۱۸۳
 دەلیک ئاسن ، ۱۷۳
 دەلیکی ، ۱۱۵
 دەماوەند ، ۳۲۶
 دەمرخان ، ۱۸
 دەمیرچی ، ۱۷۳ ، ۲۱۵ ، ۲۳۷
 دەمیرچی ئوغلی ، ۲۱۸ ، ۲۵۶
 دەمیرچی حەسەن چەلمەبی ، ۲۷۹
 دەمیر قاپو ، ۲۸ ، ۵۳
 دەوشانلی ، ۷
 دەولەت ، ۱۱۵
 دەیلەمی ، ۴۵
 دیار بەکر ، ۱۱ ، ۲۱ ، ۲۵ ، ۲۶ ، ۲۷ ،
 ۲۸ ، ۲۹ ، ۳۰ ، ۳۱ ، ۳۲ ، ۳۳ ،
 ۳۴ ، ۳۵ ، ۳۶ ، ۳۷ ، ۳۸ ، ۴۰ ،
 ۴۱ ، ۴۶ ، ۴۷ ، ۴۸ ، ۴۹ ، ۵۰ ،
 ۵۱ ، ۵۲ ، ۵۳ ، ۵۴ ، ۵۵ ، ۵۶ ،
 ۵۷ ، ۶۱ ، ۶۲ ، ۶۳ ، ۶۴ ، ۶۵ ،
 ۶۶ ، ۶۸ ، ۶۹ ، ۷۵ ، ۷۶ ، ۷۹ ،
 ۸۰ ، ۸۱ ، ۸۵ ، ۸۶ ، ۸۸ ، ۹۳

رۆستەماغا ، ۲۱۹

رۆستەم پاشا ، ۱۸۰ ، ۱۹۴ ، ۱۹۵ ،

۱۹۸ ، ۲۰۱ ، ۲۰۵

رۆستەم خان ، ۲۰۲ ، ۲۰۳

رۆستەم خانە كەچەل (رۆستەمە

كەچەل) ۱۸۸ ، ۱۸۹ ، ۲۰۲

رۆستەمى داستان ، ۲۴۶

رۆسنى ، ۱۹۱

رۇقىيە ، ۱۸

رۇكايە ، ۲۱۹

رۆم (رۆمى) ، ۱۰ ، ۱۱ ، ۱۳ ، ۲۱ ،

۲۵ ، ۳۲ ، ۳۴ ، ۳۸ ، ۳۹ ، ۴۱ ،

۴۲ ، ۴۵ ، ۴۸ ، ۵۰ ، ۵۱ ، ۶۵ ،

۶۸ ، ۷۱ ، ۷۲ ، ۷۴ ، ۷۸ ، ۸۸ ،

۱۰۳ ، ۱۰۴ ، ۱۰۶ ، ۱۲۶ ، ۱۲۷ ،

۱۶۰ ، ۱۶۷ ، ۱۶۸ ، ۲۱۴ ، ۲۸۰ ،

۲۹۰ ، ۳۰۰ ، ۳۰۳ ، ۳۲۷

رۆمىل ، ۱۶۵

رۆمىلەتول جبال ، ۲۸۰

رۆمىلى ، ۱۹۳ ، ۳۰۶

رەجىب ئاغا ، ۸۱

رەجىبە ، ۷۰

رەزىزىيە ، ۱۸

رەسافە ، ۷۰

رەسۇقا ، ۵۸

رەقىبە ، ۱۰ ، ۱۲ ، ۱۴ ، ۲۱

رەمزانغا ، ۲۷۳ ، ۲۹۸

رەند ، ۳۱۰

رەھات ، ۹۴

رەھبە ، ۲۰

رەى ، ۳۲۶

ايزوان ، ۲۸۴

« ز »

زاخۇ ، ۵۷

زارىي خواروو ، ۵۸

زارىي ژورق ، ۵۸

زازا ، ۹۱ ، ۱۷۱

زال ، ۲۱۹

زال پاشا ، ۱۱۴ ، ۱۵۲ ، ۱۵۳ ،

۱۶۲ ، ۱۶۸ ، ۱۷۰ ، ۱۷۱ ، ۱۷۲ ،

۲۷۵ ، ۲۹۱ ، ۲۹۵

زىراب ، ۵۸

زىق ، ۱۰۷

زىقى ، ۹۸ ، ۱۸۵ ، ۲۰۸ ، ۲۱۱ ،

۲۴۰ ، ۲۵۲ ، ۲۷۱

زىكوك ، ۳۱۴

زۆ ، ۹۵ ، ۹۶

زوبىيە ، ۷۴

زوخروفە ، ۱۸

زۆراب ، ۱۱۵

زۆرباي خان ، ۱۶۶

زۆربىلى ، ۵۸

زۆزان ، ۲۱۹

زۆزەكى ، ۹۶

زولفەجام ، ۱۸

زولفەقار ، ۱۸

زولەيخە ، ۱۸

زەجرى ئاغا ، ۱۱۴

زەرب ، ۵۸

زەردە خان ، ۱۰۸

زەرزىوان ، ۷۰ ، ۸۱

زەرقى ، ۵۵

زەلەزەن ، ۱۸

زەلم ، ۳۱۲

زەنادى ، ۸۷

زەنگوزەر (زەنگوزەر) ، ۱۳۱ ، ۱۳۳ ،

۱۳۸

زەنگە محمد ، ۵۹

زەھەبى ، ۲۸۳

زەيدان ، ۲۰۹

زى ، ۵۸

زيادين ، ۱۲۴ ، ۱۳۰ ، ۲۱۲

زيادين به گز ، ۱۱۴ ، ۱۷۵ ، ۲۷۶

زيادين خان ، ۲۷۷ ، ۲۷۹ ، ۲۹۴ ، ۲۹۷

زيبا خانم ، ۱۶۶

زيبارى ، ۹۶ ، ۱۷۳

زهينهل ناغا ، ۲۳۴

« س »

سائيب ، ۲۷۹

ساخمان ، ۶۹

ساروخانه ، ۱۲۸ ، ۱۹۳

ساروهلى ، ۴۳ ، ۴۴ ، ۴۵

سارى سولاغ پالەوان ، ۲۰۰

سارى عەببولا ئەفەندى ، ۲۸۲

سارى عەليغا ، ۳۱۱ ، ۳۱۳ ، ۳۱۴

سارى غازى ، ۷

سارى قاميش ، ۲۷

ساقران ، ۲۱۹

ساق فەقى ، ۲۸۰

سالج ئەفەندى ، ۲۸۲

سالخان ناغا ، ۱۱۴

سالم ، ۲۱۹

سامى نەريمان ، ۲۴۶

ساوه ، ۳۲۶

سېحان ، ۱۷۲ ، ۱۷۳

ست نفوس ، ۲۸۱

سجا ، ۲۱

سرمه ، ۱۶۶

سەرد ، ۳۶ ، ۳۷ ، ۱۸۵ ، ۲۰۸

، ۲۱۱ ، ۲۴۰ ، ۲۴۹ ، ۲۵۲ ، ۲۵۵

۰ ۲۷۱

سفرای ديلك ، ۵۹

سقاريا ، ۸

سلفكه ، ۱۷۹

سموره ، ۱۶

سميات ، ۲۰ ، ۷۰

سنان به گز ، ۱۸

سنجاوولى ، ۸

سندى ، ۵۷

سن روحه ، ۷۰

سولهيمان (سولهيمانج) ، ۱۸ ، ۴۱

، ۱۳۸ ، ۱۷۷ ، ۱۷۹ ، ۱۹۰ ، ۱۹۱

، ۱۹۳ ، ۲۱۱ ، ۳۰۷ ، ۳۱۷

سولهيمان باي ، ۱۶۰

سولهيمان به گز ، ۱۸۱ ، ۱۸۸ ، ۲۰۶

، ۲۰۷ ، ۳۱۶

سولهيمان به گي محمودى ، ۳۰۶

سولهيمان پاشا ، ۱۳ ، ۲۱۵

سولهيمان خان (سولهيمانخان) ، ۱۲

، ۲۹ ، ۷۲ ، ۸۸ ، ۹۵ ، ۱۱۴

، ۱۵۳ ، ۱۶۲ ، ۱۶۸ ، ۱۷۰ ، ۱۷۲

، ۱۷۴ ، ۱۷۵ ، ۱۷۶ ، ۱۸۰ ، ۱۹۲

، ۱۹۳ ، ۱۹۴ ، ۱۹۷ ، ۲۰۰ ، ۲۰۲

، ۲۰۵ ، ۲۱۱ ، ۲۱۲ ، ۲۱۳ ، ۲۳۶

، ۲۷۶ ، ۳۲۲

سولهيماني زەمان ، ۳۱۵

سندە ، ۵۸

سنه ، ۳۲۶

سوار چلى ، ۱۸۰

سوبخان (سوبحاني) ، ۸۷ ، ۱۵۸

، ۱۵۹ ، ۱۷۱

سوداق ، ۲۱ ، ۲۲

سودان ، ۲۸۰

سەراجخانە ، ۱۱۰

سۆرانی ، ۹۱

سورپ ، ۱۰۸ ، ۲۰۷ ، ۲۳۷

سولتان قهره‌یوسف بای ، ۱۷۷
 سولتان شهره‌ف ، ۱۰۹
 سولتان شهره‌ف‌مدین ، ۱۰۳ ، ۱۰۸
 سولتان کازم ، ۱۶۶
 سولتان کیانی ، ۱۹۱
 سولتان محمد خان ، ۱۶۱
 سولتان محمد خان چواره‌م ، ۱۰
 سولتان محمد کوری ئیبراهیم
 خان ، ۴۶
 سولتان مراد ، ۶۵ ، ۶۶ ، ۱۳۰ ،
 ۱۵۰ ، ۲۱۰
 سولتان مراد خان ، ۱۵ ، ۱۰۰ ،
 ۱۴۸ ، ۱۶۷ ، ۱۸۱ ، ۱۸۶ ، ۲۲۷ ،
 ۲۳۳ ، ۲۷۰
 سولتان مرادی چواره‌م ، ۲۷ ، ۶۲ ،
 ۶۴ ، ۶۵ ، ۱۲۴ ، ۱۲۷ ، ۲۲۸ ،
 ۲۸۲ ، ۳۱۸ ، ۳۲۳ ، ۳۲۴
 سولتان مه‌لیک موزه‌فهر ، ۳۳
 سولتان مه‌یمن‌دی ، ۱۶۶
 سولتان وه‌حبوللا ، ۳۲
 سولتان وه‌یس ، ۹۷
 سوبوله ، ۱۸
 سونده‌ک ، ۲۸۸
 سونقور ئوغلو ، ۸
 سوبولچی زاده ، ۲۸۰
 سمرحدی ، ۲۲۸
 سهبانجه ، ۸
 سه‌بی ، ۲۸۸
 سه‌یتی کوری جوژی ، ۲۸۳
 سه‌ربار ، ۳۰
 سه‌ردی نه‌زه‌م ، ۷
 سه‌راج‌خانه ، ۱۰۹
 سه‌ردار ئیبراهیم ، ۱۹۲
 سه‌رسار (سه‌رسر) ، ۵۵ ، ۵۶ ،
 ۷۹

سورپایی ، ۲۶۰
 سورخاتونیه ، ۷۴
 سورهبای ، ۱۱۵
 سوره ، ۳۰ ، ۳۰۲
 سوره‌کیو ، ۲۱۲
 سوفی قولی ، ۱۱۳
 سوقرات ، ۱۲۱
 سولانکیش ، ۱۹۳
 سولخان ، ۲۹۸
 سولتان ئیبراهیم ، ۱۴۹
 سولتان محمد خان ، ۲۲۸
 سولتان محمدوللا ، ۲۹
 سولتان محمدوللا ، ۱۰۵ ، ۱۱۶ ،
 ۲۲۹
 سولتان محمدوللا ، ۱۰۱ ، ۱۰۸
 سولتان نمرغنی ، ۲۹
 سولتان بوغ‌بای ، ۱۶۶
 سولتان جه‌لایر ، ۱۶۰
 سولتان حسن ، ۹ ، ۱۹ ، ۲۱
 سولتان خانم ، ۱۵۲
 سولتان عببوللا ، ۱۶۶
 سولتان علاؤوده‌وله‌ی زولقهدری ،
 ۱۶۱
 سولتان علاؤمدین ، ۱۱
 سولتان علاؤمدینی سه‌لجوقی ، ۱۳
 سولتان علی خان ، ۱۶۶
 سولتان سولیمان ، ۳۵ ، ۴۷ ، ۱۶۶ ،
 ۱۷۸ ، ۱۹۵ ، ۲۱۲ ، ۳۱۶
 سولتان سولیمان خان ، ۱۶۱
 سولتان سولیمان خان کوری سولتان
 سه‌لیم ، ۳۴ ، ۳۵
 سولتان سه‌لیم ، ۱۳۳ ، ۱۶۱
 سولتان سه‌لیمی یه‌که‌م ، ۱۶۱
 سولتان سه‌لیم خان ، ۴۰ ، ۴۲ ،
 ۷۲ ، ۸۸ ، ۹۷ ، ۲۸۲

سمرروبار ، ۲۲۲ ، ۲۳۵ ، ۲۳۶
 سمرکوهنان مهرگان ، ۵۷
 سمروبوی ، ۲۱۹
 سمروبوی خانم ، ۱۶۶
 سمروهر ، ۱۸ ، ۲۱۹
 سمزه‌زی رومیلی ، ۲۲۱
 سمعدی ، ۸۰ ، ۸۶
 سه‌فا ، ۶۰
 سه‌فهد ، ۷۱ ، ۳۰۵
 سه‌فموی ، ۱۹۱
 سه‌فین ، ۷۰
 سه‌فیه حورمه ، ۱۶۶
 سه‌قاریا ، ۸
 سه‌قز ، ۲۲۰
 سه‌کوی مراد خان ، ۲۲۲
 سه‌لام ، ۲۸۷
 سه‌لانیك ، ۲۸۷
 سه‌لجوق خان ، ۱۶۶
 سه‌لجوقی ، ۱۳
 سه‌لاس ، ۱۱۵ ، ۱۹۲ ، ۲۰۳ ، ۲۱۰
 سه‌لاسیان ، ۱۹۲
 سه‌لمان ناغا ، ۱۱۴
 سه‌له ، ۱۴ ، ۷۰
 سه‌لوانه ، ۵۷
 سه‌له‌حدار ، ۵۸
 سه‌لیم خان ، ۳۳ ، ۳۱ ، ۹۵ ، ۱۰۵
 ۰ ۲۸۳
 سه‌لیمه ، ۲۱۹
 سه‌مود ، ۱۹۰
 سه‌مکنان ، ۱۵۹ ، ۱۶۰
 سه‌نار ، ۲۸۱
 سه‌نان پاشای جهالمزاده ، ۲۲۳
 سه‌نروحا ، ۳۰
 سه‌نعا ، ۵۴
 سه‌نقور ، ۲۸۷

سه‌هی ، ۲۸۷
 سه‌ید نه‌محمد پاشا ، ۳۱۰
 سه‌ید نه‌محمد درنی ، ۲۶
 سه‌ید به‌تال ، ۲۶
 سه‌ید به‌تال غازی ، ۲۳
 سه‌ید غازی ، ۱۹۳
 سه‌یری چهل‌مبی ، ۲۸۷
 سه‌یغال ، ۱۱۶
 سه‌یغی ناغا ، ۱۱۴
 سه‌یغی‌عملی ، ۱۱۳
 سه‌یفودده‌وله ، ۸۸
 سه‌یفودده‌وله‌ی کوری هم‌دان ، ۹۰
 سه‌یفودده‌وله‌ی عباسی ، ۸۷
 سه‌ی‌ناوان ، ۱۹۱
 سیامی ، ۲۱۹
 سیاوش ، ۱۸ ، ۱۱۴ ،
 سیروز ، ۲۱
 سیغمان ، ۳۶ ، ۳۷ ،
 سیقراز ، ۳۰
 سیفیر دیکمن ، ۳۱
 سیلان ، ۱۳۱ ، ۲۹۲
 سینان نه‌فندی ، ۲۸۲
 سیواس ، ۸ ، ۹ ، ۱۰ ، ۱۱ ، ۲۵ ،
 ۱۶۶ ، ۱۹۳ ، ۳۰۵
 سیوتی ، ۲۳۸
 سیوه‌رهك ، ۳۶ ، ۲۸۳

((ش))

شائیس‌ماعیل ، ۳۳ ، ۲۲۲
 شابتی ، ۲۷۹
 شاتر‌عملی ، ۲۴۶
 شاته‌هماسب ، ۱۵۳ ، ۱۶۱
 شاه‌حسینه دریژ (حسینه) ، ۱۶۱
 شاخچه ، ۱۸

شمت ، ۵۶ ، ۵۷ ، ۵۸ ، ۵۹ ، ۶۰ ،

۸۶ ، ۶۲

شمتولعرب ، ۲۹ ، ۳۸ ، ۴۰ ،

۵۲ ، ۵۴ ، ۵۵ ، ۶۰ ، ۶۱ ،

۸۸ ، ۶۹

شمذداد ، ۱۹۵

شمرقیه ، ۱۱۳

شمرهفخان ، ۹۶ ، ۹۷ ، ۱۰۹ ،

۱۱۰ ، ۱۱۴ ، ۱۱۵ ، ۱۴۳ ،

۱۴۴ ، ۱۷۸ ، ۲۳۲ ، ۲۳۴ ،

۲۸۱ ، ۳۰۰

شمرهفخانی تلیسی ، ۱۹۱ ، ۱۹۲ ،

شمرهفخان بهگی مہمودی ، ۲۳۶

شمرهفخانی مہمودی ، ۱۷۷

شمرهفنامہ ، ۴ ، ۷۴ ، ۱۰۳ ،

۲۷۸

شمرهفمدین (شمرهفمدین) ، ۱۳۰ ،

۲۷۶

شمرهفبہگت ، ۱۱۴

شمرهفبہگت بایہزید ، ۲۵۵

شمعرانی ، ۲۸۳

شمہاسہ ، ۱۱۵

شمہاخی ، ۱۶۱

شمہسمدین بہگت ، ۱۱۴

شمہسمدین ، ۱۲۴ ، ۱۶۷ ، ۲۷۶

شمہسی خان ، ۲۸۴

شمہسی ٹہفہندی ، ۴۳ ، ۴۴

شمہسمدینی فہناری ، ۲۸۲

شمہسمدین سامی ، ۸۰

شمہعی ، ۲۷۹

شمنگار (شمنگال ، سنجار ، ژہنگار) ،

۳۶ ، ۵۵ ، ۶۸ ، ۶۹ ، ۷۰ ،

۷۲ ، ۷۳ ، ۷۴ ، ۷۵ ، ۷۶ ،

۷۷ ، ۷۸ ، ۷۹ ، ۸۱ ، ۸۲ ،

۸۴ ، ۹۰ ، ۹۱ ، ۱۴۹ ، ۲۶۷

شادی بہگت ، ۱۸

شار ، ۳۶ ، ۳۷

شارہزور ، ۹۰ ، ۳۱۲

شازادہ بایہزیدخان ، ۱۹۳

شازادہ سلیم خان ، ۱۹۳

شازادہ جیہانگیر ، ۱۹۳

شازادہ مستہفا پاشا ، ۱۹۳

شاسوار ، ۱۱۵

شاسوان ، ۱۰

شاسولہیمان ، ۱۳

شاسہیوان ، ۲۱۰

شاعہباس ، ۳۱۱

شافعی ، ۳۸ ، ۴۱ ، ۴۲ ، ۴۴ ،

۹۱ ، ۹۶ ، ۱۰۸ ، ۱۰۹ ، ۳۱۰ ،

۳۱۷ ، ۳۲۰

شاقولی ، ۲۸۵

شاکدیکي ، ۲۰۹

شاگرہ ، ۲۱۹

شام ، ۱۶ ، ۴۱ ، ۶۸ ، ۵۱ ، ۷۱ ،

۸۴ ، ۹۱ ، ۱۱۰ ، ۱۳۱ ، ۱۳۷ ،

۱۹۱ ، ۲۸۷ ، ۲۸۹ ، ۳۰۵ ،

۳۱۰

شامہحمودی ، ۲۸۱

شانی ٹہفہندی ، ۲۰۶ ، ۲۱۸ ،

۲۹۳

شای خوبان ، ۲۱۹

شروی (شروی) ، ۲۰۸ ، ۲۱۱ ،

۲۴۰ ، ۲۵۵

شقاقی ، ۷۲ ، ۷۴ ، ۲۲۶

شتاقی ، ۲۰۸ ، ۲۱۲

شوری سولتان ، ۶۵

شورگر ، ۲۰۸ ، ۲۱۹ ، ۲۵۲

شوکرولا ، ۲۱۹

شمہق شیرین ، ۵۹

شہربہتین ، ۲۷ ، ۳۱ ، ۳۹

شیعه ، ۵۹
 شیعمانی ، ۸۴
 شیوی ناش ، ۱۱۷ ، ۱۲۰

«ع»

عائکه ، ۱۸
 عاد ، ۱۵۸ ، ۱۷۹ ، ۱۹۰
 عادلجهواز ، ۱۵۳ ، ۱۶۸ ، ۱۷۱ ،
 ۱۷۳ ، ۱۷۵ ، ۱۸۵ ، ۱۹۳ ،
 ۲۰۷ ، ۲۰۸ ، ۲۱۲ ، ۲۳۵ ،
 ۲۳۷ ، ۲۳۸ ، ۲۳۹ ، ۲۵۵ ،
 ۲۵۸ ، ۲۷۱ ، ۲۷۵ ، ۲۷۳ ،
 ۲۸۲ ، ۲۹۱ ، ۲۹۷ ، ۲۹۸
 عاشق پاشا ، ۲۸۲
 عاشور ، ۷۶
 عاله ، ۱۸
 عالمشا به‌گت ، ۱۱۴
 عانه ، ۷۰
 عایشه ، ۷۰
 عورف ، ۲۷۹
 عوسمانی (عوسمانلی) ، ۳ ، ۴ ، ۱۳ ،
 ۲۱ ، ۲۳ ، ۲۸ ، ۳۶ ، ۴۶ ،
 ۵۱ ، ۵۵ ، ۸۴ ، ۹۹ ، ۱۰۲ ،
 ۱۳۱ ، ۱۴۸ ، ۱۵۰ ، ۱۶۰ ،
 ۱۶۶ ، ۱۶۸ ، ۱۸۱ ، ۱۸۶ ،
 ۱۹۰ ، ۱۹۱ ، ۱۹۴ ، ۱۹۵ ،
 ۲۰۸ ، ۲۱۱ ، ۲۲۵ ، ۲۲۹ ،
 ۲۳۰ ، ۲۳۱ ، ۲۳۴ ، ۲۳۹ ،
 ۲۴۶ ، ۲۴۸ ، ۲۵۰ ، ۲۵۹ ،
 ۲۵۷ ، ۲۶۳ ، ۲۶۵ ، ۲۷۶ ،
 ۲۹۹ ، ۳۱۹ ، ۳۲۳ ، ۳۲۴
 عوسمانوکه ، ۱۳
 عومان ، ۵۴
 عومراغا ، ۲۰۰ ، ۲۱۲

شهوکی نه‌فندی ، ۲۸۲
 شه‌باب چلمبی ، ۲۸۳
 شه‌لاد به‌گت ، ۲۸۷
 شه‌ید کوری خالیدی وه‌لید ، ۶۵
 شیخان (شیخانی) ، ۹۶ ، ۲۷۸
 شیخ ئیبراهیم ، ۱۰۹
 شیخ نه‌بوتاهیر ، ۱۴۵
 شیخ نه‌محمددینی حورانی ، ۹۰
 شیخ نه‌محمدی قهره‌حمساری ، ۲۸۰
 شیخ ئیسحاقی فه‌قی ، ۲۸۰
 شیخ بایه‌زیدی وه‌لی ، ۲۷۹
 شیخ بای چلمبی ، ۲۱۸
 شیخ ته‌قی ده‌ده ، ۱۶۵
 شیخ حمسه‌بی زاده ، ۱۱۳
 شیخ حمسه‌ن (قه‌ناخی) ، ۱۰۹ ،
 ۱۱۰ ، ۱۴۵
 شیخ خلیل ، ۸ ، ۹
 شیخی رومی ، ۴۵ ، ۶۵
 شیخ زولی ، ۷۰
 شیخ قهره‌محمد ، ۲۷۹
 شیخ عزیز رومی ، ۴۳
 شیخی شافعی ، ۲۶
 شیخ شامی ، ۸
 شیخی عاره‌ب ، ۱۰۹
 شیخ عمله‌مدار ، ۱۴۵
 شیخ علی فارس ، ۵۸
 شیخ علی نه‌خلاتی ، ۱۶۵
 شیخه‌ئیسلاام ، ۱۲
 شیخ مسته‌فای نه‌خلاتی ، ۱۵۸
 شیروان (شیروانی) ، ۹۱ ، ۱۰۷ ،
 ۱۱۴ ، ۱۶۱ ، ۱۸۵ ، ۲۰۸ ،
 ۲۲۸ ، ۲۵۲ ، ۲۷۱ ، ۲۹۹ ،
 ۳۰۱ ، ۳۰۹
 شیره‌ک ، ۱۱۹ ، ۲۲۲
 شیر یه‌زدان ، ۲۱۰

عونيك (عونيكى) ، ۹۱ ، ۲۲۸ ،
۲۵۵ ، ۲۷۳
عبدالادان ، ۶۰

عبدالخان (عبدالخان) ، ۹۵ ، ۹۶ ،
۹۹ ، ۱۰۶ ، ۱۰۸ ، ۱۱۵ ،
۱۱۷ ، ۱۱۸ ، ۱۲۱ ، ۱۴۷ ،
۱۴۸ ، ۱۴۹ ، ۱۶۸ ، ۲۰۹ ،
۲۲۴ ، ۲۲۵ ، ۲۲۹ ، ۲۳۰ ،
۲۳۲ ، ۲۳۸ ، ۲۳۹ ، ۲۴۱ ،
۲۴۳ ، ۲۴۶ ، ۲۶۳ ، ۲۷۳ ،
۲۷۵ ، ۲۷۸ ، ۲۷۹ ، ۲۸۴ ،
۲۹۶

عبدالخانى بتليس ، ۸۰
عباس (عباسى) ، ۱۱ ، ۱۲ ،
۲۹ ، ۳۲ ، ۳۴ ، ۵۶ ، ۶۱ ،
۸۷ ، ۹۳ ، ۹۷ ، ۱۰۵ ، ۱۱۲ ،
۱۱۴ ، ۱۱۵ ، ۱۴۷ ، ۲۳۰

عباس ناغا ، ۲۱۳
عبدالولثمين كورى موجاربه گز ، ۲۸
عبدى ناغا ، ۱۸۶ ، ۲۲۵
عبدى ناغا (شيتته) ، ۲۰۶
عبدوللا قريمى ، ۲۷۹
عبدى هير ، ۳۰
عتايى چلمبى ، ۲۸۳

عجم ، ۱۲ ، ۳۲ ، ۳۴ ، ۵۴ ،
۵۸ ، ۶۴ ، ۷۴ ، ۷۷ ، ۸۷ ،
۹۱ ، ۹۹ ، ۱۰۳ ، ۱۰۴ ، ۱۰۶ ،
۱۰۹ ، ۱۲۸ ، ۱۳۱ ، ۱۴۲ ،
۱۵۳ ، ۱۶۱ ، ۱۶۲ ، ۱۶۵ ،
۱۶۷ ، ۱۶۸ ، ۱۷۰ ، ۱۷۱ ، ۱۷۴ ،
۱۷۶ ، ۱۸۸ ، ۱۸۹ ، ۱۹۱ ،
۱۹۲ ، ۱۹۳ ، ۱۹۴ ، ۲۰۲ ،
۲۰۳ ، ۲۰۴ ، ۲۰۵ ، ۲۰۹ ،
۲۱۰ ، ۲۱۱ ، ۲۳۴ ، ۲۸۴ ،
۲۸۹ ، ۲۹۶ ، ۳۰۳ ، ۳۰۴

۳۱۰ ، ۳۱۱ ، ۳۱۲ ، ۳۱۴ ،
۳۱۷ ، ۳۲۲ ، ۳۲۳ ، ۳۲۴ ،
۳۲۵ ، ۳۲۷

عجمستان ، ۱۴۵
عهدن ، ۵۴ ، ۱۳۳
عهرب (عارب — عهربى) ، ۱۲ ،
۵۸ ، ۶۰ ، ۶۴ ، ۶۸ ، ۷۲ ،
۷۵ ، ۷۸ ، ۷۹ ، ۸۴ ، ۹۰ ، ۹۱ ،
۱۰۷ ، ۱۱۰ ، ۱۱۲ ، ۱۲۳ ،
۱۶۵ ، ۱۸۲ ، ۲۸۴ ، ۲۸۹ ،
۲۹۲

عهرب خانم ، ۲۷۵
عهرب خليل ناغا ، ۱۱۴ ، ۲۴۳ ،
۲۵۷

عهربلى ، ۱۱۹
عهربيه ، ۷۶
عهربجان ، ۱۹۵
عهربستان ، ۴۵ ، ۵۲ ، ۱۸۶ ،
عهرب ، ۱۹۸ ، ۱۹۹ ، ۲۰۶ ،
عسقلان ، ۷۱

على ، ۴۱
عليغا ، ۳۱۱ ، ۳۱۴ ، ۳۶۸ ،
عليغاى قوناخ دهره ، ۸۰
عليغاى موده كى ، ۸۰ ، ۱۴۹ ،
۲۶۳

على ئهفمندى غينايى زاده ، ۱۸۷ ،
۲۶۶ ، ۲۸۷
على بابا ، ۲۶
على به گز ، ۱۰۷
على پاشا ، ۴۳ ، ۴۷
عليجان ، ۱۹۴
عليخان ، ۲۴۹
عليشار توغلى ، ۲۱۹
على قوشچى ، ۲۱۹
على ميسرى ، ۱۷

۲۸۱ ، ۲۸۳ ، ۳۲۰
 فاطمه ، ۱۸ ، ۲۱۹
 فزولی ، ۵۰ ، ۱۲۸
 فکری ، ۱۸
 فورات ، ۱۳ ، ۲۵ ، ۲۶ ، ۲۷ ، ۵۲ ،
 ۵۴ ، ۵۵ ، ۵۶ ، ۵۹ ، ۶۰ ،
 ۶۴ ، ۶۹ ، ۷۰ ، ۷۹ ، ۸۸ ،
 ۸۹ ، ۱۶۰
 فخری ، ۱۸
 فخرانسه ، ۶۳
 فخرح نباد ، ۵۴
 فخرنگ ، ۱۱۰ ، ۲۸۴ ، ۲۸۷ ،
 ۲۸۸ ، ۲۸۹ ، ۳۲۵
 فخرنگستان ، ۱۴۲ ، ۱۶۸
 فخرهاد بهنگ ، ۱۷۴
 فخرهاد بهنگه شیتنه ، ۲۳۷
 فخرید ، ۳۱۹
 فخرید چلهپی ، ۲۸۷
 فخریده‌دین عتار ، ۲۸۲
 فخره‌منگ ، ۵۴
 فخره‌میت ، ۲۰۱
 فخرنایی تهریزون ، ۲۸۲
 فخره‌کلر ، ۸
 فخروللای هیندی ، ۴۵ ، ۲۷۹
 فخریوم ، ۲۱
 فخریاده ، ۱۸
 فخریاقا ، ۱۰۶
 فخراری مستمفا پاشا ، ۳۰ ، ۶۸ ،
 ۲۳۵
 فخرده‌وسی ، ۲۷۹
 فخرس‌اورس ، ۱۳۳
 فخرس ، ۱۲۱
 فخریوت ، ۵۴

عممبراغا ، ۱۴۶ ، ۲۹۱ ، ۲۹۲ ،
 ۲۹۳ ، ۲۹۴ ، ۲۹۶
 عهری کوری عاس ، ۲۸۱ ، ۲۸۳
 عهریق ، ۱۸۰
 عهرتاب ، ۲۵ ، ۲۸۷
 عهرین ، ۲۵
 عهرین حهره ، ۴۶
 عهرین عهلی ، ۴۷
 عهرینول‌بروت (عهینول‌برود) ، ۱۰۹ ،
 ۱۱۲ ، ۱۱۷
 عهریری ، ۴۱ ، ۹۱
 عهریهر ، ۷۰
 عهریاق ، ۵۶ ، ۵۹ ، ۶۰ ، ۹۱ ،
 ۱۶۵ ، ۱۹۴
 عهریاق داریان ، ۱۶۵
 عهریسا ، ۵۶
 عهریماویه (عهماویه) ، ۳۴ ، ۵۷ ،
 ۹۰ ، ۱۴۹
 عهریماوی حوسینی ، ۲۸۱

« غ »

غازی خسره‌و پاشا ، ۲۲۴
 غازی سولتان ، ۷
 غازی سهید به‌تال ، ۱۵
 غازی قران ، ۲۱۱ ، ۲۲۸ ، ۲۷۳
 غازی میخالی ، ۱۸۲
 غاین ، ۲۸۳
 غمانی ، ۹۱
 غمزه ، ۵۱
 غمناکی ، ۱۶۳
 غیاسه‌دینی عه‌باس ، ۳۱۹

« ف »

فارس ، ۷۶ ، ۹۰ ، ۱۲۳ ، ۲۱۴ ،

« ق »

قوتبهدين محممهدي يمزدي ، ۲۸۱

قوتلو ناغا ، ۱۸

قوجهئيلى ، ۷

قوجه بابا ، ۸

قوج ، ۷۶

قوجفا سولتان ، ۶۵

قودس ، ۴۱ ، ۵۱ ، ۶۴ ، ۳۰۳ ، ۳۲۳

قوربان پاشا ، ۲۲۳

قوربان عملى ، ۱۰۰

قورتوبه ، ۲۸۱

قورخى خوشاب ، ۲۲۲

قورقودخان ، ۱۶۶

قورهتلىباي ، ۱۶۶

قورنه ، ۵۲ ، ۵۴ ، ۶۱ ، ۶۹ ، ۸۸

قوروجان ، ۲۵۵ ، ۲۵۸

قوريحان ، ۲۷۳

قوريشى ، ۱۰۹

قوزاعى ، ۲۸۳

قوسفون قران ، ۲۲۴ ، ۲۳۱ ، ۳۰۱

قوسونى زاده ، ۲۸۲

قوشلەر : ۷۰

قوتپ ، ۳۶ ، ۳۷ ، ۶۹

قولى چاير ، ۳۱۵

قوللهي خويناي ، ۱۰۵

قوماجك ، ۱۷

قوم ، ۱۹۴ ، ۳۲۶

قويا نالباي (قويا نعلباي) ، ۱۶۰ ، ۱۶۶

قونيه ، ۲۱

قهپان ، ۲۱۶

قهدورى ، ۲۷۹

قهده كويخا ، ۸۱

قهره ناميد ، ۳۰ ، ۳۲ ، ۳۴ ، ۳۵

قاتول ، ۵۸

قارون ، ۶۷

قازاق ، ۲۰۹

قازى ، ۴۵ ، ۱۴۶ ، ۲۹۷

قازى ئمفمندى ، ۲۱۵

قازى زاده ، ۲۸۵

قازى قران ، ۲۱۰

قاسم ، ۲۱۹

قاسم ئوغلى ، ۲۳۴

قاسمى باليلى ، ۱۸۲

قالون ، ۵۵

قانبجوك ، ۳۶

قاوهچى زاده ، ۶۳

قاھيره ، ۴۰ ، ۱۶۰

قايى ، ۳۱۹

قايتىباي ، ۱۵۹ ، ۳۱۹

قچاربهگز ، ۳۱

قرجيل قهتھر خان ، ۳۱۲

قزفيا ، ۵۶ ، ۷۹ ، ۸۸

قرمان ، ۱۶ ، ۱۹۱ ، ۱۹۳

قزلچه ، ۱۹۲

قزل ئمرسلان ، ۸۴

قزل تھپه ، ۷۴

قزلى ، ۸۴

قزل مسجد ، ۱۱۰

قليج ئوغلى ، ۲۱۹

قليج ئمرسلان ، ۱۷۴ ، ۱۷۸ ، ۱۹۸

قنغال ، ۹

قوباد ، ۲۱۹

قويخان ، ۵۷

قوتور (قھتور) ، ۲۰۸ ، ۲۳۴ ، ۳۲۳

قوتبهدين حممفي ، ۲۸۲

قمره مراد پاشا ، ۱۸۵
 قمره ویسف جهلایری ، ۱۹۰
 قمره ویسف خان ، ۱۶۷
 قمره ویسف خانی قمره قوینلو ، ۹۵
 قمره ویسف شا ، ۱۷۴
 قمره ویسف کوری جهلایر ، ۱۶۱ ، ۱۹۰
 قمزوین ، ۱۹۴ ، ۳۲۶
 قمنه قمر ، ۲۱۹
 قهلاون ، ۴۰
 قهلائی نه محمد ، ۳۱۲
 قهلائی نه مین ، ۲۳۶
 قهلائی حمسن ، ۲۱۰
 قهلائی روم ، ۷۰
 قهلائی ژورو ، ۱۹۹ ، ۲۰۱
 قهلائی ژورو ، ۲۰۱
 قهلائی سولتان ، ۱۵۳
 قهلائی قهتوری عجه م ، ۲۰۹
 قهلزوم ، ۶۰
 قهلعجك ، ۸
 قهناخ (قهناخی) ، ۲۴۶ ، ۲۵۸
 قهنده هار ، ۳۱۲
 قهنديل ، ۶۱
 قهنقال ، ۲۵
 قهيسمر ، ۱۰ ، ۱۱ ، ۲۵ ، ۶۵ ، ۱۶۰ ، ۱۹۲
 قههستاني ، ۲۷۹
 قهينان ، ۱۱۵
 قهيتی ، ۲۸۰
 قهيرات ، ۲۹۱

((ك))

کاتب چهلبي ، ۱۱۳

۳۷ ، ۳۹ ، ۴۰ ، ۴۶ ، ۸۸
 قمره بابا ، ۲۶
 قهبحاقه ، ۱۶۱
 قمره باغلی ، ۸
 قمره بورخان ، ۱۶۷
 قمره جانیکلهر ، ۲۳۶
 قمره جقهلا ، ۲۱۲
 قمره جهلایر ، ۱۶۷
 قمره چورخانی گموره ، ۲۸
 قمره حصار ، ۲۷۹ ، ۳۱۹
 قمره حصارى نه فيون ، ۳۱۹
 قمره حصارى ساحيب ، ۳۱۹
 قمره حصارى شيبين ، ۳۱۹
 قمره حصارى وشتردار ، ۳۱۹
 قمره خان ، ۱۴ ، ۱۵
 قمره داخ ، ۶۲
 قمره دارا ، ۷۴
 قمره دورمش خان ، ۱۶۷
 قمره روجان ، ۲۳۸
 قمره زو ، ۹۵
 قمره قا ، ۵۴
 قمره قاسم ، ۱۸۱ ، ۲۲۲
 قمره قوینلو ، ۱۹ ، ۱۶۷ ، ۱۷۴
 قمره شیخی خان ، ۱۶۷
 قمره عملی ، ۲۲۶ ، ۲۶۷
 قمره عملیغا ، ۲۳۹
 قمره عملی چهلبي ، ۲۸۰
 قمره قایق ، ۳۰
 قمره کویری ، ۱۷۷
 قمره م ، ۳۱۹
 قمره مستهفا پاشا ، ۳۲۴
 قمره مورتها پاشا ، ۵۸ ، ۱۸۹
 قمره محمد ، ۲۸۸
 قمره محمد ناغا ، ۱۱۰
 قمره مراد ، ۱۱۹

٨٥ ، ٨٧ ، ٩٠ ، ٩١ ، ٩٢ ،
 ٩٦ ، ٩٩ ، ١٠٠ ، ١٠٨ ، ١٠٩ ،
 ١١٢ ، ١١٨ ، ١٢٢ ، ١٢٧ ،
 ١٣٤ ، ١٤٣ ، ١٤٥ ، ١٤٩ ،
 ١٥٢ ، ١٥٣ ، ١٧١ ، ١٧٦ ،
 ١٧٨ ، ٢٠٨ ، ٢٠٩ ، ٢١١ ،
 ٢١٢ ، ٢١٦ ، ٢٢٢ ، ٢٢٣ ، ٢٢٥ ،
 ٢٢٨ ، ٢٣٠ ، ٢٣٣ ، ٢٣٦ ،
 ٢٣٨ ، ٢٣٩ ، ٢٤١ ، ٢٤٣ ،
 ٢٤٤ ، ٢٤٥ ، ٢٤٦ ، ٢٤٧ ،
 ٢٤٨ ، ٢٤٩ ، ٢٥٠ ، ٢٥١ ،
 ٢٥٢ ، ٢٥٣ ، ٢٥٥ ، ٢٥٨ ،
 ٢٦١ ، ٢٦٤ ، ٢٨٤ ، ٢٩٩ ،
 ٣١٠ ، ٣١٦ ، ٣١٧ ، ٣١٩ ،
 ٣٢٠ ، ٣٢١ ، ٣٢٣

کوردایه‌تی ، ١١١ ، ١٥٠

کوردستان ، ٤ ، ٥ ، ١٦ ، ٢١ ،
 ٢٨ ، ٣٠ ، ٣٨ ، ٤٥ ، ٥٣ ،
 ٥٥ ، ٨٠ ، ٨٧ ، ٩٠ ، ٩١ ، ٩٣ ،
 ٩٥ ، ٩٧ ، ١٠٤ ، ١٠٨ ، ١١٢ ،
 ١١٣ ، ١١٤ ، ١٤٥ ، ١٥١ ،
 ١٦٢ ، ١٧٦ ، ١٧٨ ، ١٨٦ ،
 ١٩١ ، ٢٠٤ ، ٢١٠ ، ٢١١ ،
 ٢٢١ ، ٢٢٣ ، ٢٢٤ ، ٢٢٥ ،
 ٢٣٠ ، ٢٦١ ، ٢٧١ ، ٢٨٧ ،
 ٢٩٩ ، ٣١٨ ، ٣١٩ ، ٣٢٦ ،
 ٣٢٧

کوردستان نامه ، ٤

کوردیم ، ٩٠

کوردیم ، ٧٦

کورلارک (کورلاریک) ، ٢٠٨ ، ٢٥٢

کورێ نه‌فسه‌ل ، ١٠٩

کورێ به‌شاره‌ت ، ١١٣

کوتاهیه ، ٢٨٠

کورێ خیرلی گمیلیولی ، ٢٨٨

کاخه ، ٣٠
 کارنی ، ١٨٥ ، ٢١١ ، ٢٤٠ ، ٢٥٢ ،
 ٢٥٥ ، ٢٥٧ ، ٢٧١ ، ٢٧٢

کازم ، ١١٤

کاشان ، ١٩٤ ، ٣٢٦

کـاغـه‌دخـانه ، ٢١

کاله ، ٢١٩

کاميله ، ٢١٩

کانی چیمه‌ن ، ١٧٢

کانی خانان ، ١٧٦

کانی شیر ، ١٧٦

کانی قه‌سه‌ب ، ٢٤٢ ، ٢٤٣

کچ ، ٣٨ ، ٤٠ ، ٥٦

کرمانج ، ٩١ ، ٩٢

کریه ، ١٦١ ، ١٦٥

کشان ، ٢٤٠

کشمیر ، ٢٩٥

کفرتوتا ، ٧٠

کغذیر ، ٥٥ ، ٩٧ ، ٩٩ ، ١٠٣

کغذیر ، ٥٥ ، ٩٧ ، ٩٨ ، ١٠٣

١١٦ ، ١١٨ ، ١٢٠ ، ٢٥٢

کفه ، ٢١ ، ٢٢

کوار ، ٢٠٧ ، ٢٠٨

کوواری ، ١٤٥

کواش (کواشی) ، ٥٧ ، ١٠٨

٢٠٧ ، ٢٠٨ ، ٣٠٢

کواله ، ١٦٥

کوته‌ک مه‌یدان ، ١٠٩ ، ١١٠

کوئی ، ٥٦

کوچبو ، ٧٢

کورد (کوردی، کورده‌کان، کوردان)،

٣ ، ٤ ، ٥ ، ١٢ ، ١٥ ، ١٦ ،

١٧ ، ٢٣ ، ٢٥ ، ٢٦ ، ٢٨ ، ٤٠ ،

٦٤ ، ٥٧ ، ٦٩ ، ٧٢ ، ٧٥ ،

٧٦ ، ٨١ ، ٨٢ ، ٨٣ ، ٨٤ ،

كهلاي ، ٥٧
 كهلمامي مهمو ، ١١٤
 كهليجهك ، ١١١
 كهلسومه ، ١٨
 كهليه ، ١٨
 كهماخ ، ٣٣
 كهمال پاشا زاده ، ٢٨٢
 كهنديلي ، ٧٤
 كهنزك ، ١٧٣ ، ٢٣٧
 كهنگري ، ٨
 كهواري ، ٢٤٦
 كهواش ، ٢٤٦
 كهوكهبان ، ١١٥
 كهيه خاتون ، ٥٧
 كياون ، ١٥٣
 كيپان ، ٣٠٣ ، ٣٠٧
 كيس (كيسي) ، ٧٨ ، ١٨٥
 كينه ، ٨
 كينه رهش ، ٤٦
 كينوي مار ، ٧١

« ٣٥ »

گاور ، ٢٣
 گورجستان ، ١١٤ ، ١٤٢ ، ٢٤٠
 گورجي : ٨ ، ٨١ ، ١٠٠ ، ١١٤ ، ١١٤
 ، ١٢٨ ، ١٣٧ ، ١٥١ ، ١٨٤ ،
 . ٣١١
 گورجي نهبي ، ٣٠٥
 گرده رهش ، ٤٠
 گوگسو ، ٢١ ، ٦٩
 گولستان ، ١٨
 گولشاخه ، ١٨
 گولشهين ، ١١٠
 گولكه نديباد ، ٢٩٥

كوري ده ميرجي ، ٢٩٣
 كوري شين ، ٤٣ ، ٤٤
 كوري قاتر جي ، ٣٠٥
 كوري معاني شامي ، ٦٧
 كوستانديل ، ٣٠٦
 كوچاچ پاشا ، ٣١٠
 كوفه ، ٥٦ ، ٦١ ، ٦٩ ، ١٦٥ ، ٢٨٠
 كوكش ، ١٦١
 كوكلي ، ١٨٢ ، ١٨٣
 كولسوم ، ٢١٩
 كولو ، ٢٠٠
 كومورلي ، ٢٥
 كوموس ، ١١٠
 كون ، ٥٠
 كونه جومعه ، ١٤
 كويخا جهيدهر ، ١١٠ ، ١١٤
 كويخا عومهر ، ١٠٩
 كويخا ويسف ، ٢٤٧ ، ٢٥١ ، ٢٥٢
 ، ٢٦٤ ، ٢٦٥ ، ٢٦٦ ، ٢٦٧
 ، ٢٧٢ ، ٢٧٧
 كويخا ويسف ناغا ، ١٨٤
 كهبات ، ٢٩٥
 كهچور ، ١١٠
 كهرار ، ١٨
 كهرار قولي بهگه ، ١١٤
 كهربهلا ، ٦١ ، ٦٩ ، ٢٥٧
 كهريم ، ١٦٥
 كهركهر ، ٣٠
 كهركوك ، ٥٨
 كهرمه مدين توغلي ، ٢١٩
 كهزبان ، ١٨
 كهسان ، ١٨٥ ، ٢٠٨ ، ٢١٢ ، ٢٥٢
 ، ٢٥٥ ، ٢٧١
 كهسكين ، ٩
 كهشاف (كهششاف) ، ١٤٦ ، ٢٧٩

گولی ، ۷۴ ، ۱۱۵

گولگون ، ۱۸

گولی خان ، ۱۴۴

گوله زهرده ، ۲۵ ، ۲۲۲

گهرگهر (گهرگهری) ، ۱۷۱ ، ۱۸۵ ، ۲۰۸ ، ۲۱۳ ، ۲۴۰ ، ۲۵۲ ، ۳۰۱

گهزۆ ، ۱۹

گهزه نگو ، ۱۹

گهلابی زاده ، ۲۸۰

گمنج ، ۳۷ ، ۶۹

گمنجالی ، ۳۱۲

گمنجه ، ۱۶۲

گمنجی ناغا ، ۲۰۶

گمنجی چلمبی ، ۱۱۳

گموهر ، ۱۱۵

« ل »

لاچین یه تم ، ۲۸۸

لادیك ، ۲۱۲ ، ۲۴۰

لارنده ، ۱۷۹

لاری ، ۶۷

لاله مستمفا پاشا ، ۱۱۰

لاموس ، ۲۱۲

لوتفی ، ۲۷۹

لوتفی پاشا ، ۲۸۲

لورستان ، ۵۴

لوغمتی ، ۲۷۹

لوغمتی لامیعی ، ۲۸۲

لؤلؤ ، ۹۱ ، ۱۷۱

لمحسا ، ۵۴ ، ۸۴

لموهند ، ۲۱۹

« م »

ماردین ، ۳۴ ، ۴۲ ، ۴۷ ، ۴۸ ، ۵۱

۶۲ ، ۶۸ ، ۶۹ ، ۷۰ ، ۷۱ ، ۷۲ ،

۷۳ ، ۷۴ ، ۷۸ ، ۷۹ ، ۸۱ ، ۸۴ ،

۸۵ ، ۲۶۷ ، ۲۸۹

مازنه نهران ، ۱۴۶ ، ۲۸۸ ، ۳۲۵

ماکسین ، ۷۰

ماکو ، ۲۱۲

ماتقوج ، ۲۷

مالکه ، ۱۸

ماللی ، ۲۲۲

ماللی چیا ، ۲۱۹

مالون ، ۷۰

ماما خاتون ، ۱۶۶

ماممش ، ناغا ، ۱۱۴

مانی ، ۴۹

ماهان ، ۱۳ ، ۱۵۹ ، ۱۶۰ ، ۱۶۶

ماورد ، ۲۹۱

ماهیه ، ۲۱۹

محبیبینی عمره بی ، ۲۸۲

محمد ، ۲۸۵ ، ۳۱۲

محمد اغای مه تاره چی ، ۲۹۷

محمد بیقلی پاشا ، ۳۴

محمد بهگز ، ۲۳۳

محمد بهکی مه لا زگردی ، ۲۲۶ ،

۲۲۷ ، ۲۳۰ ، ۲۳۴ ، ۲۳۷ ، ۲۳۸ ،

۲۴۲ ، ۲۴۷ ، ۲۵۱ ، ۲۶۳ ، ۲۷۲ ،

۲۷۳ ، ۲۹۶ ، ۲۹۷

محمد پاشا ته یار ، ۶۶

محمد تسکی پاشا ، ۲۲۲

محمد خانی سن یهم ، ۲۲۳

محمد خانی فاتح ، ۱۲۳

محمد دهره ، ۳۲۵

محمد رهزا ، ۲۸۴

محمد رهزای سموریزی ، ۱۲۸ ،

۲۸۱

محمد کوری حنیفه ، ۵۹

موده کی ، ۱۰۷ ، ۱۴۵ ، ۲۶۳
 موسا بیغه مېهر ، ۴۱
 موستار ، ۹۳
 موصل ، ۱۰ ، ۳۲ ، ۵۸ ، ۷۰ ، ۷۱
 ۷۶ ، ۷۹ ، ۸۸ ، ۸۹ ، ۹۰ ، ۱۶۵
 موسليم ، ۴۵ ، ۲۱۴
 مورتهزا پاشا ، ۳۰۵ ، ۳۱۱ ، ۳۱۲
 ۳۱۴ ، ۳۲۰
 موزه فمر باي ، ۲۸۸
 موسليحه ديني مهلاعزیزی لاری ، ۶۷
 موش ، ۷۰ ، ۱۰۴ ، ۱۰۷ ، ۱۱۵
 ۱۲۴ ، ۱۴۳ ، ۱۴۵ ، ۱۴۸ ، ۱۵۲
 ۱۵۷ ، ۱۶۲ ، ۱۸۵ ، ۲۰۸
 ۲۳۳ ، ۲۳۵ ، ۲۳۷ ، ۲۳۸
 ۲۵۵ ، ۲۵۸ ، ۲۶۴ ، ۲۷۳
 ۲۹۲ ، ۲۹۷ ، ۲۹۸
 موعیزه دين ، ۲۸۱
 موعهری نوعمانی ، ۷۶
 موغاره ، ۱۰۹
 موغول ، ۳۲۳
 مولتهقا ، ۲۷۹
 مؤهه ، ۵۴
 موول سجاه ، ۱۷۲
 مهتافان ، ۱۱۱
 مهتیرنی ، ۲۴۶
 مهجستی ، ۱۷۱
 محمودی پاشای غازان ، ۳۲۳
 محمودی ، ۹۱ ، ۱۷۸ ، ۱۸۵
 ۲۰۹ ، ۲۱۰ ، ۲۱۱ ، ۲۲۴
 ۲۲۸ ، ۲۳۴ ، ۲۳۶ ، ۲۴۲
 ۲۴۹ ، ۲۵۵ ، ۲۵۸ ، ۲۹۸
 ۳۰۶ ، ۳۱۵ ، ۳۱۶ ، ۳۱۷
 ۳۱۸ ، ۳۱۹ ، ۳۲۲ ، ۳۲۳
 مداین ، ۵۶ ، ۶۱

محمد کوری نیسحاق ، ۶۷
 محمد کمرای خان ، ۲۸۸
 محمدی ، ۹۹ ، ۱۸۴ ، ۲۲۹
 ۲۵۷ ، ۲۷۴ ، ۲۹۵
 محمدی حوسینی ، ۲۸۱
 محمدی کوری دانیشمهند ، ۱۳ ، ۱۴
 محمد کوری عبدالملیکی
 همدانی ، ۲۸۳
 محمدی گاله تهی ، ۲۸۸
 محمد مهین پاشا ، ۱۸۸ ، ۳۰۶
 محمد مهین پاشای کوری شهمسی
 پاشا ، ۸۱ ، ۱۸۷ ، ۳۰۶ ، ۳۱۵
 محمود آبادی ، ۲۹۵
 محمود چلهبی ، ۲۸۷
 مراد ، ۱۸ ، ۲۸ ، ۵۵ ، ۶۶ ، ۸۸
 ۲۰۸
 مراد پاشا ، ۳۰۵
 مراد خان ، ۶۳ ، ۶۶ ، ۶۷ ، ۱۴۹
 ۲۱۱ ، ۲۲۹
 مرادیه ، ۷۰
 مرتزا بهگ (مورتهزا بهگ) ، ۲۸ ، ۹۶ ، ۹۷ ، ۲۳۹
 مرده جان ، ۲۱۹
 مروّت ، ۵۷
 مریم ، ۱۸ ، ۱۲۷
 مستهفا پاشا ، ۱۷
 مزوری ، ۱۴۹
 مستهفا پاشا سله حدار ، ۱۵
 مستهفا پاشا فیراری ، ۷۴ ، ۷۵
 ۷۹ ، ۸۱ ، ۸۴ ، ۹۷ ، ۲۲۹
 ۲۳۷ ، ۲۷۳ ، ۲۹۸
 مستهفاغای گویزل (گویزل)
 ۱۸۱ ، ۱۸۶
 مفارقین ، ۳۱ ، ۳۶ ، ۳۹

مهلا ئیدریسی عیمادی ، ۷۲
 مهلا ئیسرافیل ، ۱۱۳
 مهلا ئه‌بو به‌کر ، ۱۱۳
 مهلا ئه‌فه‌ندی ، ۲۷
 مهلا ئه‌فه‌ندی می‌حراب زاده ، ۱۱۳
 مهلا بۆتانی ، ۱۱۳
 مهلا به‌ردنجی ، ۱۸
 مه‌لاتیه (مال‌ناتییه) ، ۱۰ ، ۱۱ ، ۱۲ ، ۱۴ ، ۱۹ ، ۲۰ ، ۲۱ ، ۲۲ ، ۲۵ ، ۲۶ ، ۷۰ ، ۸۸ ، ۳۱۰
 مه‌لا جامی ، ۲۷۹
 مه‌لا جبرائیل زریقی ، ۸۰
 مه‌لاخی ، ۱۶۵
 مه‌لا حوسین ، ۳۲۰
 مه‌لا حس‌سن ئه‌فه‌ندی یه‌کچاو ، ۱۱۳
 مه‌لا جویرائیل ، ۱۱۳
 مه‌لا جیبی ، ۱۸
 مه‌لا خه‌لیلی ، ۱۸
 مه‌لا خویریدی ، ۱۸
 مه‌لا ره‌مه‌زان چه‌لمبی ، ۱۱۳
 مه‌لا زاده ، ۱۱۳
 مه‌لا زین‌دین ، ۱۱۳
 مه‌لا زگ‌رد ، ۱۰۷ ، ۲۲۵ ، ۲۳۳ ، ۲۴۲ ، ۲۵۳ ، ۲۵۷ ، ۲۵۸ ، ۲۷۲ ، ۲۷۳ ، ۲۷۶
 مه‌لا سورناغا ، ۱۸
 مه‌لا شقاقی ، ۱۸
 مه‌لا عوروز ، ۱۱۴
 مه‌لا علی ، ۱۴۱
 مه‌لا قاسم ، ۱۰۹
 مه‌لا محمد : ۱۰۱ ، ۱۰۲ ، ۱۳۲ ، ۱۳۵ ، ۱۳۶ ، ۱۳۷ ، ۲۷۳
 مه‌لا محمدی هه‌کاری (هه‌کاری) ، ۸۰ ، ۲۵۶

مه‌دینه ، ۶۰
 مه‌دینه ، ۶۰
 مه‌رام ، ۲۱
 مه‌راغه ، ۱۹۴
 مه‌رانکوش ، ۱۳۸ ، ۲۸۱
 مه‌رجانییه ، ۴۴
 مه‌رع‌ش ، ۱۱ ، ۱۲ ، ۲۵ ، ۳۰ ، ۱۶۱ ، ۱۹۱
 مه‌روانی ، ۸۴
 مه‌ره ، ۵۹
 مه‌ره‌جول‌به‌هره‌ین ، ۵۲ ، ۵۵
 مه‌ره‌ند ، ۱۶۲ ، ۱۹۲
 مه‌رزیفون ، ۸
 مه‌سه‌عود چه‌لمبی ، ۱۱۸
 مه‌شکوره ، ۱۸
 مه‌ه‌راوی ، ۳۰
 مه‌ه‌ره ، ۴۶
 مه‌ه‌سوم‌بای ، ۱۶۶
 مه‌ه‌قل ، ۵۹ ، ۶۰
 مه‌ه‌قل کوری به‌شاره : ۵۹
 مه‌ه‌لله‌ق ، ۴۳
 مه‌ه‌دن ، ۱۱۴
 مه‌ه‌ریب ، ۱۳۸ ، ۲۸۱
 مه‌غولی ، ۱۶۳
 مه‌ه‌قدیسی ، ۷۱ ، ۷۶ ، ۹۰ ، ۱۰۳ ، ۱۱۶ ، ۱۵۸
 مه‌ه‌قرا ، ۲۸۷
 مه‌ه‌که (مه‌کهکه) ، ۶۰
 مه‌ه‌کس ، (مه‌ه‌کس) ، ۱۸۵ ، ۲۱۲ ، ۲۵۲ ، ۳۲۴
 مه‌ه‌کس ، ۳
 مه‌ه‌قراوی ، ۹۶
 مه‌لا ئیدریس ، ۲۸ ، ۲۹ ، ۳۴
 مه‌لا ئیدریسی بتلیسی ، ۳۴

ميافارقين (ماءفارقين ، میان فہرق) ،

۵۵ ، ۸۰ ، ۸۷ ، ۸۸ ، ۸۹ ،

۹۰ ، ۹۳ ، ۹۴ ، ۱۴۹ ، ۱۶۵ ،

۱۹۲

میر عومر ، ۱۱ ، ۱۵

میر خواند ، ۲۸۲

میرزا جانی بہلخی ، ۲۸۸

میر زیاد ، ۱۱

میر سو بہر ، ۲۱۸

میر شہرہ فغانی بتلیس ، ۴

میر عزیز ی شہل ، ۲۱۰

میر لوقمان ، ۱۱

میر محمد مہد ، ۱۱

میسکبار ، ۲۱۹

میسر ، ۱۰ ، ۲۱ ، ۴۰ ، ۴۱ ، ۵۱ ،

۱۲۴ ، ۱۵۹ ، ۱۶۰ ، ۲۰۳ ،

۲۷۹ ، ۲۸۰ ، ۲۸۱ ، ۲۸۳ ،

۲۸۷ ، ۲۸۸ ، ۲۸۹ ، ۳۱۹

میسری بہکان ، ۱۶۱

مین ، ۶۱

میناس ، ۵۹

مینوز ، ۵۵

میہری ، ۱۸

میہمان قولی ، ۱۱۶

» ن «

نساقادین ، ۱۸

ناتوان ، ۱۵۳

نامردوان ، ۱۰۷

نسوح پاشا ، ۴۷ ، ۸۱

نکی بہر دیر ، ۲۲۲

نوح ، ۷۶ ، ۷۷ ، ۹۰

نوح تہفہندی ، ۲۸۳

نوح پیغمبر ، ۷۵

نورہ بان ، ۱۱۵

نورہ دین ، ۱۳۰

محمدی بۆتی ، ۲۷۵

محمدی شتاق ، ۲۲۴

مہلا موسای ہکاری ، ۱۱۲

مہلیک پاشا ، (مہلیک تہ محمد پاشا)

، (مہلیک تہ محمد) : ۵ ، ۷ ،

۲۶ ، ۴۲ ، ۴۸ ، ۵۱ ، ۶۷ ،

۶۸ ، ۷۵ ، ۷۹ ، ۸۰ ، ۸۱ ،

۸۲ ، ۹۷ ، ۹۹ ، ۱۰۲ ، ۱۲۴ ،

۱۲۵ ، ۱۳۰ ، ۱۳۲ ، ۱۴۶ ،

۱۴۸ ، ۱۴۹ ، ۱۵۰ ، ۱۶۸ ،

۱۷۴ ، ۱۸۱ ، ۲۰۳ ، ۲۰۶ ،

۲۱۵ ، ۲۲۳ ، ۲۲۸ ، ۲۲۹ ،

۲۳۱ ، ۲۳۲ ، ۲۴۱ ، ۲۴۷ ،

۲۴۹ ، ۲۵۳ ، ۲۷۰ ، ۲۹۶ ،

۳۰۶ ، ۳۰۹

مہلیک عومران ، ۱۶۶

مہلیک عیسا کوری عہلی کوری

عہ بدولای کوری عہباس ، ۵۶

مہلیک فا ، ۱۶۶

مہلیک گو رز ، ۱۶۶

مہلیک قبیلہ ، ۱۶۶

مہلیک ، موقہدہس ، ۱۶۶

مہلیک ہوشامی ، ۱۶۶

مہمی ، ۲۸۷

مہمی دہدہ ، ۱۰۹

مہنوجیہر ، ۱۲۲

مہنفہلوت ، ۵۱

مہنسور ، ۵۶

مہنیل ، ۲۸۱

مہہدیتی ، ۶۵

مہہرائی ، ۹۵

مہہرائیہ ، ۳۶ ، ۷۰

مہیدانی ٹوول ، ۱۱۰

مہیمون مستہفا تاباد ، ۵۴

مہیمہندی ، ۱۷۲

۱۷۷ ، ۱۷۸ ، ۱۸۰ ، ۱۸۱ ،
 ۱۸۲ ، ۱۸۵ ، ۱۸۶ ، ۱۸۷ ،
 ۱۸۹ ، ۱۹۰ ، ۱۹۱ ، ۱۹۲ ،
 ۱۹۳ ، ۱۹۴ ، ۱۹۵ ، ۱۹۷ ،
 ۱۹۸ ، ۱۹۹ ، ۲۰۰ ، ۲۰۱ ،
 ۲۰۲ ، ۲۰۳ ، ۲۰۴ ، ۲۰۵ ،
 ۲۰۸ ، ۲۰۹ ، ۲۱۱ ، ۲۱۲ ،
 ۲۱۳ ، ۲۱۵ ، ۲۱۶ ، ۲۱۷ ،
 ۲۱۹ ، ۲۲۰ ، ۲۲۱ ، ۲۲۳ ،
 ۲۲۴ ، ۲۲۶ ، ۲۲۸ ، ۲۳۰ ،
 ۲۳۴ ، ۲۳۶ ، ۲۴۰ ، ۲۵۶ ،
 ۲۵۸ ، ۲۶۳ ، ۲۶۹ ، ۲۷۱ ،
 ۲۷۲ ، ۲۷۳ ، ۲۷۶ ، ۲۹۰ ،
 ۲۹۱ ، ۲۹۳ ، ۲۹۶ ، ۳۰۰ ،
 ۳۰۱ ، ۳۰۲ ، ۳۰۳ ، ۳۰۶ ،
 ۳۰۷ ، ۳۰۹ ، ۳۱۲ ، ۳۱۴ ،
 ۳۱۷ ، ۳۱۹ ، ۳۲۴ ،
 وانی چلمبی ، ۲۱۸
 وانی خوارو ، ۲۰۷
 وانديك ، ۳۲۳
 وردیه ، ۱۸
 ورك (ورهك) ، ۲۱۹ ، ۲۲۱ ، ۲۲۲ ،
 ۳۱۴ ، ۳۱۵ ،
 ونك ورك ، ۳۱۴
 وهك ، ۳۱۴
 ورمی ، ۶۵ ، ۱۶۲ ، ۲۱۰ ، ۳۰۳ ،
 ۳۱۲ ، ۳۲۶
 وهرسنگی حاجی بهكز ، ۱۱۰
 وهرسنگی ، ۱۴۵
 وهرهقه ، ۲۱۹
 وهستا توروچ ، ۲۸۸
 وهستا به شارهتی كورد ، ۱۶
 وهستا چهیدمر ، ۱۱۳
 وهستا رهجهبی قریم ، ۲۸۸
 وهستا سمنانی میعمار ، ۱۶۲

نورودههر ، ۱۲۴ ، ۲۷۵ ، ۲۷۶ ،
 نوشیروان ، ۱۱ ، ۲۸ ، ۳۲ ، ۱۹۰ ،
 نوغان نیلی ، ۳۲۴
 نهچمهوان ، ۱۲۷ ، ۱۴۶ ، ۱۶۲ ،
 ۲۲۶ ، ۳۰۳ ، ۳۱۵ ، ۳۱۶ ،
 نهخشبهندی ، ۱۱۰
 نهخشود ، ۱۱۰
 نهزیر ، ۱۸
 نهزیف پاشا (نظیف پاشا) ، ۸ ، ۴۴ ،
 نهیرهوان ، ۵۸
 نهیرهدین کرمانی ، ۲۸۳
 نهسیری ، ۸۴
 نهسیبیین ، ۳۶ ، ۵۵ ، ۷۰ ، ۷۱ ،
 ۷۲ ، ۷۴ ، ۷۶ ، ۷۸ ،
 نهفعی ، ۲۷۹
 نهقشی ، ۲۸۷
 نهقیبی ئهشراف ، ۱۲
 نهمرود (نمرود) ، ۱۴۵ ، ۱۵۳ ،
 ۱۵۸
 نهوعی زاده ، ۲۸۳
 نههاوهند ، ۱۹۴
 نهزامی ، ۱۱۳ ، ۲۷۹
 نهیرگز ، ۱۸
 نهیساری ، ۲۷۹
 نهیکسار ، ۱۶۶ ، ۳۰۵
 نهیل ، ۵۳ ، ۲۸۳
 نهیلوفهري خانم ، ۱۶۶

« و »

وان ، ۷ ، ۴۷ ، ۸۰ ، ۸۵ ، ۸۶ ،
 ۸۷ ، ۹۰ ، ۹۳ ، ۱۰۶ ، ۱۰۷ ،
 ۱۱۰ ، ۱۵۰ ، ۱۵۱ ، ۱۵۲ ،
 ۱۵۳ ، ۱۵۷ ، ۱۶۲ ، ۱۶۸ ،
 ۱۶۹ ، ۱۷۰ ، ۱۷۵ ، ۱۷۶ ،

هوما ، ۱۸ ، ۲۱۹
 هوما خاتون ، ۱۱۶
 هونروهر ، ۱۸
 ههرسك ، ۹۳ ، ۲۸۸ ، ۳۲۳
 ههرماس ، ۵۵ ، ۵۶
 ههرمان ، ۵۶
 ههرومی ، ۱۸۲
 ههریر (ههریری) ، ۹۰ ، ۹۱ ، ۳۱۲
 ههزار گول ، ۱۴۹
 ههقویردی ، ۲۱۹
 ههکاری : ۹۰ ، ۹۱ ، ۱۰۷ ، ۱۴۰ ، ۱۴۱ ، ۱۵۳ ، ۱۸۵ ، ۲۰۸ ، ۲۰۹ ، ۲۱۰ ، ۲۱۱ ، ۲۲۴ ، ۲۴۰ ، ۲۴۱ ، ۲۶۰ ، ۲۷۳ ، ۲۸۶ ، ۲۹۴ ، ۳۰۱ ، ۳۰۳ ، ۳۰۶ ، ۳۰۷ ، ۳۰۹ ، ۳۱۲ ، ۳۱۵ ، ۳۱۷
 ههمزه بابا ، ۶۵
 ههممدان : ۸۷ ، ۱۹۴ ، ۳۲۶
 ههولیر ، ۵۸ ، ۵۹
 ههلاکو ، ۴۸ ، ۶۰ ، ۶۹ ، ۸۷
 ههیزان ، ۷۰ ، ۱۰۷ ، ۱۸۵ ، ۲۰۸ ، ۲۷۱ ، ۳۰۱
 ههیزون ، ۱۸۵ ، ۲۱۱ ، ۲۴۰ ، ۲۵۲ ، ۲۵۵
 ههیزی ، ۲۸۷
 ههیند (ههیندی) ، ۶۰ ، ۱۲۳ ، ۲۱۹ ، ۲۹۵
 ههیندستان ، ۵۴ ، ۶۰ ، ۶۷ ، ۱۲۶
 ههیندستین ، ۳۱۵
 « ی »
 یادی ، ۲۰۱

وهستا عومهری بچوك ، ۲۸۸
 وهستا عومهری رومی ، ۲۸۸
 وهستا قوردی میسری ، ۲۸۸
 وهستا محممهده دریتز ، ۲۸۸
 وهستا مومی ، ۲۸۸
 وهستان ، ۱۰۷ ، ۲۰۷ ، ۲۱۲ ، ۳۰۷ ، ۳۱۷
 وهسفیه خانم ، ۱۶۶
 وهسیمه ، ۲۱۹
 وهلاش ، ۲۵
 وهلهد ، ۲۰۱
 وهلیجان ، ۲۸۴
 وههمه ، ۵۶
 وهیس ئهفمندى ، ۲۸۳
 وهیسی قهرهنی ، ۹۷
 ویسف ، ۱۴۹ ، ۲۱۸ ، ۲۵۶ ، ۲۶۶ ، ۲۷۳ ، ۲۸۰
 ویسف پاشا ، ۱۷۵
 ویسف خان ، ۱۴۹
 ویسف دهده ، ۲۱۸
 ویسفی قهرهقوینلو ، ۱۰۵
 ویسفی میسری ، ۲۸۸
 وینان (وینانسی) ، ۱۲ ، ۷۱ ، ۷۴ ، ۱۰۴ ، ۱۱۰
 وینسی پیغمهمبر ، ۱۲ ، ۳۲ ، ۳۸ ، ۷۱
 « ه »
 هابوی ، ۲۷
 هارونهشید ، ۱۱ ، ۲۶ ، ۶۱ ، ۷۴ ، ۱۴۷
 هاشمه ، ۱۸
 هواره ، ۱۸
 هولمندى ، ۲۰۹

یاروہ لی شیرازی ، ۲۸۸

یاسمہن ، ۱۸

یاسین چاورش ، ۲۰۶

یاغن ، ۵۳

یاقوبی ، ۱۱۹

یاقوتی موستہسمی ، ۲۷۹

یالچین ، ۲۰۹

یالی ، ۲۰۴ ، ۲۲۱

یونس پیغمبر ، ۱۰ ، ۷۱

یمحیا پیغمبر ، ۷۱

یمحیا کوری عملی ، ۱۱

یمزدان شیر ، ۳۰۸

یمزدی گورد ، ۱۹۰

یمزیدی ، ۷۹ ، ۲۲۲ ، ۲۳۰ ، ۲۳۱

، ۲۳۹ ، ۲۴۶ ، ۲۵۷ ، ۲۶۴ ،

۲۶۵

یمعقوبی : ۱۰۷

یمہن (یمہنی) ، ۵۴ ، ۶۰ ، ۹۷ ،

۱۲۹ ، ۱۳۱ ، ۱۷۹

یمنی شہر ، ۹

ییلنرم بایمزید ، ۱۶۱ ، ۱۹۰

ییلنرم خان ، ۱۱ ، ۲۸۰

فهره نگوک

بۆ ههمنی له وشه کوردی به کان

ئ

بهلهچك : له هاوینا باینجان و کالهك و کوولهكه قاش بکری و له بهر ههتاو ، وشك بکریتهوه تا زستان بکری به چیشته .
بژوین : له وه پگهی چیمه و ئاودار و سازگار .

بهرفیلیان : (قاوه لته) سوکه ژهمی خواردنی کاتی چیشته نگاو .
پالوده : جۆره ههرشته بیکه له نیشاسته دروست ده کری و ده خریته ناو شه کراوی سارده وه ، خواردنی هاوینانه .

ت

تهوه رزین : تهو ریکی ده سک ئاسنه ، جارانی چه کی شه پو پاشان بو به داردهستی دهرویشی سوالکهر .

تهلهزم : پارچه ی باریک و درێژ که له کاتی دارشکاندنای لای هه لده به زیتیه وه .

توئج : مه عده نی خه وجوش که له ئاسن و بۆلاره قتره .

توخماخ : گۆبال ، کوته کی سهرخر .
ته پلخانه : دهسته ی ته پل کوتان که

ته تلهس : جۆره قوماشیکی ئاوریشمین بۆ کهوای ژن و پیاو .
ئاغای باج : کارگیری باج و سه رانه سهندن .

تهستیل (تهستیر) : نهو گۆله ی له بهرده می کویره کانی و ئاوی که مدا هه لی ده بهستن هه تا پر ده بی ، جا بهری ده دن و ئاودیری پیده کهن .

ب ، پ

بقرنجی : درزی تی بی ، قرنجان درزبردن .

به گسه م : جۆره کولیره ییکی که زۆر ده مینی و بۆ هه لگرتن ده ست ده دا .

پیشک : (پیلکه گانه) : داردهستی که ئاسنیکی وه کو ده مه باج له سه ره که ی گیراوه بۆ هه لکه نندی که نگر و گیای ده شتی .

پابوچ : سۆل ، پیلای مندا لان ، یا ههر چه شنه که وشیک به ئاسانی له بی بکری .

له جياتى دەستەى موسىقاي
سوپاي ئىستا بوە .

ج ، چ

چۆقە (چۆغە) : جۆرە قوماشىكى
ئەستورى خورى .

چەمبەرباز : تەنافاز ، ئاكرۆبات .
چەمىرى : قەيسى .

خار : زەوى ساخ و دەسكارى
نەكراو ، ئەو خاكەى پىشتر
هەلنەكەنراپ .

خەيارچەمبەر : بەرى دارىكى
هېندى بە ناوكەكەى لە ئاودا
دەخوسىن دەبىتە خوشاويكى
مزر و خوش .

خيابان : جادە .

د

دەغەز : نەخۆشى ناوزگە كە درىزەى
كىشاپ و چار نەكرى .

دارۆخە : پارىزگارى هېمنايەتى
ناو شار ، گەورەى پۆلىس .

دەستەك : دارى بن مىچى خانو لە
كارىتە بچوكتەر .

ز

زەنبورى : تۆرى تەنك .

زاكون : عەزم و ئىرادە .

س

سەگوان : ئەو كەسانە بون كە
خىزمەتى سەگ و تاژى راوىيان

دەكرد ، پاشتر بو بە ناوى ئەو
چەك هەلكرانەى بە پارە بۆ چەند
مانگىك مىرى دەبگرتن و شەرى
پىدەكردن ، جاش .

سارىچە : زەردەوالە . ئەمانەش
جۆرە چەكەلكرىك بون مىرى
بۆ شەرى ناوخۆ بە كرىئى
دەگرتن .

سېۋەرە : گىيايىكى سى پەلكەى
سەوز و جوانە لە زەوى بەرز
نايتتەوۋە ئاۋەلى پىن قەلەو دەپن .
سەمىل : ئامىرى دوكل كىشانە لە
قورى برژاۋ يا دار دروست
دەكرى .

سەرسىم : هەلەنگوتن و رەت بردنى
ولاخ لە كاتى رۆيشتن يا غاردانا .
سەنجاۋ : گىيائەلەبەرىكى ناو دارستانە
لە پشیلە بچوكتەرە و كەۋلەكەى
بەنرخە .

ش

شەبەنەر : گەورەى بازرگانانى شار ،
بەتايەتى شارەكانى قەراخ دەريا و
زى بە گەورەكان .

شىداق (شىرداخ) : جۆرە قوماشىكى
لۆكەى ھەرزان بايى بو ، پياۋان
كەوايان لى دەكرد .

شەمەد : پارچەيىكى ناسك و تەنكى
خورى ، ھاۋىيان بۆ نوستن بەخۇدا
دەدرى .

ق

قسىن : ئەو چاك و پىرانەى دىوار بۆ
گۆرەكەيان كراۋە .

لهويچ : ئهوه ندهى له ناو يه كه له به دهستى چالكر اودا جئى بېتته وه ، وانا نبوهى مشتېك . لالهويچ لهويچتىكى ناتهاو .

م

مهساسه : دارىكى دريژ ئاسنىكى پانى سئ سوچى تئ گيراوه ، جوتياران بؤ پاك كردنه وهى گاسنه كانيان له كاتى جوتا به دهستى به وه ده گرن .

ميراو : كار به دهستى دابه شكر دنى ئاوى كاتى و جؤگاكان به سهر باخ و كئلگه كاندا .

ميتولكه (ميتوله) : گهراى ئه سپى لهشى مرؤ به هؤى چلكنى و دژويئى .

مهيتهر : ئه وه كه سهى خزمهتى تهويله و ولاخى سوارى ده كا .

ماه : ره وهزى لوس و به كپارچهى چيا كه رئى پئ هه لگه رانى نه بئ .

مجرى : سندوقى بچكوله بؤ هه لكرتنى زيئر و خشل و شتى به نرخ .

و

ودم : ئىجازه . به وه كه سانهى گوايه ده توان چارى هه ندئ له نه خوشى به كان بكن ده تئىن ودمى پئ به ، وانا مोजازه .

وارش : ديوارى كورتى يه كه مه ترى و شكه كه كه كه به دهورى شار و قهلا يا گورى پياو چاكاندا

قوخ : قوخ .

قهوخوا : ئاوه دان و قه له بالغ .

قوژبن : گوشه ، قولينچك .

قهره بروت : سوتاوى هه لقرچاو و رهش داگه راو .

قاقوم : گيانله به ريكي ليپه واره ، له دهستهى سموره و سنجاو .

قوشقون : ئه وه پارچه بهى زينى سوارى كه له دواوه ده خريته ژيئر كلكى ولاخ .

قورتم : (خورتوم) : لموزى دريژى هه ندئ له گيانله به ران .

ك ، گ

كوجيله : ده فريكي دارينه به كه ئاشه وان به كارى دئى له چه شنى ئه سكوئيه .

كل : پايهى پرد كه له ناو ئاو داده نرئ

كيمخوا : جوره قوماشيكى هه ربه .

كاشان : شارىكى ئيرانه مافورهى چاكى لئ ده كرئ .

گونج : لوله قورى برؤاو بؤ ئاوه رؤ له جياتى بؤرى ئاسنى ئه مرؤ .

گال : جوره هه رزىكى ده نك گه وره به .

گولمىخ : بزمارى ئه ستور و گه وره .

ل

لغاوه گيره : ريكاى به رده لانى و پله پلهى

نئوانى دو چيا كه ته نيا به كسوارى

پيدا تئپه رئ و ده رفه تى

دهسته وه كهرى زؤر كه م پئ .

ليسپ : قوليك خورى له شانه

نه دراوى نه ريسراو .

ده کیشری .

وینجه : گیایکی ده سچینی مالی یه
بۆ ئالیکى ئاژه ل و ولاخ ، سالی
چهند جازیک ده درویته وه و
دیسان هه لده داته وه . به عه ره بی
(به رسم) ه .

وشکه پڼ : بلیاچو ، نه و که سه ی به
ده مو چاو ره نگاندن و جلکی
سهیر و جولانه وه ی پیکه نینداری

خۆی له سیر که کاندایه لک دینیتنه
پیکه نین . به عه ره بی (موهه رریج) ه .
ویروغه : رویشتنیکی زور خیرای
ولاخی سواری به .
وشهک : درنده ییکی کیوی به له پلنگ
بچو کتره ، که ولی پاره ده کا .

هۆر : جهوالی به کتایه گه وره به .

پیرستی بابہ تہ کان

لا پھرہ

بابہ تہ

۳	پیشہ کی
۱۰	قہ لای مہ لاتیہ
۱۲	ناوی مہ لاتیہ
۱۲	دیمہ نی قہ لا مہ لاتیہ
۱۳	مہ لاتیہ بڑ دروست کرا
۱۴	بنہ مالہ و خانہ دانہ کانی مہ لاتیہ
۱۴	گہرہ کہ کانی مہ لاتیہ
۱۵	مزگہ و تہ کانی
۱۵	سہرا و خانوبہرہ کانی
۱۵	کاروانسہ را کانی
۱۶	قہ سہری و بازاری
۱۶	خہ لک کہ کھی
۱۷	زمانیان
۱۷	ئاو و ہوا ی
۱۷	ئاوی چالاوہ کانی
۱۷	گہرماوہ کانی
۱۸	ناوی پیاوہ کانیان
۱۸	ناوی ئافرہ تان
۱۸	ناوی خزمہ تکارہ کانیان
۱۸	ناوی کہ نیزہ کان
۱۹	شوینی پیشہ کارہ کان
۱۹	پردہ کانی
۱۹	کلیسا کانی
۱۹	دانہ ویلہ و بہرہ مہ کانی
۱۹	خواردہ مہ نی و میوہ ی
۲۰	خواردنہ کانی
۲۰	کارو کاسی دانیش توانی
۲۰	باخہ کانی
۲۰	روبارہ کانی
۲۱	باخ و کویتستانہ کانی ٹہ سوزان

۲۴	..... جی سهرانی سهرچاوه
۲۵	..... شاره کانی چوارددهوری مهلاتیه
۲۶	..... زیاره تگاکانی
۲۷	..... چوونم بۆ لای به گه کانی ئهرخی و ئه گیل
۲۸	..... قه لای ئه گیل
۲۹	..... قه لای ئهرغنی
۳۱	..... له باشخانه وه چوونم بۆ دیاربه کر
۳۲	..... قه لای قهره ئامید یاشاری دیاربه کر
۳۵	..... قانونی سولتان سوله یمان لهمه ئه یاله تی دیاربه کر وه
۳۶	..... باجی به گدو فهرمانیه و ا خانه دانه کانی ئه یاله تی دیاربه کر
۳۷	..... فهرمانده عه سکهریه کانی ئه یاله تی دیاربه کر به ریزه
۳۸	..... قه لای دیاربه کر
۴۰	..... قه لای ناوه وه
۴۰	..... مزگه وته کانی دیاربه کر
۴۴	..... فیرگه کانی
۴۶	..... کانیاوه کانی
۴۷	..... کانی عه بن عه لی
۴۷	..... ئاوی کانی قه لای ناوه وه
۴۷	..... کانی چواربه رده
۴۸	..... کانی درزی پیریتژن
۴۸	..... کاروانسهرای بازاری ئه سپ
۴۸	..... خانه کانی
۴۹	..... بازاری
۴۹	..... دیمه ن و ره نگ و رووی خه لکه که ی
۵۰	..... که وای پیاوان
۵۰	..... جلکی ژنان
۵۲	..... زببی شه تولعه رهب
۵۲	..... شه تولعه رهب
۵۳	..... به کهم سهرچاوه
۵۳	..... دوه مین سهرچاوه
۵۳	..... سییه مین سهرچاوه
۵۵	..... ئه و روبارانه ی ده وژینه ناو ده شته وه
۵۵	..... ئاوی ههرماس
۵۸	..... ئه و روبارانه ی له شمت هه لبه ستراون
۶۱	..... به رههم و دانه ویتله ی

٦١	..... بېشه کانی
٦٢	..... خوارده مه نييه کانی
٦٢	..... ميوه کانی
٦٢	..... خواردنه وه کانی
٦٢	..... کارو کاسبی
٦٢	..... زمان و شپوه ناخاوتنی خه لکی دیار به کر
٦٣	..... سهیرانگا کانی دیار به کر
٦٤	..... شته کانی دیکه ی دیار به کر
٦٥	..... زیاره تگا کانی دیار به کر
٦٩	..... روپشتنم بۆ قه لای ماردین و دیار به کر
٦٩	..... جهزیره ی گه و ره
٧١	..... قه لای ماردین یا تهختی دارا
٧٢	..... دیمه نی قه لای ماردین
٧٤	..... قه لای خاتونیه
٧٥	..... دیمه نی قه لای شه نگار
٧٧	..... ئه سپی و کتیج و میشله و مشک و دوپشک چۆن پهیدا بوون
٧٨	..... قه لای شه نگار
٨٢	..... باسیکی کورده پرچنه کان
٨٦	..... له دیار به کر وه بۆ وان
٨٧	..... قه لای میافارقین
٨٨	..... باری قه لای میافارقین
٩٠	..... زیاره تگا کانی
٩١	..... زمانی کوردی سۆران
٩٣	..... پردی به تمان
٩٥	..... قه لای هه زۆ
٩٦	..... دیمه نی قه لای هه زۆ
٩٦	..... شاری هه زۆ
٩٧	..... شاری جالندر یا قه لای کفندی
٩٩	..... چاو پیکه وتنی مه لیک ئه حمده پاشا و خانی پایه به رزی بتلیس و میوانداری گه و ره
١٠٠	..... دیمه نیکی سه مه ره
١٠٣	..... شاره کۆنی بتلیس
١٠٥	..... شپوه و زه و ییه که ی قه لای بتلیس
١٠٦	..... ئه یالهت و حکومه تی بتلیس
١٠٧	..... سنوری ئه یاله تی بتلیس

۱۰۸	مزگه‌وته گه‌وره‌کانی بتلیس
۱۰۹	مهدره‌سه - حوجره - کانی
۱۱۰	قوتابخانه‌کانی
۱۱۰	گه‌ره‌که‌کانی
۱۱۰	سهراکانی
۱۱۱	خانه‌کانی
۱۱۱	بازار و قه‌یسه‌ری
۱۱۱	بازاری قه‌بان
۱۱۱	پرده‌کانی
۱۱۲	خانوبه‌ره و خانه‌دان
۱۱۲	خه‌لکه‌که‌ی
۱۱۳	مه‌لاکانی
۱۱۳	حه‌کیم و پژی‌شکه‌کانی
۱۱۳	پیاوه‌خوایی‌یه‌کانی
۱۱۳	شاعیره‌کانی
۱۱۴	ئو براده‌رانه‌ی ناسیم و بوینه‌برا
۱۱۴	ده‌رویش و دیوانه‌کانی
۱۱۴	جلك و به‌رگه
۱۱۴	ناوی پیاوان
۱۱۵	گهرم‌ساوه‌کانی
۱۱۵	شوینه‌سهره‌کان
۱۱۷	روبار و کانیاوه‌کانی
۱۱۸	شیوه‌زمانی کورده‌کانی رۆژه‌کی
۱۱۹	باخه‌کانی بتلیس
۱۱۹	باخه‌که‌ی خانی پایه‌به‌رز
۱۲۱	عه‌بدال خانی هونه‌رمه‌ند
۱۲۶	خیابانی خانی پایه‌به‌رز
۱۲۷	ده‌ریاچه‌ده‌ستکرده‌که‌ی خان
۱۲۷	گهرماوی باخ
۱۳۰	بانگه‌تشتنی خان بو‌پاشا
۱۳۱	کاره‌سهره‌کانی پال‌ه‌وانان
۱۳۲	دیمه‌نیکی سهره‌ی دیکه
۱۳۷	ئامیره‌کانی عیلمی سیمبای مه‌لا
۱۴۱	پیشه و کاره‌ده‌ستییه‌کانی شاری بتلیس
۱۴۲	خه‌لکه‌که‌ی

۱۴۳	داهانی
۱۴۳	خواردن و خواردنه‌وهی
۱۴۳	خانوبه‌ره‌کانی
۱۴۳	سه‌یران-گاکانی
۱۴۴	یاری گۆبین
۱۴۵	زیاره‌تگاکانی شاری بتلیس
۱۴۸	ئامۆژگاری مه‌لیک ئه‌حمه‌د پاشا بۆ خانی پایه‌به‌رز
۱۵۲	چونم له بتلیسه‌وه بۆ وان
۱۵۲	خانی خسره‌و پاشا
۱۵۳	ده‌ریای وان و ئه‌و روباران‌هی دینه‌ ناوی
۱۵۳	دیمه‌نی ده‌ریای وان
۱۵۶	دیمه‌نی سه‌رسوپی‌نه‌ر
۱۵۸	کۆنه شاری ئه‌خلات
۱۵۹	هۆی تیکچونی شاری ئه‌خلات
۱۶۲	دیمه‌نی قه‌لای ئه‌خلات
۱۶۳	که‌لاهه‌کانی ئه‌خلات
۱۶۶	زیاره‌تگای باپیرانی سولتانه عوسمانیه‌کان
۱۶۷	باسه‌کانی دیکه‌ی شاری ئه‌خلات
۱۶۸	قه‌لای عادلجه‌واز
۱۷۰	به‌رپۆه‌به‌رایه‌تی قه‌لا
۱۷۱	زیاره‌تگاکانی عادلجه‌واز
۱۷۱	چای سوبحان
۱۷۵	دیمه‌نی قه‌لای ئه‌رجیش
۱۷۵	حکومه‌تی قه‌لا
۱۷۶	که‌راوی قه‌لای ئه‌رجیش
۱۷۸	قه‌لای بارگر
۱۷۹	قه‌لای ئامیق
۱۸۲	باسی ئالای سوپا
۱۹۰	باسی قه‌لای وان
۱۹۵	ره‌وه‌زی وان
۱۹۸	شیوه‌ی قه‌لای وان
۱۹۹	برگه‌ی لای مله‌وشتره‌که
۱۹۹	بارستای قه‌لای ژورۆ
۲۰۰	خانوبه‌ره‌کانی نو قه‌لای وان
۲۰۰	شتیکی گرنگ

۲۰۱	قه‌لای ژیرۆ
۲۰۳	ده‌روازه‌کانی قه‌لای وان
۲۰۴	بارستایی قه‌لای وان
۲۰۵	حکومه‌تی قه‌لای وان
۲۰۷	سوپا و کارگجیرانی
۲۰۸	فه‌رمانه‌ه‌وای سنجاقه‌کانی وان
۲۰۸	ئه‌و حکومه‌تانه‌ی لابرڤیان بۆ نیه
۲۰۹	حکومه‌تی بتلیس
۲۰۹	حکومه‌تی مه‌حمودی
۲۱۰	حکومه‌تی پنیانش
۲۱۲	مزگه‌وته‌کانی قه‌لای وان
۲۱۳	مه‌دره‌سه‌کانی
۲۱۴	قورئان خویندن
۲۱۴	قوتابخانه‌کانی
۲۱۴	ته‌کیه‌کانی
۲۱۴	کانی‌یه‌کانی
۲۱۴	گه‌ره‌کی ئیسلامه‌کان
۲۱۵	خانوبه‌ره‌گه‌وره‌کان
۲۱۶	خانه‌کانی
۲۱۶	قه‌یسه‌ری و بازارپی
۲۱۶	روبار و سه‌رچاوه‌کان
۲۱۷	گه‌رم‌اوه‌کانی
۲۱۷	شێوه و ره‌نگ و روی خه‌لکی وان
۲۱۸	نووسه‌ر و شاعیر
۲۱۸	وه‌لی و دیوانه‌کان
۲۱۸	جلك و پیتاویان
۲۱۸	ناوی پیاوان
۲۱۹	ناوی کیژ و ژنه‌کانیان
۲۱۹	خولامه‌کانیان
۲۱۹	که‌نیه‌زه‌کان
۲۱۹	کلیساکانی
۲۱۹	دانه‌وێله و کشت‌وکالی
۲۲۰	پیشه و ده‌سکرده‌کانی
۲۲۰	کاروکاسبی‌یان
۲۲۰	میوه و خواردن و خواردنه‌وه

۲۲۱	..... خانوبه ره کانی
۲۲۱	..... ئاژه لی
۲۲۱	..... سهیرانگا کانی
۲۲۲	..... باخه کانی
۲۲۲	..... زیاره تگا کانی
۲۲۵	..... هۆی له شکر کردنه سهر خان
۲۲۸	..... به سه رهاتی مهلیک ئهحمده پاشا
۲۲۹	..... نامه ی ئاموزگاری مهلیک ئهحمده پاشا بۆ عهبدال خان فهرمانره وای
۲۳۲	..... بتلیس
۲۳۲	..... نامه ی عهبدال خان بۆ مهلیک ئهحمده پاشا
۲۳۶	..... به کهم روژی مانگی ره مهزانی ئهمسال به چل ههزار عهسکه ره له وانهوه
۲۴۳	..... چوینه سهر خانی بتلیس
۲۴۷	..... سهنگهر و سوپای خانی بتلیس
۲۴۸	..... روداو یکی تۆقینه ره
۲۴۹	..... دیسان شتی سهیر
۲۵۳	..... چمکیک له کهرامهت و پیاوچاکی مهلیک ئهحمده پاشا
۲۵۵	..... خهونی مهلیک ئهحمده پاشا
۲۶۱	..... شهیری قورس و شکانی خان
۲۶۳	..... راویژ و تهگیر کردن
۲۶۴	..... ههلاتنی عهبدال خان بۆ ناو هۆزی مۆده کچی
۲۷۰	..... گیرانی قهلا ی بتلیس
۲۷۲	..... هۆی راسته قینه ی ئهم شهیره
۲۷۵	..... دوا ی سه رهکوتن چاکه ی پاشا بۆ عهسکه ره کانی
۲۷۸	..... دانانی خانی تازه ی بتلیس
۲۷۹	..... خهزینه و سامانی عهبدال خان ، ئهوه ی من مۆرم کردبو
۲۸۲	..... شته بهنرخه کانی عهبدال خان که به ههراچ فروشان
۲۸۵	..... باری جهوت و شتر کتیبی بایدار که مۆری خانیان پتوه بو
۲۹۲	..... به سه رهاتیکی مخابن
۲۹۴	..... بانگه یشتنه که ی خانم سولتان
۲۹۶	..... دیسان ههراچ
۳۰۱	..... ئهنجامی ههراچ و دهسکهوتی مهلیک ئهحمده پاشا
۳۰۵	..... کهرانه وهمان بۆ وان
۳۰۷	..... به سه رهاتی (چاومار) ی بلوکباشی
	..... دهوره دران و شهیر کردنی چاومار له چیای کیپان

سی مانگی زیلقه عیده‌ی سالی ۱۰۶۵ له وانه‌وه به بالیۆزی چوم بۆ

۳۱۴	..... ولاتی عه‌جهم
۳۱۵	..... قه‌لای خۆشاب
۳۱۶	..... وارشی خواره‌وه
۳۱۶	..... کورده‌کانی مه‌حمودی
۳۱۷	..... روباری خۆشاب
۳۱۸	..... قه‌لای ئاره‌جک
۳۱۸	..... ده‌ریاچه‌ی ئاره‌جک
۳۱۹	..... قه‌لای ئاباغای
۳۱۹	..... قه‌ره‌سه‌ساری وان
۳۲۰	..... قه‌لای پنیانش
۳۲۱	..... شتیکی سه‌یر
۳۲۲	..... خه‌لکی پنیانش
۳۲۳	..... قه‌لای قوتور
۳۲۴	..... قه‌لای قوتور چۆن هه‌لکه‌وتوه
۳۲۶	..... بنه‌تا

دانه‌ی به (۷۵۰) فلسه

۲۰۰۰ دانه لهم کتیبه له‌چاپ‌دراوه

ده‌ست‌پێ کردنی له‌چاپ‌دان ۱/۶/۱۹۷۹

ته‌وا‌بوونی له‌چاپ‌دان ۲۰/۹/۱۹۷۹

ژماره‌ی سپاردنی به کتیبخانه‌ی نیشتمانی به‌غدا

(۱۲۴۸) ی سالی ۱۹۷۹ یه